

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επίθεώρηση ● τεύχ. 52 'Ιούνιος – 'Ιούλιος 1982 ● δρχ. 100

Τά... ανθηρά οικονομικά του ΠΟΛΙΤΗ μᾶς ὑποχρέωσαν νά ὀργανώσουμε στίς 24 Ἰουνίου μιᾶ γιορτή ἐλπίζοντας ὅτι θά μπορούσαμε νά παίρναμε μιάν ἀνάσα γιά τό καλοκαίρι. Ἡ γιορτή ὅπως μᾶς θεβαίωσαν πολλοί φίλοι εἶχε ἐπιτυχία, παρόλο τόν φοβερό καύσωνα ἐκείνων τῶν ἡμερῶν καί τίς ὀργανωτικές μας ἀδυναμίες. Σέ ὅσους ἦρθαν στή γιορτή καί σέ ὅσους πρόσφεραν τόν κόπο τους (καί τή μαγειρική τους) τίς θερμότερες εὐχαριστίες. Μποροῦμε νά συνεχίσουμε γιά τό φθινόπωρο βλέπουμε...

Ἔτσι σχολίασε ὁ Γιάννης Ἰωάννου τήν κατάσταση τοῦ ΠΟΛΙΤΗ, συμβάλλοντας μέ τόν τρόπο του στήν ἐπιτυχία τῆς γιορτῆς.

Γραφτείτε συνδρομητές

ΔΕΛΤΙΟ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΣΤΟΝ ΠΟΛΙΤΗ

Ταχυδρομικές ἐπιταγές, ἐμβάσματα: Σπύρος Δελέγκας, περιοδικό Ο ΠΟΛΙΤΗΣ, Κέκροπος 2, Ἀθήνα 119, τηλ. 3239645.

Όνομα

Ἐπάγγελμα

Διεύθυνση

ἀποστέλλω μέ ταχυδρομική ἐπιταγή τό ποσό τῶν..... δρχ. γιά μιᾶ..... συνδρομή στή Δ/ση τοῦ περιοδικοῦ.

Ἐτήσια συνδρομή ἐσωτερικοῦ (12 τεύχη)1.000 δρχ.

Ἐξάμηνη συνδρομή ἐσωτερικοῦ (6 τεύχη)500 δρχ.

Εὐρώπης ἐτήσια (12 τεύχη)1.200 δρχ.

Εὐρώπης ἐξάμηνη (6 τεύχη)650 δρχ.

ΗΠΑ - ΚΑΝΑΔΑΣ - ΑΥΣΤΡΑΛΙΑ: ἐτήσια (12 τεύχη)1.500 δρχ.

ἐξάμηνη (6 τεύχη)800 δρχ.

ο πολιτης

Μηνιαία επιθεώρηση

τεύχ. 52, Ιούνιος – Ιούλιος 1982

Κέκροπος 2, Αθήνα 119, τηλ. 3239645

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Μαριάννα Δήτσα, Άγγελος Ήλεφάντης, Κώστας Ζουράρης, Μάκης Καβουριάρης,
Γιώργος Καρράς, Λεωνίδας Λουλούδης, Άριστείδης Μπαλτάς
Μιχάλης Παπαγιαννάκης, Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Άννα Φραγκουδάκη

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Νόρας Σκουτέρη – Διδασκάλου	Έκτός τόπου και χρόνου
Έφης Άβδελά	Έρκος όδόντων
Μαρίνας Παπαγιαννάκη	Υπάρχουν όρια
Άγγελου Ήλεφάντη ..	Όλες οι έξουσίες πηγάζουν από τον Άρχηγό και άσκούνται υπέρ αυτού
Βενιαμίν Κοέν	Γράμμα από τό Ίσραήλ
Μιχάλη Παπαγιαννάκη	Παλαιστίνιοι, τό ιστορικό δράμα και δίλημμα
Πέτρου Πιζάνια	Άντισημιτισμός εδώ και τώρα
Γιώργου Μητροφάνη	Άντισημιτισμός εδώ και τώρα
Γιάζεκ Κουρόν	Γιά τήν πολωνική αντίσταση
Λεωνίδα Λουλούδη	Ό κόσμος τής σιωπής
Μπάμπη Νούτσου	Ίδεολογία και ρητορική στήν εισηγητική έκθεση του νομοσχεδίου για τά ΑΕΙ
Στέφανου Πεσματζόγλου	Ή αίνιγματική φύση μιάς διπλής άσυνέχειας
Jean-Pierre Vernant	Γυναικείες μορφές του θανάτου στήν Άρχαία Ήλλάδα
Νόρας Σκουτέρη – Διδασκάλου	Annales, Past and Present, Riview: τρία μαχητικά περιοδικά ιστοριογραφίας
Νικήτα Λιανέρη	Λογικοσημειολογική άνάλυση μιάς μελέτης του Γιώργου Χουρμουζιάδη
ΤΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ, ΓΡΑΜΜΑΤΑ	

**Παρακαλοϋμε νά σημειώσετε τήν άλλαγή του τηλεφώνου μας
ό νέος αριθμός
3239645**

Έκδότης Νίκος Πολίτης, Βορρά 9, Άγία Παρασκευή • Ίδιοκτησία «Σ. Δελέγκας και Σία ΟΕ» • Διευθυντής
Άγγελος Ήλεφάντης • Φωτοστοιχειοθεσία, Φωτοκτύταρο ΕΠΕ, Ύμηττου 219, τηλ. 751.63.33 • Άναπα-
ραγωγή φίλμς Α. Καλέμης, Σόλωνος 116, τηλ. 362.43.26 • Έκτύπωση Χρονόπουλος, Βασ. Παύλου 26
Λυκόβρυση, τηλ. 281.05.55 • Διόρθωση δοκιμίων, Γιώργος Κοροπούλης

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: έξάμηνη 500 δρχ., έτήσια 1000. ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Ευρώπης: εξαμηνη
650 δρχ., έτήσια 1200. ΗΠΑ-Καναδ. (άερ.): έξάμηνη 800 δρχ., έτήσια 1500 • Για Όργανισμούς, Τράπεζες,
Άνών. Έταιρείες: έξάμηνη 1000 δρχ., έτήσια 2000 • ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ – ΕΠΙΤΑΓΕΣ: Σπύρος Δελέγκας, Κέκροπος
2, Άθήνα 119, τηλ. 32.45.332.

Κεντρική διάθεση για Θεσσαλονίκη και Β. Ήλλάδα: βιβλιοπωλείο Κοτζιά, Τσιμισκή 78, τηλ. 279720.

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Έκτός τόπου και χρόνου

Έδώ όπου επιθεβαιώνεται καθημερινά και επώδινα ή υπεροχή του λόγου έναντι της πράξης, της ήθικης έναντι του ήθους, του τύπου έναντι της ούσιας, της κοινής λογικής έναντι της σκέψης, του μαζικού έναντι του κοινωνικού, του κράτους έναντι του πολίτη και τώρα πού «τό καλό του λαού και του τόπου» επιβάλλει τούς άχρονους ρυθμούς της αφαιρετικής του λογικής επί του λαού και του τόπου.

Έδώ όπου βαλθήκαμε νά μεταβαίνουμε επ' άόριστον από μιά εξαθλιωμένη φύση σ' έναν άνυπόστατο πολιτισμό και τώρα πού ή κουλτούρά ύποκαθιστά μέ άλαζονεία τήν παιδεία, ή βαρβαρότητα άλώνει ύπεροπτικά τίς προσωπικές σχέσεις και ή προχειρότητα έπενδύεται τήν τήβεννο της παντογνωσίας άλυσοδένοντας τή γνώση, άναστέλλοντας τήν κριτική, άκυρώνοντας τό διάλογο.

Έδώ όπου ό λαϊκισμός μέ μαγικές έπωδούς έξιζώνεται μέ σοσιαλισμό τρίτου θαθμού και τώρα πού οί πάντες και τά πάντα οδηγούνται από πεζόδρομους ξεχειλισμένους μέ πούλμαν, γιωταχί και μηχανάκια σέ γήπεδα κάθε είδους, καθώς σέ έθνικές ποδοσφαιρικές τελετές τά πλήθη άλαλάζουν στίς κερκίδες «άδέλφια, ζήτε, έσεις μάς οδηγείτε».

Έδώ, στό χώρο της Άλλαγής πού δέν μάς καθαγιάζει γιατί δέν συμμετέχουμε περιδεείς και άλλοι σέ μυστικές τελετουργίες πού τήν καθιερόνουν, και τώρα, στήν έποχή της λογικής πού μάς άπορρίπτει γιατί άμφισβητούμε τήν έξουσία του λόγου της.

Έδώ και τώρα. Έδώ, καθώς ό λόγος φτωχαίνει, και τώρα, καθώς οί πράξεις έξωκείλλουν. Στήν Ελλάδα του 1982. Έδώ και τώρα, όπου διάφοροι άλλοπαρμένοι μή ύπακούοντες σέ τέρατα και σημεία των καρών βάζουν τό κεφάλι τους στόν πάγκο, στό έλεος κάθε έλλειπώς διαφωτισθέντος έκτελεστή, έλπίζοντας στό ύστερα, καθώς τούς άγγίζει «ή πνοή πραγμάτων πού δέν είδαν ποτέ τους κι όμως τ' άγαπούν πάνω από κάθε άλλο στή ζωή».

Έδώ, στό χώρο της άλλαγής πού τή θέλουμε, και τώρα, στήν έποχή μάς λογικής πού μπορούμε νά έλπίζουμε. Έδώ και τώρα έλπίζοντας στό ύστερα. Ός τότε. Έκτός τόπου και χρόνου γυρεύουμε μέ πάθος «τό ύφος μάς Έλλάδας» πού δέν θά πληγώνει τήν άξιοπρέπεία μας. Αϊδώς και τώρα τουλάχιστον.

Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλο

Καλοί τρόποι τουλάχιστον

Στό προηγούμενο τεύχος του *Πολίτη* δημοσιεύσαμε ένα κείμενο του κ. Άριστοτέλη Νικολαΐδη πού υπερασπιζόταν γλωσσικές άπόψεις του «Έλληνικού Γλωσσικού Όμίλου» και για τίς όποιες σέ παλαιότερο τεύχος του περιοδικού (άριθ. 49) είχε γράψει ένα κριτικό σημείωμα ή Άννα Φραγκουδάκη. Τό έν λόγω κείμενο του κ. Νικολαΐδη εκκλινει μέ μιά παράγραφο, πού έπαναλαμβάνουμε, στήν όποία άπαντούν έδώ ή Έφη Άβδελά και ή Μαρίνα Παπαγιαννάκη.

Έγραφε, λοιπόν, ό κ. Νικολαΐδης:

«Από πολύ καιρό ήταν διαπιστωμένο πώς προβλήματα πού άφοροϋσαν τή νεοελληνική γλώσσα τά διαχειρίζονταν συχνότατα πρόσωπα μέ μειωμένη γλωσσική αντίληψη και άίσθηση των προβλημάτων: αυτοί είναι οί έφησυχάζοντες σέ τυποποιήσεις και στίς «παιδικές άρρώστιες» ενός γλωσσικού έστρεμισμού του παρελθόντος. Μήπως έτσι έξηγείται και ό τίτλος της Άννας Φραγκουδάκη πού γραφικότατα στολίζει τό κείμενό της: «Σελδζοϋκοι ρο-

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

παλοφόροι παραδοκοῦν»; Θά πρόσθετα ευχαρίστως ἔνα θαυμαστικό, ἂν δέν φοβόμουν ὅτι θά μπορούσε νά τήν τρομοκρατήσει. Ἴσως ὁ φεμινιστικός τῆς μιλιταντισμός (γιά τόν ὁποῖο τῆς εὐχομαι τό καλύτερο) ἐξηγεί μερικῆς ἀταβιστικῆς γυναικεῖες ἀμφιθυμίες: ἐκείνο τό ροπαλοφόροι!»

Παραθέτουμε τώρα καί τίς ἀπαντήσεις τῆς Ἐφης Ἀβδελά καί τῆς Μαρίνας Παπαγιαννάκη.

Ἔρκος ὀδόντων

[...] Ἡ τακτική εἶναι γνωστή ὄσο καί παλιά. Κατατροπώνουμε τόν ἀντίπαλο ἐκτοξεύοντας ἐναντίον του βέλη πού στοχεύουν σέ ἐκτός θέματος «ἀδυναμίες» του: τό χρώμα τοῦ δέρματός του, τή θρησκεία του, τή φυλή του, τό φύλο του. Ἡ τακτική ἔχει ἔνα ὄνομα ἀναγνωρίσιμο σ' ὀλόκληρο τόν κόσμο: *ρατσισμός*. Ὁ κ. Νικολαΐδης θεωρεῖ ὅτι ἀποδεικνύει τήν ὑπεροχή του ὡς ἐπιστήμονας καί ὡς ἄνδρας μέ δύο τρόπους: α) ἐφαρμόζοντας στήν Α. Φ. τήν ἐρμηνευτική ἐνός χυδαίου ψυχαναλυτισμοῦ καί β) προτρέποντάς τήν νά παρατήσῃ τήν ἐπιστήμη – ἀνδρική δικαιοδοσία – καί νά περιοριστῆί στό φεμινισμό τῆς, γιά τόν ὁποῖο τῆς εὐχεται τό καλύτερο, ἐξυπονοώντας ὅτι οὕτως ἢ ἄλλως ὡς γυναίκα εἶναι τό μόνο πεδίο στό ὁποῖο μπορεῖ νά διαπρέψῃ.

Καμιά σημασία δέν ἔχει ἡ γνώμη τοῦ κ. Νικολαΐδη εἴτε πρόκειται γιά τήν Α. Φ. εἴτε γιά τό φεμινισμό. Ἐκείνο πού ἔχει σημασία εἶναι ὅτι ὁ κύριος αὐτός *τολμᾷ* μέ ἡσυχία συνείδηση κι ἐκπληκτική σιγουριά νά χρησιμοποιεῖ δημόσια παρόμοια ἐπιχειρήματα.

Τό ἐρώτημα πού τίθεται εἶναι ἀπλό: Τί χαρακτηρίζει τόν κ. Νικολαΐδη ὡς ἄτομο καί ὡς ἐπιστήμονα; Τό πάθος του γιά τή γλώσσα καί τή διάσωσή τῆς ἢ ἡ περιφρόνησή του γιά τίς γυναῖκες καί ὁ ρατσισμός του; Καί πῶς εἶναι δυνατό νά συνεχίσει ὁ κύριος αὐτός νά ἀπολαμβάνει δημόσιας ἐκτίμησης καί σεβασμοῦ;

Τόσο ἀμβλυμένη εἶναι λοιπόν ἡ κοινωνική συνείδηση τῶν πνευματικῶν μας ἀνθρώπων; Τόσο ἀνεξέλεγκτος ὁ μισογυνισμός τους ὥστε ἡ χυδαιότητα νά θεωρεῖται αὐτονόητο καί ἀναφαίρετο δικαίωμα; Τόσο δέν λειτουργεῖ ἡ στοιχειώδης κοινωνική λογοκρισία ὥστε μπορεῖ ἀκόμα ὁ *πάσα ἕνας* νά μεταχειρίζεται παρόμοια ἐπιχειρήματα, χωρίς νά φοβᾶται τήν κατακραυγή καί τήν τιμωρία; Ἄν εἶναι ἔτσι, τότε μιά ἀνάγκη προβάλλει ἐπείγουσα: ἡ *αὐτοάμυνα* ὀργανωμένη καί ἀμείλικτη. Καί τότε θά δοῦμε ποιός φοβᾶται τά θαυμαστικά καί τά... λοιπά ρόπαλα.

Ἐφη Ἀβδελά

Ἐπάρχουν ὄρια

Ἐπάρχουν ὀρισμένα ὄρια τοῦ κοινωνικά ἐπιτρεπτοῦ πού ξεπερνάει αὐτός ὁ κύριος καί πού ἔπρεπε νά ἔχει ἤδη ἐπισημάνει ἡ σύνταξη τοῦ περιοδικοῦ. Ὁ γυναικεῖος ἀταβισμός πού φέρνει στό μυαλό μας ρόπαλα, ὁ φεμινισμός πού ἐξηγεί τόν γυναικεῖο ἀταβισμό εἶναι φράσεις πού δέν μποροῦν νά γράφονται, δίχως νά λειτουργεῖ ἔνα ὄριο ἀσφαλείας τῆς στοιχειώδους κοινωνικῆς ἠθικῆς. Τό ἐπιχείρημα: «μιλάει γιά ρόπαλα ἐπειδή εἶναι γυναίκα» δέν μπορεῖ νά δημοσιεύεται σάν τήν ὁποιαδήποτε σωστή ἢ λάθος γνώμη τοῦ ὁποιοῦδήποτε ἀνω σ' ἔνα θέμα.

Ὁ κύριος Νικολαΐδης κάνει στή φράση αὐτή τέσσερις χονδροειδέστατες γκάφες, ἀπό τίς ὁποῖες ἡ τέταρτη εἶναι ἀσυγχώρητη:

– Ὁ λογοτέχνης δέν ἀναγνωρίζει τό στίχο τοῦ Ἐλύτη στόν τίτλο τῆς Ἄννας Φραγκουδάκη.

– Ὁ ὑποψήφιος σωτήρας τῆς γλώσσας δέν ὑποψιάζεται ὅτι τά εἰσαγωγικά κάτι σημαίνουν, ἄρα, ἀφοῦ ὁ τίτλος τῆς Ἄννας Φραγκουδάκη εἶναι σέ εἰσαγωγικά, δέν πρέπει νά εἶναι δική τῆς φράση, ἀλλά κάτι ἄλλο.

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

- 'Ο ψυχίατρος επιτρέπει στην επιστημονική του αξιοπρέπεια νά στηρίζει τή γνώμη του μέ τό επίχειρημα: ή άλλη γνώμη οφείλεται σέ «αταβιστικές άμφιθυμίες».

- 'Ο άντρας όμως πού τολμάει νά γράφει: *έχει άδικο έπειδή είναι γυναίκα*, έπρεπε νά συναντήσει, προτού ή φράση του πάει στό τυπογραφείο, τήν κοινωνική λογοκρισία, πού δέν άφορά τελικά τίς γυναίκες, άφορά τήν αξιοπρέπεια τών άναγνωστών και τά όρια τής δημόσιας άνεκτής χυδαιότητας.

'Αλήθεια, τί θά έλεγε ό κ. Νικολαΐδης, τώρα πού πληροφορήθηκε τήν πατρότητα του τίτλου «πού γραφικότερα στολίζει τό κείμενό της», νά μάς κάνει μιάν εύστοχη - όπως εκείνος ξέρει - ψυχαναλυτική διάγνωση τών κινήτρων και του 'Ελύτη για νά έχουμε έτοιμιά πληρέστερη εικόνα τής διεισδυτικής έπιστημονικής ικανότητάς του;

Μαρίνα Παπαγιαννάκη

'Ολες οί έξουσίες πηγάζουν από τόν 'Αρχηγό και άσκούνται υπέρ αυτου

'Αναδόμηση ή άνασχηματισμός; 'Ιδού τό μέγα έρώτημα πού άπασχόλησε τούς πολιτικούς σχολιαστές, τά κόμματα, τήν κοινή γνώμη, τούς άναδομητέους και περισσότερο άπ' όλους τόν άναδομήσαντα και μή άναδομηθέντα. 'Αλλά γιατί αυτός ό πολιτικός νεολογισμός; 'Η κυβέρνηση υποστήριξε ότι δέν πρόκειται για συνήθη άνασχηματισμό γιατί τά πρόσωπα, ή πολιτική και ό τρόπος άσκησης τής κυβερνητικής πράξης, σέ σχέση μέ τήν προηγούμενη κατάσταση, αλλάζουν τόσο πολύ ώστε, καθώς είπε, έχουμε πλέον νά κάνουμε μέ μιά νέα κυβερνητική δομή. Καί πραγματικά εκεί θρίσκεται τό πρόβλημα: άν και κατά πόσο έχουμε μιά νέα κυβερνητική δομή ή ή «άναδόμηση» είναι μιά νέα λέξη πού ονοματίζει παλαιά πράγματα. Καί στή μιά και στήν άλλη περίπτωση τό ζήτημα είναι ένδιαφέρον.

Δομή: ό 'Αρχηγός και ό περίγυρός του

Κι άμέσως προκύπτει τό πρώτο έρώτημα. 'Αφού έχουμε άναδόμηση, πόσο δομικό στοιχείο τής κυβέρνησης είναι ή θέση του Α ή Β ύπουργού σ' αυτήν; Πόσο «δομικοί» είναι οί δυό ντουζίνες ύφυπουργοί πού πλαισιώνουν τή νέα κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ; 'Αν βέβαια μέ τόν όρο δομή έννοούμε τό όποιοδήποτε σύνολο, τότε τά πάντα είναι δομικά, ακόμη και ή άλλαγή του ΠΑΣΟΚ. 'Εφόσον όμως πρέπει νά χρησιμοποιούμε τούς όρους μέ κάποια έννοιολογική άυστηρότητα, τά πράγματα έμφανίζονται τελείως διαφορετικά.

'Ας δεχθούμε ένα γενικά άποδεκτό όρισμό, σύμφωνα μέ τόν όποιο δομή είναι ένα σύνολο στοιχείων συναρθρωμένων κατά τέτοιο τρόπο πού, άν αφαιρεθεί ή άλλοιωθεί ένα άπ' αυτά, ή μεταξύ τους σχέση και τό σύνολο πού συναπαρτίζουν άποδομούνται και παύουν νά υπάρχουν. 'Επομένως στοιχεία μιάς δομής είναι εκείνα πού τήν διαμορφώνουν και τήν συγκροτούν. 'Εξάλλου, ακόμη και στά πιό μονολιθικά καθεστώτα, πρέπει νά θεωρήσουμε τήν κάθε κυβέρνηση ως σχέση δυνάμεων κι επομένως τά πρόσωπα πού τήν συγκροτούν άρθρώνουν μιά *δομή έξουσίας* όπου ή δύναμη του καθενός πάει πολύ μακριά μέσα στόν κοινωνικό σχηματισμό άπ' όπου και εκπορεύεται.

Στήν περίπτωση του ΠΑΣΟΚ οί έπιμέρους έξουσίες πού κατέχουν τά πρόσωπα τής κυβέρνησης πηγάζουν από τόν 'Αρχηγό, ό όποιος και τά χρείει στά διάφορα αξιώματα. Γι' αυτό, ως μή αυτοδύναμα, είναι άπεριόριστα άνακλητά,

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

χωρίς ή «δομή» εξουσίας, δηλαδή ό Άρχηγός-πρωθυπουργός, νά πολίσκοτιζε-ται. Τό φαινόμενο βέβαια δέν είναι καινούριο στά πασοκικά θέσμια. Η άρχι-γική δομή και λειτουργία του ΠΑΣΟΚ σημαίνει πρακτικά ότι μόνο ό Άρχηγός διαθέτει εξουσία, επομένως μόνο αυτός αποφασίζει, διορίζει, ξεδιορίζει, ανακαλεί, μεταθί- . . . αυτός μόνο είναι πολιτική δύναμη της εξουσίας - και, γιά τήν ώρα, μή άμφισβητούμενη από κανένα - μιά δύναμη πού, επειδή κάθε άλλο παρά μοιάζει νά άποδομείται, άλλο τόσο δέν μπορεί νά άναδομείται. Τό σχήμα, και μέ τήν περιλάλητη «άναδόμηση», παραμένει τό ίδιο: ό Άρχηγός και ό περίγυρός του. Άπλως τό κυβερνητικό σχήμα, ως περίγυρος του άρχηγού μέ έκτελεστικές άρμοδιότητες και λειτουργίες, συμπληρώνεται, έξωραίζεται, μπαλώνεται, άνασχηματίζεται συνεχώς χωρίς νά άναδομείται. Γι' αυτό ή είσοδος ή ή έξοδος του κ. Φωτήλα καθόλου δέν προσέβαλε τήν κυβερνητική δομή, όπως δέν τήν προσέβαλε ή ή είσοδος ή ή έξοδος του κ. Δρεττάκη, του κ. Λάζαρη, ούτε αλλάζει τό πράγμα μέ τή δημιουργία του έπιτελείου Άρσένη. Οί έκτεταμένες «έξουσίες» και άρμοδιότητες του νέου ύπουργού Έθνικής Οίκονομίας είναι έξίσου δότες, και άρα άνακλητές, μ' εκείνες του τελευταίου ύφυπουργού ή προέδρου Διοικητικού Συμβουλίου κάποιου Δημόσιου Όργανισμου. Αυτήν άλλωστε τή μονοκρατορία και παντοδυναμία του Άρχηγού-πρωθυπουργού ερ-χεται νά κατοχυρώσει και ό νέος νόμος μέ τά τρία ύπερόργανα κυβερνητικής πολιτικής πού θεσπίζει (ΚΥΣΕΑ, ΚΥΣΥΜ, Έπιτροπή τιμών και εισοδημά-των). Άλλά τά τρία ύπερόργανα δέν είναι κάτι καινούριο· άπλως έπισημοποι-ούν και νομιμοποιούν μιά ύφιστάμενη κατάσταση πραγμάτων, άφου και πάλι τό σταθερό και κοινό σέ όλα στοιχείο είναι ό έξουσιαστικός ρόλος του πρωθυ-πουργού. Τά νέα έπιτελικά όργανα, στήν πραγματικότητα, έχουν ρόλο διαχει-ριστή-συντονιστή-έκτελεστή των πρωθυπουργικών αποφάσεων και έπιλογών. Ένα είδος νομοθετημένου Brain Trust πού συμπληρώνει τό άλλο, των πρωθυ-πουργικών συμβούλων. Ένα πρόσφατο παράδειγμα: τό «σοβαρό» (;) ΒΗΜΑ στις 14.7.82, άφου άνήγγειλε μέ έξάστηλο τίτλο ότι θά ύπάρξει «Σταδιακή έφαρμογή μέτρων γιά τίς τιμές», μέ τόν ύπότιτλό του ύπενθύμιζε ότι τά μέτρα «Θά έξαγγελθούν άφου τά έγκρίνει ό πρωθυπουργός.» Η πολιτική ευθύνη, τελικά, άνήκει μόνο στον Πρωθυπουργό. Η Δημοκρατία μας άναβαπτίζεται, γίνεται πρωθυπουργική. Κι ωστόσο ό πρωθυπουργός της χώρας, συνεχίζοντας τό γνώριμό του παιχνίδι της άντιστροφής των έννοιών, στήν πρώτη συνεδρίαση του Έπουργικού Συμβουλίου διακήρυττε μέ περισσή αυτοπεποίθηση: «Χιλιά-δες εργαζόμενοι, απ' όλες τίς παραγωγικές τάξεις και τήν Τοπική Αυτοδιοίκη-ση πήραν μέρος στήν κατάρτιση του πενταετούς προγράμματος στήν έπαρχία».

Σέ παλιότερο άρθρο στον Πολίτη (τεύχ. 47-48, σελ. 46) σημειώναμε ότι «άν τό ΠΑΣΟΚ, ως άρχηγικό πατεριναλιστικό κίνημα, ώσπου νά καταλάβει τήν εξουσία, έθροισκε στήν προσωπικότητα του άρχηγού τή συνδυακή ύλη των έτε-ρόκλητων στοιχείων πού τό συγκροτούσαν, τώρα ό άρχηγός-πρωθυπουργός άποτελεί πλέον θεσμό κρατικό». Η άρχηγική ύφή, όχι πλέον της συγκρότησης και της λειτουργίας του κόμματος της εξουσίας, αλλά της ίδιας της κυβέρνησης από τίς 18 Όκτωβρίου και μετά έπιβεβαιώνεται σέ κάθε λεπτομέρεια της κυ-βερνητικής πρακτικής και δάζει τή σφραγίδα της στή λειτουργία των θεμελιω-δών θεσμών, όπως τήν άντιλαμβάνεται τό ΠΑΣΟΚ. Έτσι, ενώ τό Σύνταγμα όρίζει ότι «τήν κυβέρνησιν άποτελεί τό Έπουργικόν Συμβούλιον συγκείμενον εκ του Πρωθυπουργού και των Έπουργών...» (άρθρο 81) και ότι «ή Κυβέρνη-σις καθορίζει και κατευθύνει τήν γενικήν πολιτικήν της χώρας» (άρθρο 82) ή νέα εξουσία στήν πράξη έπληξε τό θεσμό του Έπουργικού Συμβουλίου ως λειτουργικό θεσμό του πολιτεύματος. Στο έξής, και λόγω της μονοκρατορίας του Άρχηγού-πρωθυπουργού και λόγω του ύπερτονισμένου ρόλου των νέων όργάνων κυβερνητικής πολιτικής (πάλι ή παντοδυναμία του πρωθυπουργού), τό Έπουργικό Συμβούλιο, ούσιαστικά και τυπικά, ύποβαθμίζεται ως όργανο, νεκρώνεται και άποκτά διακοσμητικό χαρακτήρα, χαρακτηρισά άπλως θεμιτο-ποίησης των κυβερνητικών έπιλογών πού σέ άλλα κέντρα λήψης αποφάσεων θά αποφασισθούν. Νά λοιπόν μιά νέα πραγματικότητα πού θά 'πρεπε νά γεμί-ζει άνησυχίες τους σύγχρονους πολίτες γιατί, μέσα από τή φθορά ξεπερασμέ-

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

νων ίσως θεσμών, ορθώνονται άλλοι αυταρχικότεροι, συγκεντρωτικότεροι. περισσότερο ανεξέλεγκτοι και, σε τελευταία ανάλυση, ελάχιστα προσαρμοσμένοι στην εξαιρετικά περίπλοκη σημερινή πραγματικότητα που δεν μπορεί ν' άγκαλιάσει και νά δαμάσει ή σοφία του Ένός.

Οί έξωκοινοβουλευτικοί «τεχνοκράτες»

Στό ίδιο συμπέρασμα θά καταλήξει κανείς, αν δει την «αναδομημένη» κυβέρνηση κι από μίαν άλλη οπτική γωνία. Έχει επισημανθεί ότι ή νέα κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ περιέχει τό μεγαλύτερο αριθμό έξωκοινοβουλευτικών Ύπουργών από οποιαδήποτε άλλη (κοινοβουλευτική) ελληνική κυβέρνηση. Μάλιστα ό τομέας εκείνος που ή ίδια θεωρεί ως τόν κρισιμότερο, ό οικονομικός, έχει ανατεθεί σχεδόν αποκλειστικά σε έξωκοινοβουλευτικούς παράγοντες. Έτσι, αυτά τά άκρως πολιτικά αντικείμενα που είναι τά οικονομικά τής χώρας, θά τά διαχειρισθούν πρόσωπα που δεν έχουν κοινοβουλευτική κάλυψη, δεν είναι μέλη του Κοινοβουλίου, δεν άντλούν τήν πολιτική τους έγκυρότητα από τή λαϊκή έντολή, αλλά από τό χρίσμα του Άρχηγού-πρωθυπουργού. Είναι γνωστό άλλωστε ότι τό ΠΑΣΟΚ, κατά τή συζήτηση του Συντάγματος του '75, είχε προτείνει τροπολογία σύμφωνα με τήν οποία απαγορευόταν ρητά ό διορισμός έξωκοινοβουλευτικών ύπουργών.

Η λύση τής πληθώρας των έξωκοινοβουλευτικών ύπουργών άποτελεί έμπρακτη όμολογία ότι τό ΠΑΣΟΚ δεν έχει ή δεν θέλησε νά έχει στην κοινοβουλευτική του δύναμη στελέχη που τό ίδιο θεωρεί ως τά πλέον ικανά για τήν άνάλυση των σοβαρότατων επιτελικών καθηκόντων. Δεν θέλησε δηλαδή τά πρόσωπα στά όποία τώρα έμπιστεύεται τήν τύχη τής οικονομίας τής χώρας, τά πρόσωπα με τήν έγκυρη επιστημονική συγκρότηση και πλούσια εμπειρία, νά έχουν πολιτική δύναμη και κύρος, που όμως θά διέθεταν αν τούς άναδεικνυε, διά τής λαϊκής έτυμγορίας, βουλευτές. Γι' αυτό άλλωστε ισχύει και ό θεσμός του βουλευτή Έπικρατείας που παρέχει τή δυνατότητα στά κόμματα νά άναδεικνύουν βουλευτές προσωπικότητας του επιστημονικού, καλλιτεχνικού και πνευματικού δυναμικού τής χώρας, που με τό αυξημένο πολιτικό κύρος του βουλευτή θά μετείχαν στη συνέχεια σε κυβερνητικά ή άλλα έργα χωρίς νά υποχρεώνονται νά ύποστούν τήν έξαθλιωτική πολλές φορές τριβή τής προεκλογικής έκστρατείας. Σήμερα οί ένλόγω έξωκοινοβουλευτικοί, μέσα στη «δομή» τής κυβέρνησης, δεν είναι τίποτα άλλο παρά ύπηρεσιακοί παράγοντες με αυξημένες άρμοδιότητες.

Άλλωστε, για νά μήν ύπάρχει καμιά άμφιβολία ότι οί έξωκοινοβουλευτικοί δεν έχουν πολιτικές άρμοδιότητες, ό ίδιος ό κ. Α. Παπανδρέου τούς έχει χαρακτηρίσει σε άνύποπτο χρόνο «τεχνοκράτες». Έδώ ή άμετροέπεια και ό αυταρχισμός παίζουν άσχημα παιχνίδια. Γιατί τεχνοκρατία είναι μιά ιδεολογία (σύγχρονη ιδεολογία του καπιταλισμού, βέβαια), που, άπ' ό,τι καταλαβαίνω, μάλλον δεν ταιριάζει με τίς σοσιαλιστικές άρετές. Και τεχνοκράτης δεν είναι εκείνος που διαθέτει ειδικές-επιστημονικές γνώσεις κι άνάλογη πείρα σ' ένα τομέα - άλλωστε άπ' αυτή τήν άποψη ό όρος δεν λείει άπολύτως τίποτα -, αλλά ό φορέας μιās ιδεολογίας που άνάγει τά πολιτικά και κοινωνικά ζητήματα σε τεχνικά και, άρνούμενος τή συγκρουσιακή και άντιφατική ύφή τής κοινωνίας, άντιμετωπίζει τά προβλήματα ως οργανωτικά, διαχειριστικά, με βάση τά ιδεολογήματα τής άποδοτικότητας, τής αποτελεσματικότητας, του μάνατζμεντ. Ό τεχνοκράτης σνομπάρει τήν πολιτική. Ό ίδιος, έπειδή «ξέρει», τοποθετείται μακριά από τά «πολιτικά πάθη» που δημιουργούν άνορθολογισμούς και δυσλειειτουργικότητες. Είναι άντικειμενικός, ρεαλιστής, και άφήνει τήν πολιτική για άλλους, τούς ύψηλά ίσταμένους.

Μπορούμε νά θυμηθούμε τώρα ότι ό κ. Α. Παπανδρέου, σε συνέντευξή του στο ΒΗΜΑ που έκανε πάταγο (26.4.81), σε έρώτηση του δημοσιογράφου αν ή μελλοντική «κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ θά πρέπει νά έχει σαν κύριο γνώρισμα τήν τεχνοκρατική τής δομή», άπάντησε άπερίφραστα: «Άσφαλώς πρέπει νά

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

έχει και την τεχνοκρατική της δομή». Αλλά χαρακτηρίζοντας εξωκοινοβουλευτικούς παράγοντες ως τεχνοκράτες – όρος που από την άλλη μεριά τείνει να επικρατήσει ως εύσημο και άρετή – στηλιτεύει στο πρόσωπό τους την οποία έπιστημονική γνώση και πείρα διαθέτουν, την υποβιβάζει σε «τεχνική» δεξιότητα (τεχνοκράτης, κάτι σαν χειροπράκτης, κινησιοθεραπευτής).

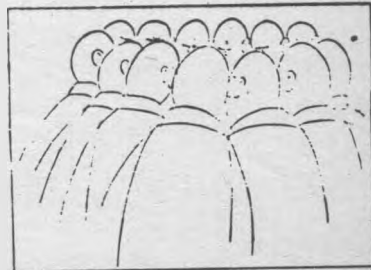
Από την άλλη μεριά, δεδομένου ότι οι «τεχνοκράτες» δέν ασχολούνται με την πολιτική και δέν προέρχονται απ' αυτήν – απλώς ξέρουν να κάνουν καλά τη δουλειά τους στα κρατικά λογιστήρια – υπογραμμίζει ότι οι ύψιστες πολιτικές λειτουργίες – ως πούμε του Διοικητή μιας Τράπεζας, του Υπουργού Έθνικης Οικονομίας, Οικονομικών, Γεωργίας κ.λπ. – είναι άπολιτικές ή, αν είναι πολιτικές, τότε ή πολιτική άνηκει άλλου. Στόν ίδιο. Κι αλήθεια, πώς θά μπορούσε ένας τεχνοκράτης-τεχνικός να έχει πολιτικές απόψεις και μάλιστα να έχει τό θράσος να τίς υποστηρίζει με πολιτικά μέσα; Η ένδεχόμενη βλασφημία έξορκίζεται με τόν απλούστερο τρόπο: ό «τεχνοκράτης» δέν πρέπει να διαθέτει πολιτικά μέσα (π.χ. να είναι βουλευτής, έστω Έπικρατείας) άλλα από εκείνα που θά του δοθούν. Αλλά μήπως όλα αυτά δέν αποπνέουν τόν έντονότερο τεχνοκρατισμό του άμερικανικού μάνατζμεντ;

Η «άναδόμηση», που όχι μόνο αφήνει άθικτη την πραγματική έξουσία, αλλά, αντίθετα, την ίσχυροποιεί και την θέτει στο άπυρόβλητο, άποδεικνύει κι αυτή από τή μεριά της τό βολονταριστικό ύφος του χαρισματικού ήγέτη που, άφου έξουθενώσει την πολιτική εκεί που θά μπορούσε να καρπίσει, νέμεται τή Γενική Διεύθυνση τής κοινωνίας – ταυτίζοντάς την με διαχείριση έμπορικού οίκου. Υπέρ αυτού. Οί άλλοι στα λογιστήρια, στο τμήμα πωλήσεων, στή διαφήμιση, στίς μεταφορές, στήν ύποδοχή τών πελατών, μετατιθέμενοι από τμήμα σε τμήμα, από Υπουργείο σε Υπουργείο, από πόστο σε πόστο, μήν τυχόν και ριζώσουν. Η, όπως έλεγαν οί παλαιοί, «άλλοι μαστόροι για μαντριά και άλλοι για καμπαναριά».

«Νέα» αναπτυξιακή πολιτική και παλιά άδιέξοδα

Διορίστηκε, λοιπόν, τό νέο οικονομικό έπιτελείο τής Κυβέρνησης (ή «τεχνοκρατική δομή», που θά έλεγε και ό κ. Α. Παπανδρέου) χωρίς να εξηγηθεί αν τό προηγούμενο απέτυχε, και τί ακριβώς απέτυχε: τά πρόσωπα ή ή πολιτική που έφάρμοσαν. Όπως και να 'χει τό πράγμα, οί «τεχνοκράτες», με τούς τίτλους τών άμερικανικών Πανεπιστημίων και την ευδόκιμη ύπηρεσία στους Διεθνείς Όργανισμούς, προβλήθηκαν ως νέοι σωτήρες. Αλλά τί πραγματικά άλλαζει εκτός από τά πρόσωπα; Εικάζεται ότι ό κ. Λάζαρης ήταν υπέρ τής «μικτής» οικονομίας, ενώ ό κ. Αρσένης είναι υπέρ του ενεργού κρατικού παρεμβατισμού, άλλα με ξεκαθαρισμένους τούς όρους δραστηριότητας τής ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Έτσι και τό κράτος θά αναλάβει σημαντικές επενδυτικές-παραγωγικές δραστηριότητες, άλλα και τό ιδιωτικό κεφάλαιο, ξέροντας τί και πώς θά κερδίσει, δέν θά 'χει λόγο να κρατά, όπως ως τώρα, έπιφυλακτική ή άρνητική στάση. Οί φήμες όργιάζουν. Αλλά πώς θά μπορούσε να συμβεί διαφορετικά, όταν ή πολιτική διεξάγεται στο μισοσκόταδο, όταν τό κόμμα τής έξουσίας λειτουργεί ως λόγος παλαμακιστών, ή Βουλή υπάρχει για να καλύπτει τόν τύπο του κοινοβουλευτισμού και οί έφημερίδες για να φωνασκούν; Όστόσο είναι άπολύτως βέβαιο ότι, όπως πριν την «άναδόμηση» ή πολιτική δέν ήταν παρά εκείνη που ό ίδιος θά κ. Α. Παπανδρέου παρουσίασε τηλεοπτικώς με τίς περιβόητες «δέσμες μέτρων», άλλο τόσο και τώρα δέν θά είναι άλλη από εκείνη που ό ίδιος θά πριμοδοτήσει και άλλοι θά πληρώσουν: έμπειρικές και βραχυπρόθεσμες άπαντήσεις σε σύνθετα προβλήματα, άπαντήσεις κατάλληλες να θρέψουν τό μύθο τής μεγάλης αλλαγής. Στην πραγματικότητα ή αλλαγή του οικονομικού έπιτελείου θέλει να δώσει την έντύπωση του νέου κι έλπιδοφόρου που ως νέο δικαιούται νέας περιόδου χάριτος.

Έτσι, μετά την «άναδόμηση», άρχισε μία νέα πορεία που οί πάντες συμφώνησαν να χαρακτηρίσουν πιο «προσγειωμένη», πιο «ρεαλιστική». Ό πρωθυπουργός έδωσε και πάλι τηλεοπτικώς, στην πρώτη του Υπουργικού Συμβουλίου, τίς γενικές γραμμές πλεύσης:

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

« Η Οικονομία δέν άντέχει άλλες άδικοιολόγητες άνατιμήσεις ούτε άκαιρες διεκδικήσεις, αλλά χρειάζεται επενδύσεις, αύξηση της παραγωγικότητας και θυσίες σε καταναλωτικές δαπάνες, ώστε νά εξασφαλιστεί ή εύημερία του αύριο.»

Τί σημαίνει, βέβαια, «άκαιρες διεκδικήσεις» και «θυσίες σε καταναλωτικές δαπάνες» δέν τ' άγνοεί κανείς. Τό περιβόητο καλάθι της νοικοκυράς, πού ό κ. Καψής δέν κατάφερε νά πάρει μαζί του στό Υπουργείο Έξωτερικών, είναι άπολύτως άποκαλυπτικό, καθώς μέρα μέ τή μέρα άδειάζει και περισσότερο. Πώς όμως θά πραγματοποιηθούν οι παραγωγικές επενδύσεις και πώς θ' αύξηθει ή παραγωγικότητα δέν τό 'δειξαν ούτε ή ως τώρα διακυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ ούτε οι άφόρητες γενιολογίες της πρωθυπουργικής μεγαλαυχίας. Βέβαια έτοιμάζεται πενταετές πρόγραμμα. Άλλά γιατί πρέπει νά τό εμπιστευθούμε περισσότερο άπό τά ΘΑ της προεκλογικής δημαγωγίας; Μέ μιά άναδιοργάνωση της Άνώτατης Έκπαίδευσης έκ γενετής κακοφορμισμένη, καθώς κανείς άπό τους παράγοντες της Πανεπιστημιακής Κοινότητας δέν τήν στηρίζει· μέ τήν άπνοια στον τομέα της έρευνας και της τεχνολογίας, όπου οι έναλλασσόμενοι υπεύθυνοι δέν λένε νά εγκαταλείψουν τις άριστολογίες· μέ τον πληθωρισμό έπιφανειακών μέτρων στην Τεχνική και τή Μέση εκπαίδευση· μέ τή διαιώνιση της άσυναρτησίας στην εισαγωγή ξένης και τήν παραγωγή ντόπιας τεχνολογίας όπου άνακατεύεται ό πιό γελοίος λαϊκισμός μέ τον πλέον έμπειρικό τεχνοκρατισμό· μέ τήν καχεξία, λοιπόν, εργατικού και έπιστημονικού δυναμικού της χώρας και τήν άπερίσκεπτη κατασπατάλησή του πώς θ' αύξηθει ή παραγωγικότητα; Κι ύστερα, μέ τό αίώνιο κανάκεμα των περιβόητων «προβληματικών» έπιχειρήσεων· χωρίς γενναία και συνετή αντιμετώπιση των διαρθρωτικών άδυναμιών της έλληνικής γεωργίας· μέ τήν πατροπαράδοτη έμμονή στην «ανάθερμανση της οικονομίας διά της οίκοδομής και του τουρισμού»· μ' ένα νόμο για τά κίνητρα ίδιον στά πρότυπα του και τις κατευθύνσεις του μ' εκείνον του Άβέρωφ, πάντοτε όμως άτολμο και διστακτικό· μ' ένα κενό, τουλάχιστον έτους, στην επενδυτική δραστηριότητα και μέ τήν παράλυση των επενδυτικών οργανισμών· μέ τήν άνικανότητα και τήν άφερεγγυότητα του κρατικού μηχανισμού· μέ τον καιροσκοπισμό, τήν άρπακτικότητα και τήν κοντόφθαλμη τακτική του έλληνικού μικροκαπιταλισμού· μέ τήν μακάρια άνεδαφικότητα αλλά και τήν άλαζονεία των στελεχών του καθεστώτος· μέ τις χρόνιες ύστερήσεις της έλληνικής οικονομίας, αλλά και τις μνημειώδεις καθυστερήσεις της πασοκικής πολιτείας· μέ μιά άνακόλουθη κι άντιφατική έξωτερική πολιτική· χωρίς πνοή, χωρίς τόλμη κι άρετή, γιατί οι νέοι στόχοι θά 'ναι πιό άξιόπιοι άπό τους παλιούς και τόσο γρήγορα ξεχασμένους; Όπως έπεςήμαινε κι ό Μιχάλης Παπαγιαννάκης (στον προηγούμενο Πολίτη), μέ τέτοια δεδομένα «του χρόνου και του παραχρόνου θά κουβεντιάζουμε άποκλειστικά για τή συγκυρία». Τή συγκυρία της χαμηλής παραγωγικότητας, της έλλειψης ή της μή άποτελεσματικότητας των παραγωγικών επενδύσεων, του γιγαντισμού της γραφειοκρατίας, των άποδιοργανωμένων ύπηρεσιών, του πληθωρισμού πού θά άγγίζει τά 25%, του ΑΕΠ πού θά μένει στάσιμο, των έξαγωγών πού θά μειωθούν, της άνισοσκελίας του έμπορικού ίσοζυγίου, της ύποτιμημένης δραχμής, της συγκυρίας του νέφους, του κυκλοφοριακού, των αυθαιρέτων και των αυθαιρεσιών, της συγκυρίας στην όποία ή στενωπός του '82 θά γίνει κόμπος άξεδιάλυτος, για νά ξανακούσουμε τότε τον Άρχηγό-πρωθυπουργό στις κατεπίγουσες διεκδικήσεις των εργαζομένων νά ξαναπροτείνει «θυσίες σε καταναλωτικές δαπάνες».

Είναι σαφές ότι δέν μιλάμε για τό δρόμο στό σοσιαλισμό πού δέν άνοιξε τό ΠΑΣΟΚ. Τέτοια περίπτωση έτσι κι άλλίως δέν ύπήρχε. Άπλως διαπιστώνουμε ότι μέ τή διακυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ οι φτωχοί γίνονται φτωχότεροι και οι πλούσιοι πλουσιότεροι.

Άγγελος Έλεφάντης

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Γράμμα από τό 'Ισραήλ

Σās γράφω τή στιγμή που τό τρανζίστορ αναγγέλλει ότι αρχίσε να πραγματοποιείται ό στόχος «μας» στό Λίβανο, δηλαδή ή έξασφάλιση τής «ειρήνης» για τούς κατοίκους τής Γαλιλαίας. Με πνίγει ή αγανάκτηση και ή απόγνωση για αυτά τά προπαγανδιστικά ψεύδη που θυμίζουν Γκαϊμπελς.

Είναι δέβαιο ότι αυτός ό άγριος πόλεμος, ό πιο δάρδαρος άπ' όσους έχουν προηγηθεί, δέν έχει καμιά σχέση ούτε με τήν άπόπειρα δολοφονίας στό Λονδίνο ούτε με τήν ασφάλεια τής Γαλιλαίας. Όταν όμως οι ήγέτες τής αντιπολίτευσης, οι «άξιουσέβαστοι» καθηγητές, οι δήθεν αντικειμενικοί δημοσιογράφοι, έπαναλαμβάνουν όλοι σαν παπαγάλοι τά συνθήματα του Μπέγκιν και του Σαρόν, τί μπορεί να περιμένουμε από τό μέσο άνθρωπο;

Πρός τό παρόν (άλλά δέ νομίζω πως θα κρατήσει για πάντα) ή «έθνική ένότητα» είναι σχεδόν άπόλυτη. «Πρόκειται για τήν πιο μεγάλη στιγμή του 'Ισραήλ», όπως είπε ό Μπέγκιν στό κοινοβούλιο, γιατί μόνο τρία χέρια σηκώθηκαν για να ψηφίσουν εναντίον του πολέμου (υπάρχουν ακόμα έννέα και μέσα σ' αυτούς οι βουλευτές του Μαπάμ* τόλμησαν άπλώς να μην πάρουν μέρος στην ψηφοφορία).

Τί μπορείς να κάνεις άπέναντι σ' αυτή τήν ένθικιστική μέθη που παρασύρει (τουλάχιστον μέχρι να μαθευτούν οι άπώλειές μας και οι καταστροφικές πολιτικές συνέπειες του πολέμου) τό σύνολο των ύπερπατριωτών μας; Είμαστε μία πολύ μικρή ομάδα διαφωνούντων. Έμεις εδώ, και οι Παλαιστίνιοι εκεί πέρα, είμαστε τελείως άπομονωμένοι, εγκαταλειμμένοι ακόμα κι από τούς δικούς μας. Είμαστε... ήττημένοι. Τουλάχιστον αυτή τή στιγμή. Προσθέστε στά παραπάνω τή σκανδαλώδη ύποστήριξη του Ρήγκαν και των συνενόχων του. Δέν μιλούν πιά για κατάληψη τής ζώνης 40 χιλιομέτρων από τά σύνορα. Πρόκειται για πραγματικό blitz krieg*, χωρίς όρρα, χωρίς μέτωπο ούτε μετόπισθεν, χωρίς κανένα περιορισμό. Άκούω άσταμάτητα τό μηχανικό θόρυβο τής άεροπορίας μας. Περνούν μέρα και νύχτα πηγαίνοντας να βομβαρδίσουν κατοικημένες πόλεις και χωριά, στρατόπεδα προσφύγων που έχουν ήδη μία φορά διωχθεί από τά σπίτια τους - από έμάς τούς ίδιους. Άνελέητοι! Οι έβραίοι, τά τέκνα του 'Αδραάμ, «οι έλεήμονες», είναι άνελέητοι; Οι έβραίοι, τά θύματα τής πιο όμης σκληρότητας, μπορούν να γίνουν τόσο άπάνθρωποι; Τί ντροπή! Αυτή είναι άραγε ή μεγαλύτερη έπιτυχία του σιωνισμού: ό «άπεβραϊσμός» (άν υπάρχει τέτοια λέξη) των έβραίων;

Κάνετε, σās παρακαλώ, άγαπητοί φίλοι, ό,τι σās είναι δυνατό, ώστε οι Μπέγκιν και οι Σαρόν να μην πετύχουν τό διπλό τους στόχο: τήν όριστική έξαφάνιση (χρησιμοποιώ έναν όρο που είναι τής μόδας αυτές τίς μέρες) των Παλαιστινίων ως λαού και των 'Ισραηλινών ως ανθρώπων.

Βενιαμίν Κοέν,
καθηγητής στό πανεπιστήμιο
του Τέλ 'Αβίβ

* Απόσπασμα από έπιστολή που έστειλε στις 8 'Ιουνίου 1982, από τό 'Ισραήλ, ό Βενιαμίν Κοέν, καθηγητής του πανεπιστημίου του Τέλ 'Αβίβ, στό Παρίσι, στον Πιέρ Βιντάλ-Νακέ, και που δημοσιεύτηκε στην έφημερίδα Λέ Μόντ, στις 19 'Ιουνίου.

* Μικρό άριστερό κόμμα, τό παλιό κόμμα των Κιμπούτζ.
** Κεραυνοδόλος πόλεμος, γερμανικά στό κείμενο.

Παλαιστίνιοι

τό ιστορικό δράμα και δίλημμα

του Μιχάλη Παπαγιαννάκη

“Ολα δείχνουν ότι ο πέμπτος πόλεμος ανάμεσα στο Ίσραήλ και τον «αραβικό κόσμο», στο σύνολό του ή σε κάποιο τμήμα του ή σε κάποια έκδοσή του, τελώνει με μιά νίκη του πρώτου. Αφήνοντας επίπλεον τους σημερινούς ήττημένους, για πρώτη φορά τόσο σταθερά, με τη στυφή γεύση προδοσίας στα χείλη και την ανίσχυρη λύσσα της απελπισίας και της ύποταγής στις σφιγμένες γροθιές.

Κι αυτό τό τελευταίο έγινε γενικότερα αισθητό και έδωσε μιά άλλη έκταση και μιά άλλη ποιότητα στο κύμα των εκδηλώσεων αλληλεγγύης που αναπτύχθηκε διεθνώς και στην Ελλάδα, έστω κι αν συνέχισε σε μεγάλο βαθμό, ιδίως εδώ, να βασίζεται σε κατευθυνόμενες και άφελεις αναλύσεις της μεσανατολικής κρίσης, και αφήνω απέξω και τις κάποιες ορατές και απαραδέκτες αποχρώσεις αντισημιτισμού που όψιμοι ή ύποπτοι «άντι-ιμπεριαλιστές» τροφοδότησαν με τά γραφτά και τά λόγια τους.

Πέρα όμως από αυτά, που λίγο πολύ πέρασαν, άνισα και όχι πάντα άθωα, από τον καθημερινό Τύπο, ή δυναμική της νέας αυτής έξαρσης στην εξέλιξη της μόνιμης μεταπολεμικής κρίσης παραμένει άσαφής. Πολλές είναι οι ενδείξεις ότι τά πρόσφατα γεγονότα, χωρίς να είναι ξεκομμένα από τη μεταπολεμική φάση που άνοιξε με την ίδρυση του κράτους του Ίσραήλ (14/5/1948), εγκαινιάζουν μιά σαφώς νέα περίοδό της, της οποίας τά πρώτα εμφανή χαρακτηριστικά είναι δυνατό να φωτίσουν τις τάσεις που εγκυμονούν τό μέλλον.

Τά νέα στοιχεία της περιόδου αρχίζουν σιγά-σιγά να αναδύονται στις αναλύσεις όλων των παρατηρητών που συγκρίνουν έστω και σχηματικά τις προηγούμενες συρράξεις με τη σημερινή.

Μέχρι τώρα τό Ίσραήλ βρέθηκε αντιμετώπιμο με λιγότερα ή περισσότερα αραβικά κράτη. Παρά τά όσα ισχυρίζεται ή, γενικώς επιδέξια, επίσημη ισραηλινή προπαγάνδα, οι πόλεμοι αυτοί δέν ήταν πάντοτε «άμυντικοί» ή «προληπτικοί»: ή είσοδή στην Αίγυπτο τό 1956 π. χ. δέν ήταν τίποτε άλλο παρά μιά μίζερη επιχείρηση άστυνόμησης σε δάρος των μεταρρυθμίσεων του Νασέρ (έθνικοποίηση του καναλιού του Σουέζ) και σε όφελος της ύστατης απόπειρας της Γαλλίας και της Αγγλίας να παίξουν τό ρόλο παγκόσμιων δυνάμεων-χωροφυλάκων της παλιάς τάξης πραγμάτων. Όμως και τότε και σε όλες τις άλλες περιπτώσεις οι πόλεμοι του Ίσραήλ έγιναν εναντίον οργανωμένων κρατών και ή συνέπειά τους (ή ό στόχος τους) ήταν ή επέκτασή του σε έδάφη που τους άνηκαν ή για τά όποια υπήρχε τούτη ή εκείνη ή άμφισβήτηση που επέτρεπε τό έξαιρετικά πολύπλοκο τυπικό νομικό καθεστώς που κληροδότησε στην περιοχή ή άγγλική πολιτική, σε συνεργασία ή σε αντίθεση με τούτα ή εκείνα τά ντόπια αραβικά καθεστώτα. Πέρα από την έδαφική επέκταση, τό Ίσραήλ πάντοτε

επιδίωξε και άλλους βασικούς στόχους, όπως ή έξασφάλιση συντηρητικών φιλοδυτικών καθεστώτων στις γειτονικές χώρες (ή άνατροπή του Χουσεΐν της Ίορδανίας θεωρείται επίσημα λόγος επέμβασης), ή άνατροπή των άλλων (περίπτωση Νασέρ) και, βέβαια, ή επίσημη άναγνώρισή του από τις αραβικές κυβερνήσεις της περιοχής στά κάθε φορά σύνορά του και ή σύναψη συμφωνιών ειρήνης. Οι στόχοι αυτοί ήσαν, σύγκρουση, ή διαζευκτικά, όρατοι και σαφείς σε κάθε ένοπλη συμπλήρωση όπως και στις περιόδους πολιτικο-διπλωματικής αντιπαράθεσης. Τόσο στή μιά όσο και στην άλλη περίπτωση, τό Ίσραήλ κέρδισε πάντοτε σημαντικά σημεία παίζοντας με έντυπωσιακή άποτελεσματικότητα τόσο τη στρατιωτική του ισχύ όσο και τις προνομιακές του σχέσεις με τη Δύση και ιδίως, και όλο και περισσότερο, με τις ΗΠΑ. Έτσι ποτέ δέν βρέθηκε πραγματικά αντιμετώπιμο με τό σύνολο των αραβικών κρατών και των στρατών τους, ποτέ δέν βρέθηκε πραγματικά, επιχειρησιακά περικυκλωμένο από παντού, άλλο άν τό «σύνδρομο της περικύκλωσης» στην ισραηλινή πολιτική είναι γνήσιο και άθθεντικό, κυρίως όμως σε πολιτική και ψυχολογική βάση. Όταν κινδύνευσε να συμβεί κάτι τέτοιο με την άνοδο του αραβικού έθνικισμού – και του νασερισμού – στο Λίβανο, ή κυβέρνηση του τελευταίου ζήτησε την εφαρμογή του Δόγματος Αϊζενχάουερ (9/3/1957 – έδινε οικονομική και στρατιωτική βοήθεια στά κράτη της Μ. Ανατολής που θά τό ζητούσαν για να άποκρούσουν κάθε επίθεση από κάποιο «κομμουνιστικό κράτος...») και στις 15/7/1958 οι άμερικανοί πεζοναύτες άποβιβάζονταν στή Χαλντέ (κοντά στή Βηρυτό) ενώ 2.000 Βρετανοί άλεξιπτωτιστές προσγειώνονταν στην Ίορδανία. Από ανάλογους κινδύνους σύμπληξης ενός ενιαίου στρατιωτικού μετώπου των Αράβων τό Ίσραήλ ξέφυγε πολλές άλλες φορές με ανάλογες ενέργειες ή, κυρίως, χάρη στους ύπολογισμούς, τις αντιθέσεις και τις διαμάχες των αραβικών καθεστώτων. Τελευταία και ίσως άποφασιστική του επιτυχία ήταν ή συμφωνία του Κάμπ Ντέιβιντ που όδήγησε στή σύναψη ειρήνης με την Αίγυπτο, στην επιστροφή του Σινά, και θά πρεπε να συνεχιστεί με συμφωνία για την άυτονομία των Παλαιστινίων στά κατεχόμενα έδάφη, θέμα για τό όποιο όμως οι ουσιαστικές διαπραγματεύσεις εκκρεμούν. Μέχρι τώρα πάντως τό Ίσραήλ είχε συγκεκριμένους και άναγνωρισμένους αντιπάλους και ή βασική στρατηγική του ήταν να τους ύποχρεώσει να τό άναγνωρίσουν και άποδεχτούν με τη σειρά τους.

Σήμερα ό αντίπαλος είναι ποιοτικά διαφορετικός. Δέν είναι άσφαλώς κάποιο αραβικό κράτος: ή Συρία, που βρισκόταν στο Λίβανο για διάφορους λόγους που θά δοϋμε παρακάτω, δέν προκλήθηκε να πολεμήσει παραπάνω από όσο επιβαλλόταν από την άνάγκη να άποτραβηχτεί και να άφήσει ελεύθερο τό

δρόμο για τη Βηρυτό. Μάλιστα σέ μιά φάση τών μαχών τής υποδείχθηκαν από τό 'Ισραήλ οί συγκεκριμένοι τρόποι καί δρομολόγια υποχώρησης πρός τά σύνορά τής, πράγμα πού ό συριακός στρατός, κάτω καί από μιά ιδιαίτερη επίκαιρη ανακωχή, έσπευσε νά εκμεταλλευτεί. Ό Λίβανος έπίσης δέν ήταν ό αντίπαλος. Έδώ τά πράγματα βέβαια είναι πίο πολύπλοκα. Στήν πραγματικότητα ό Λίβανος, όσο βρισκόταν κάτω από τήν κύρια επιρροή τών χριστιανικών δυνάμεων, ούδέποτε βρέθηκε σέ σοβαρή εμπόλεμη κατάσταση μέ τό 'Ισραήλ. 'Ισα-ίσα βασίλευε ανάμεσα στίς δύο χώρες μιά ιδιότυπη ειρήνη. Καί ή χρησιμοποίηση του όρου «χριστιανικές δυνάμεις» είναι άπλώς μιά βολική σχηματοποίηση, γιατί στήν πολιτική αυτή απέναντι στό 'Ισραήλ συμφωνούσαν καί άλλες κοινωνικο-πολιτικές δυνάμεις ποικίλων προελεύσεων καί φυσικά καί μουσουλμανικές. Μετά τή βίαιη καταστολή τών φιλονασεικικών καί παναραβικών προσπαθειών γιά κατάληψη τής εξουσίας, στή χώρα δέν φαίνονταν νά δρουν σημαντικές δυνάμεις μέ προοπτική τόν πόλεμο μέ τό 'Ισραήλ καί τήν άπελευθέρωση τής Παλαιστίνης, όλης ή τού τμήματός τής πού ορίζεται μέ τόν όρο «κατεχόμενα έδάφη» (Δυτική όχθη του 'Ιορδάνη καί Ζώνη τής Γάζας). Όλα άλλαξαν όταν ό Λίβανος δέχτηκε ή υποχρεώθηκε, λίγο ως πολύ, νά δεχθεί τήν έγκατάσταση στό έδαφος του τής 'Οργάνωσης γιά τήν 'Απελευθέρωση τής Παλαιστίνης (ΟΑΠ) μέ τήν ύποστήριξη του λοιπού άραβικού κόσμου, ό όποιος καί τήν αναγνωρίζει σάν μοναδικό εκπρόσωπο του Παλαιστινιακού λαού καί σάν ιδιότυπο άλλα πλήρες «κράτος». 'Η ΟΑΠ δέν ήταν πιά ή αναμικτή οργάνωση τών χρόνων του '60, πλήρως ύποταγμένη στό συμφέροντα καί τή λογική τών ισχυρών άραβικών καθεστώτων, πολύ λίγο ύπαρκτή ως στρατιωτική δύναμη (οί Παλαιστίνιοι ήσαν κυρίως ένταξιμένοι στός άραβικούς στρατούς), άμελητέα ποσότητα γιά τή διεθνή διπλωματία καί κυριαρχούμενη από ήγεσίες τών όποιων ή άνικανότητα συναγωνιζόταν τή γελοιότητα. Είχαν άνδρωθεί νέες καί διαφορετικές γενιές στελεχών, οί άντιλήψεις γιά τό άραβικό κόσμο καί τά καθεστώτα είχαν διαμορφωθεί κάτω από πικρές έμπειρίες (σφαγή τών Παλαιστινίων στήν 'Ιορδανία τόν Σεπτέμβρη του 1970 κ.λπ.) καί από ρεαλιστικότερες πολιτικές αναλύσεις, οί μέθοδοι, πάλης καί άγώνα είχαν δξυνθεί (τρομοκρατία), ή διεκδίκηση μιάς σχετικά αττόνομης πολιτικής σκέψης καί τακτικής είχε κάνει σημαντικά βήματα. Έτσι ή μεταμόσχευση του Παλαιστινιακού κινήματος στό Λίβανο προκάλεσε σημαντικές ανακατατάξεις καί διαταραχές πού σύντομα εξάλλου τίς ξεπερνούσαν. Οί παναραβικές, έθνικιστικές ή άριστερές τάσεις πήραν ξανά επάνω τους καί μέ τήν ίδια ευκαιρία άρχισαν νά άμφισβητούν καί τίς εϋθραυστες ίσορροπίες πάνω στίς όποιες στηρίχτηκε τό κράτος του Λιβάνου, όταν δημιουργήθηκε τό 1920 από τή Γαλλική πολιτική (μετά τόν πρώτο παγκόσμιο πόλεμο ή Γαλλία πήρε τήν «έντολή» - συνθήκη τών Σεβρών - νά οδηγήσει τήν όθωμανική έπαρχία τής Συρίας, στήν όποία περιλαμβάνόταν καί ό σημερινός Λίβανος, στήν άνεξαρτησία): συνύπαρξη χριστιανών καί μουσουλμάνων (καί οί δύο κατηγορίες χωρισμένες σέ πολλές διαφορετικές κοινότητες, διαφόρων δογμάτων), κατανομή τών κρατικών λειτουργιών άνάλογα μέ τό θρησκευτικό δόγμα (χριστιανός μαρωνίτης πρόεδρος, πρωθυπουργός μουσουλμάνος σουννίτης κ.λπ.), προσωπική κατάσταση του κάθε πολίτη ρυθμιζόμενη από τήν θρησκευτική του κοινότητα κ.λπ., ένα σύνολο ρυθμι-

σεων όπου πάντως οί χριστιανοί είχαν μιά σαφή υπεροχή ως ή άριθμητική πλειοψηφία (πράγμα πού σήμερα άμφισβητείται, ενώ ή άπόδειξη τής άλλαγής τών αναλογιών τών πληθυσμού είναι έπίσημα άδύνατη, άφού ό Λίβανος δέν δημοσιεύει από πολύ παλιά έπίσημα δημογραφικά στοιχεία...)

Η νέα αυτή κατάσταση φάνηκε σάν αξιόλογη νίκη του άραβικού κόσμου εναντίον του 'Ισραήλ. Αυτή τή φορά ή «περικύκλωσή» του κινδύνευε νά γίνει πραγματική, ιδίως αν οί Παλαιστίνιοι καί οί σύμμαχοί τους «προοδευτικοί μουσουλμάνοι» του Λιβάνου κατάφεραν πραγματικά νά πάρουν τά ήνία τίς εξουσίας στή χώρα. Γύρω από αυτό τό καιριο θέμα άρχισαν οί προστριβές καί οί διαμάχες στό πρώτα χρόνια του '70 καί κατάληξαν σέ πραγματικό εμφύλιο πόλεμο. Παράδοξος εμφύλιος πόλεμος όπου, πέρα από τήν άνάμιξη περίπου όλων τών ξένων δυνάμεων πού ενδιαφέρονται γιά τίς εξελίξεις στή Μ. 'Ανατολή, κύριο ρόλο έπαιξαν οί Παλαιστίνιοι καί οί Σύριοι. 'Η επέμβαση τών τελευταίων ήταν εξάλλου καί τό άποφασιστικό βήμα του όποιου ορισμένες συνέπειες λειτούργουν καί σήμερα. Οί Σύριοι, καί τό γεγονός πολύ εύκολα παραγνωρίζεται σήμερα, μπήκαν στό Λίβανο γιά νά υπερασπίσουν τούς Χριστιανούς εναντίον του μετώπου Παλαιστινίων-«προοδευτικών μουσουλμάνων» του Λιβάνου. Οί λόγοι μιάς τέτοιας επέμβασης άκόμα συζητούνται: διατήρηση τής ίσορροπίας στόν Λίβανο, ώστε νά δικαιολογείται μιά συριακή διαιτησία καί επικυριαρχία στό Λίβανο, τόν όποιο ή Συρία δύσκολα δέχεται νά θεωρεί ξεχωριστό κράτος (άντίμαχο τής Μεγάλης Συρίας, πού τά περιλαμβάνει, όπως καί τήν 'Ιορδανία εξάλλου, σύμφωνα μέ ορισμένες έκδοχές). 'Αλλά καί στρατιωτικο-διπλωματικούς έλιγμούς γιά προσέγγιση μέ τίς ΗΠΑ (τότε ό άμερικανός πρόεδρος παίνεσε τήν «άπευθυνότητα» τών ήγετών τής Συρίας...). Τέλος καί έπιθυμία γιά έλεγχο τής κατάστασης απέναντι στό 'Ισραήλ, τό όποιο δήλωνε από τότε ότι τέτοια άλλαγή στό Λίβανο θά ήταν αίτια πολέμου, γενικευμένου σχεδόν άναγκαστικά. Τό άποτέλεσμα ήταν οί Σύριοι νά έγκατασταθούν στρατιωτικά στό Λίβανο καί στή συνέχεια νά στραφούν κατά τών Χριστιανών ένόπλων (φαλαγγίτες) περιορίζοντάς τους καί αυτούς σ' ένα τμήμα τής χώρας καί τής πρωτεύουσάς τής. Τό σύνολο τών δαιδαλωδών αυτών εξελίξεων, όπου έπαιξαν ρόλο καί άλλες δυνάμεις (σιuitές, μουσουλμάνοι δροϋλοι, κομμουνιστές του Λιβάνου, περιθωριακές παλαιστινιακές οργάνώσεις - όργανα αυτής ή εκείνης τής άραβικής χώρας, ιρακινοί κ.λπ.) κατάληξε σέ κάποιες εϋθραυστες καί διαρκώς μεταβαλλόμενες «ίσορροπίες» πού έκαναν τό έπίσημο Λιβανικό κράτος διακοσμητικό στοιχείο χωρίς ίχνος εξουσίας, αν καί παρέμενε πάντοτε θεματοφύλακας τής «νομιμότητας» καί διεθνώς άναγνωρισμένος παράγοντας τών εξελίξεων.

Τό 'Ισραήλ έδειξε δείγματα άνησυχίας καί έπιθετικότητας άρκετές φορές στό μεταξύ διάστημα καί μέχρι τήν τελευταία εισβολή. 'Ηδη τό 1978 συνάντησε έντονη στρατιωτική αντίσταση από τούς Παλαιστινίους, ενώ άργότερα οί Σύριοι έγκαθιστούσαν στήν κοιλάδα τής Μπεκάα συστοιχίες σοβιετικών άντιαεροπορικών πυραύλων πού ή ισραηλινή στρατιωτική ήγεσία είχε από τότε θεωρήσει αίτια πολέμου. Έτσι οί άφορμές, αν όχι καί οί αιτίες, τής πρόσφατης εισβολής ήσαν γνωστές από παλιά, καί τόσο οί Λιβανέζοι όσο καί οί Παλαιστίνιοι ήσαν περίπου βέβαιοι ότι θά γίνει. Τό πρόβλημα ήταν καί είναι ποιός θά

ήταν ο πραγματικός αντίπαλος και κυρίως ποιός ο επιδιωκόμενος στόχος. Όχι βέβαια οι Σύριοι, που καλύπτονται, για ό,τι αφορά τα σύνορά τους τουλάχιστο από το σύμφωνο άμυντικής συνεργασίας με την ΕΣΣΔ, έξου και η ισραηλινή εφεκτικότητα απέναντί τους. Όχι βέβαια ο Λίβανος, μιά και δέν υπάρχει έξουσία που νά μπορεί νά χτυπηθεί και ύποχρεωθεί σε πράξεις σύμφωνες με τό συμφέρον του είσβολέα. Μένουν οι Παλαιστίνιοι και οι λιβανέζοι σύμμαχοί τους. Άλλά αυτό δάζει σημαντικά προβλήματα για τίς παραπέρα εξελίξεις.

Άστυνομική επιχείρηση εναντίον τών «τρομοκρατών» λέει τό Ισραήλ και τυπικά επιμένει πολύ στίς συνέπειες του όρισμού αυτού: οι αίχμάλωτοι του θά δικαστούν ως κατηγορούμενοι του κοινού ποινικού δικαίου, ή συνθήκη της Γενεύης δέν εφαρμόζεται κ.λπ. Άλλά, παρά τίς προφυλάξεις αυτές, πρόκειται για κανονικό πόλεμο εναντίον τής ΟΑΠ. Κι αυτό είχε ήδη διαφανεί τό 1978, όταν τό Ισραήλ με την ΟΑΠ συμφώνησε την άνακωχή, όσο και φαίνεται σαφέστερα τώρα, από τή στιγμή μάλιστα που τό Ισραήλ δέν θέλησε ή δέν μπόρεσε νά «έκκαθαρίσει» φυσικά τώ τρόπο τώ σύνολο τών Παλαιστινιακών δυνάμεων. Οί μάχες, οι συζητήσεις για άνταλλαγές αίχμαλώτων, οι διαπραγματεύσεις για τά άλληλοδιαδεχόμενα «παύσατε πύο», τά παζαρέματα για τή Βηρυτό άπαιτούν κάθε φορά δύο κύριους αντίπαλους, έστω μέσω τρίτων μεσολαβητών που γίνονται όμως όλο και περισσότερο διάφανοι, σε βαθμό που οι δυο αντίπαλοι διακρίνουν καθαρά ο ένας τόν άλλο. Και οι δυο κύριοι αντίπαλοι είναι, από τά πράγματα, τό Ισραήλ και ή ΟΑΠ. Κατά παράδοξο τρόπο, τό Ισραήλ οδηγήθηκε νά βρεθεί καταντικρύ στον πραγματικό του συνομιλητή. Όποια και νά είναι ή εξέλιξη στή Βηρυτό (γιατί και ή σκοτεινή έλξη της «τελικής λύσης» δέν πρέπει νά αποκλείεται, άκριβώς λόγω τών συνεπειών που θά έχει ή επιλογή όποιας άλλης λύσης), θά είναι δύσκολο για τό Ισραήλ νά επιμείνει νά θεωρεί την ΟΑΠ ένα όργανοεπιανό μη-πρόσωπο. Η διαλεκτική της άναγνώρισης της και τής πολιτικής πιά άναμέτρησης θά τείνει πιθανότατα νά άνοίξει από μιά άπελλιτισμένη άπόπειρα για τήν όριστική της έξάλειψη.

Όσο για τή λιβανική όψη του ζητήματος, που συζητιέται λιγότερο ή καθόλου, είναι σχεδόν έξίσου σημαντική. Τό Ισραήλ λέει ότι θέτει την άποκατάσταση της «νομιμότητας» και εν πάση περιπτώσει ένας «ίσχυρο κράτος» στό Λίβανο, ο όποιος θά έμποδίσει έτσι επιθέσεις από τό έδαφος του κατά του Ισραήλ και θά άποκαταστήσει δμαλές και ειρηνικές σχέσεις μαζί του. Άν άποκλείσει κανείς την έπιστροφή στην προηγούμενη κατάσταση, στά χρόνια δηλαδή του '50 και του '60 που έτσι κι άλλως δέν διακρίνονταν για κάποιο «ίσχυρο κράτος» στό Λίβανο, ή φαινομενικά άπλή ισραηλινή άπαιτηση γίνεται ιδιαίτερα προβληματική.

Οί παραδοσιακές ίσορροπίες του Λιβάνου δέν προσφέρονται για τέτοιες προοπτικές. Τό Ισραήλ είναι ύποχρεωμένο λοιπόν νά άνατρέψει αυτές τίς ίσορροπίες. Σέ όφελος όμως ποιās από τίς δύσκολα συνυπάρχουσες λιβανικές τάσεις και δυνάμεις; και με ποιά έλάχιστη, αλλά άπαραίτητη, συναίνεση τών άλλων, έσωτερικών και έξωτερικών, παραγόντων που συμμετείχαν και συμμετέχουν, έμμεσα ή άμεσα στή διατήρηση τών ίσορροπιών αυτών; Οί έξαιρετικά πολύπλοκες διαπραγματεύσεις που διεξάγονται αυτή τή στιγμή, όπου μετέχουν Ισραήλ, ΗΠΑ, Γαλλία, Αίγυ-

πτος, Σ. Άραβία, φαλαγγίτες, ΟΑΠ, οι θρησκευτικές ίεραρχίες, πολλά πολιτικά κόμματα και παλαιότερες ή σημερινές προσωπικότητες τής πολιτικής ζωής του Λιβάνου και άλλων χωρών, και οι δυσκολίες για τήν διατύπωση μιάς λύσης που, αν δέν ίκανοποιεί όλους τούς συμμετέχοντες, νά άνοίξει τουλάχιστο τό δρόμο μελλοντικών συμφωνιών, άποδεικνύουν ότι τά παραπάνω ερωτήματα δέν είναι έωλα. Και πάνω της σκόνταψε άκόμη και ή άναμφισβήτητη στρατιωτική ύπεροχή του Ισραήλ όσο και ή ένισχυμένη στην περιοχή άμερικανική έπικραση. Και είναι κοινοτυπία νά ύπογραμμίσει κανείς ότι ή άνομοιογένεια τών ένδιαφερομένων παραγόντων είναι ένα από τά βασικά κλειδιά που έξηγούν τό άδιέξοδο, όπως παρουσιάζεται σήμερα. Τά κράτη πολεμούν, νικούν, ήττώνται, ύπογράφουν άνακωχές και συμφωνίες. Δύο τουλάχιστον παράγοντες τής σημερινής κρίσης ζητούν όμως νά γίνουν κράτη ή νά συμμετάσχουν σε άνοιχοδομούμενο κρατικό μηχανισμό, ώστε νά μπόρουν νά προδοϋν σε τέτοιες συμφωνίες: οι Λιβανέζοι μη φαλαγγίτες και κυρίως οι Παλαιστίνιοι. Όσο κάτι τέτοιο δέν γίνεται, καμιά σχετικά σταθερή ίσορροπία δέν είναι όρατή στο σύστημα τής περιοχής. Η άνάλυση αυτή κερδίζει έδαφος από καιρό και όλο και περισσότερο σήμερα. Ό νέος ύπουργός έξωτερικών τών ΗΠΑ κ. Σούλις έκανε δηλώσεις στή Γερουσία που πήγαιναν προς αυτή την κατεύθυνση. Στο ίδιο τό Ισραήλ και στους κύκλους τής Διασποράς πληθαίνουν οι τοποθετήσεις με την ίδια λογική. Η ισραηλινή κυβέρνηση φαίνεται νά αισθάνεται όλο και πιό παγιδευμένη μέσα στίς σημερινές και προβλεπόμενες συνέπειες τής στρατιωτικής της πρωτοβουλίας, σε βαθμό που πρόσφατα ή Μόντ άναρωτιόταν με πρωτοσέλιδο τίτλο της «Ποιος παγίδευσε ποιόν;» άφου προηγουμένως είχε θέσει ένα άκόμη πιό παράδοξο έρώτημα: «Κι αν ή ΟΑΠ δέν είναι πραγματικά ήττημένη;»

Άλλά ή σημερινή σύγκρουση έχει και πολλά άλλα νέα στοιχεία που την διαφοροποιούν από τό παρελθόν και που προοιωνίζουν έξελίξεις που θά θρίσκονται πιθανότατα σε ρήξη με την μέχρι τώρα έσωτερική συνέχεια.

Τεχνικά, ο ίδιος ο πόλεμος έχασε τόν μέχρι τώρα αίφνιδιαστικό και άστραπιαίο χαρακτήρα του. Και τό συνολικό του σενάριο («στρατιωτικός περίπατος», κατοχή έρημικών εκτάσεων, άνακωχή) είναι έντελώς διαφορετικό σήμερα. Από άπλή, αν και όδνηρη, χειρουργική επέμβαση κατάληξε σε μακροχρόνια θεραπεία μιάς ίσως άνιάτης (βλέπε παραπάνω) άρρώστιας.

Διεθνώς τό μέτωπο που στήριζε τό Ισραήλ έχει ύποσσει άνεπανόρθωτες ρωγμές: τό νέο είδικό βάρος του άραβικού κόσμου μετά την κρίση του 1973, τό ένδιαφέρον για τή στήριξη όρισμένων τουλάχιστον άραβικών καθεστώτων, ή όξυνση στίς έτσι κι άλλως άντιφατικές σχέσεις ΗΠΑ-Ευρώπης, ή έπιτυχής πολιτικο-διπλωματική κινητοποίηση τής ΟΑΠ τά τελευταία χρόνια, είναι οι κυριότεροι παράγοντες που έξηγούν αυτή τή σημαντική άλλαγή. Σ' αυτή συνέβαλε και ή άνελαστική πολιτική του Ισραήλ που άπεγνωσμένα επιμένει νά επιδιώκει την άποκλειστική «ύπεράσπιση του Δυτικού κόσμου» στην περιοχή, μη λαμβάνοντας ύπόψη τίς άλλαγές που συντελούνται εκεί (από την «κρίση του πετρελαίου» ως την «ίσομική επανάσταση...») και μη άφηνοντας για τά άραβικά καθεστώτα έναλλακτικές έπιλογές στην άντιμετώπισή του. Άντίθετα λίγο δοθήσε ή μέχρι πρόσφα-

τα επίσημη πολιτική της ΟΑΠ επιμένοντας στη στρατηγική της καταστροφής της «σιωνιστικής οντότητας» και στην αντικατάστασή της από ένα «πολυεθνικό μη θρησκευτικό, δημοκρατικό» κράτος και ενισχύοντας έτσι το Ισραήλ στην αδιαλλαξία του και εμποδίζοντας συνάμα μία πιο εύελικτη πολιτική στο διεθνή χώρο και τη Διασπορά. Κι αφήνω απέξω τις συνέπειες μιας τέτοιας καθαρα ιδεολογικής κατασκευής στην διαμόρφωση των ιδεών, της τακτικής και της πρακτικής της ίδιας της ΟΑΠ και των μελών της, με κυριότερη την άρνηση από πολλά στελέχη της ακόμη και σήμερα της ίδιας της ιδέας ενός ανεξάρτητου Παλαιστινιακού κράτους στα κατεχόμενα έδαφη.

Στη διάσπαση του διεθνούς μετώπου πρέπει να προστεθεί και η ανάδυση σοβαρών διαφωνιών και αντιθέσεων στο ίδιο τό μέτωπο των σιωνιστικών οργανώσεων. Πρόσφατα, για πρώτη φορά, τό Παγκόσμιο Εβραϊκό Συνέδριο περιέλαβε στην απόφασή του φράση που αναφέρει τά νόμιμα δικαιώματα των Παλαιστινίων. Όπως και στο έσωτερικό του ίδιου του Ισραήλ: 80.000 διαδηλωτές, έναντιον της εισβολής, στο Τέλ-Αβίβ Ισοδυναμούν με εκατοντάδες χιλιάδες στην Αθήνα. Και ή κρίση έχει διεισδύσει για πρώτη φορά και στα στελέχη του στρατού και στους φαντάρους.

Τέλος, στα νέα στοιχεία της σημερινής κρίσης πρέπει να προστεθούν και ή άποχή ή άπουσία του σοβιετικού στρατοπέδου από τίς εξελίξεις καθώς και ή πλήρης κατάρρευση του μύθου της αραβικής ενότητας, ακόμη και του αραβικού κόσμου ή του αραβικού έθνους.

Τό σοβιετικό στρατόπεδο περιορίστηκε στο να έπανεγγυηθεί τά σύνορα της Συρίας και να κάνει κάποιες διαμαρτυρίες για τό βομβαρδισμό της πρεσβείας της ΕΣΣΔ στη Βηρυτό. Κατά τά άλλα, κάποιες συγκεντρώσεις έργατών στη Λεττονία και κάποιες υποδείξεις, σέ αυστηρό ύφος, προς τίς ΗΠΑ για τόν τρόπο με τόν οποίο πρέπει να χειριστούν την κρίση. Τό ενδιαφέρον της ΕΣΣΔ φαίνεται να περιορίζεται για την ώρα στην άπαιτηση να ληφθούν υπόψη τά κρατικά συμφέροντά της στίς μελλοντικές εξελίξεις και έχει προς τούτο άρκετά στηρίγματα στην περιοχή, όχι όμως τόσα ώστε να αναλάβει και πρωτοβουλίες. Η διαχείριση της κρίσης και ή άναζήτηση των λύσεων αφήνονται, στο άποφασιστικό τους μέρος, στην κρίση και συμφωνία Αράβων-Ισραήλ-ΗΠΑ-Ευρώπης, πράγμα που είναι δυνατό να παραγάγει άντιφατικά άποτελέσματα: διευκολύνει από τή μία μεριά μία ένδεχόμενη λύση, άφου παραμερίζει ένα παράγοντα που λίγο συμφέρον είχε και έχει από μία τέτοια εξέλιξη. Δυσκολεύει από τήν άλλη μεριά τήν εξέλιξη, γιατί είναι δύσκολο να φανταστεί κανείς μακροχρόνιες και σταθερές λύσεις στην κρίση της περιοχής έναντιον των συμφερόντων της μιάς Ύπερδύναμης και των εκεί στηριγμάτων της. Για τήν ώρα μάλλον ή πρώτη έκδοχή φαίνεται πιο πειστική, αλλά ή υποθήκη της δεύτερης δέν έχει ούτε μπορεί να παραμεριστεί έντελώς.

Όσο για τόν «αραβικό κόσμο», θά ήταν πολύ εύκολο και ίσως και ευτελές να εκθέσει κανείς τό σύνολο των πράξεων και παραλείψεων που συμπυκνωμένες σ' ένα μήνα άκύρωσαν 30 χρόνια λόγων, ύποσχέσεων, άπειλών και αυτόνόητων διαβεβαιώσεων. Είμαστε ίσως μάρτυρες μιάς από τίς ριζικότερες αλλαγές στην περιοχή, αλλά και στη διεθνή σκηνή. Ό παναραβισμός, σέ οποιαδήποτε έκδοχή του, ήττάται έντυπωσιακά από τή λογική και τίς άνάγκες των μερι-

κότερων κρατικών σχηματισμών, αφήνοντας μόνο όρθια μία νεφελώδη γλωσσική ένότητα, κάποιες ιστορικές μνημες και άρκετές θρησκευτικές συγγένειες. Τό κυριότερο στοιχείο πολιτικής και γεωπολιτικής συνοχής, που ήταν τό Παλαιστινιακό, παραμερίστηκε με μία άφοπλιστική ευκολία και φαίνεται ότι κάτι άνάλογο προωθείται σχετικά με τή διεκδίκηση του αραβικού και Ισλαμικού χαρακτήρα του Λιβάνου (ή Σ. Αραβία ήδη δέχθηκε ως φαίνεται τήν προεδρία του άρχηγού των φαλαγγιτών στο Λιβάνο...) Τέτοιες ριζικές εξελίξεις περικλείουν μεσοπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες συνέπειες που είναι έξαιρετικά δύσκολο να ύπολογιστούν από τώρα. Πάντως διευκολύνουν σαφώς τή διαδικασία «εξομάλυνσης» στην περιοχή, επιτρέποντας στο Ισραήλ να αισθανθεί λιγότερο «περικυκλωμένο» από τή συμπαγή μάζα ενός έχθρικού κόσμου και στίς ΗΠΑ να έλιχθούν πολύ πιο έλεύθερα μέσα στην επιδίωξή τους να λάβουν σοβαρά υπόψη τους τά συμφέροντα έπιλεγμένων συμμάχων τους στην περιοχή. Και βέβαια ώθώντας τους Παλαιστίνιους να άναζητήσουν λύσεις που να ξεκινούν μόνο από τίς δικές τους άνάγκες και με βάση τίς δικές τους, περιορισμένες δυνατότητες.

Τούτο σημαίνει ότι γίνεται όλο και πιο ρεαλιστική ή ύπόθεση μιάς Παλαιστινιακής έπιλογής που να δέχεται συμμετοχή στίς διαδικασίες των συμφωνιών του Κάμπ Ντέιβιντ, ύπό τόν όρο ότι οι ΗΠΑ και τά άλλα ενδιαφερόμενα μέρη (Ισραήλ-Αίγυπτος) θά τους εξασφαλίσουν μία έλάχιστη άξιοπρεπή και κυρίως άποτελεσματική συμμετοχή. Από κεί ίσως έρμηνεύεται και ή θερμή και έπαινετική στάση της ΟΑΠ άπέναντι στίς πρωτοβουλίες της Γαλλίας (που τίς πήρε μαζί με τήν Αίγυπτο...) για άμοιβαία άναγνώριση Ισραήλ-ΟΑΠ και ειρηνευτικές διαπραγματεύσεις με στόχο τήν άυτονομία ή και τήν άνεξαρτησία των Παλαιστινίων των κατεχομένων εδαφών. Τίς πρωτοβουλίες αυτές καταδίκασαν βέβαια όσοι έπιθυμούν να πολεμήσουν μέχρι του τελευταίου των Παλαιστινίων τόσο άλλου όσο και στην Ελλάδα! Είναι όμως οι μόνες που φαίνονται να άνοίγουν, στίς συγκεκριμένες συνθήκες, κάποιες δυνατότητες ρεαλιστικών και έντιμων εξελίξεων στο προσεχές μέλλον.

Κάθε άλλη έναλλακτική δυνατότητα σήμερα περικλείει τήν κρυφή γοητεία που άσκει ή ήττα και ή θυσία σέ ποικίλους κύκλους και παράγοντες, με τήν έλπίδα ότι θά έλθει κάποτε τό «μεγάλο θράδυ» που προαναγγέλει τά «αύριο που τραγουδούν». Περιορισμένης έμβέλειας, βέβαια, άνάλυση. Που ενισχύεται όμως ειδικά στην περιοχή από τόν ευθραυστο χαρακτήρα των καθεστώτων, τίς συχνές στροφές και τίς άσυνέπειες των ήγεσιών και, κυρίως, από τήν άινιγματική ζωτικότητα της «Ισλαμικής άναγέννησης». Αύτή, συνδυασμένη με τό άνυπολόγιστο ακόμη βάρος της πίκρας που θά αφήσει πίσω της ή ταπεινώση και ή προδοσία της αραβικής κοινής γνώμης, στο βαθμό που ύπάρχει και συνειδητοποιείται, είναι δυνατό να οδηγήσει σέ άπρόβλεπτες εκρήξεις. Τό δίλημμα για τους Παλαιστίνιους, να βοηθήσουν στην «εξομάλυνση» και να διεκδικήσουν εκεί τή θέση τους ή να ύποδαυλίσουν τήν έκρηξη με τήν «αυτοκτονία τους» (όπως τους παροτρύνει, άνέξοδα, ό συνταγματάρχης Καντάφι), είναι δίλημμα κυριολεκτικά ιστορικό, στοιχημα πάνω σέ προοπτικές άδηλες και άχειραγώγητες. Γιατί ή έπιλογή τους θά συμβάλει άποφασιστικά στην τελική διαμόρφωσή τους.

Ἀντισημιτισμός Ἐδῶ καί Τώρα

μέ ἀφορμή τήν εἰσβολή τοῦ Ἰσραήλ στό Λίβανο

γράφουν: Γιώργος Μητροφάνης
Πέτρος Πιζάνιας

«Ἡ γλώσσα προδίδει». θά μπορούσε νά εἶναι ὁ τίτλος αὐτοῦ τοῦ σημειώματος. Ὅμως δέν πρόκειται γι' αὐτό. Τό θέμα εἶναι ἡ ἀβασάνιστη χρήση ὀρισμένων ὄρων πού ὥστόσο ὑποδηλώνουν λανθάνοντα φυλετισμό, τοῦ ὁποῦ τοῦ εὗρος κυμαίνεται ἀπό τήν ἀπλή γλωσσική καθημερινή σύγχυση ὡς τήν ἐν ψυχρῷ πολιτική φυλετικῶν διακρίσεων. Αὐτά στή χώρα μας, φυσικά, κι ὄχι σέ κάποια μακρινή Νοτιοαφρικανική Ἐνωση.

Ἡ ἐγκληματική πολιτική τοῦ Ἰσραήλ στό Λίβανο καί ἡ προσπάθειά του νά διαλύσει τό κίνημα τῶν Παλαιστινίων μέ τή μέθοδο τῶν τετελεσμένων γεγονότων, πολιτική ἀπό τήν ὁποία δέν ἐξαιρέθηκαν φυσικά οὔτε οἱ Λιβανέζοι οὔτε ὁ ἀμαχος πληθυσμός, δίνει τήν ἀφορμή νά δοῦμε στά καθ' ἡμᾶς ὀρισμένες ἐκφάνσεις τῆς συμπαράστασης στοὺς Παλαιστίνιους.

Ἡ ἀντιδραστική πολιτική τοῦ Ἰσραήλ, πού ἐπιδιώκει νά ἀλλάξει τοὺς πολιτικούς συσχετισμούς μέ τήν ἀνατροπή τῶν ἰσορροπιῶν στή Μέση Ἀνατολή, προκάλεσε πολλές καί ποικίλες ἀντιδράσεις στή χώρα μας. Φυσικά, δέ θά μιλήσουμε ἐδῶ ὡς νέοι πατέρες τοῦ ἔθνους, ὅπως συνήθίζεται στίς μέρες μας, γιά τήν «πραγματικά» θετική στάση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ οὔτε θά τοῦ θωπεύσουμε τόν τράχηλο ψιθυρίζοντάς του μπράβο. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι ἡ συμπαράσταση στοὺς ἀγωνιζόμενους Παλαιστίνιους εἶναι καί θετική καί ἀναγκαία. Ἄλλοῦ εἶναι τό πρόβλημα: στό διάχυτο, λανθάνοντα ἢ μερικές φορές σαφῶς ἐκφρασμένο ἀντισημιτισμό πού ἐκδηλώθηκε. Καί τό ζήτημα ἔχει τεράστια σημασία γιατί μέσα ἀπ' αὐτό μπορούμε νά ἐπισημάνουμε ὀρισμένες τρέχουσες ἰδεολογίες τῶν λαϊκῶν (καί μή λαϊκῶν) στρωμάτων καί ταυτόχρονα κάποιες μεθόδους καί πρακτικές πού ἐπιλέγονται γιά τήν ἐπικράτησή τους.

★

Οἱ Ἕλληνες ἱστορικά ἔχουν συμβιώσει μέ τοὺς Ἑβραίους ἐπί πολλοὺς αἰῶνες. Τοὺς ἀποκαλοῦσαν πάντοτε ἑβραίους ἢ ἰσραηλίτες, ἔννοιες ταυτόσημες. Τό κράτος τοῦ Ἰσραήλ, ἀπό τήν ἄλλη, ἔχει μόλις τριῶν περίπου δεκαετιῶν ζωῆ. Δυστυχῶς, στό λαϊκό γλωσσικό αἶσθημα, οἱ πολῖτες τοῦ κράτους τοῦ Ἰσραήλ, οἱ Ἰσραηλινοί (ὅπως Ἕλληνες, Ἴταλοί, κ.λπ.), συγγέονται μέ τοὺς ἰσραηλίτες ἢ ἑβραίους. Ἡ σύγχυση τῶν δύο ὄρων δέν ὑποδηλώνει ἀναγκαστικά κάποιον ἱστορικό ἀντισημιτισμό, ὅπως σέ ἄλλες χώρες. Ἀντίθετα ὑπάρχουν ἐποχές ὅπου οἱ Ἕλληνες ὄχι μόνο δέν ἐπιδόθηκαν σέ πογκρόμ ἀλλά στάθηκαν ἄρωγοί στοὺς ἑβραίους. Ἀρκεῖ νά θυμηθοῦμε τή στάση τοῦ Ε.Α.Μ. ἀπέναντι στοὺς ἑβραίους τῆς χώρας μας στήν κατοχή. Παρά ταῦτα ἡ σύγχυση εἶναι ἀρκετά διαδο-

μένη καί, ἡθελημένα ἢ ἀθέλητα, μπορεί νά δώσει ἀφορμή ἢ τροφή σέ ἀντισημιτικές ἐξάρσεις, ὅπως συνέβη τόν τελευταῖο καιρό στή χώρα μας, μ' ἀφορμή τήν εἰσβολή τοῦ Ἰσραήλ στό Λίβανο. Ἄς δοῦμε μερικές περιπτώσεις:

Πρῶτος ὁ κ. Σαπρανίδης, ὁ ὁποῖος στήν προϋνὴ ἐκπομπή του μεγάλης ἀκροατικότητας «Κάθε μέρα παντοῦ», στίς 21.6.82, στό Δεύτερο Πρόγραμμα, μᾶς διάβασε γράμμα ἀκροατῆ τῆς ἐκπομπῆς πού ὑποστήριξε ὅτι πρέπει νά γίνει ἀπογραφή τῶν ἐπιχειρήσεων Ἑλλήνων πολιτῶν ἐβραϊκοῦ θρησκευματοῦ, γιά νά τοὺς σαμποτάρουμε, σέ ἀντίποινα τῶν ὄσων κάνει ὁ ἰσραηλινός στρατός στοὺς Παλαιστίνιους. Ἡ ἀνάγνωση τέτοιου γράμματος ὁμοῦ συνιστᾷ ἀνοιχτή πρόκληση, ἐπιθετική παρότρυνση ἐναντίον Ἑλλήνων πολιτῶν. Ὁ κ. Σαπρανίδης δήλωσε, βέβαια, ὅτι δέν συμφωνεῖ μέ ὅσα γράφει ὁ ἀκροατῆς γιατί ὑπάρχουν καί καλοὶ ἑβραῖοι. Ἀλλά ἀκριβῶς ἐδῶ γεννιέται τό ζήτημα: κατά τήν κρίση τοῦ κ. Σαπρανίδη, μπορούμε νά σαμποτάρουμε τοὺς κακοὺς; Καί ποιός θά κρίνει ποιοὶ εἶναι οἱ «καλοὶ» καί ποιοὶ οἱ «κακοὶ»; Ἡ ΕΡΤ, λοιπόν, συνεργεῖ σέ σαμποτάζ ἐναντίον Ἑλλήνων πολιτῶν, ὅποτε οἱ ὑπεύθυνοι τί κάνουν; Γιατί ὁ κ. Σαπρανίδης παραμένει στή θέση του;

Ἡ δεύτερη περίπτωση εἶναι οἱ ἀνταποκρίσεις τοῦ κ. Δημαρᾶ ἀπὸ τῆ Βηρυτό, στό κανάλι τῆς YENEΔ, τῆ δομάδα 14-20 Ἰουνίου 1982. Ἡ σύγχυση ἐδῶ εἶναι ἀπόλυτη: οἱ ἰσραηλίτες, δηλαδή οἱ ἑβραῖοι – καί ὄχι ὁ ἰσραηλινός στρατός – σφάζουν, σκοτώνουν καί ἐρημώνουν. Μόνο πού αὐτὴ ἡ μικρὴ φαινομενικὰ σύγχυση μπορεί νά ἔχει μεγάλες ἐπιπτώσεις. Ὡς δημοσιογράφος καί ἀνταποκριτῆς, ὁ κ. Δημαρᾶς ὀφείλει νά μερμνεῖ γιά τήν ἀκρίβεια τῶν ὄρων πού χρησιμοποιεῖ, γιατί χωρὶς αὐτὴν δέν μπορεί νά ὑπάρξει καμιά ἀντικειμενικότητα τῶν εἰδήσεων, πού ἀκοῦν καί βλέπουν χιλιάδες ἄνθρωποι στήν τηλεόραση. Ἐπιπλέον, ἡ ἀνύπαρκτη πολιτικὴ ἀνάλυση στό περιεχόμενο τῶν ἀνταποκρίσεών του, σέ συνδυασμό μέ τήν ἀκατάσχετη γεγονοτολογία ἐντείνουν τὴ σύγχυση. Ἡ ἐξίσωση εἶναι ἀπλή: Ἰσραηλινός = Ἑβραῖος, ἄρα σιωνιστής, δηλαδή σφαγῆς τῶν Παλαιστινίων. Ἐξίσωση θεολογικῆς μεσαιωνικῆς ἰδεολογίας.

Περίπτωση τρίτη ὁ κ. Χαρδαβέλλας. Ἐδῶ τὰ πράγματα εἶναι πιό σύνθετα. Ἐνῶ στίς ἀνταποκρίσεις του ἀπὸ τό Λίβανο ὡς ἀπεσταλμένος τῶν ΝΕΩΝ ὁ κ. Χαρδαβέλλας χρησιμοποιεῖ πολλές φορές τοὺς σωστοὺς ὄρους – ἰσραηλινοί, ἰσραηλινούς –, ὥστόσο,

στό φύλλο της 21-6-82 (TA NEA), στή σελίδα 5, στο κείμενο και στις λεζάντες των φωτογραφιών διαβάζουμε: «45.000 Παλαιστίνιοι με ελαφρύ όπλισμό... απέναντι σε 200.000 Ισραηλίτες». Δηλαδή, φυλή έναντι φυλής. Στο μυαλό μας έρχονται εικόνες της Βίβλου και όχι δύο σύγχρονες πολιτικές που συγκρούονται αμείλικτα. Στο ίδιο φύλλο των ΝΕΩΝ διαβάζουμε ακόμα: «Ξεπερνώντας σε βαρβαρότητα τους Ναζί, οι Ισραηλίτες...», «ισραηλίτικες θηριωδίες», «ισραηλίτικα αεροπλάνα» και «οι δόμβες των ισραηλίτικων φάντομ». Τών ισραηλίτικων, δηλαδή των εβραϊκών, παρόλο που όλοι ξέρουμε, και ο κ. Χαρδαβέλλας ακόμη, ότι οι θρησκείες δεν έχουν αεροπλάνα, ενώ τα κράτη έχουν άφθονα. Με την εναλλαγή των όρων Ισραηλινός - Ισραηλίτης είναι πολύ εύκολη η αναγωγή στο διεθνή σιωνισμό, που έντεχνως ταυτίζεται με την εβραϊκή διασπορά. Άληθεια, όταν ο κ. Χαρδαβέλλας γράφει για την Τουρκία, τό 'Ιράκ ή τή Λιβύη χρησιμοποιεί τόν όρο «τά μουσουλμανικά αεροπλάνα» και άν όχι, γιατί;

Ο ίδιος δημοσιογράφος μάς υπόσχεται υπερθέαμα μέσω των εφημερίδων. Λίγο οι ειδήσεις, λίγο οι φωτογραφίες, λίγο οι τίτλοι και πολύ ή τρομολαγνεία των ανταποκρίσεων του, μάς ετοίμασαν για ένα «όλοκαύτωμα» (TA NEA, 16.6.82, σελ. 1, 24 πόντοι μήκος). Ως γνωστόν ή επανάληψη της ιστορίας (περί όλοκαυτώματος ο λόγος) είτε είναι γελοία είτε είναι εκ του πονηρού. Τό δεύτερο δεν αποκλείει τό πρώτο. Ωστόσο, στην προσπάθειά μας νά καταλάβουμε από τίς ανταποκρίσεις του κ. Χαρδαβέλλα [Πώς προδόθηκαν οι Παλαιστίνιοι, TA NEA, 21.6.82, σ. 5 ή «Γιατί μάς [τούς] άφησαν μόνους», TA NEA, 22.6.82, σ. 5] διαβάσαμε αττονότητα, προσωπικές περιπέτειες, διάφορα χλιαρά για τούς Άραβες (κυβερνητική πολιτική γάρ), τίποτε όμως για τή μεγάλη άπουσία, τή Σοβιετική Ένωση.

Άν για τήν εφημερίδα ύπρχε πρόβλημα χώρου, θά προτιμούσαμε νά έλειπε εκείνη ή αστυνομικού τύπου αφήγηση για τό ταξί που μετέφερε τόν κ. Χαρδαβέλλα ή οι διευκρινίσεις για τό ποιές δυνάμεις κρατάν ποιές μεριές της Βηρυτού· και, μιά που ήταν ό ίδιος εκεί, νά μάς πεί κάτι πιό ουσιαστικό. Οι μελοδραματικές σκηνές δεν συνιστούν πολιτική άνάλυση, ενώ είναι γνωστό ότι ή έλλειψη πολιτικής άνάλυσης περιορίζει τή γνώση, μειώνει τήν αντίληψη και προκαλεί παρανοήσεις. Τέλος, άφου για «πολιτικούς λόγους» συγκαλύπτονται οι μεγάλοι άπόντες στό Λίβανο, δέ χρειαζόταν ό κ. Χαρδαβέλλας νά πάει εκεί. Θά μπορούσε κάλλιστα νά μεταφράσει ένα άρθρο από μιά ξένη εφημερίδα και τότε ίσως μαθαίναμε πολύ περισσότερα άπ' όσα μάς είπε ως ανταποκριτής.

Τέταρτη περίπτωση, κορωνίδα των προηγουμένων, οι κ.κ. Δημαράς, Χαρδαβέλλας και Λιάνης στην ΥΕΝΕΔ, Σάββατο 19.6.82, στην έκπομπή «Οί Ρεπόρτερς». Έδώ ή άκριτη χρήση των όρων Ισραηλινός-ισραηλίτης-εβραϊός συνδυάζεται με τρομακτικές εικόνες από τό Λίβανο, που φτάνουν όμως ως έμας άπνευρωμένες πολιτικά και φορτισμένες ιδεολογικά ως μελό του έλληνικού κινηματογράφου, όπου όλα στό τέλος πάν καλά και ό κακός πρέπει νά πεθάνει πάση θυσία. Ο κακός εδώ γίνεται ό κάθε εβραϊός (ισραηλίτης) και αυτός πρέπει νά πληρώσει για τά δεινά των Λιβανέζων και των Παλαιστίνιων. Προβάλλοντας όμως αυτό τό άντισιμιτικό σχήμα οι «Ρεπόρτερς» ίσοπεδώνουν τή σύνθετη πολιτική πραγμα-

τικότητα στην Μέση Άνατολή και ειδικότερα συγκαλύπτουν τή στάση των Άραβικών χωρών και της Σοβιετικής Ένωσης. Μιλάμε για όλους αυτούς τούς Καντάφι, Άσάντ, Μπρέζνιεφ κ.λπ. που παρουσιάστηκαν ως «φυσικοί σύμμαχοι» των Παλαιστίνιων. Ωστόσο όλος ό κόσμος ξέρε τή δήλωση του Άμπού 'Ιγιάντ (δεύτερος στην τάξη ήγέτης της ΟΑΠ) που χαρακτηρίζει τή στάση της ΕΣΣΔ «τό λιγότερο περιεργη και άκατανόητη» ή τήν πικρόχολη αλλά και περήφανη άπάντηση του Άραφάτ στην ξετσιπωτή και χαμαιλεοντική «παρότρυνση» του «άδελφού» Καντάφι.

Έπιπλέον οι έν λόγω δημοσιογράφοι άποσιωπούν έν ψυχρώ, τόσο στην τηλεόραση όσο και στις εφημερίδες στις όποιες άρθρογραφούν, τίς αντιδράσεις ένάντια στην εισβολή στό Λίβανο Ισραηλινών στο ίδιο τό 'Ισραήλ αλλά και Έβραίων σε διάφορα μέρη του κόσμου. Γιατί αυτή ή άπόκρυψη; Τί είδους δημοσιογραφία είναι αυτή που κρύβει ειδήσεις; Δεν διαβάζουν ξένες εφημερίδες;

Δέ θέλουμε μέ αυτά νά πούμε ότι αυτή ήταν ή μόνη εικόνα της τηλεόρασης. Οί ανταποκριτές από τό Λίβανο του μόνιμου ανταποκριτή της ΕΡΤ Α. Χατζηνικολάου, της Εύης Δεμίρη, καθώς και οι συνεντεύξεις του Τέρενς Κουίκ από τό 'Ισραήλ, όπως και ή έκπομπή των δύο τελευταίων στην ΕΡΤ «30 λεπτά στον κόσμο», της 15.6.82, είναι ένα πολύ καλό δείγμα, σπάνιο όμως.

Υψίφωνος ώστόσο στό κλίμα άντισιμιτισμού παραμένει ή εφημερίδα TA NEA. Πολύ νωρίς, από τήν αρχή σχεδόν των γεγονότων, θά δημοσιεύσουν τήν έξηχη μοναδική είδηση: «Έβραϊός γιατρός δίνει τό αίμα του για τραυματίες Παλαιστίνιους» (TA NEA, 11.6.82, σ. 3) και τήν περίπτωση περιγράφει ό ανταποκριτής από τή Θεσσαλονίκη. Υπάρχουν λοιπόν και καλοί έβραϊοί· δεν είναι όλοι αίμοβόροι. Νά ένας στην Θεσσαλονίκη δίνει τό αίμα του για τούς Παλαιστίνιους: Τό κατεξοχήν άντισιμιτικό έπιχείρημα, τό ίδιο που χρησιμοποίησε και ό κ. Σαπρανίδης. Άλλωστε ή ταύτιση των Ισραηλινών μέ τούς χιτλερικούς και των νεοναζί μέ τούς έν γενεί έβραϊούς θά θρέψει και θά τραφεί κι από μιάν έπικαιροποίηση της φιλολογίας για τίς νεοναζιστικές οργανώσεις. Τό θέμα βέβαια είναι σοβαρό αυτό καθαυτό. Άλλά γιατί αυτή ή χρονική σύμπτωση; Έτσι TA NEA (9.6.82 και 10.6.82) θά δημοσιεύσουν άποσπάσματα βιβλίου που, κάτω από τόν άκρω παραπλανητικό τίτλο: «Οί Νεοναζί: οι ρίζες τους βρίσκονται στην άμάθεια», περιγράφουν τούς άρχηγούς των διαφόρων ομάδων του διεθνούς φασισμού, πώς δρουν, πώς ντύνονται, πώς οργανώνονται οι ομάδες αυτές κτλ. και, για νά μήν άπογοητευτούν οι όπαδοί, τή διάταξη ανά τόν κόσμο του διεθνούς φασισμού. Άλλά τί βολικό, νά φορτώνουμε τό κρίμα σε ιστορικά υπεύθυνες πλάτες! Δεν είναι, λοιπόν, μόνο ή άντισιμιτική καμπάνια της φασιστικής ΕΝΕΚ που γεννά τό πρόβλημα.

Η έπικρατούσα φιλοαραβική και φιλορωσική πολιτική δεν είναι άμοιρη φυσικά για τή στάση αυτή. Και ό καθένας προσφέρει τίς υπηρεσίες του όπως νομίζει. Μερικά παραδείγματα: «Η Μόσχα σταμάτησε τόν Μπέγκιν;» (TA NEA, 21.6.82, σ. 14) και έξηγει: «Χαρακτηριστικό της σοβιετικής άποφασιστικότητας έναντι του έπιτιθέμενου 'Ισραήλ είναι, όπως πιστεύουν όρισμένοι Παλαιστίνιοι, ότι ή ΕΣΣΔ ζήτησε από

τό Ισραήλ νά μή θιγεί ἡ πρεσβεία της στή Βηρυτό (Ζήτησε δηλαδή στήν οὐσία νά μή χτυπηθεῖ ἡ Βηρυτός). Πλήρης διάσταση μέ τήν πραγματικότητα, ψέμα ἀύστολο γιά τούς πολιορκημένους Παλαιστίνιους.

ΤΑ ΝΕΑ θά ἀρνηθοῦν νά δημοσιεύσουν εἰδήσεις γιά τίς ἀντιδράσεις τῶν ἑβραίων ἀνά τόν κόσμο, μέ μόνη ἐξαίρεση τήν ἀντίδραση Ἑλλήνων ἑβραϊκοῦ θρησκευματοῦ κατά τῆς εἰσβολῆς (ΤΑ ΝΕΑ, 29.6.82, σ. 3). Κι αὐτήν ὅμως τήν εἰδηση θά τήν τορπιλίσει βάζοντας στό πρωτοσέλιδο μέ πηχναῖο τίτλο μιά φράση τοῦ κ. Πρωθυπουργοῦ περί «Νταχάου στό Λίβανο». Τῆ φράση αὐτήν ἡ ἐφημερίδα θά τή διανθίσει μέ μιά φωτογραφία γέρον προσφύγων σέ γαϊδουράκι καί στή λεζάντα της ὑπάρχει ἡ ἀναφορά στό «... νεαρό πατέρα μιάς θρησκείας ἀγάπης (πού) πήγαινε μέ τό γαϊδουράκι του νά τόν σταυρώσουν...»! Ποιοί ἄλλοι ἀπό τούς ἑβραίους. Ἐ! τότε θά τούς σταυρώσουμε κι ἐμεῖς σήμερα. Αὐτό εἶναι τό φυσικό συμπέρασμα, ὄχι ἴσως τῆς ἐφημερίδας, ἀλλά τῶν ἄμεσων ἢ ἐμμεσων ἀντισημιτῶν, καί εἶναι πολλοί αὐτοί.

Ἡ καλή μας ἐφημερίδα πάει ἀκόμη πιό πέρα. Περικυκλώνοντας πλήρως τήν ἀνακοίνωση τῶν Ἑλλήνων ἑβραϊκοῦ θρησκευματοῦ πού δημοσιεύεται στό ἴδιο φύλλο (σ. 9), ὁ κ. Γ. Κ. Βενιζέλος, μιλώντας γιά διάφορα «Υπόγεια πολιτικά ρεύματα [πού] κρύβουν ὅλη τήν ἀλήθεια» πραγματοποιεῖ μιά ἐνδελεχῆ ἀνάλυση γιά τόν πόλεμο στό Λίβανο πού δέ λέει ἀπολύτως τίποτα. Μιλώντας γιά τήν ἐλίθεση τοῦ Ἰσραήλ δέν ξεχνᾷ ὡστόσο νά ταυτίσει ἑβραίους καί Ἰσραηλινούς καί ἐμβριθέστατα μᾶς πληροφορεῖ ὅτι: «Ὁ Λίβανος, στό μεταξύ, πού ἦταν ἓνα περιέργο κερδοσκοπικό κράτος, κάτι σάν τό Μονακό...».

Τέλος, μετά τίς πολλαπλές ἀντιδράσεις ἑβραίων στήν πολιτική τοῦ Ἰσραήλ, ἀνά τόν κόσμο, στίς 30.6.82 (σ. 12) ΤΑ ΝΕΑ θά δημοσιεύσουν δύο ἀσημαντες μικροεἰδήσεις κάτω ἀπό τόν χυδαῖο τίτλο καί ἀκρως ἀντισημιτικό ὑπότιτλο «Τύφεις ἑβραίων», ἔτσι γιά νά μήν παρεξηγηθεῖ ἡ ἐξαίρεση τῆς προηγούμενης μέρας. Μήπως αὐτή ἡ ἰδεολογία ὀδήγησε τόν κ. Κ. Σταματίου σέ ἀνύποπτο χρόνο (ΤΑ ΝΕΑ, 14, 15, 16.4.82) νά μᾶς ξαφνιάσει μέ τόν ἐξῆς τίτλο: «Ἐπιναν οἱ Ἑβραῖοι... αἶμα παιδιῶν χριστιανῶν;». Στήν «ἰστορική του ἔρευνα» ὁ κ. Σταματίου θά ἰσορροπήσει μέ τή γνωστή λογιστική τά θετικά καί ἀρνητικά στοιχεία (ἀντικειμενικός γάρ), λέγοντας διάφορα περί τῶν «Τράβελ πλάν» τῶν Ἑλλήνων στά Ἱεροσόλυμα τῆς ἐποχῆς τοῦ Χριστοῦ (ΤΑ ΝΕΑ 14.4.82) κτλ. Τό σημαντικότερο ὅμως εἶναι ὅτι βρῖσκει τίς «ρίζες» τῆς ἀντίθεσης Ἑλλήνων καί Ἑβραίων. Τούς πολλούς Ἑβραίους, λέει, ἔφερε στήν Ἑλλάδα ὁ Μουράτ ὁ Β' (ΤΑ ΝΕΑ, 14.4.82) καί παρ' ὅλο πού «στήν καθαρτό Ἑλλάδα δέν βρῆκαν τόση ἀντίσταση (...), στή Μικρασία, ὅπου τό ἑλληνικό χριστιανικό στοιχεῖο ἦταν πάντα συμπαγές, οἱ Ἑβραῖοι δέν ἔγιναν καθόλου καλοδεχόμενοι (...) ἄρχισαν νά τούς δέρνουν...» (ΤΑ ΝΕΑ, 15.6.82). Νά λοιπόν οἱ ρίζες τοῦ ἀντισημιτισμοῦ (ἀθάνατη Μικρασία!). Ἀφού, ἰστορικά, ἀντικειμενικά καί ὕστερα ἀπό ἔρευνα πού ἔκανε ὁ ἴδιος ὁ κύριος Σταματίου ἐπὶ ἐνός διβλίου, οἱ ρίζες εἶναι ἐκεῖ, τί φταίει τό συγκρότημα, ὁ ἴδιος καί οἱ ὅμοιοι του ἄν σήμερα ὑπάρχει κλίμα ἀντισημιτισμοῦ στή χώρα μας; Ἀκλόνητη λογική. Μόνο πού τό ἄλλοθι πού προσπαθεῖ νά κατασκευάσει τό ἀκυρώνει ἡ ἴδια του ἢ γλώσσα: «Τόσο χάλια τό Ἑβραϊκό» (ΤΑ ΝΕΑ, 14.4.82), «Οἱ καημένοι οἱ Ἑβραῖοι» (στό ἴδιο), «Ὁ

Ἰουστινιανός τούς χτύπησε στό δοξαπατρί» (στό ἴδιο), περί ἑβραϊκῶν συγκεντρώσεων μέ «ἡδονικές παρτουζες» (ΤΑ ΝΕΑ, 15.4.82) καί ἄλλα παρόμοια. Ὁ ἴδιος ἀρθρογράφος ρωτᾷ: «Ἐνα παρελθόν θαύτατο (SIC) φυλετικῶν ρήξεων... νά τό ἐκθέσουμε... Τί ἔχουμε νά φοβηθοῦμε;» (ΤΑ ΝΕΑ, 14.4.82).

Τά ἐννοιολογικά ἐργαλεῖα τῆς δημοσιογραφίας πού περιγράψαμε εἶναι γνωστά: γεγονотоλογία, τρομολαγνεία, ἐπαγωγικά συμπεράσματα, ἀνιστορικές ταυτίσεις, ἀνάθεμα, συναισθηματική συμπίεση ἀναγνωστῶν καί ἀκροατῶν, συγκάλυψη τῆς πολὺ πιό σκληρῆς πραγματικότητας στό Λίβανο, ἰσοπέδωση κάθε ἔννοιας καί κυρίως κάθε ἐκλογικευμένης στάσης ἀπέναντι στήν πραγματικά δεινὴ θέση τοῦ Παλαιστινιακοῦ κινήματος. Ὅπως εἶδαμε, μέ τίς ἀπαράδεκτες ἀνιστορικές ταυτίσεις, οἱ Ἰσραηλινοὶ γίνονται «ναζί», «φασίστες», «γενοκτόνοι». Παράλληλα, μέσω τῆς ἠθελημένης ἢ ἀθέλητης ἐπαγωγικῆς σύγχυσης, ταυτίζονται μέ τούς ἀνά τόν κόσμο ἑβραίους καί ἡ ἑβραϊκὴ διασπορά ταυτίζεται μέ τόν «διεθνή σιωνισμό». Ἡ συμπαράσταση στοὺς Παλαιστίνιους παίρνει χαρακτηριστὰ συναισθηματικῆς ταύτισης μαζί τους (μέσω μιάς ἀκριτῆς ἰστορικῆς ἀντιναζιστικῆς μνήμης), ὥστε νά δικαιωθεῖ. Ἡ καλλιέργεια μιάς τέτοιας κατάστασης πνευμάτων ἐγκυμονεῖ ἓναν τεράστιο κίνδυνο: τὴ δικαίωση τοῦ ἀντισημιτισμοῦ. Ἦδη στήν καθημερινότητα ὑπάρχουν τὰ πρῶτα δείγματα. Ἄλλοτε μέ τίς πρῶτες κουδέντες καί ἄλλοτε σέ τελευταία ἀνάλυση ἀναδύεται ἡ λογική: «Ἀφού οἱ ἑβραῖοι δέν ἀντιδρῶν στήν πολιτική τοῦ Ἰσραήλ, καλά νά πάθουν». Μά καί ὁ γείτονας μας, π.χ. δεξιὸς χριστιανὸς ὀρθόδοξος δέν ἀντιδρᾷ καί ἴσως συμφωνεῖ. Οἱ ταυτίσεις ἔχουν γίνει καί σ' αὐτό δεξιὸι καί ἀριστεροὶ συμφωνοῦν ἀπολύτως. Τά μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης, ὁ Τύπος καί οἱ δημοσιογράφοι τους λειτουργοῦν σάν καθρέφτης. Δίνουν μορφή στό εἶδωλο πού ἔρχεται ἀπό τόν κοινὸ νοῦ τοῦ «μέσου ἀνθρώπου», τὴν κοινὴ παραδοχὴ. Ἀριστη ἐκπαιδευτικὴ λειτουργία.

Τό φάντασμα τοῦ σιωνισμοῦ σήμερα ἄλλοι τό χρησιμοποιοῦν γιά νά δικαιολογήσουν τίς ἐγκληματικῆς τους ἐνέργειες συγκαλύπτοντας ἔτσι καί τὴν ἐθνικιστικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἰσραήλ, τὴν ἐπίσης ἐθνικιστικὴ πολιτικὴ τῶν ἀραβικῶν κρατῶν στή Μέση Ἀνατολή, καθὼς καί τίς ἀντιθέσεις τῶν μεγάλων δυνάμεων. Ἄπ' ὅλα αὐτὰ πληρῶνουν ἀκριβὰ οἱ Παλαιστίνιοι.

Καί ἀπό τὴν ἄλλη μεριά ἀναδύεται ὁ ἀντισημιτισμός, ἡ μαζικὴ δικαίωσή του καί ἡ ἐπιθετικὴ ἔκφρασή του ἐναντία σέ κάποιους ἀποδιοπομπαίους συμπολίτες μας, ἔκφραση πού τὴ δίνουν ἢ κάθε εἶδους ἀντίδραση καί οἱ ἠθελημένοι/ἀθέλητοι συνένοχοι της. Μιά πρωτόγονη ἰδεολογία πού τὴν ἀπεργάζονται ποικίλα κέντρα. Ὅμως ὁ κάθε εἶδους φυλετισμὸς ἐπιδιώκει τὴν ἰδεολογικὴ σύγχυση καί τὴν μετατόπιση ἀπὸ τὰ πραγματικὰ προβλήματα, ὥστε νά συγκαλύπτονται οἱ τρέχουσες κοινωνικῆς ἀντιθέσεις καί συγκρούσεις. Ἐτσι προετοιμάζεται καί κάθε εἶδους ἀπολυταρχικὴ ἐξουσία καί ἀποκτᾷ κοινωνικὴ συναίνεση. Γι' αὐτὸ τό λόγο τό πρόβλημα αὐτὸ ἀφορᾷ κάθε ἀνθρώπο, ἀνεξάρτητα ἀπὸ θρησκευμα ἢ πολιτικὴ ἔνταξη.

Ἀθήνα
4.7.82

Γιά τήν πολωνική αντίσταση

ο Γιάζεκ Κουρόν από τή φυλακή

Τόν περασμένο Ἀπρίλιο, ο Ζμπίγκνιεβ Μπουζάκ και ο Βιλτόρ Κουρέλσκι, πρόεδρος και αντιπρόεδρος τῆς « Ἀλληλεγγύης» (τμήμα Βαρσοβίας), πού θρῖσκονται στήν παρανομία, ἔγραψαν ἕνα κείμενο πρὸς τοὺς Πολωνούς καλώντας τους σέ αντίσταση. Ἀπαντώντας στήν ἐκκλήση αὐτή, ο Γιάζεκ Κουρόν, ἕνας ἀπὸ τοὺς ἰδρυτές τοῦ ΚΟΡ, στέλνει ἀπὸ τή φυλακή ὅπου θρῖσκεται τό ἀκόλουθο κείμενο.

Ἡ σάλπιγγα πού ἤχει σέ ὀλόκληρη τή χώρα

Ὁ διάλογος μεταξύ μας ἀποδεικνύει πὼς ἔχουμε μεγάλες διαφορές τόσο στήν ἐκτίμηση τῆς κατάστασης ὅσο και στήν ἐπιλογή τῶν μέσων δράσης (...)

I. Ἄν κατάλαβα καλά, στόχος σας εἶναι ἡ δημιουργία ἑνὸς κοινωνικοῦ κινήματος ἀνάλογο μ' ἐκεῖνο πού πρὶν τό καλοκαίρι τοῦ '80 ὀνομάζαμε κοινωνική αὐτοάμυνα. Ἐνὸς κινήματος ἀπὸ αὐτόνομες ὀμάδες πού σέ διάφορους χώρους ἀντιμετώπιζαν ἀπὸ κοινού τὰ ἰδιαίτερα προβλήματα τους κι ἀπὸ τό ὁποῖο ἀναπτύσσονταν στή συνέχεια πρωτοβουλίες μέ εὐρύτερους στόχους: ἐκδοτικά συγκροτήματα, παράλληλα πανεπιστημιακά μαθήματα, προγράμματα δράσης.

Στό κείμενό μου «Προτάσεις γιά ἕνα πρόγραμμα δράσης» (1976) ὑπερασπιζόμουν κι ἐγὼ τήν ἀπόλυτη αὐτονομία αὐτῶν τῶν γεωγραφικά και κοινωνικά ἀνεξάρτητων μεταξύ τους ὀμάδων. Συγχωρεῖστε τήν αὐτοδιαφήμιση: θέλω ἀπλῶς νά τονίσω πόσο δική μου ἦταν κάποτε αὐτή ἡ ἰδέα σας. Ἄλλωστε εἶναι μιά ἰδέα ἰσχυρή γιατί ἔχει ἀποδείξει τήν ὀρθότητά της: αὐτή ἐπέτρεψε τή νίκη τοῦ Αὐγούστου, νίκη ἀμετάκλητη. Δέ μέ ξαφνιάζει λοιπόν καθόλου τό γεγονός ὅτι μιά τέτοια ἀντίληψη γιά τήν αντίσταση ἔχει αὐτή τή στιγμή τόσο πλατιά ὑποστήριξη.

Ὡστόσο, ἡ ἐπιλογή τῶν μέσων δράσης πρέπει νά λάβει ὑπόψη της ὅτι οἱ συνθήκες σήμερα εἶναι τελείως διαφορετικές ἀπ' ὅ,τι ἦταν ὡς τόν Αὐγούστο τοῦ 1980.

II. Τρεῖς εἶναι οἱ προϋποθέσεις, νομίζω, γιά ν' ἀναπτυχθεῖ ἕνα κίνημα αὐτοάμυνας. Πρέπει νά μποροῦν τά άτομα νά ἀναπτύξουν κάποια δράση. Πρέπει ἡ δράση αὐτή νά ἔχει ὀπωδήποτε κάποιες πιθανότητες ἀποτελεσματικότητας. Τό κοινωνικό πλαίσιο μέσα

στό όποιο δημιουργείται τό κίνημα πρέπει νά έχει έστω έλάχιστες προοπτικές ανάπτυξης.

Οί δύο πρώτες προϋποθέσεις ύπήρχαν υπό τό σύστημα του Γκιέρκε. Τόσο ό ίδιος όσο και τά στελέχη του επιδίωκαν νά στηρίζονται στην κοινωνική συναίνεση και τούτο έμπόδιζε τό μηχανισμό ν' άσκήσει υπερβολικά μεγάλη πίεση.

Δέν υπάρχουν όμως πιά. Σήμερα, οί στρατηγοί και γραμματείς βασιλεύουν όχι μόνο δίχως τήν κοινωνική συναίνεση, αλλά και άνοιχτά εναντίον της. Στηρίζουν τήν έξουσία τους άποκλειστικά στή δύναμη πού τούς επιτρέπει νά διαλύουν διαδηλώσεις, νά καταπνίγουν άπεργίες, νά συλλαμβάνουν, νά φυλακίζουν, νά κακοποιούν και νά εκτελούν... Όσο διατηρούν αυτή τή δύναμη, δέν πρόκειται νά υποχωρήσουν ούτε δήμα, όσες κι άν είναι οί πιέσεις. Άλλωστε, σ' αυτό τό θέμα μίλησαν άνοιχτά και απέδειξαν έμπρακτα τίσ προθέσεις τους. Ό καιρός τών αυταπατών πέρασε άνεπιστρεπτά. Καθώς επιπλέον λείπουν τά καταναλωτικά αγαθά, δέν μπορούν άντικειμενικά νά ίκανοποιήσουν καμιά άπολύτως διεκδικήση. Δέν μπορούν ν' άποφύγουν τήν πτώση τών μισθών, τίσ άπολύσεις, τή μείωση τών τροφίμων. Κοινωνικό κίνημα, πού νά μπορεί ν' άπαρνηθεί τίσ ύλικές διεκδικήσεις, δέν μπορεί νά ύπάρξει, παρά μόνο εάν οί εργαζόμενοι αισθάνονται συνδιαχειριστές τής χώρας τους. Κανείς δέν μπορεί νά συγκρατήσει τήν καλπάζουσα καταστροφή τής οικονομίας, άν δέν ύπάρξει ένα πραγματικό κοινωνικό συμβόλαιο (...)

Κίνημα αυτοάμυνας ή όποιας άλλης μορφής κίνημα, μέ στόχο τή σταδιακή μεταρρύθμιση τής κοινωνίας, είναι άπολύτως άδύνατο νά αναπτυχθεί μέ τό στρατιωτικό νόμο.

III. Ύπάρχει ακόμα ή αντίληψη για τή δημιουργία μαζικής παράνομης αντίστασης. Παράνομες εκδόσεις, όργάνωση παράλληλης εκπαίδευσης και κυρίως όργάνωση ποικίλων εκδηλώσεων πού νά εκφράζουν τή λαϊκή θέληση. Μπορούν όμως αυτοί οί στόχοι νά κινητοποιήσουν τόν κόσμο μέ τούς κινδύνους πού σήμερα διατρέχει; Κατά τή γνώμη μου, όχι. Ένα μαζικό κοινωνικό κίνημα μπορεί νά πετύχει σημαντικούς στόχους μόνο μέσα από συλλογική δράση. Η παράλληλη εκπαίδευση όμως μπορεί νά επιτευχθεί και δίχως ένα μαζικό κίνημα. Η εκδοτική δραστηριότητα τό ίδιο, άφορά μιά άσήμαντη μείωση τής κοινωνίας. Και οί διαδηλώσεις δέν μπορούν νά πετύχουν τίποτα. Είναι βέβαια πολύ σημαντικές για τήν άνύψωση του ήθικου και δείχνουν τή δύναμη του κινήματος. Άν όμως ή δύναμη του κινήματος δέν έχει άλλο άποτέλεσμα από τήν άνύψωση του ήθικου, κινδυνεύει σταδιακά νά φθαρεί και νά μετατραπεί σε άδυναμία.

Δομημένη όργάνωση μέ κεντρική ήγεσία

Πολλοί δουλεύουν τή στιγμή αυτή για τή δημιουργία μιάς μαζικής όργάνωσης, πού θά ψάξει τά μέσα για νά πραγματοποιήσει συγκεκριμένους στόχους. Ό πιο περιορισμένος αλλά και ό πιο γενικός στόχος τή στιγμή αυτή είναι ή δημιουργία τών συνθηκών για μιά όμαλή ζωή. Οί διεκδικήσεις πού προτείνετε δέ θά μās πλησιάσουν ούτε πόντο προς αυτό τό στόχο. Καθόλου επίσης δέ μās πλησιάζουν οί διάφορες κατεσπαρμένες ή τοπικές κινητοποιήσεις. Όσο για τήν παράνομη δράση, δέν πρόκειται νά βοηθήσει ιδιαίτερα,

γιατί ή παράνομη δράση είναι πάντα προετοιμασία για κάτι άλλο. Έπομένως, όσο δέ διατυπώνετε καθαρά τί προετοιμάζει ή αντίσταση, κινδυνεύετε νά βρεθείτε μέ μιά παράνομη όργάνωση στα χέρια και μπροστά σε άπογοήτευση, όργή και μίσος. Τό μίσος αναπόφευκτα θά φέρει τήν τρομοκρατία.

Μόνο όταν έχει κεντρική ήγεσία μπορεί ένα κίνημα νά έμπεριέχει, μέσα σε όρισμένα όρια, και πράξεις άπελπισίας ή πράξεις άνοιχτής βίας. Πρέπει λοιπόν μιά τέτοια ήγεσία νά ύπάρχει και νά μπορεί νά διατηρεί συνδέσεις διαρκείς μέ όλα τά τμήματα του οργανωμένου κινήματος. Άλλά ακόμα και όταν ύπάρχει έτσι ή κεντρική ήγεσία, θά χάσει τό κύρος της στό κίνημα, εάν μιά μέρα διαπιστωθεί ότι δέν έχει πρόγραμμα για τήν κατάσταση πού θά προκύψει.

Θέλω νά τονίσω ότι ή δραστηριότητα πού αναπτύσσεται σήμερα οδηγεί φυσικά και αναπόφευκτα προς τή δημιουργία ενός ήγετικού κέντρου του κινήματος. Τόσο, πού, άν οί πρωταγωνιστές τής Άλληλεγγύης ή έστω μερικοί άπ' αυτούς, προσπαθήσουν νά έμποδίσουν αυτή τήν εξέλιξη, θά βρεθούμε μπροστά στή δημιουργία περισσότερων ήγετικών κέντρων, πράγμα πού θά γενήσσει εκτός από τίσ αναπόφευκτες συγκρούσεις και κλίμα ιδιαίτερα κατάλληλο για προβοκάτσιες.

IV. Λέτε ότι οί Πολωνοί μπορούν ν' άντέξουν για πολύ καιρό ακόμα. Κι αυτή τή γνώμη σας τή στηρίζετε στην ιστορία. Ός προς αυτό, οί εκτιμήσεις μās διαφέρουν ριζικά. Τόν περασμένο χρόνο τό Άκαθάριστο Έθνικό Προϊόν μειώθηκε κατά 13%. Φέτος δέν θά μειωθεί περισσότερο από 17 ως 20% (κατά τά έπίσημα προγνωστικά), έφόσον πάρουμε σημαντική βοήθεια από τήν Άνατολή και κάποια δάνεια από τή Δύση. Άν υποθέσουμε ότι ή μείωση δέν πρόκειται νά ξεπεράσει τό 20%, βρισκόμαστε ήδη μπροστά σε μιά οικονομική καταστροφή χωρίς προηγούμενο στην ιστορία τών σύγχρονων κοινωνιών, μέ έπιπτώσεις οικονομικές, κοινωνικές και ήθικές, πού κανείς μās ακόμα δέν μπορεί νά φανταστεί.

Πού στηρίζετε τήν πεποίθησή σας ότι οί Πολωνοί θά ύπομείνουν καρτερικά τέτοια καταστροφή, όταν μάλιστα επιπλέον ή έξουσία τούς προκαλεί άσταμάτητα μέ τήν άλαζονεία της και τήν τρομοκρατία; Μήπως στην ύπομνη πού έδειξαν από τόν Ίανουάριο ως τώρα; Μά, ακόμα κι άν παραβλέψουμε τίσ συνθήκες ζωής πού χειροτερεύουν καθημερινά, αυτή ή φριμότητα τών Πολωνών, για τήν όποια όλοι συμφωνούμε, όφείλεται άποκλειστικά και μόνο στην πίστη τους στην Άλληλεγγύη, δηλαδή σε σās και στην αντίσταση.

Ό κόσμος συγκρατεί τήν άπελπισία και τήν όργή του γιατί νιώθει ένταγμένος στή δράση όπου έσεις τόν προσανατολίζετε ή πού νομίζει ότι τόν προσανατολίζετε. Σās έχουν έμπιστοσύνη οί Πολωνοί, είναι βέβαιοι πώς ξέρετε τό δρόμο και πώς τούς οδηγείτε προς τή νίκη. Θα καταλάβουν όμως γρήγορα ότι ή ήγετική άδράνειά σας και ή παρανομία είναι ό δρόμος πού οδηγεί μέ τίσ μεγαλύτερες άπώλειες στην ήττα. Και όταν τό καταλάβουν, τότε τί θά γίνει; Είναι πιθανό πώς ή έξουσία θά καταφέρει νά συγκρατήσει τή γενική έκρηξη. Ίσως ύπάρχουν μόνο πολυάριθμες τοπικές εκρήξεις, πού θά καταπνιγούν μέ λιγότερο ή περισσότερο αίμα. Άν σ' αυτές προσθέσουμε και τίσ βιολογικές, κοινωνικές και ήθικές συνέπειες τής οικονομικής καταστροφής, μπορεί και δίχως τήν ξένη επέμβαση νά βρεθούμε μπροστά στην έξαφάνιση του

λαού μας. Άν, όπως λέτε, ή Άλληλεγγύη δέν μπορεί πιά νά επιτρέψει στον εαυτό της άλλη ήττα, δέν τό Ξέρω. Ξέρω πάντως ότι τήν ήττα δέν πρόκειται νά τήν αποφυγούμε αποφεύγοντας τόν άγώνα.

V. Όταν οργανώναμε τήν Άλληλεγγύη, παίρναμε πάνω μας τεράστια ευθύνη. Δέν μπορούμε ν' άπαλλαγούμε από τήν ευθύνη αυτή, και πάντως δέν μπορούμε αποφεύγοντας νά πάρουμε τίς μεγάλες αποφάσεις. Για νά άποτραλεί ή καταστροφή πού άπό τή μέρα τής έπιβολής του στρατιωτικού νόμου κρέμεται πάνω άπό τήν Πολωνία, θά ήμουν έτοιμος νά καλέσω τήν κοινωνία σέ μεγάλους συμβιβασμούς. Οί συμβιβασμοί όμως έχουν ένα όριο. Κι αυτό είναι ή δημιουργία μιάς κατάστασης όπου ή έξουσία θά αναγκαστεί νά κάνει διαπραγματεύσεις μέ τήν κοινωνία και όχι μόνο μέ τόν εαυτό της, δηλαδή άνάμεσα στους εκπροσώπους των θεσμών και κάποια άλλα πρόσωπα. Προϋπόθεση δηλαδή για τή συνδιαλλαγή είναι ή ύπαρξη μιάς κοινωνίας οργανωμένης έξω και ανεξάρτητα από τήν κρατική έξουσία.

Δέν μπορούμε νά βασίσουμε ένα πρόγραμμα στην έλπίδα ότι οί στρατηγοί και οί γραμματείς θά έχουν τήν καλή πρόθεση νά κάνουν διαπραγματεύσεις και συμβιβασμούς. Όφείλουμε νά παραδεχτούμε ότι ή βία δέν υποχωρεί παρά μονάχα μπροστά στά βίαια μέσα και νά διακηρύξουμε ξεκάθαρα ότι ή αντίσταση δέν πρόκειται νά διστάσει μπροστά στη βίαιη άναμέτρηση.

Ή άπειλή τής βίαιης άναμέτρησης

Ή διακήρυξη αυτή πρέπει, νομίζω, νά δίνει και τήν προθεσμία: «τό φθινόπωρο», νά λέει, για παράδειγμα, ή «τό καλοκαίρι». Τό τελεσίγραφο αυτό θά είναι συγχρόνως τό πιό άποτελεσματικό μέσο για νά άποφευχθούν βίαιες άπόπειρες άπελπισμένες. Άκόμα, άπό τή στιγμή πού θά γίνει γνωστό, όλες οί δίχως άποτέλεσμα εκδηλώσεις άπ' άκρη σ' άκρη τής χώρας (τό άναμα των κεριών, τά λεπτά σιγής, οί ομαδικές άπεργίες πείνας, οί άλλες τακτές εκδηλώσεις, οί ολιγόωρες άπεργίες) θά δίνουν σάρκα και όστά στην άπειλή και θά δείχνουν τήν έτοιμότητα του κινήματος.

Ή διακήρυξη μπορεί φυσικά νά περιέχει τήν άπειλή μιάς άπεριορίστης γενικής άπεργίας. Άπό μόνη της όμως ή άπεργία, θά έδινε στους στρατηγούς τήν ευκαιρία νά χτυπήσουν όλα συγχρόνως τά κέντρα τής αντίστασης, εκμεταλλευόμενοι τήν ύπεροχή τους σέ άνδρες και ύλικό έξοπλισμό. Γι' αυτό, άν δέν μπορέσουμε νά εξασφαλίσουμε εκ των προτέρων τή συννευχή τής πλειοψηφίας των στρατιωτών και πολιτοφυλάκων, ή άπεργία πρέπει νά συνοδεύεται από μιά συντονισμένη έπίθεση ενάντια σέ όλα συγχρόνως τά κέντρα έξουσίας και πληροφόρησης, μέ τή συνεργασία τής μειοψηφίας του στρατού και τής πολιτοφυλακής πού θά βρεθεί στό πλευρό μας. Μπορούμε ίσως νά διακηρύξουμε ότι ή έπίθεση αυτή θά γίνει στην περίπτωση πού ή έξουσία χτυπήσει τους άπεργούς. Είναι σωστή ή υπόθεση ότι ό φόβος τής έπίθεσης θά προκαλέσει σκλήρυνση τής στάσης των στρατηγών και γραμματέων. Μόνο πού δέν φαίνεται νά ύπάρχει άλλο μέσο από αυτό τόν φόβο για νά τους ύποχρεώσει σέ διαπραγμάτευση. Τους παρασύρετε σέ λάθη, όταν δηλώνετε πώς ή αντίσταση δέν πρόκειται νά καταφύγει στη βία. Τους πείθετε πώς δέν κινδυνεύουν και τους βοηθάτε νά μήν ύποχωρήσουν ούτε δήμα.

Πράγματι, άνοιξε διάλογο ή έξουσία για τό κοινωνικό σύμφωνο, τόν άνοιξε μέ τήν εκκλησία. Αυτό όμως τό έκανε μόνο και μόνο για νά νομιμοποιήσει τήν πρακτική της, πού είναι αντίθετη μέ κάθε διαπραγμάτευση. Άπό τή στιγμή πού θά ύπάρξει ή πραγματική άπειλή, ή εκκλησία θά πάψει νά είναι εκπρόσωπος στη συζήτηση και θά μετατραπεί σέ άποδεκτό μεσάζοντα. Άλλωστε, οί μετρημένες προτάσεις τής εκκλησίας, καθώς είναι οί μόνες εκτός από τήν έπίσημη άποψη, εμφανίζονται σαν άκραιές. Μόνο άπό τή στιγμή πού θά εμφανιστεί έσείς ως οί εκπρόσωποι τής κοινωνικής διεκδίκησης, θά μπορέσουν οί προτάσεις τής εκκλησίας νά γίνουν βάση για ρεαλιστική διαπραγμάτευση.

Είναι άλήθεια: όταν ή διαπραγμάτευση άποφέρει τόν έπιθυμητό συμβιβασμό, εκείνοι πού θά έχουν έπίσειει τήν άπειλή τής έξεγερσης θά βρεθούν ριγμένοι στο περιθώριο τής κοινωνικής ζωής πού θά ξαναρχίζει. Δυστυχώς.

VI. Δέ σάς προκαλώ νά διακηρύξετε πώς σκοπεύετε νά έπιτεθείτε. Αντίθετα, σάς συνιστώ έπίμονα νά οργανώσετε και νά καθοδηγήσετε ένα δομημένο κίνημα και μαζί του ένα άποτελεσματικό δίκτυο πληροφόρησης. Νά ξεκαθαρίσετε ότι ή οργάνωση και καθοδήγηση του κινήματος δέν πρόκειται καθόλου νά περιορίσει τήν άυτονομία των διαφόρων ομάδων του, μόνο πού θά περιορίσει σημαντικά τόν κίνδυνο νά ύπάρχουν προδοκάτοιες και νά γίνουν άπερίσκεπτες ένέργειες. Ή ευθύνη για όρισμένες μορφές δράσης πρέπει νά άνήκει άποκλειστικά σέ μιά κεντρική ήγεσία.

Σάς προτείνω άκόμα νά διακηρύξετε ότι ή αντίσταση θ' αναγκαστεί νά καταφύγει σέ βίαια μέσα, εάν ή έξουσία εξακολουθήσει νά κλείνει τά αυτιά της στις διεκδικήσεις τής κοινωνίας, πού εκφράζονται παντού, και έφόσον δέν προσπαθήσει νά σώσει τή χώρα από τήν καταστροφή μέ τήν άποδοχή ενός κοινωνικού συμφώνου.

Σάς συνιστώ έπίσης νά προετοιμάσετε τή δράση μέσα στο στρατό και τήν πολιτοφυλακή. Θά βρείτε άρκετά πρόσφορο έδαφος. Και ήδη αυτό είναι πολύ μεγάλος κίνδυνος για τήν έξουσία.

Άλλά πριν άπ' όλα και πάνω άπ' όλα, πρέπει νά έπεξεργαστείτε ένα κοινό πρόγραμμα, πού θά γίνει άποδεκτό από όλους τους σημαντικούς άγωνιστές τής αντίστασης.

Συγχαρείστε μου τό διδακτικό ύφος. Ξέρω καλά πόσο σκληρό είναι τό έργο σας. Γνωρίζω καλά τίς έπιτυχίες σας. Βρισκόμαστε όμως μέσα σ' ένα τρομερό άδιέξοδο. Σέ μιά κατάσταση πού πρέπει όπωσδήποτε ν' αντιμετωπίσουμε, άκόμα κι άν φαίνεται νά ξεπερνάει τίς δυνάμεις μας. Σ' αυτή τήν κατάσταση, πού εμφανίζεται δίχως διέξοδο, πρέπει, έμεις, νά δείξουμε τό δρόμο.

Δέν τό διαλέξατε, άλήθεια, τό βαρύ αυτό φορτίο. Δέν είναι δυνατό νά τό άκουμπήσετε πουθενά. Κρατάτε στα χέρια σας τή μόνη σάλπιγγα πού ήχει σέ ολόκληρη τή χώρα.

SOLIDARNOSC

Ο κόσμος τής σιωπής

του Λεωνίδα Λουλούδη

Εικόνες από τό Παρελθόν

Χαζεύοντας τόν μονολογούντα πρωθυπουργό και τούς σιωπηλά συναινούντες υπουργούς του στην πρώτη τηλεοπτική εμφάνιση τής δεύτερης σοσιαλιστικής κυβέρνησης τής χώρας, τρείς εικόνες έρχονται νά διαταράξουν τίς αναδομημένες ελπίδες τής σοσιαλιστικής μου συνείδησης:

Εικόνα πρώτη. Ο Σάκης εισβάλλει στό διαμέρισμα κραδαίνων τά νέα τής ημέρας: ΜΑΡΙΚΑ!.. ΑΛΛΑΞΑΝ ΤΟΥΣ ΔΙΟΙΚΗΤΕΣ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ, ΤΗΣ ΕΜΠΟΡΙΚΗΣ, ΤΗΣ ΔΕΗ, ΤΗΣ ΟΛΥΜΠΙΑΚΗΣ, ΤΟΥ ΙΚΑ...

Η Μαρίκα δακρυσομένη από τήν κουζίνα, μέ μπιγκουτί και δυό μωρά στην αγκαλιά, ανάμεσα σέ σιδερώστρα και άπλώστρα.

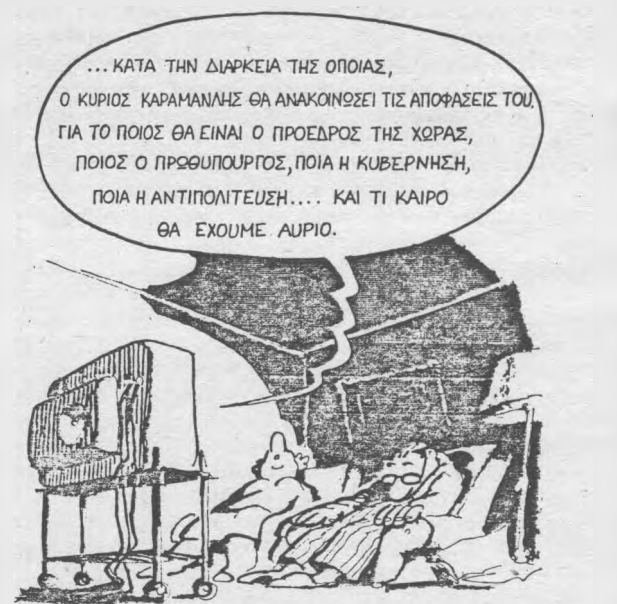
Ω... ΣΑΚΗ, ΕΠΙ ΤΕΛΟΥΣ... ΑΡΧΙΖΕΙ ΜΙΑ ΝΕΑ ΖΩΗ ΓΙΑ ΜΑΣ.

Εικόνα δεύτερη. Ο Σάκης κοιμάται άποκαμωμένος στην πολυθρόνα. Δίπλα του ή Μαρίκα σέ λιγότερο κόσμια στάση ροχαλίζει.

Η τηλεόραση επιμένει: ...ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΗΣ ΟΠΟΙΑΣ Ο ΚΥΡΙΟΣ ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ ΘΑ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙ ΤΙΣ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΙΑ ΤΟ ΠΟΙΟΣ ΘΑ ΕΙΝΑΙ Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ, ΠΟΙΟΣ Ο ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΣ, ΠΟΙΑ Η ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ, ΠΟΙΑ Η ΑΝΤΙΠΟΛΙΤΕΥΣΗ... ΚΑΙ ΤΙ ΚΑΙΡΟ ΘΑ ΕΧΟΥΜΕ ΑΥΡΙΟ.

Εικόνα τρίτη: Ένας ίπποπόταμος μέ τό σήμα ΕΡΤ άκίνηται μισοδυθισμένος στό κέντρο μιάς τροπικής λίμνης. Τήν ειδυλλιακή ίσορροπία του οικουσστήματος διαταράσσει πτηνόν πού επί τής ράχης του κράζει: ΤΡΙΠΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ.

Μ' αυτά και μ' αυτά ό Γιάννης Ίωάννου από τό 1979 μās προειδοποιούσε για τά παθήματα τής άρετής και τήν άλαζονεία τής δύναμης. Έκτοτε και τί δέν άλλαξε. Τό πάνω ήρθε κάτω, πολύ κάτω. Τό κάτω πήγε πάνω, πολύ πάνω. Άλλαξαν οί διοικητές,

άλλαξε ο Κύριος «τί καιρό θά έχουμε αύριο», άλλαξε ακόμη και αυτός ο Ίωάννου, γελοιογράφος της δεύτερης, τής τρίτης, αλλά σπανίως πλέον τής πρώτης σελίδας του Βήματος τής Προόδου. Μόνο ο Σάκης με τή Μαρίκα παρέμειναν ελπίζοντες-κοιμώμενοι στο ίδιο διαμέρισμα και βέβαια ο ίπποπόταμος στην ίδια θέση μισοδυθισμένος, ακίνητος, χωνεύοντας ήδη τὰ 686 εκατομμύρια, κέρδη χρήσεως 1981. Στο κέντρο τής τροπικής λίμνης εξακολουθεί νά μή φθάνει κανείς ήχος από τήν παρόχθια κοσμοχαλασιά. Έκει βασιλεύει ο Κόσμος τής Σιωπής. Ένας Κόσμος πού βασιλεύει γιατί σιωπά. Και όταν ερωτάται γιατί σιωπά βρυχάται: «μετά από δημοσίευμα άπογευματινής εφημερίδας τής Θεσσαλονίκης σχετικά μέ λογοκρισίες και αυτόλογοκρισίες, θά θέλαμε νά τονίσουμε πώς μετά τίσ έκλογές του Οκτώβρη του '81 ή λογοκρισία έχει περάσει στην Ιστορία. Σέ καμιά περίπτωση και κανείς δέν έχει τό δικαίωμα νά παραβεί τίσ σαφείς έντολές τής σοσιαλιστικής κυβέρνησης για κατάργηση τής λογοκρισίας στά κρατικά μέσα ενημέρωσης».

Έν όνόματι τής αϋθεντικής, τής καθαρής, τής πραγματικής Άλλαγής

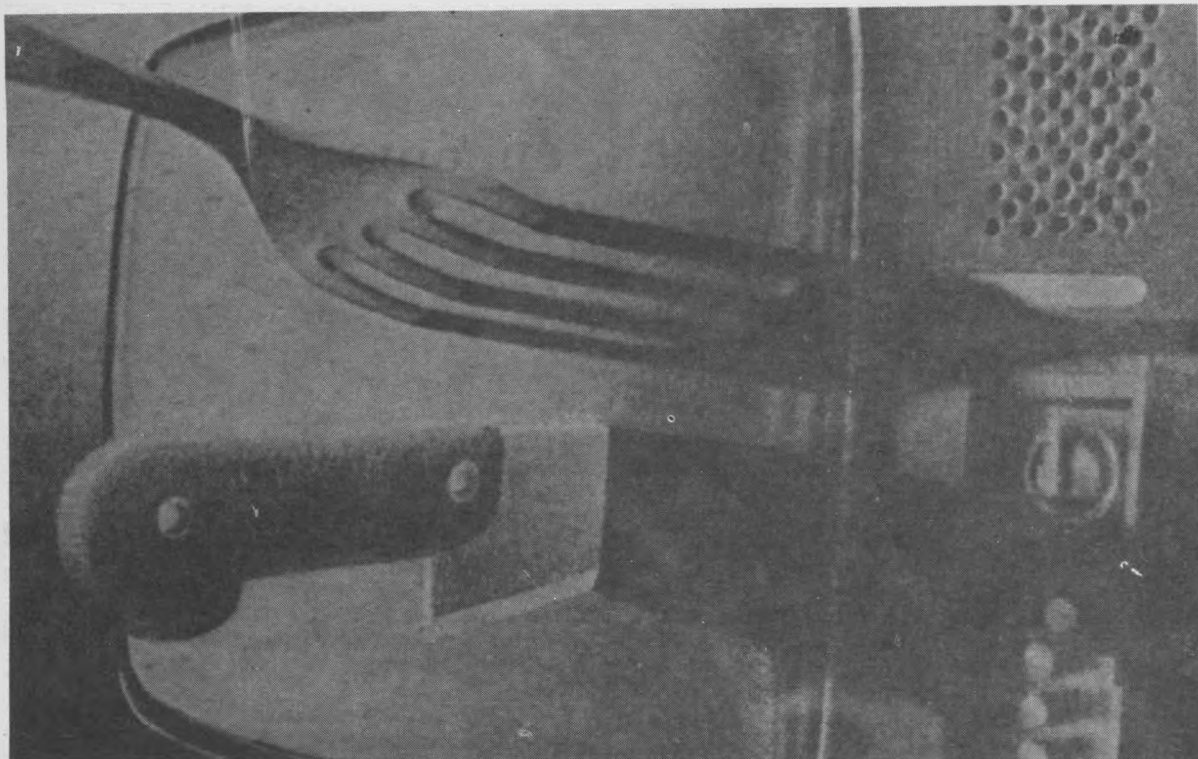
Λογοκρισία και αυτόλογοκρισία. Έπιβολή και υποβολή τής Σιωπής. Όταν ματαιώνονται τήν τελευταία στιγμή οί προγραμματισμένες έκπομπές «Άναζητήσεις» μέ θέμα τὰ περιθωριακά έντυπα, «Ρεπόρτερς» μέ θέμα τὰ νοσοκομεία, «Άποκλειστικότητα» μέ θέμα ένα πανηγύρι στο Ρέντη.

Όταν ο άρχισυντάκτης τών ειδήσεων εξομολογείται δημόσια ότι «άλλιώς θά 'κανα τό δελτίο στο ΒΒC ή τόν Καναδά και άλλιώς είμαι υποχρεωμένος νά φέρομαι εδώ... δέν έχουμε μάθει ακόμα νά δίνουμε στά πράγματα και τίσ καταστάσεις τό μέτρο παύ έχουν... Η τηλεόραση μπορεί νά ηλεκτροφωτίσει ή και νά ανατινάξει... Έμεις, Συνδρομητές, Πολίτες, Άριστοί, έχουμε τό δικαίωμα νά αναρωτιόμαστε για τίσ σαφείς έντολές τής σοσιαλιστικής κυβέρνησης, τίσ ματαιώσεις και κυρίως τίσ εξομολογήσεις του άρχισυντάκτη. Άλήθεια ποιός τόν υποχρεώνει; γιατί δέν έχουμε μάθει; τί επί τέλους μπορεί νά ηλεκτροφωτίσει ή και νά ανατινάξει ή τηλεόραση; Δικαιούμαστε όμως και νά απαντήσουμε; Η άπάντηση, όταν δέν μπορεί νά συμπεριλάβει όλα τὰ στοιχεία πού υποχρεώνεται νά σεβαστεί ή κυβέρνηση στην άσκηση τής πολιτικής της, θά κινδύνευε νά υποπέσει, μās προειδοποιεί τό Άντί, στο παράπτωμα διεκδίκησης μιάς «αϋθεντικότητας» και «καθαρότητας» εν όνόματι τής «πραγματικής» Άλλαγής τήν όποία υποτίθεται ότι εκπροσωπεί. Κατανοητή αντίρρηση, αλλά και ή άπάντηση δέν μπορεί νά αναμένει τή συγκέντρωση όλων τών στοιχείων γιατί θά κινδυνεύαμε νά εθιστούμε στο μέτρο πού δέν έχουν τὰ πράγματα και οί καταστάσεις. Κάτι περισσότερο: επειδή στο προσκήνιο εμφανίζονται συνήθως άλλες πλευρές του ζητήματος, θά κινδυνεύαμε νά αποσιωπήσουμε τό γεγονός ότι ή διαμάχη για τήν έλευθερία του λόγου και του Τύπου είναι κατά βάθος μία διαμάχη για τό εάν είναι ή όχι επιθυμητό νά λέγονται ψεύδη. Και σ' αυτό τό βάθος

δέν είναι ή συσσώρευση άποδεικτικών στοιχείων πού διαγράφει τό πλαίσιο τών υφισταμένων δυνατοτήτων, αλλά ή αϊφνίδια ανάδυση του ήθους, δηλαδή τής αϋθεντικότητας και καθαρότητας τής πραγματικής, χωρίς εισαγωγικά, Άλλαγής.

Άς αναρωτηθούμε λοιπόν, χωρίς συμπλέγματα, ποιός υποχρεώνει τόν κ. Τρωγάδη νά φέρεται άλλιώς εδώ στα Μπαλκάνια. Οί συνάδελφοι Βρυχέα-Γαβρόγλου δίνουν στο βιβλίο τους για ένα όμολογο χώρο σιωπής, τό Πανεπιστήμιο, μία πρώτη άπάντηση. Άπαράβατος όρος για τήν τυπική εξέλιξη στο Πανεπιστήμιο είναι ή άποδοχή τής συνενοχής για τήν κρίση, ή σιωπή για τὰ απαράδεκτα πού συμβαίνουν καθημερινά, ή «κομπή» επισήμανση τών στραβών και οί προτάσεις πού «σέβονται» τούς συσχετισμούς. Άπάντηση εύτολμη και έπαρκής για όσους άγνοούν τό μεκανό τής ακαδημαϊκής ιεραρχίας. Πρώτη όμως για τὰ σημερινά τηλεοπτικά ήθη. Τά όποια κυρίως συγκροτούνται από μία αντίληψη αποκλεισμού τών αντιφάσεων ή «άλλων» έκδοχών του γεγονότος και λιγότερο από επιμέρους φιλοδοξίες για μία τυπική ή παράτυπη επαγγελματική εξέλιξη. Έστω και αν οί άνάγκες τής τελευταίας αποτελούν βασική προϋπόθεση για τήν αναντίρρηση εξυπηρέτηση αϋτής τής μονολιθικότητας. Η παρόχθια κοσμοχαλασιά, ή έτερογένεια όφείλουν νά αποσιλωθούν, όμοιογενειοποιηθούν από ένα συμπαγές κέντρο όπου αντιφάσεις, αίχμές, έντάσεις, διαφορές αναμορφώνονται στο άρραγές μήνυμα τής «άλλαγής», τής «ανάδομησης», τής «στενωπού», αλλά και τής «προόδου», τής «άνάπτυξης», τής «οίκονομίας». Στο τέλος αϋτής τής διαδικασίας, έστω και όταν κάποτε ή όθόνη αποκαλύπτει σαν καμουφλάζ τήν εξομάλυνση άλλων αντιφάσεων, τί μπορεί νά ανατρέψει, για παράδειγμα, τούς συνειρμούς του γλωσσικού ύφους «τής Βόρειας Έλλάδας». Ο λαϊκισμός είναι προπαντός μία αισθητική. Άλεχθάνεται τίσ αποχρώσεις. Φρικιά μέ τήν πολυχρωμία. Άσπρο-μαύρο. Ο τόνος, τό μέτρο δέν έξαρτώνται από ατομικές επιλογές, αλλά από μία συλλογική άπαίτηση απαίρεσεως τών διαφορών, αποκλεισμού τών αντιφάσεων του μηνύματος. Έξου και ό φόβος τών άπευθείας συζητήσεων. Η ό τηλεοπτικός χειρισμός τών άπεργιών. Παράδειγμα ή τελευταία άπεργία τών τραπεζικών, αν και τὰ ίδια επαναλήφθηκαν περίπου μέ τήν Ολυμπιακή, τό Ε.Δ.Π. κ.λπ. Τά ύψηλά ποσοστά τών άπεργών έθεταν ήδη ένα πρόβλημα πληροφόρησης, καθώς ή εργοδοσία επέμενε για τήν καθολική άποτυχία τής άπεργίας. Τό μεγαλύτερο όμως πρόβλημα ήταν ή λογική αντίφαση άπεργίας εργαζομένων, δηλαδή του λαού, έναντίον τής πρώτης σοσιαλιστικής κυβέρνησης, δηλαδή ενός εργοδότη πού είναι και πάλι ό λαός. Άέναντι σ' αϋτή τήν αντίφαση, πού βέβαια δέν άπορρέει από τήν πραγματικότητα αλλά από τήν «πραγματικότητα» τών δημαγωγικών άπλουστεύσεων τής κυβερνητικής προπαγάνδας, ή τηλεόραση άδίστακτα πρόκρινε τό δρόμο του μεγάλου αλλά άρραγούς ψεύδους. Άποκλείοντας τήν παρουσίαση τών άπεργών, προβάλλοντας τή «θεωρία» του έκπροσώπου τών τραπεζών Κ. Σοφούλη περί του εργοδότη-λαού έφθασε νά υιοθετήσει και τίσ έσχατες συνέπειες αϋτής τής λογικής: τό ξεσκέπασμα τής αντίδρασης και τό σπάσιμο τής «άπεργίας», όπως έντετέλλετο και ό έτερος θεωρητικός τής λαϊκής εργοδοσίας, Θ. Λιανός.

Η άκαμπτη έμμονή στην άφαιρετική αϋτή αντίληψη τής πραγματικότητας, τήν πολιτική σκοπιμότητα

της όποιας θά σχολιάσουμε αργότερα, αλλά και ή άποσιώπηση όσων γεγονότων την άμφισθητούν ύποχρεώνει άλλοτε σφαιρικούς και άντικειμενικούς είδησεογράφους του BBC νά φέρονται άλλίως είς τά καθ' ήμάς. Μέ τό άζημίωτο δέβαια, άν και αυτή δέν είναι ή σημαντικότερη πλευρά του ζητήματος. Τουλάχιστον όσο σημαντικές είναι οί συνέπειες αυτής της άντίληψης γιά τό μέτρο πού μαθαίνουμε ως έθνος νά δίνουμε στά πράγματα και τίς καταστάσεις. Διότι ή σχετική άπορία του κ. Τρωγάδη γιά τήν άπώλεια της αίσθησης αυτού του μέτρου δέν μπορεί παρά νά συνδέεται και μέ τή συμπεριφορά του μαζικού μέσου επικοινωνίας πού ύπηρετεί. Άς δούμε πώς. Όταν ο Πρωθυπουργός, στην τηλεοπτική παρουσίαση της «ανάδομησης», ανάμεσα σέ άφόρητες άοριστολογίες και πληκτικές γενικότητες, άποκαλύπτει αίφνης ότι «χιλιάδες εργαζόμενοι άπ' όλες τίς παραγωγικές τάξεις και τήν τοπική αυτοδιοίκηση πήραν μέρος στην διαδικασία κατάρτισης του πενταετούς προγράμματος, στην έπαρχία», αυτή είναι ή είδηση. Θα περίμενε κανείς, τό Πανελλήνιο, ένα σχόλιο, μιά ερώτηση, μιά διευκρίνιση αυτού πού, όπως σπεύδει νά ύμνήσει ή *Έλευθεροτυπία* άποτελεί «πραγματική επανάσταση γιά τήν Ελλάδα». Τό μέτρο της τηλεοπτικής δεοντολογίας, αλλά και της κοινής λογικής, αυτό άπαιτούσαν. Άντ' αυτού σιωπή. Ό,τι ακούσαμε στίς όκτώ επανελήφθη στίς έννέα, στίς δώδεκα και επίσης τήν επόμενη, ενώ από τήν άλλη ο φιλοκυβερνητικός Τύπος επιτεινόντας τήν άμετροέπεια μās πληροφορούσε ότι σήμερα τό ΠΑΣΟΚ προχωρεί στή θεσμοποίηση της λαϊκής συμμετοχής στα όργανα της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, αύριο στή Διοίκηση των Δημοσίων Όργανισμών και Έπιχειρήσεων και μεθαύριο στή Διοί-

κηση των ιδιωτικών επιχειρήσεων. Σήμερα, αύριο, μεθαύριο, αλλά όχι χθές. Και επιπλέον ή ύποστήριξη των Παλαιστινίων, ή μεταρρύθμιση στό Πανεπιστήμιο, ή σύνταξη στην άγρότισσα. Τί όμως δίνει τό μέτρο του έκσοσιαλισμού της ελληνικής κοινωνίας τή στιγμή των πρωθυπουργικών δηλώσεων; Οί δηλώσεις καθεαυτές δέν τό διευκρινίζουν, μάλλον τό συσκοτίζουν και ή τηλεόραση σιωπά και άναπαράγει τή συσκοτίση. Σιωπά και άναπαράγει. «Κατηγορείται ή ΕΡΤ σάν κυβερνητική», θά πεί ο κ. Τρωγάδης. «Είναι μέ τήν έννοια ότι ή ΕΡΤ πρέπει νά δίνει πολιτικές είδήσεις και αυτές προέρχονται βασικά από τήν κυβέρνηση». Και ή εκφωνήτρια κ. Δεμίρη: «Βασική μας πηγή είναι τά Έπουργεία». Άλλά ή άξιέπαινη αυτή ειλικρίνεια δέν άποκαλύπτει παρ' ότι ή ΕΡΤ έχει μετατραπεί από κρατική άνώνυμη εταιρεία σέ υπηρεσιακό τμήμα του Έπουργείου Προεδρίας και ό,τι κατ' οικονομίαν άποκαλείται «δελτίον είδήσεων» θά πρέπει έφεξης νά άποδίδεται ως «δελτίον είδήσεων της κυβέρνησης». Τά άνεβοκατεβάσματα στα αεροπλάνα, οί προπόσεις, οί μονόλογοι θυμίζουν μιά άλλη εποχή, όταν φροντίδα της έξουσίας ήταν ή άγελοποίηση και όχι ή πολιτικοποίηση της κοινωνίας. Άν ο διευθυντής της κ. Ρωμαίος έννοούσε πραγματικά ότι «πρώτο και κύριο ένδιαφέρον μας είναι ή άξιοπιστία του δελτίου», δέν έχει παρά ένεργοποιώντας τον ιδρυτικό νόμο της ΕΡΤ νά άποδίδει πλέον τά του Καίσαρος πριν άπωλεσθει όριστικά ή αίσθηση του μέτρου, όχι πιά από τους πολιτικούς ή τους είδησεογράφους αλλά και από τους ίδιους τους άκροατές. Ένδεχόμενο πού μās παραπέμπει από τίς σκοπιμότητες του πομπού στίς άντιδράσεις του δέκτη ή άλλως στους φόβους του κ. Τρωγάδη ότι ή τηλεόραση μπο-

ρεί να ηλεκτροφωτίσει (τό δέκτη) ή και να ανατινάξει (τόν δέκτη; τόν πομπό;) Δηλαδή τή σχέση του ίπποπόταμου με τήν παρόχθια κοσμογαλασία.

Νά ξεκαθαρίσουμε άπαρχής ότι τό ζήτημα δέν άφορά τόν κ. Τρωγάδη και τούς συνεργάτες του στην ΕΡΤ καθώς, για τούς λόγους πού ήδη αναλύσαμε, ή τηλεοπτική άγωγή του δέκτου τους δέν αφήνει κανένα περιθώριο άπρόσμενης ως προς τά καθιερωμένα πρότυπα συμπεριφοράς. Άντίθετα τόν προτρέπει σωτηριολογικά στην άμεση ύπαγωγή του σ' αυτά. Άφορά όμως τόν κ. Τρωγάδη του ΒΒC ή του Καναδά, αλλά κυρίως τήν Άριστερά, ή στάση τής οποίας άπέναντι στις νέες παραγωγικές δυνάμεις τής έπικοινωνίας χαρακτηρίζεται από άνασφάλεια και άμφιταλάντευση μεταξύ φόβου και άδυναμίας, όπως καταγγέλλει στο γνωστό του δοκίμιο ό Έντσενσμπεργκερ. Άμφίροπη στάση πού καθρεφτίζει στην πραγματικότητα τήν αντίστοιχη τάση πού ένυπάρχει στα σύγχρονα μέσα έπικοινωνίας και ή οποία μπορεί νά άρθει μόνο με τήν άπελευθέρωση τών χειραφετηστικών δυνατοτήτων πού περικλείουν αυτά τά ίδια τά μέσα. Σέ πλήρη αντίθεση με τή ρήση του McLuhan «τό μέσο είναι τό μήνυμα», ό Έντσενσμπεργκερ, έπικεινόντας τή θεωρία του Μπρέχτ για τό ραδιόφωνο και στα άλλα μέσα, ύποστηρίζει ότι πρέπει νά μετατραπούν από μέσα διανομής σε μέσα έπικοινωνίας όχι μόνο έκπέμποντας μηνύματα, αλλά και δεχόμενα από όμιλούντες και όχι άπομονωμένους άκροατές. Στη θέση του σημερινού παθητικού άκροατή προβάλλεται μιά θέση ενεργητικής σχέσης του πολίτη με τά μέσα έπικοινωνίας. Καταβολές αυτής τής άποψης ένυπάρχουν στην άισιοδοξία του Μπένγιαμιν σχετικά με τό φίλμ, πού στηριζόταν στο γεγονός ότι ή βιομηχανική τεχνολογία είχε κατακερματίσει τήν έμπειρία, είχε δώσει επίσης τά μέσα για τήν άνασύνθεσή της μ' ένα νέο τρόπο σε μιά γλώσσα περισσότερο κριτική από εκείνη του βιβλίου. Η θεωρητική αυτή άισιοδοξία, είναι αλήθεια, δέν επιβεβαιώθηκε μέχρι στιγμής από τά γεγονότα. Ο Ρεζί Ντεμπραί παραδεχόταν τό 1979 ότι τό «σκοτεινότερο σημείο τής σύγχρονης κοινωνίας είναι μιά μικρή φωτισμένη όθόνη». Τί όδήγησε σ' αυτή τήν άποτυχία; Ο φόβος και ή άδυναμία προσαρμογής τής Άριστεράς στα νέα δεδομένα; Η άποφασιστικότητα και ή κατασταλτική δύναμη τής Δεξιάς; Η άπάντηση δέν είναι εύκολη, καθώς ή χειραφετηστική χρήση τών μέσων έπικοινωνίας συνδέεται άρρηκτα με τήν άποκέντρωση, τήν έναλλαγή πομπού-δέκτη, τήν κινητοποίηση τών μαζών, τήν άλληλεπίδραση τών συμμετεχόντων, τή συλλογική παραγωγή, τόν κοινωνικό έλεγχο με άυτοοργάνωση. Δηλαδή, με τό σύνολο πρόβλημα ενός πολιτισμού πού ή κρίση του έντοπίζεται στην άνευ έπιστροφής (;) άτακτη φυγή του προς άντιδιαμετρικές κατευθύνσεις. Κάτω από αυτές τίς συνθήκες, ποιόν μπορεί αλήθεια νά ηλεκτροφωτίσει ή νά ανατινάξει ή τηλεόραση; Άντίσταση ή διαθεσιμότητα χαρακτηρίζουν τή στάση του

δέκτη σήμερα άπέναντι στον πατερναλισμό του πομπού; Οί ύπαινημοί τών κλασικών «πολιτικά ό έργάτης στην περισσότερο έκδιομηχανισμένη Άγγλία ήταν λιγότερο άναπτυγμένος από τόν έργάτη τής βιομηχανικά ύπανάπτυκτης Ρωσίας» ή άγωνία του Χατζή για τόν Μύλλερ του ΑΟΥΤΕΛ: «Τά λόγια του, όπως τά λέει, όλο τά ίδια, μόνο τά ίδια, τέσσερα λόγια... Τό βράδι σκεφτόμουν... πώς είναι τότε ή φωνή του;» ή φωνή του Σάκη και τής Μαρίκας του Ίωάννου. Άς βαυκαλίζεται ό Βασίλης Βασιλικός ότι με τήν «έλληνικοποίηση του προγράμματος» θά άποδειχθεί ότι «δέν ύπάρχει πιά ξύπνιο κοινό από τό δικό μας». Τή δουλειά του κάνει ό άνθρωπος, αλλά πλανάται και πλανά. Η ύψηλή άκροαματικότητα του «Ντάλας», τής «Δυναστείας», του «Πλοίου τής Άγάπης», του «Άγνωστου Πολέμου» και παραέξω τής «Έβίτα» μαρτυρούν ένα λαό κουρασμένο, παραδομένο. Πού γουστάρει πλούσια και έλευθερη ζωή, έλλείψει δέ αυτής... διατίθεται όταν δέν ταυτίζεται με τίς τηλεοπτικές ένσαρκώσεις όσων έπιθυμιών άναιρεί ή καθημερινή του συμφορά. Τό βράδι οί άνθρωποι δέν χρειάζονται τή φωνή, σιωπούν, άκοούν, βλέπουν και όνειρεύονται τή Δικαιοσύνη, τήν Έπανάσταση, τόν Έρωτα. Με τά μάτια καρφωμένα στο σκοτεινότερο σημείο τής σύγχρονης κοινωνίας... ακόμα και του Καναδά. Τό είδωλο πρέπει νά 'ναι άρραγές, άισιόδοξο, ένα. Τό είδωλο του πομπού είναι ό δέκτης.

Εικόνες από τό μέλλον

Η κρατική τηλεόραση λοιπόν δέν μπορεί νά ανατινάξει ή νά ηλεκτροφωτίσει, έστω και άν άνθίσταται στην κυβερνητική πατρωνεία. Η έλληνική τηλεόραση, στή διαμάχη για τό εάν είναι ή όχι έπιθυμητό νά λέγονται ψεύδη συνήθως άντιτάσσει τήν άμηχανία τής σιωπής. Με εξαίρεση τίς φορές πού ή σιωπή δέν είναι άρκετή. Τότε άνακτά τό δικαίωμα, ύπαινηχθήκαμε πώς, νά παραβαίνει τίς σαφείς έντολές τής σοσιαλιστικής κυβέρνησης για κατάργηση τής λογοκρισίας στα κρατικά μέσα ενημέρωσης. Στην προσπάθειά της νά κατασκευάσει τό κοινό της κατά τά διεθνή πρότυπα, γελοιογραφεί και τά τελευταία ίχνη άξιοπιστίας τής νεοδημοκρατικής της προγόνου. Νά ύποθέσουμε ότι, άν όχι αυτή, τουλάχιστον ή προϊσταμένη της άρχή θά έννοήσει τό μήνυμα τών καιρών προς ίδιον όφελος; Θά είναι ειρωνικό για τόν κ. Καψή πού στην έκπομπή για τούς σεισμούς είχε δηλώσει ότι «πρόκειται για τήν πρώτη φορά πού ή Έλληνική τηλεόραση μεταδίδει άπευθείας και έλευθερα μιά συζήτηση» νά άκούσει τόν κ. Λαμπρία νά έπαναλαμβάνει τά ίδια στον έπόμενο σεισμό! Θεός φυλάξοι.

ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΣΤΗΝ ΕΙΣΗΓΗΤΙΚΗ ΕΚΘΕΣΗ ΤΟΥ ΝΟΜΟΣΧΕΔΙΟΥ ΓΙΑ ΤΑ ΑΕΙ

του Μπάμπη Νούτσου

«Όπως στην ιδιωτική ζωή διακρίνουμε αυτό που κάποιος σκέφτεται και λέει για τον εαυτό του από αυτό που είναι και κάνει πραγματικά, παρόμοια όφειλουμε ακόμα περισσότερο να διακρίνουμε μέσα στους ιστορικούς αγώνες τή φρασεολογία και τις διακηρύξεις των κομμάτων από την οργάνωση και τα πραγματικά τους συμφέροντα, δηλ. αυτό που τα κόμματα πιστεύουν πώς είναι από αυτό που πραγματικά είναι».

Κ. Μάρξ

Είναι κοινός τόπος στις επιστήμες της αγωγής σήμερα ή διαπίστωση πώς δεν αρκεί να μελετήσει κανείς την εκπαιδευτική νομοθεσία ενός κράτους, τους επίσημα διατυπωμένους σκοπούς της εκπαίδευσης του, τις εισηγητικές εκθέσεις των νομοσχεδίων, τα εκπαιδευτικά προγράμματα των κομμάτων κ.λπ., αλλά πώς χρειάζεται κυρίως να διερευνήσει τις συγκεκριμένες συνθήκες του σχολείου, για να κατανοήσει και να ερμηνεύσει την κοινωνική λειτουργία του σχολικού μηχανισμού. Γι' αυτό τό λόγο και ή αντίχρηση της ιδεολογίας που διαποτίζει την εισηγητική έκθεση του πρόσφατου νομοσχεδίου «για τή δομή και τή λειτουργία των ΑΕΙ» δέ μπορεί ν' αποτελέσει ικανή συνθήκη για μιά συνολική επιστημονική προσέγγιση τής εκπαιδευτικής πολιτικής του ΠΑΣΟΚ στά ΑΕΙ. Χρειάζεται ακόμα να επισημανθεί όχι μόνο ή διάσταση

ανάμεσα στά προεκλογικά όραματα και στή μετεκλογική πραγματικότητα, αλλά να διερευνηθεί κυρίως ή τακτική που ακολούθησε ή νέα κυβέρνηση ως τήν ψήφιση αυτού του νομοσχεδίου, να καταγραφούν οι τρόποι και οι δυνατότητες για παρέμβαση άλλων ενδιαφερόμενων κοινωνικών δυνάμεων και, τό κυριότερο, να αναλυθούν συστηματικά οι πραγματικές συνθήκες που θά προκύψουν μέ τήν εφαρμογή του νέου νόμου.

Η ανάληψη ενός τέτοιου εγχειρήματος ξεφεύγει βέβαια από τό πλαίσιο αυτού του άρθρου. Θεωρούμε ωστόσο αναγκαία τή μελέτη τής εισηγητικής έκθεσης, που αναφέραμε, για δύο λόγους: Πρώτο, γιατί αποτελεί ως τώρα τό βασικότερο εκπαιδευτικό μανιφέστο τής νέας κυβέρνησης, στό οποίο διαγράφεται συνολικά ή «φιλοσοφία» τής κυβερνητικής πολιτικής για τά

ΑΕΙ, και, κυρίως, γιατί μπορεί να όρει κανείς σ' αυτό κάποιες επιπρόσθετες ενδείξεις που θα τον βοηθήσουν να επαληθεύσει και για το ΠΑΣΟΚ την πιο πάνω διαπίστωση του Μάρξ. Θα επιχειρήσουμε συνεπώς να δείξουμε, με την ανάλυση που ακολουθεί, τόσο τις βασικές αντιλήψεις που διατρέχουν την εισηγητική έκθεση σχετικά με την κοινωνία και το πανεπιστήμιο όσο και τον τρόπο με τον οποίο αυτές προβάλλονται.

Οί κοινωνικοπολιτικές αντιλήψεις

Η εισηγητική έκθεση δεν παραλείπει φυσικά να τονίσει τις κοινωνικοπολιτικές διαστάσεις της λειτουργίας των ΑΕΙ. Η αντίληψη ωστόσο που προβάλλεται σχετικά με την κοινωνία και την πολιτική εξουσία δυσκολα θα μπορούσε να όροθετηθεί με σαφήνεια ως προς κάποιες γνώριμες παραλλαγές της αντίστοιχης κυρίαρχης άστικής αντίληψης. Τα δεδομένα που στηρίζουν μία τέτοια διαπίστωση είναι τα έπομένα:

1. Παρόλες τις, ελάχιστες άλλωστε, γενικές αναφορές στην έννοια της «άρχουσας τάξης και της άρχουσας ιδεολογίας» (σ. 4,5), απουσιάζει εντελώς η προοπτική για ταξική ανάλυση της σημερινής ελληνικής κοινωνίας, μέσα στην οποία θα λειτουργήσουν με το νέο νόμο τα πανεπιστήμια. Αντίθετα, οί οικονομικοί και κοινωνικοί στόχοι της κυβέρνησης αναγορεύονται σε εθνικούς στόχους και χάρη σ' αυτή την αναγόρευση νομιμοποιείται ή διαπίστωση της έκθεσης, ότι δηλ. «τό σημερινό σύστημα δομής και λειτουργίας των ΑΕΙ της χώρας μας δεν επιτρέπει να ανταποκριθούν (= τα ΑΕΙ) στους πιο πάνω εθνικούς στόχους» (σ.1). Η έμμονη στην έννοια του έθνους είναι όλοφανερη. 2. Αν και στην έκθεση γίνονται συχνές αναφορές στην έννοια του λαού και τονίζεται ρητά πώς αυτός «άξιολογεί και ίεραρχεί τις κοινωνικές και εθνικές ανάγκες... και καθορίζει την άποστολή του Κράτους» (σ. 2), φαίνεται όμως πώς τελικά είναι ό «πολίτης που καθορίζει την ποιότητα της πολιτείας» (σ. 1). Έτσι η εισηγητική έκθεση μάς όδηγει στην αντίληψη ότι και ό λαός είναι μάλλον άθροισμα ατόμων και ή πολιτική εξουσία είναι συνισταμένη της κοινής θέλησης και «ποιότητας» αυτών των ατόμων. Η πασίγνωστη άστική αντίληψη για την κοινωνία και την πολιτική εξουσία είναι εδώ όλοφανερη και, συνεπώς, τά σχόλια περιττεύουν. 3. Μέ δεδομένη αυτή τή βασική αντίληψη, είναι φυσικό να μην ξαφνιάζεται ό αναγνώστης, όταν προβάλλεται στην έκθεση ό «δημοκρατικός προγραμματισμός», με βάση τον όποιο «καθορίζεται σε μεγάλο ποσοστό ή μακροχρόνια πολιτική για την Άνώτατη Παιδεία» (σ. 1). Αυτός ό «δημοκρατικός προγραμματισμός» δεν είναι παρά ή αναγωγή της κυβερνητικής πολιτικής σε έθνική, είναι, μ' άλλα λόγια, «ή έγγυηση της ενότητας στις κατευθύνσεις των εθνικών στόχων, της διατήρησης της γενικής ισορροπίας... κ.λπ.» (βλ. «Τό Κυβερνητικό πρόγραμμα», παρ. 208). Βλέπουμε, συνεπώς, εδώ πώς ή αντίληψη για τό έθνος και την πολιτική εξουσία άμφιταλαντεύεται ανάμεσα στην κλασική άστική έκδοχή της και στην παραλλαγή του μικροαστικού ιδεολογικού ύποσυνόλου για τό «κοινωνικό κράτος». Φυσική κατάληξη αυτής της αντίληψης είναι ή ίδρυση του

ΕΣΑΠ κυρίως και, κατ' επέκταση, της ΕΑΓΕ.

Μπορούμε να ύποστηρίξουμε τελικά την άποψη, με βάση τά παραπάνω δεδομένα, πώς ή εισηγητική έκθεση στοχεύει όχι μόνο να άποκρύψει την ύπαρξη κοινωνικών αντιθέσεων, που διαπερνούν ποικιλότροπα και τό χώρο της εκπαίδευσης, αλλά κυρίως να προβάλλει ως δεδομένη τή συναίνεση άλλων κοινωνικών δυνάμεων στη χάραξη και την ύλοποίηση της δικής της εκπαιδευτικής πολιτικής για τό πανεπιστήμιο. Οί κυβερνητικοί στόχοι για τά ΑΕΙ, χάρη σε μία αναγωγή των κοινωνικών διαστάσεων της λειτουργίας του πανεπιστημίου σε πρόβλημα άπλά και μόνο κάποιας δημοκρατικής διενθέτησης, θεωρούνται από την έκθεση ότι «μπορούν ν' άποτελέσουν πεδίο συμφωνίας όλων των δημοκρατικών δυνάμεων του τόπου» (σ. 7). Οί επιπτώσεις, ωστόσο, από την υιοθέτηση των παραπάνω αντιλήψεων για την κοινωνία και την πολιτική εξουσία δε μπορούν ν' άφήσουν άνεπηρεάστη και την εικόνα της εκπαίδευσης. Έτσι όπως αυτή σκιαγραφείται στην εισηγητική έκθεση.

Οί εκπαιδευτικές αντιλήψεις

Ό προσεκτικός αναγνώστης μπορεί να διαπιστώσει εύκολα πώς ή εισηγητική έκθεση δεν περιορίζεται μόνο στην ανάλυση των ΑΕΙ, αλλά θίγει σύντομα κι άλλα ενδιαφέροντα εκπαιδευτικά θέματα. Η διερεύνηση όλων αυτών των θεμάτων μάς έδειξε ότι ύπάρχει μία έντυπωσιακή αντίστοιχία ανάμεσα σ' αυτά και στις κοινωνικοπολιτικές αντιλήψεις, που αναλύσαμε πιο πάνω. Θα περιοριστούμε εδώ να σχολιάσουμε σύντομα τά έπομένα δεδομένα:

1. Είναι πασίγνωστη ή ιδεολογική αντίληψη ότι ή πολιτική δημοκρατία είναι, σε τελευταία ανάλυση, θέμα παιδείας. Η εισηγητική έκθεση την επαναλαμβάνει αυτόουσια, όταν τονίζει πώς οί «άνθρωπιστικές επιστήμες... καθορίζουν την ποιότητα του πολίτη και ό πολίτης καθορίζει την ποιότητα της πολιτείας» (σ. 1). Έδώ όχι μόνο τό πολιτικό έπίπεδο ανάγεται ούσιαστικά σε παιδευτικό, με την παραγνώριση των θεμελιακών κοινωνικο-οικονομικών επιπέδων, αλλά και παρασιωπάται τό γεγονός πώς πολίτες δεν είναι μόνο όσοι γένονται τις άνθρωπιστικές επιστήμες (αυτοί είναι μονάχα μία μικρή μειοψηφία). Η εισηγητική έκθεση αντιφάσκει στο σημείο αυτό με τις διακηρύξεις της για λαϊκή κυριαρχία κ.λπ. 2. Θα αντίτεινι ίσως κανείς πώς ό βασικός στόχος της εκπαιδευτικής πολιτικής, έτσι όπως διαγράφεται στην έκθεση, είναι «ή παροχή ίσων ευκαιριών και δυνατοτήτων για εκπαίδευση για όλο τό λαό» (σ. 3) και συνεπώς τό πανεπιστήμιο πρέπει να είναι «τόπος παιδείας του λαού» (σ. 5). Η έπιδίωξη ωστόσο αυτού του στόχου δε μάς γλιτώνει αυτόματα από τις παγίδες της κυρίαρχης άστικής ιδεολογίας, γιατί και τό αίτημα της «ίσοτητας ευκαιριών» στην εκπαίδευση είναι παραπλανητικό και άνεφικτο - τό ξέρουμε πιά - και ό στόχος να γίνει τό πανεπιστήμιο «τόπος παιδείας του λαού» είναι μάλλον σόφισμα και δημοκοπία. Τά θέματα αυτά, που άπασχολούν σήμερα την κοινωνιολογία της εκπαίδευσης, δεν είναι δυνατό ούτε καν να θιγούν στο πλαίσιο αυτού του άρθρου, γι' αυτό και όποιαδήποτε κριτική των θέσεων της εισηγητικής έκ-

θεσης στά σημεία αυτά θά παραμείνει άπλώς ύπαινεκτική. Έτσι μπορούμε άπλως νά σημειώσουμε έδώ πώς στην εισηγητική έκθεση δέν είναι καθόλου σαφές άν τό πανεπιστήμιο, ως τόπος παιδείας του λαού, νοείται τόσο από την άποψη της παραγωγής και άναπαγωγής μιάς νέας κυρίαρχης ιδεολογίας (ποιάς και ποιών κοινωνικών δυνάμεων τά συμφέροντα θά έξυπηρετεί;) όσο και από την άποψη της κοινωνικής προέλευσης του φοιτητικού δυναμικού. Σ' αυτή την τελευταία περίπτωση, παρόλο πού ή έκθεση τονίζει την άναγκαιότητα ενός προηγούμενου κοινωνικού μετασχηματισμού (σ. 3,5), ή σημερινή εκπαιδευτική εικόνα σ' όλοκληρο τόν κόσμο διαψεύδει κατηγορηματικά τά κυβερνητικά όράματα. Μένει, βέβαια, ή έλπίδα του «τρίτου όρόμου», αλλά αυτός είναι θέμα άλλης συζήτησης. 3. 'Η εισηγητική έκθεση δέν άρκεϊται όμως σ' αυτά. Τό πανεπιστήμιο, ύστερα από την «έφαρμογή ενός ολοκληρωμένου προγράμματος μετασχηματισμού», πρέπει νά δώσει, τονίζεται στην εισηγήση, «στό κάθε άτομο τή δυνατότητα νά άναπτύξει την προσωπικότητά του και νά αξιοποιήσει τις ικανότητές του» (σ. 5). Ξαναδρίσκουμε έδώ την πρωτοκαθεδρία του ατόμου μ' όλες τις γνωστές παραλλαγές του μικροαστικού ιδεολογικού ύποσυνόλου (τήν αντίληψη για τή «σφραγίδα της δωρεάς», για την κοινωνική άνοδο των πιο ικανών ατόμων κ.λπ.). Έτσι δέν είναι τυχαίο πού ή εισηγητική έκθεση θεωρεί την ισότιμη συνεργασία δασκάλων και φοιτητών «θεμέλιο άπελευθέρωσης των δημιουργικών ικανοτήτων τους» (σ. 7) και προβάλλει μέ έμφαση την άνάγκη και τή δυνατότητα για άξιοκρατική έπιλογή και προαγωγή των πανεπιστημιακών δασκάλων (σ. 7). 'Η πανεπιστημιακή σταδιοδρομία (για φοιτητές και δασκάλους) έμφανίζεται τελικά ως άποτέλεσμα κυρίως ατομικών και έμφυτων ικανοτήτων και συνεπώς ή έπιτυχία σ' αυτή ως άναγκαίο έπακόλουθο αυτής της «φυσικής-ατομικής άνισότητας». Οί κοινωνικές έπιπτώσεις αυτής της αντίληψης είναι γνωστές.

Θά μπορούσαμε συνοπτικά νά ύποστηρίξουμε την άποψη πώς και μέ την περιγραφή και άνάλυση των εκπαιδευτικών στόχων ή εισηγητική έκθεση έπιχειρεί όχι μόνο νά παρακάμψει τό πρόβλημα της κοινωνικής άνισότητας μπροστά στό σχολείο, αλλά και νά έξορκίσει τό δαίμονα των κοινωνικών συγκρούσεων πού μέ ποικίλες μορφές βάζει σέ πειρασμό την «όμαλή» λειτουργία των ΑΕΙ. Έτσι ή έκθεση έναποθέτει τις έλπίδες της στό νέο νόμο και πιστεύει πώς μ' αυτόν δημιουργούνται οί όροι «για νά πάσουν τά Πανεπιστήμιά μας νά είναι πεδία πολιτικής και άνατιολογητής πιά στις νέες συνθήκες αντίθεσης και νά γίνουν κύτταρα δημιουργικής και συλλογικής δημοκρατικής σύνθεσης...» (σ. 8).

'Η ρητορική της ιδεολογίας

'Η εισηγητική έκθεση δέν είναι βέβαια έπιστημονικό κείμενο, άπ' όπου θά μπορούσαν νά λείψουν οί πολλές γενικότητες και άσάφειες και ή χρήση κάποιων λέξεων χωρίς περιεχόμενο. Είναι όμως ένα πολιτικό κείμενο τόσο μ' αυτά πού λέει όσο και μ' αυτά πού παρασιώπά. Γι' αυτό και ή άνάλυση της ρητορικής του είναι ιδιαίτερα ένδεικτική για την προσέγγισή μας. Θά μπορούσε κανείς νά έπισημάνει τά έπόμενα γνωρίσματα αυτής της ρητορικής, χάρη στά όποια

προβάλλονται οί παραπάνω ιδεολογικές αντίληψεις, πού έξετάσαμε:

1. 'Η έκθεση περιέχει ατόουσες περιοχές από άντιπολιτευτικά κείμενα του ίδιου του ΠΑΣΟΚ. Οί περιοχές αυτές πιάνουν τις μισές από τις πραγματικές σελίδες (8 συνολικά) της έκθεσης, μιά και οί ύπολοιπες έφτά έξαντλούνται άπλως στή συνοπτική παρουσίαση των 47 άρθρων του νομοσχεδίου. 'Η ένσωμάτωση αυτών των άντιπολιτευτικών άποσπασμάτων στό κείμενο της κυβερνητικής εισηγητικής έκθεσης σκοπεύει τά έπόμενα: α) Νά πείσει τόν άναγνώστη ότι ή κυβέρνηση είχε συλλάβει από παλιά τό πρόβλημα των ελληνικών ΑΕΙ και είχε δεσμευτεί προεκλογικά άπέναντι στον ελληνικό λαό μέ αυτές τις θέσεις. β) Οί θέσεις αυτές δέν έχουν αλλάξει και επιπλέον υλοποιούνται μέ την ψήφιση του νέου νόμου. γ) Τό νομοσχέδιο δέν περιέχει παρά τις «κοινές θέσεις των φορέων της Πανεπιστημιακής κοινότητας». 'Επομένως αυτές «μπορούν ν' άποτελέσουν πεδίο συμφωνίας όλων των δημοκρατικών δυνάμεων του τόπου» (σ. 7). Μ' αυτή τή ρητορική της επανάληψης ή κυβέρνηση όχι μόνο θέλει νά πείσει για τή συνέπεια και την ορθότητα της εκπαιδευτικής της πολιτικής, αλλά και νά εκμαιεύσει έμμεσα τή συναίνεση άλλων κοινωνικών δυνάμεων - γι' αυτό και ή έπίκληση της πανεπιστημιακής κοινότητας. 'Η πραγματικότητα είναι ώστόσο κάπως διαφορετική και ή διάσταση άνάμεσα στην κυβερνητική πολιτική για τά ΑΕΙ και στά αίτήματα άλλων κοινωνικών δυνάμεων έχει από καιρό γίνει γνωστή. 2. Τό κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμα αυτής της ρητορικής είναι άσφαλώς ή άποκλειστική σχεδόν περιγραφή και άνάλυση της λειτουργίας των ΑΕΙ μέ όρους νομικο-πολιτικούς. Συγκεκριμένα άφιερώνονται ελάχιστες γραμμές για νά τονιστούν, έντελώς γενικά, οί κοινωνικο-οικονομικές διαστάσεις της σημερινής πανεπιστημιακής κρίσης (σ. 4-5), ενώ αναλύονται διεξοδικά τά θεσμικά πρόβλήματα της λειτουργίας των ΑΕΙ και ύπερτονίζεται σέ κάθε σελίδα τό αίτημα του «έκδημοκρατισμού του πανεπιστημίου». Τό αίτημα αυτό, δύσκολο στή σύλληψη κι άκόμα δυσκολότερο στή υλοποίησή του, καλύπτει άσφαλώς μόνο τή μιά όψη της λειτουργίας των ΑΕΙ, αυτή δηλ. πού αναφέρεται στην παραγωγή και άναπαραγωγή της γνώσης-ιδεολογίας. Δημιουργείται έτσι ό κίνδυνος νά προσεχτεί μόνο αυτή ή πλευρά - έδώ άλλωστε έπese και τό κύριο βάρος της διαμάχης για τά ΑΕΙ - και νά ύποτιμηθεί ή νά παραγνωριστεί άκόμα ή άλλη όψη της ένιαίας λειτουργίας του πανεπιστημίου, δηλ. ή ιδιαίτερη συμβολή του στην άναπαραγωγή του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας. 'Η έμμονή συνεπώς στην ύπερβολική χρήση νομικο-πολιτικών όρων έπιταχύνει τό γλιστρίμα και τό πέσιμο στην κυρίαρχη άστική ιδεολογία. 3. 'Απόρροια αυτής της ύποτίμησης-παραγνώρισης είναι ή παντελής άπουσία στατιστικών δεδομένων για τις πρόσφατες τάσεις πού παρουσιάζει ή ροή του φοιτητικού δυναμικού. 'Η άναγραφή αυτών των δεδομένων στην εισηγητική έκθεση - πού τά γνωρίζει άσφαλώς ή κυβέρνηση - καθώς και ό άναγκαίος σχολιασμός τους θά έδιναν έτσι στον άναγνώστη μιά, άμυδρή έστω, εικόνα για τό πώς ή νέα κυβέρνηση έρμηνεύει την ιδιαίτερη συμβολή των ΑΕΙ στην άναπαραγωγή του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας και μέ ποιό τρόπο σκοπεύει νά την άντιμετωπίσει μέ τό νέο νόμο. 'Η άπουσία αυτής της προβληματικής γεννάει ένα σωρό έρωτηματικά.

Νομίζουμε ωστόσο πώς τό πρόβλημα τής ροής του φοιτητικού δυναμικού, πάνω στο οποίο ή κυβέρνηση στήριξε έναν από τους άξονες τής προεκλογικής της εκστρατείας (ή κατάργηση των Πανελληνίων εξετάσεων), δέ μπορεί ούτε νά παρακαμφθεί ούτε και νά δεχτεί μιά γόρδεια λύση. Ή διερεύνηση αυτού του προβλήματος θά μās πήγαινε βέβαια πολύ μακριά. Θά περιοριστούμε εδώ νά πούμε μονάχα πώς πάνω σ' αυτό τό πρόβλημα θά δοκιμαστέι σύντομα ή συνολική εκπαιδευτική πολιτική τής κυβέρνησης.

★

Συνοψίζοντας τά δεδομένα τής προηγούμενης ανάλυσης, θά μπορούσαμε νά υποστηρίξουμε ότι ή εισηγη-

τική έκθεση του νομοσχεδίου για «τή δομή και τή λειτουργία των ΑΕΙ», αντί ν' αποτελέσει μιά απόπειρα συστηματικής και ολοκληρωμένης διερεύνησης τής σημερινής κοινωνικής λειτουργίας των ΑΕΙ, περιορίστηκε κατά κύριο λόγο σε μιά νομικο-πολιτική προσέγγισή τους, μέ αποτέλεσμα νά παγιδευτεί σ' ένα άμάλγαμα αστικών και μικροαστικών ιδεολογικών αντιλήψεων. Οί απαντήσεις στα πολλαπλά ερωτήματα πού γεννάει αυτή ή γενική διαπίστωση δέ μπορούν άσφαλώς νά δοθούν στα πλαίσια αυτού εδώ του άρθρου. Συνεπώς, δέν έχει κανείς παρά νά περιμένει, ανάμεσα σ' άλλα, και τήν εφαρμογή του νέου νόμου για τά ΑΕΙ τήν ακαδημαϊκή χρονιά πού μās έρχεται.

* Είναι φανερό πώς δέ μπορούμε εδώ νά συμφωνήσουμε μέ τό σχετικό σχόλιο τής Καθημερινής (20/21 Ιουνίου 1982).

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΟΔΥΣΣΕΑΣ
ΣΟΛΩΝΟΣ 116 - ΤΗΛ. 36.19.724

στό Βιβλιοπωλείο
των ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΘΕΜΕΛΙΟ
ΛΕΣΧΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ
ΣΟΛΩΝΟΣ 84, ΤΗΛ. 36 08 180, 36 02 646

Όλες οι ελληνικές εκδόσεις

Βιβλία επιστημονικά ● λογοτεχνικά
● ιστορικά ● πολιτικά ● εκδόσεις
τέχνης ● βιβλία και δώρα για
τό παιδί ● κάρτες και άλλα πολλά.

ΛΕΣΧΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΜΕΛΙΟ

ΣΟΛΩΝΟΣ 84 ΤΗΛ. 36 08 180, 36 02 246

Ἡ αἰνιγματική φύση μιας διπλῆς ἀσυνέχειας

τοῦ Στέφανου Πεσματζόλου

«Όταν χρησιμοποιῶ μιά λέξη», εἶπε ὁ *Humphry Dumpty* σέ ἐπιτιμητικό τόνο, «σημαίνει ἀκριβῶς αὐτό πού ἐγώ ἐπιλέγω νά σημαίνει, οὔτε περισσότερο οὔτε λιγότερο.»
«Τό πρόβλημα εἶναι», ἀπάντησε ἡ Ἄλίκη, «ἐάν μπορεῖς νά διαμορφώσεις τίς λέξεις ἔτσι ὥστε νά σημαίνουν πολλά διαφορετικά πράγματα.»

Lewis Carroll, Ἡ Ἄλίκη στή χώρα τῶν θαυμάτων. (Μέσα ἀπό τόν καθρέπτη)

Σέ μιά περίοδο ὄχι μόνο οικονομικῆς ἀλλά καί γενικότερης κρίσης, ὅπου ἡ ἀπαίτηση γιά περισσότερη δημοκρατία ἐρχεται σέ ἀντίθεση μέ τίς τάσεις γιά περιοσολή ἢ ἀναχαίτησή της ἀπό τά κυρίαρχα κέντρα ἐξουσίας, οἱ ἀμφι-σημίες καί ἀμφι-λογίες, οἱ ἀντιφάσεις στό λόγο καί στήν πράξη συνιστοῦν ἕνα σοβαρό κίνδυνο καθόλου ἀμελητέο. Ἡ σημερινή Ἑλλάδα χαρακτηρίζεται, ὅσο ποτέ ἄλλοτε, ἀπό ἕνα ἀληθινό ὄργιο τοῦ «εἶπα-ξεῖπα» καί ἀπό μιά κατάφωρη παραβίαση διακηρύξεων καί λόγων (πού μπορεί νά ξεκινοῦν ἀπό τόν κυρίαρχο πολιτικό σχηματισμό, διαποτιζοῦν ὡστόσο ὁλόκληρο τό πολιτικό φάσμα). Ἡ ἀναδρομή καί ἡ προσπάθεια συσχέτισης τοῦ παρελθόντος λόγου μέ τό παρόν ὀδηγεῖ σ' ἕναν ἀδιανόητο «ἴλιγγο ἀσυνέπειας».

Όταν μιλοῦμε λοιπόν γιά Δημοκρατία πρέπει νά ἐννοοῦμε Δημοκρατία καί ὄχι τήν ἐξουσία πού ἀσχεῖ ἕνας ἀρχηγός ἢ ἕνα κόμμα στό ὄνομα τοῦ «Δῆμου». Ὅταν μιλοῦμε γιά συμμετοχή τοῦ λαοῦ πρέπει νά ἐννοοῦμε τήν συμμετοχή του καί ὄχι τήν κατ' ἐπίφαση παρουσία του στά κοινά. Ὅταν μιλοῦμε καί ἐκφράζουμε τήν πίστη μας γιά τήν αὐτοδιοίκηση, τήν αὐτοδιαχείριση καί τήν αὐτονομία πρέπει νά εἶναι σαφές πῶς ἐννοοῦμε τήν Αὐτο-διοίκηση, τήν Αὐτο-διαχείριση, τήν Αὐτο-νομία, σέ ἀντιδιαστολή μέ τήν ἐν λευκῷ ἀνάθεση τῆς διοικητικῆς διαχείρισης τῶν λαϊκῶν προβλημάτων σέ τρίτους. Ὅσο καί ἂν οἱ ἐννοίες αὐτές μέσα στό συγκεκριμένο ἐθνικό, κοινωνικό καί ἱστορικό πλαίσιο ἔχουν τή σχετικότητα τους, ὁ σκοπός δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι ἕνας: ἡ στό μεγαλύτερο δυνατό βαθμό κατάκτηση καί πραγμάτωσή τους.

Τό ἐκλογικό ἀποτέλεσμα τῆς 18 Ὀκτωβρίου 1981 θέτει ἐντονότερα παρά ποτέ ἐρωτήματα περὶ τοῦ λόγου ὑπαρξῆς καί τοῦ ρόλου τοῦ ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ. Τά προβλήματα πολιτικῆς καί ἠγεσίας τοῦ κόμματος πού ἀνακύπτουν σ' αὐτή τήν τελευταία φάση τοῦ παιχνιδιοῦ συνυφαίνονται μέ τό κεντρικό πρόβλημα πού εἶναι ἡ ἐκτίμηση τοῦ ἰδιότυπου φαινομένου ΠΑΣΟΚ καί τῆς κρίσης πού τό ἐξέθρεψε, ὅπως ἐπίσης καί ἡ ἀνάλυση τῆς δομῆς τῆς νέας ἐξουσίας πού διαμορφώνεται. Ὅρος καί προϋπόθεση ὑπαρξῆς τοῦ ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ ἀποτελεῖ ἡ πραγματικά αὐτόνομη λειτουργία του μακριά ἀπό εὐκαιριακές νοοτροπίες καί βαθύτερες ψυχολογικές ροπές πού τό ὠθοῦν ἀπό τήν ἀκριτή

προσκόλληση στό ΠΑΣΟΚ κατά τήν τελευταία 4ετία στήν ἀνευ ὄρων παράδοση σ' αὐτό. (Μέ τήν ἀποποίηση τῶν ἰσχυρότερων ὄπλων πού διαθέτει – δηλαδή, ἀσκηση τῆς μνήμης, κριτική λειτουργία καί δύναμη τῆς φαντασίας) καί τήν μὴ ἀνάπτυξη του σέ μαζικό κόμμα τῶν ἐργαζομένων, χωρίς τό ὁποῖο κάθε σκέψη καί τό παρόν κείμενο ἀποτελοῦν πολιτική φιλολογία.

Ι. Διαπιστώσεις γιά τή φύση τοῦ ΠΑΣΟΚ

Ι. Α. Παραπλανητικές ἀναλογίες.

Ἀσφαλῶς τό ΠΑΣΟΚ εἶναι μὴ Δεξιό καί μάλιστα «ἀντι-Δεξιό» (μέ τήν παραδοσιακή ἐννοια τῆς Κοινοβουλευτικῆς Δεξιᾶς) Κόμμα. Αὐτό εἵκοια διαπιστώνεται. Ἐπεδίωξε τήν ἐξουσία ἀντιπαλεύοντας μέ ἐνταση ὅλα τά παραδοσιακά ἀστικά κόμματα, δίνοντας τήν αἴσθηση ἀκόμη ἐνός «ἀντι-ἀστικοῦ» κινήματος. Ἄν καί ἐνσωματώνει σέ σημαντικό βαθμό ἕναν κόσμο τῆς παλιᾶς Ἐνωσης Κέντρου, τό κυρίαρχο εἶναι ἡ ἀσυνέχεια μέ τήν φιλελεύθερη-κεντρῶα παράδοση. Ἡ ἀσυνέχεια αὐτή δηλώνεται ἀπό τήν ὅλη του οργανωτική δομή, τόν τύπο τῆς ἀρχηγικῆς λειτουργίας του καί τήν κατάργηση τῶν παραδοσιακῶν πελατειακῶν σχέσεων. Φυσικά καί δέν τίθεται ἀπό κανέναν θέμα σύγκρισης μέ ὅποιουδήποτε τύπου κομμουνιστικό κόμμα – εὐρωκομμουνιστικοῦ ἢ σταλινικοῦ –, ὅσο καί ἂν στήν πορεία του γιά τήν ἐξουσία, ὅπως καί στήν πρώτη φάση ἐδραίωσής του, δανείστηκε μεγάλο μέρος ἀπό ὅλο τό φραστικό καί συμβολικό ὄπλοσάσιό τους.

Μήπως λοιπόν ἔχουμε ἐδῶ, γιά πρώτη φορά στήν ἑλληνική ἱστορία, ἕνα Σοσιαλ-Δημοκρατικοῦ-Σοσιαλιστικοῦ τύπου μαζικό κόμμα; Παραλέμοντας στό τ. 48 τοῦ ΠΟΛΙΤΗ στό ἄρθρο τοῦ Ἄγγ. Ἐλεφάντη (γιά τή γόνιμη μέθοδο προσέγγισης καί ὄχι γιά τά ἀμήχανα συμπεράσματα πού ὀδηγεῖται) σημειώνουμε τά πάρα κάτω: Δέν ἀνταποκρίνεται στήν τυπολογία ἐκείνη πού καλύπτει τό φάσμα αὐτῶν τῶν κομμάτων⁽¹⁾ Γιά τήν ἀρχηγική καί ἀντιδημοκρατική δομή. (2) Γιατί δέν στηρίζεται σέ ἕνα οργανωμένο μαζικό ἐργατικό κίνημα. (3) Γιατί τόν ἀλλοπρόσαλλο καί αὐτοαιρούμενο ἀντι-Ευρωπαϊκό, ἀντι-Δυτικό του λόγο

πού κάποτε εκφραζότανε και με την καταδίκη των Δυτικο-Ευρωπαίων Σοσιαλιστών.

Οι εξομοιώσεις του ΠΑΣΟΚ είτε με τό Κέντρο είτε με τά Ευρωπαϊκά Σοσιαδημοκρατικά Κόμματα χρησιμοποιήθηκαν διαφημιστικά/ψηφοθηρικά από τό ίδιο και χρησιμοποιούνται ως βολικό αντιπολιτευτικό σχήμα από τρίτους (κύρια από τό ΚΚΕ στήν «έξ αριστερών» πολεμική του).

Ευκολόχρηστες αλλά εξίσου παραπλανητικές αναλογίες χρησιμοποιούνται για τό πρόσωπο του Άρχηγού.

(1) **Άνδρέας - Μιττεράν:** για νά τονιστεί προεκλογικά πώς με τή νίκη Μιττεράν στή Γαλλία είναι επιφυκτική και στήν Ελλάδα. Παράλληλα ενδιέφερε στήν προσέλκυση κεντρικών ψηφοφόρων ή συσχέτιση του Έλλαδικού φαινομένου με τά Ευρωπαϊκά Σοσιαλ-Δημοκρατικά και Σοσιαλιστικά κόμματα (Βλ. συχνές αναφορές, πέρα από Μιττεράν, στους Μπράντ, Γκονζάλες, Πάλμε, όσο κι άν τους απέκλεισε στο παρελθόν μετά δδεληγμίας).

(2) **Άντρέας - Άλλιέντε:** Χρησιμοποιείται μετεκλογικά για νά υποδηλώσει τήν άριστερότητα του ΠΑΣΟΚ και τήν ανάγκη συσπείρωσης μέσα του και τριγύρω του: Κάθε κριτική και κάθε διαμαρτυρία έναντι του ισοδυναμεί τάχα με ύπονόμηση - μιά πού υπενθυμίζει τό κίνημα τής κατασρόλας στο Σαντιάγκο πού οδηγεί στήν πραξικοπηματική κατάλυση τής Δημοκρατίας. (Ή ένότητα εδώ ποτέ δέν νοείται ως Μέτωπο πολύμορφων δημοκρατικών και άριστερών δυνάμεων, όπως ήταν στή Χιλή, αλλά ως Ε.Λ.Ε. δηλ. ένότητα μέσα στους κόλπους του ΠΑΣΟΚ).

(3) **Άντρέας - Λένιν:** Μέχρι και στήν επίκληση συμβόλων τής Άριστεράς γίνεται αναφορά και στήν περίπτωση αυτή, για τήν κάλυψη τής κυβερνητικής άπραγίας ή και συντηρητικής πολιτικής, ή αναφορά γίνεται για τή Δεξιά στροφή του Λένιν, για τήν εφαρμογή τής Νέας Οικονομικής Πολιτικής τό 1922, όποτε και ό πιο θερμόαιμος άριστερός άποστομώνεται...

Ή εξάλειψη των λαθεμένων αναλογιών στήν πολιτική άποτελεί βασική προϋπόθεση για τήν κατανόηση πολιτικών φαινομένων.

I.B. Όρισμένα χαρακτηριστικά στοιχεία του ΠΑΣΟΚ.

Θά ήταν λάθος σοβαρό, άν εν όνόματι τής αναμονής για τό συνολικό και άκριθή προσδιορισμό του ΠΑΣΟΚ δέν έπισημαίναμε μερικά πολύ βασικά στοιχεία πού τό χαρακτηρίζουν. Συχνά, ενώ συζητούνται και θεωρούνται αυτονόητα, δέν αναλύονται και δέν δημοσιοποιούνται. Σχηματικά λοιπόν τά κυρίαρχα χαρακτηριστικά τής φυσιογνωμίας του ΠΑΣΟΚ είναι:

(1) Άρχηγικό - Μεσσιανικό:

Κεντρικό στοιχείο τής νέας πολιτικής εξουσίας προσδιοριστικό τής όλης λειτουργίας άποτελεί ό ρόλος του άρχηγού. Στο πολιτικό προσκήνιο δέν βρισκονται ούτε οι Ύπουργοί (πειθήνια όργανα του Πρωθυπουργού πού παύονται άνευ εξηγήσεων - βλ. περίπτωση Φωτήλα) ούτε οι Βουλευτές (πού με έσωτερική έγκύκλιο τους άπαγορεύεται κάθε κριτική ή έπερώτηση στο έργο τής κυβέρνησης) ούτε τά στελέχη και μέλη του ΠΑΣΟΚ (μιά πού εκεί υπάρχει ό λόγος του Ένός) ούτε φυσικά ό Λαός (πού ΘΕΛΕΙ αλλά ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ). Ή προώθηση του Άρχηγικού προτύπου γίνεται με συνέπεια από τήν τηλεόραση και τόν φιλο-

κυβερνητικό τύπο (πλησιάζει τό 70% τής συνολικής κυκλοφορίας).

Γιά κάθε αντικειμενικό παρατηρητή προκύπτει μιά «μεθυστική» παραίτηση από κάθε κριτική σκέψη και λειτουργία. Ή άμιλλα μεταξύ δημοσιογράφων και συγκροτημάτων τής Άλλαγής είναι άπεριορίστη. Ό δημοσιογραφικός κόσμος για πρώτη φορά συμμετέχει τόσο άμεσα στήν εξουσία έπιβραβεύόμενος γι' αυτή του τή λειτουργία.

Ή αντίληψη τής ήγεσίας για τήν πολιτική και τήν εξουσία συνοψίζεται σε 2 αξιώματα:

- Ή εξουσία είναι αυτοσκοπός
- Ό αυτοσκοπός αγιάζει τά μέσα.

Ή εξουσία δέν έχει όρια: Ή κατάσταση τής κυβερνητικής εξουσίας άποτελούσε τόν πρώτο στόχο. Σήμερα ό στόχος είναι ή διευρυμένη άναπαραγωγή τής εξουσίας και ό επόμενος, ή έδρασίωση τής.

(2) Λαϊκιστικό Κίνημα.

Τό ΠΑΣΟΚ δέν είναι κόμμα αλλά κίνημα (όπως αυτοχαρακτηρίζεται) και μάλιστα μεγάλο, ιδιότυπο Λαϊκιστικό κίνημα, με όλα τά δημαγωγικά και αντιφατικά του χαρακτηριστικά. Σήμερα πού τό ΠΑΣΟΚ είναι στήν εξουσία με τό 50% του λαού μαζί του, ή έννοια του Λαϊκισμού προσιδιάζει περιγραφικά, όχι όμως αναλυτικά. Στίς μελέτες πού γίνανε για τό Λαϊκισμό (βλ. κύρια Ernesto Laclav) οι μορφές του εκτείνονται από τά Έθνικο-σοσιαλιστικά κινήματα του μεσοπολέμου, περνάνε μέσα από τόν Περονισμό και άλλα άγροτικά λαϊκιστικά κινήματα τής Λατινικής Άμερικής και φτάνουν μέχρι τά τριτοκοσμικά, έθνικιστικά άραβικά κινήματα. Για τήν άποφυγή και εδώ έσφαλμένων αναλογιών, είναι αναγκαίος ό προσδιορισμός των Έλλαδικών, Πασοκικών του χαρακτηριστικών.

(3). Κοινωνική σύνθεση

Ή κοινωνική βάση τής εκλογικής πελατείας του ΠΑΣΟΚ δέν προσδιορίζεται κυρίαρχα από τήν εργατική ή άγροτική τής σύνθεση αλλά από τόν κεντρικό ρόλο πού παίζει μιά ακαθόριστη μάζα μικρο-μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων του χωριού και τής πόλης. Είναι τά κοινωνικά στρώματα πού διαμορφώθηκαν κατά τήν 25ετία μετά τόν εμφύλιο με τή μαζική έσωτερική μετανάστευση (κύρια Άθήνας και Θεσ/νίκης) και πού καλλιέργησαν άρχικά μέσα από τίς αντιφάσεις τους έναν διάχυτο άντι-άστισμό, άντι-καπιταλισμό και μέσα από τήν 7χρονη δικτατορία και τήν εισβολή στήν Κύπρο ένα διάχυτο άντι-ιμπεριαλισμό, κύρια άντι-αμερικανισμό. Αυτό τό «κλίμα» είναι πού μόρρεσε ν' άπορροφήσει και παράλληλα νά καλλιεργήσει προς όφελός του τό ΠΑΣΟΚ. Πρόσφατη στατιστική άνάλυση των εκλογικών άποτελεσμάτων πού συσχέτιστηκε με τά άποτελέσματα τής άπογραφής του 1971 οδηγεί στο συμπέρασμα πώς στίς περιφέρειες εκείνες πού ό ρυθμός οικονομικής ανάπτυξης ήταν ύψηλός είχαμε και τή μεγαλύτερη εκλογική κινητικότητα προς τό ΠΑΣΟΚ. Ένώ στίς περιφέρειες με έντονα άγροτικό χαρακτήρα ή τάση μειώσεως στα ποσοστά τής Δεξιάς ήταν σαφώς χαλαρότερη. Ή κοινωνική σύνθεση του στελεχικού δυναμικού άντανανκλά τήν κοινωνική του βάση. Βασικό προσδιοριστικό στοιχείο διαφοροποίησης από τά άστικά κόμματα του παρελθόντος είναι ή άντικατάσταση του συστήματος πελατείας από

τόν κομματικό μηχανισμό που προσφέρει την προστασία και υπόσχεται την εκπλήρωση των προσδοκιών συχνά μέσα από τη συμμετοχή των νέων κοινωνικών στρωμάτων σε κάποιο κλάδο ή παρακλάδι της διευρυμένης κρατικής λειτουργίας.

(4) Τό Έθνικιστικό στοιχείο.

Η έσωτερική της εξωτερικής πολιτικής, ο τρόπος που παρουσιάζεται «ή εθνικά υπερήφανη στάση» της Ελλάδας στις διεθνείς συναντήσεις, σε αντιδιαστολή με το παρελθόν που χαρακτηρίζεται συλλήδην «εθνικής μειοδοσίας», πείθει για τη συστηματική καλλιέργεια ενός εθνικισμού που σε περίοδο οικονομικής και κοινωνικής κρίσης μπορούσε να λειτουργήσει ως σοβαρό αντίδοτο για την αμβλυνση κάθε κριτικής ως «εθνικά επιζήμιας».

II. Τό ΠΑΣΟΚ έκφραση της συνολικής κρίσης της νεοελληνικής κοινωνίας.

Τό ΠΑΣΟΚ με την ετερογένεια των σκοπών, την άνομοιογένεια των στοιχείων που τό συνθέτουν και τά πολλαπλά διαφορούμενα και άλλολοσαινιρούμενα που εκφράζει στην άσκηση της έσωτερικής, της οικονομικής και της εξωτερικής του πολιτικής πείθει για τό ένα και κολοσσιαίο διαφορούμενο της φύσης του. Είναι αδύνατο σ' αυτή τή φάση νά κρίνουμε τήν τελική του έκβαση. *Η πάλη κοινωνικών ομάδων και τάξεων διαπερνά τό ίδιο τό ΠΑΣΟΚ που μέχρι σήμερα προσπαθούσε με διάφορα συνθήματα και μέτρα νά συγκαλύψει (πρβλ. τή σκόπιμα θολή έννοια των «μη προνομιούχων» που κάλυπτε) τούς πάντες. Ωστόσο είναι σαφές ένα πράγμα: Τό ΠΑΣΟΚ είναι τό ίδιο γέννημα και θρόσμα αυτής της συνολικής κρίσης, οικονομικής, πολιτικής, ιδεολογικής, πολιτισμικής και ήθικης της ελληνικής κοινωνίας - και όχι φορέας αντιμετώπισης της.*

Τά έκλογικά αποτελέσματα έδειξαν ανάγλυφα τή συνολική κρίση πολιτικής εκπροσώπησης, που διέρχεται ή ελληνική κοινωνία: Η κατακόρυφη πτώση των ψήφων της Δεξιάς (Ε.Π. + Ν.Δ. από τό 50% στο 35%) αποτελεί ένδειξη της χρεοκοπίας μιάς παράταξης στην επίλυση καιριων προβλημάτων που μεστίξουν τήν ελληνική κοινωνία. Η έξαφάνιση του φιλελεύθερου Κέντρου δείχνει τήν αδυναμία συγκρότησης ενός πεισιτικού έναλλακτικού φορέα στα πλαίσια του άστικού διπολισμού. (Λανθασμένα εκτιμήθηκε προς στιγμή στο παρελθόν ότι τό ΠΑΣΟΚ θά έπαιζε ένα τέτοιο ρόλο.) Η κρίση πολιτικής εκπροσώπησης ολοκληρώνεται με τή συνολική καθήλωση της Κομμουνιστικής Άριστεράς και, στα πλαίσια αυτά, με τήν πτώση και κοινοβουλευτική έξαφάνιση του ΚΚΕ έσωτερικού.

Η πολιτική αυτή κρίση αντανακλά και τήν κρίση ιδεολογιών: από τήν αντι-κομμουνιστική κινδυνολογία της Δεξιάς και τόν άπλοϊκό φιλο-ευρωπαϊσμό της έκσυγχροριστικής της πτέρυγας μέχρι τήν κρίση της μαρξιστικής ιδεολογίας, όπως εκφράζεται στις συνθήκες διάσπασης του κομμουνιστικού κινήματος στην Ελλάδα. Τό ΠΑΣΟΚ έκμεταλλεύτηκε καιρία τή διπλή αυτή κρίση ένσωματώνοντας στοιχεία της κάθε ιδεολογίας και πρόσωπα, στελέχη προερχόμενα από όλους τούς πολιτικούς χώρους. Η διεύρυνσή του κύρια προς τό Κέντρο αλλά και προς τά Άριστερά εκφράστηκε με τήν ταυτόχρονη προβολή της ένταξης

Μαύρου, Γέζου και τόν αντίστοιχο πολιτικό ενουχισμό των δύο χώρων. Οι κεντρώοι μπορούσαν νά ξαναβρουν στήν πασοκική άλλαγή τίς ανεκλήρωτες δημοκρατικές προσδοκίες της δεκαετίας του '60. Όμως τό δύσκολο έξηγήσιμο (ιδιαιτέρα για τίς νεότερες γενιές) είναι τό πώς ένας δλόκληρος κόσμος της έαμικής αντίστασης οδήγηθηκε νά συνδέσει κάποια στιγμή τό Λαϊκιστικό κίνημα του ΠΑΣΟΚ με τό Λαϊκό Κίνημα του ΕΑΜ. Ίσως αυτό θά μπορούσε νά έρμηνευθεί σαν άποτέλεσμα της οικειοποίησης όλων των συμβόλων, αίτημάτων και συνθημάτων μιάς γενιάς, και πολλών γενιών, κι εδώ έντοπίζεται ή μεγάλη παρεξήγηση. Τό κυρίαρχο χαρακτηριστικό είναι ή άσυνέχεια: Τό γνήσιο λαϊκό κίνημα του ΕΑΜ, προϊόν μαζικής αντίστασης κι όχι κοινωνικής αποδιάρθωσης, μετά από άπανωτές ήττες έχει σπάσει. Σήμερα μετράμε τίς έπιπτώσεις του έμφυλλου, μιάς 30ετίας διώξεων στις φυλακές και τίς έξορίες. Σήμερα καταλαβαίνουμε τίς βαθύτερες διαλυτικές συνέπειες της 7χρονης δικτατορίας στον κοινωνικό και πολιτικό ιστό. Σήμερα τέλος συνειδητοποιούμε τίς συνέπειες της μεταδικτατορικής έπταετίας κατά τήν όποια ό φορέας που σήμερα άσκει τήν έξουσία, με τήν καλλιέργεια έξωπραγματικών αυταπατών, έδωσε τό χαριστικό κτύπημα: Ύποσχόμενος τήν άμεση και εύκολη λύτρωση από όλα τά μεγάλα κοινωνικά, οικονομικά, εθνικά, άκόμη και προσωπικά δεινά ολοκλήρωσε τήν αποδιάρθρωση του κοινωνικού ιστού. Άντί νά στριξίει τό λαό μέσα από τήν όργάνωσή του σε αυτόνομα μαζικά κινήματα, στηρίχτηκε και έκμεταλλεύτηκε κάθε κινητοποίηση για τό δικό του μεσσιανικό κίνημα. Έτσι φτάνουμε στην πλήρη άντιστροφή του Έαμικού έπους. Μιά δυσερμήνευτη ροπή έσπρωξε τίς μάζες ν' αναγνώριστουν σ' ένα κίνημα στο όποιο δέν θά μπορούσαν νά συμμετάσχουν και νά τό έλέγξουν.

Δέν είναι λίγοι εκείνοι που ακολουθούν πιά τυφλά ό, τι κι άν πεί, ό, τι κι άν κάνει ό άρχηγός προσπαθώντας άδίκως νά έρμηνεύσουν, νά βρουν συνέπεια. Τό όραμα του ΕΑΜ δέν έσβησε στην 35ετία που πέρασε και που έπιστεγάστηκε με τή δικτατορία που δικαίωσε τήν άριστερά ως ένα βαθμό. Έληξε όριστικά με μιά άπλή, βολική κίνηση μετατόπισης, προβολής του χαμένου πιά όράματος στο ΠΑΣΟΚ.

Η έκμετάλευση της συνολικής πολιτικής κρίσης συμπυκνώνεται προεκλογικά και γενικεύεται μετεκλογικά στον έκδιασμό «ΠΑΣΟΚ Ίσον Άλλαγή», «ΟΧΙ Δεξιά Ίσον ΠΑΣΟΚ», «ΟΧΙ ΠΑΣΟΚ Ίσον Δεξιά». Η συνέχιση αυτής της μανιχαϊστικής λογικής διαχωρισμού του καλού και του κακού οδηγεί σε έξαιρετικά επικίνδυνες για τή Δημοκρατία τοποθετήσεις και στάσεις όπως: *Η Ν.Δ. και ή Δεξιά δέν έχουν πολιτικό λόγο ύπαρξης, (μιά που έχουν χρεοκοπήσει), πράγμα που άλλωστε ύποδηλώνει συσπείρωση του κεφαλαίου στο ΠΑΣΟΚ. Τά μικρά δημοκρατικά και άριστερά κόμματα δέν έχουν κανένα λόγο ύπαρξης (μιά που οι στόχοι τους άφομοιώνονται και ένσωματώνονται στο μοναδικό φορέα της άλλαγής). Και είναι φυσικά γνωστή ή βαθύτερη γνώμη των φορέων που ύποστηρίζουν τό ΠΑΣΟΚ για τήν αναγκαιότητα ή μη του ΚΚΕ.*

Η οικονομική, πολιτική, ιδεολογική και ήθικη κρίση έντάσσεται σε μιά πρωτοφανή συνολική κρίση της ελληνικής κοινωνίας. Από τά πλαστικά λουλούδια και τίς ψεύτικες διβλοθήκες στα αυθαίρετα και τό νέφος, από τή μαζική περιθωριοποίηση της νεολαίας

στην αποσύνθεση της εκπαίδευσης, από τα οκτάσηλα και το περιεχόμενο των εφημερίδων και των περιοδικών στην ποιότητα της τηλεόρασης, από την κρίση της κομμουνιστικής άριστερας (διάσπαση, εξάρτηση και δογματισμοί του ΚΚΕ) – απόρροια βέβαια της κρίσης του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος και του ύπαρκτου σοσιαλισμού (Πολωνία – Αφγανιστάν) – μέχρι τον αυξανόμενο υποβιβασμό της λειτουργίας του κοινοβουλίου και των αυτόνομων μαζικών κινήσεων, ή νεοελληνική κοινωνία διέχεται μία κρίση ιστορική. Η νίκη του ΠΑΣΟΚ δεν ερχεται να αντιμετωπίσει, αλλά να επιστεγάσει αυτή την κρίση: *Τό ΠΑΣΟΚ τράφηκε και τρέφεται από την κρίση και στην ακατάσχετη άνοδό του στην έξουσία – σήμερα την εδραιώσή του – δεν θρρίσκει ακόμη καμιά απολύτως αποτελεσματική αντίσταση.*

III. Πέρα από τό γραμμικό σχήμα Δεξιά – Κέντρο – Άριστερά.

Γίνεται φανερό πώς ή ανάλυση μιās ιδιότυπης κατάστασης που ξεπηδάει από τή συγκεκριμένη ιστορική κρίση της Έλληνικής κοινωνίας δεν μπορεί πιά να γίνεται με τά στερεότυπα έρμηνευτικά σχήματα Δεξιά – Άριστερά, Συντήρηση – Πρόοδος. Στά πλαίσια της μαρξιστικής πολιτικής ανάλυσης συναντούμε εξαιρετικά χρήσιμες μελέτες που έχουν γίνει γύρω από τόν Καισαρισμό (Γκράμσι) και τόν Βοναπαρτισμό (Πουλαντζάς). Οί αναλύσεις αυτές τονίζουν τήν ιδιαιτερότητα και τή δυνατότητα αυτόνομησης του ιδεολογικού-πολιτικού στοιχείου σε μιάν κοινωνία σε κρίση. Ο μεσοπόλεμος στην Εύρώπη (Ιταλία, Γερμανία) και μεταπολεμικά φαινόμενα σε αναπτυσσόμενες χώρες του λεγόμενου Τρίτου Κόσμου (Ιράκ, Λιβύη, Ιράν) μās δείχνουν άλλωστε ότι μιάν αντι-δεξιά, αντι-αστική, αντι-καπιταλιστική, αντι-ιμπεριαλιστική, ριζοσπαστική φρασεολογία και συμπεριφορά δεν αποτελεί αναγκαστικά και δημοκρατική προοδευτική αλλαγή. Μιάν αλλαγή που δεν στηρίζεται στην ανάπτυξη της Δημοκρατίας και της Αυτόνομίας σε όλα τά επίπεδα, αλλά αντίθετα στην συγκέντρωση (ή έστω τήν αποκεντρωμένη συγκεντροποίηση) της εξουσίας, σίγουρα αντιτίθεται στην οργανική σχέση δημοκρατίας και σοσιαλισμού.

Από τήν Άλλαγή ως σύνθημα για τήν κατάκτηση της εξουσίας περάσαμε στην φάση του διατυμπανιζόμενου Σοσιαλισμού για τήν εδραίωση της εξουσίας. Ο σοσιαλισμός σάν ιδεολογία δεν κινδυνεύει τόσο στο να ξεθυμάνει ταυτιζόμενος με μερικά αναγκαία έκσυγχρονιστικά μέτρα. Κινδυνεύει, πράγμα κατά πολύ σημαντικότερο, να γίνει ιδεολογικό περιβλημα προσδίδον κύρος και σφρίγγος σε μιάν νέα συγκεντρωτική αντιδημοκρατική πολιτική έξουσία. Όλα σήμερα γίνονται στο όνομα του σοσιαλισμού που έχει καταντήσει ένα σύνθημα, μιάν λέξη-κλειδί, που δίνει δύναμη σ' αυτό που ονοματίζεται. Δεν ενδιαφέρει αν υπάρχει πρόγραμμα ή δραμα της αλλαγής, σοσιαλιστικό ή μή. Αυτό που βαρραίνει, τό αποφασιστικό βήμα, είναι ή διαμόρφωση μιās εικόνας των πραγμάτων που θά μπορούσε πειστικά να τά αντιπροσωπεύει, σε τελική ανάλυση να τά υποκαθιστά. Η προέλευση του Συμβολισμού είναι άλλωστε άρρηκτα συνδεδεμένη με τή μαγεία: είναι ή μαγική φόρμουλα της «Άλλαγής», του «Σοσιαλισμού». (Άλλωστε και ή Βίβλος αναγνωρίζει στον Άδάμ πόσο εύστοχα ξεκίνησε τήν πορεία του στον Παράδεισο ονοματίζοντας πρώτ' απ' όλα

πράγματα και ζώα, επιβάλλοντας κατ' αυτό τόν τρόπο τήν ήγεμονία του).

Τό σχήμα Δεξιά-Άριστερά είναι ανεπαρκές για τήν εξήγηση του πασοκικού φαινομένου. Μιάν πολιτική που, στηριζόμενη στο σχήμα αυτό, οδηγεί στην ύποστηριξη του ενάντια στη Δεξιά με μιάν και έξ' «άριστερών» κριτική της παρούσης κυβέρνησης, κινδυνεύει να χάσει τήν απαραίτητη ευαισθησία στο καιριο πρόβλημα της διαφύλαξης και διεύρυνσης της δημοκρατίας.

IV. Για μιάν ευρωκομμουνιστική θεώρηση των προβλημάτων Δημοκρατίας και Έθνικης Ανεξαρτησίας.

Θά εξετάσουμε στην ένότητα αυτή συνοπτικά τό περιεχόμενο και τόν προσανατολισμό αυτής της αλλαγής, ανεξάρτητα από προθέσεις και διακηρύξεις, μιάν που κανέναν δεν ενδιαφέρει ή ύστεροφημία της ήγησης. Η έκβαση της πορείας της Δημοκρατίας και της Έθνικης Ανεξαρτησίας μās απασχολεί ζωηρά, γι' αυτό και είναι άδιανόητο ή αλλαγή στή διακυβέρνηση να μās αφήνει «παγερά άδιάφορους» από τή σκοπιά του σοσιαλισμού.

IV. Α. Η έξωτερική πολιτική

Στόν τομέα της έξωτερικής πολιτικής θά κριθεί

1. Η αναχαίτιση της τουρκικής επιθετικότητας στο Αιγαίο.

2. Η προώθηση του Κυπριακού – αποχώρηση τουρκικού στρατού κατοχής.

3. Η κατάκτηση ισχυρότερων θέσεων στην πάλη για χαλάρωση του έξαρτησιακού κλοιού.

Τό άκρως άνησυχητικό από τό πρώτο βμηνο άσκησης έξωτερικής πολιτικής είναι πώς, όπως τήν τελευταία 7ετία ή αντίστοιχη συνθηματολογία σκόπευε στην άπορρόφηση της ριζοσπαστικοποίησης (ΕΟΚ και ΝΑΤΟ τό ίδιο συνδικάτο, έξω για πάντα από τό ΝΑΤΟ, έξω οί δάσεις), έτσι και σήμερα ή έξωτερική πολιτική που εφαρμόζεται, ενώ διαφέρει ριζικά από όσα προεκλογικά λέγονται, συνεχίζει να χαράζεται με κριτήρια έσωτερικής κατανάλωσης. Είναι κάτι που έχουν αντιληφθεί και οί ξένοι και που φυσικά αδυνατίζει τή διαπραγματευτική μας δύναμη. Τό ΠΑΣΟΚ ως κυβέρνηση συνεχίζει και καλλιεργεί έναν έθνικισμό, μιάν δήθεν έθνική ύπερηφάνεια-έξαρση, μιάν εντύπωση διαπραγματευτικής ισχύος συγκαλύπτοντας τήν ουσία των προβλημάτων.

Παράλληλα καλλιεργείται μιάν διπλοπροσωπεία: άλλα λέγονται στους ξένους και τόν ξένο Τύπο, άλλα προβάλλονται στον έλληνικό Τύπο. Ο έλληνικός λαός δεν ενημερώνεται ουσιαστικά. Αντίθετα βομβαρδίζεται από μιάν περι-αυτο-καυχισιολογία και έναν περι-αυτο-μεγαλοϊδεατισμό που ενισχύουν καθάρά έθνικιστικές εξάρσεις (π.χ. στην Κ.Ε. του ΠΑΣΟΚ λέχτηκε: «Η Ελλάδα αυτή τή στιγμή – και δεν είναι ύπερβολή αυτό που λέω – διαμορφώνει νέους συσχετισμούς, μιάν νέα δυναμική στή Μεσόγειο, στην Εύρώπη και σε ευρύτερη κλίμακα» ή πώς «οί λαοί όλου του κόσμου παρακολουθούν με ιδιαίτερο ενδιαφέρον τό έλληνικό πρότυπο για τό σοσιαλισμό»).

Ειδικότερα:

Από τό έξω από τήν ΕΟΚ και «τυμπανιαίο πτώμα ή ΕΟΚ» οδηγηθήκαμε στο μέσα και έξω (ειδικό καθεστώς) και απ' εκεί στο μέσα με ειδικές ρυθμίσεις.

Από τό δημοψήφισμα πού αναγγέλθηκε στίς προγραμματικές καί στήν πρωθυπουργική σύνοδο τών 10, στήν άποσιώπησή του. Με μιά φραστική γενική άπειλή, πώς, άν δέν ικανοποιηθοίν τά αίτήματα μας. Ίσως φύγουμε, μέ τήν ύποστηριξη τής Εϋρώπης τών 2 ταχυτήτων πού θά έξασθενούσε τό βάρος τής Έλλάδος στίς άποφάσεις (σχέδιο τών Βορείων πού αντιπαλεύουνε οί προσδευτικές δυνάμεις του Νότου) έχει γίνει φανερή ή έλλειψη σοβαρής εϋρωπαϊκής πολιτικής. Τό ΠΑΣΟΚ παίξει μέ τό χρόνο διατηρώντας τό θέμα ΕΟΚ μισο-ανοικτό γιά νά δει πώς τελικά θά τό χρησιμοποιήσει γιά νά ίσχυροποιηθεί ένδο-ελλαδικά: Θά επαναδιαπραγματευθεί μερικούς όρους - πράγμα θετικό - καί θά τό έμφανίσει ως «έπίτευγμα». «ειδική σχέση», «ειδικό καθεστώς» (βλέπετε οί λέξεις έχουν χάσει τό νόημά τους) ή μήπως θά προσφύγει σέ αντιευρωπαϊκό δημοψήφισμα σέ ώρα οικονομικής κρίσης, έπιρρίπτοντας στήν ΕΟΚ ένδεχόμενη άποτυχία στόν οικονομικό τομέα;

Ός πρός τό ΝΑΤΟ, πέρα από τό θέτο πού εξακολουθεί νά προβάλλεται σάν κορυφαία στιγμή άνεξαρτησιακής πολιτικής, ή κυβέρνηση υπέγραψε κοινά ανακοινωθέντα μέ τό ΝΑΤΟ από τά πιό ψυχροπολεμικά (γιά τήν εγκατάσταση πυραύλων στήν Εϋρώπη) καί γιά τήν ένταξη τής Ίσπανίας στό ΝΑΤΟ. Η άρνηση συμμετοχής στίς κυρώσεις κατά τής Πολωνίας καί τής ΕΣΣΔ δέν γίνεται βάσει γενικότερων αρχών, αλλά, όπως χαρακτηριστικά εξηγήθηκε στήν Κ. Ε. του ΠΑΣΟΚ, «ή Έλλάδα είναι μιά μικρή δύναμη ένώ ή ΕΣΣΔ είναι μιά μεγάλη Δύναμη».

Η νέα ελληνική κυβέρνηση διεκδίκησε από τήν πρώτη στιγμή τίς «έγγυήσεις» τών ΗΠΑ γιά τό Αιγαίο. Έτσι έμμεσα άποδεχότανε τήν επικυριαρχία τών ΗΠΑ. Όμως γνωρίζοντας καλά πώς ή Τουρκία βαραίνει περισσότερο, δραστηριοποιήθηκε στόν ευρύτερο χώρο τής Μεσογείου. Έχει συχνά κανείς τήν αίσθηση πώς ή ενεργοποίηση τής Έλλάδας ως «έγγυητριας» δύναμης στό Κυπριακό καί ως «γέφυρας» στή Μέση Ανατολή (ειδικές σχέσεις μέ άραβικό κόσμο, επίσκεψη Άραφάτ) σχετίζεται (πέρα από τούς σφιχταγκάλιασμούς πού έσταζαν πετρέλαιο - σύμφωνα μέ τίτλο του *Βήματος*) μέ τήν ένίσχυση τής θέσης τής άπέναντι στήν Τουρκία καί τήν παραδοχή από τό ΝΑΤΟ, καί ιδιαίτερα τής μεγάλης συμμάχου, του ευρύτερου ρόλου πού μπορεί νά διαδραματίσει. Βέβαια ένα τέτοιο συμπέρασμα βρίσκεται στόν αντίποδα τών έντυπώσεων πού διαμορφώνει ο φιλοκυβερνητικός Τύπος. «Τά 3 ΟΧΙ στό ΝΑΤΟ», «Περήφανη έξήγηση πρός ΗΠΑ-ΝΑΤΟ», «Ράπισμα στό ΝΑΤΟ» ή καί «Ανεπιθύμητος ο Χαίηγκ στήν Έλλάδα».

Δημιουργείται ή άκρωσ άπατηλή έντύπωση πώς ή Έλλάδα βάζει όρους στήν ΕΟΚ, στό ΝΑΤΟ, στίς ΗΠΑ καί πώς όλοι δέχονται άγόγγυστα (υποκύπτουν, λυγίζουν). Φυσικά μπορεί νά ικανοποιούν άνάγκες ψυχολογικής φύσεως οί συνεχείς τακτικοί έλιγμοί, οί μεγάλες κουθέντες μπορεί νά είναι χρήσιμες γιά έσωτερική κατανάλωση, αλλά όχι στή διεθνή διαπραγματευτική σκηνή.

IV. Β. Ίκανοί καί άναγκαίοι όροι γιά τή διεύρυνση τής Δημοκρατίας

«Μπορώ νά πώ - καί τό λέω αυτό σννειδητά - ότι μέ κάποιο τρόπο είμαστε ο τελευταίος σταθμός τής δημοκρατικής Έλλάδος, μέ τήν έννοια ότι από τήν

έπιτυχία μας ή τήν άποτυχία μας δέν θά κριθεί μόνο ή κομματική μας τύχη, αλλά ή τύχη τής χώρας».

(Α. Παπανδρέου - όμιλία στήν Κοινοβουλευτική Ομάδα - 11 Φεβρουαρίου 1982).

Η δημοκρατία σήνει πράγματι μέσα σέ άνήσυχες περιόδους καί μέ ποικίλους τρόπους. Γιά ένα ειρωκομμουνιστικό κόμμα τά προβλήματα δημοκρατίας θά πρεπε νά είναι στό επίκεντρο τής ένασχόλησής του. Ίδιαίτερα σέ μιά εποχή όπου έχουν μειωθεί στό ελάχιστο οί δημοκρατικοί έλεγχοι μιάς κοινωνίας καί όπου ή συνολική πολιτική τής κυβέρνησης χαρακτηρίζεται από σειρά θετικών μέτρων, πού όμως αντισταθμίζονται από άρνητικές μεθοδεύσεις. Η άπομάκρυνση αυτής καθ' έαυτής τής παραδοσιακής Δεξιάς από τήν κυβερνητική έξουσία δέν σημαίνει αυτομάτως καί διεύρυνση τής δημοκρατίας. Έάν έξαιρέσει κανείς τά μέτρα εκείνα πού έντάσσονται στήν κατηγορία εκείνη πού «ή Δεξιά πιθανόν νά ήθελε, αλλά μόνο τό ΠΑΣΟΚ μπόρεσε» (όπως άναγνώριση τής Έθνικής Άντίστασης, κατάργηση γιορτών μίσους, έξαγγελία επαναπατρισμού πολιτικών προσφύγων ή όπως κάποιος έκσυγχρονισμός του οικογενειακού δικαίου ή ο πολιτικός γάμος), αυτό πού προέχει νά έξετασθεί είναι άν έξασφαλίζονται οί ικανοί καί άναγκαίοι όροι γιά τήν προώθηση τής Δημοκρατίας.

Στή Δημόσια Διοίκηση, στό συνδικαλισμό, στήν Τοπική Αυτοδιοίκηση, στό ΑΕΙ, στήν εκλογική νομοθεσία, παντού παρατηρείται ή άναγκαία έξάλειψη παρωχημένων ή καί θάνασων νόμων καί νοσοτροπιών πού σχετίζονται μέ τήν παραδοσιακή Δεξιά. Όμως, παράλληλα, όχι μόνο δέν εκπληρώνονται οί ικανές συνθήκες εκδημοκρατισμού, αλλά αντίθετα έχουμε άρνητικές μεθοδεύσεις στήν κατεύθυνση χειραγώγησης τών μαζών.

Στή δημόσια διοίκηση δέν άρχει ή κατάργηση του μονοκομματικού κράτους τής Δεξιάς καί ή άναγκαία άπομάκρυνση τής κορυφής τής ιεραρχίας, αλλά πρέπει ν' άποφευχθεί μιά νέου τύπου κομματικοποίηση (όπου μειώνονται τά ιεραρχικά σκαλοπάτια, αλλά ίσχυροποιείται ο κεντρικός κομματικός έλεγχος).

Στήν εκλογική νομοθεσία κεντρικός όρος καί προϋπόθεση γιά τόν εμπλουτισμό τής δημοκρατίας είναι ή καθιέρωση τής άπλής αναλογικής. Γιατί άλλως τά πολύ θετικά μέτρα τής ψήφου στό 18, τής ψήφου στούς μετανάστες, φοιτητές, ναυτικούς, οδηγούν στήν παγίδευση καί τόν εύκολο πολιτικό βιασμό τής θέλησής τους μεταξύ 2 ή τό πολύ 3 έπιλογών.

Αντίστοιχα, ή άναγγελία γιά τή χρηματοδότηση τών κομμάτων μπορεί νά καταλήξει σέ φοβερό ανασταλτικό παράγοντα τής δημοκρατικής όμαλότητας, άν δέν συνδέεται όργανικά μέ τήν άποκατάσταση τής ούσιαστικής ίσοτιμίας τους. Παράλληλα ένδιαφέρουν οί προϋποθέσεις τής κατάργησης του σταυρού προτιμήσεως. Γιατί άλλως, τήν ίδια ώρα πού ξεφεύγουμε από τή μάστιγα του πελατειακού καί παραγοντικού συστήματος, μπαίνουμε στή φάση τής άπόλυτης αυθαιρεσίας τής ηγεσίας (αρχηγικής ή μή) του κάθε κόμματος.

Γιά τόν εκδημοκρατισμό στό συνδικάτο δέν άρχει ή κατάργηση του άντεργατικού νόμου 330/76 καί 643/77. Μπορεί ν' άποτελεί μιά άναγκαία προϋπόθεση, όχι όμως καί ικανή. Καί οί καλύτεροι τυπικά νόμοι

είναι δυνατόν να καταστρατηγηθούν ουσιαστικά, εάν παράλληλα μεθοδεύεται ή αποτελεσματική χειραγώγηση των κινημάτων.

Ενδεικτικά: Τό μονοκομματικό πραξικόπημα στη ΓΣΕΕ, που κακώς κάλυψε με την αποδοχή της προεδρίας τό ΑΕΜ και τό ΚΚΕ έσωτ., ή ραδιοτηλεοπτική συνεχής αναφορά στην κάθετη μείωση των άπεργιών σάν τό σημαντικότερο επίτευγμα της Άλλαγής και ή πρωτομαγιάτικη άφίσα της ΓΣΕΕ πείθουν πώς ή Άλλαγή συνίσταται στην κατάργηση της πάλης των τάξεων... πού τόσο πολύ ποθούσε ό Λάσκαρης, αλλά «δέν μπόρεσε». Έπικίνδυνη για τή δημοκρατία και τήν άυτονομία των συνδικάτων είναι ή νοοτροπία πού ξεπηδάει άπό τήν παραπάνω συλλογιστική. Όλες οι άπεργίες πρέπει να ύποκινούνται άπό τή Δεξιά ή άλλιώς να χαρακτηρίζονται ως παράλογες-άκατανόητες (βλ. πρόσφατα άπεργία ΟΙΕΛΕ).

Χαρακτηριστικό γνώρισμα της νέας κατάστασης είναι πώς συνεταιριστές, συνδικαλιστές κ. ά. στελέχη του ΠΑΣΟΚ, πού άλλοτε ήσαν πρώτοι στις κινητοποιήσεις ενάντια στην Δεξιά, σήμερα είναι οι πρώτοι στόν κατευνασμό (βλ. άγροτικές κινητοποιήσεις όπωροπαραγωγών Άργολίδας-Αιγίου).

Τέλος στό στρατό, αντί μιάς διαδικασίας ουσιαστικού έκδομηκρατισμού και συνειδητοποίησης των προβλημάτων, έχουμε μιά πολιτική πλουσιοπάροχων έπιδοτήσεων των μεσαίων στρωμάτων άξωματικών σέ συνδυασμό με μιά έθνικιστική έξαρση. Για τούς φαντάρους τίποτε δέν έχει αλλάξει στούς αντιδημοκρατικούς κανονισμούς και τήν άυταρχική νοοτροπία πού επικρατεί.

Μιά διάχυτη αντιδημοκρατική και αντιπλουραλιστική νοοτροπία γίνεται εύκολα αισθητή άπό τήν άπουσία όλων των άρμοδίων κοινωνικών φορέων στην προετοιμασία των νόμων και στη λήψη των άποφάσεων. Γίνεται αυτό φανερό και με τόν τρόπο πού αντιμετωπίζονται οι δημοκρατικές διαδικασίες στό νέο έκλογικό γιουρούσι, πού προετοιμάζεται πανελλαδικά για τήν κατάληψη κάθε δημοτικής και κοινοτικής έξουσίας. Αυτό γενικεύεται με μιά γενική κινητοποίηση του κομματικού μηχανισμού για τήν κατάληψη κάθε έξουσίας, άπό τόν έξωραϊστικό και πολιτιστικό όμιλο της γειτονιάς μέχρι τούς έπιστημονικούς και επαγγελματικούς συλλόγους, χωρίς δέβαια να ύπάρχει πουθενά κάποια άλλη αντίληψη, κάποιο πρόγραμμα. Τό μόνο πού ύπάρχει είναι ή συνεχής ανάγκη άυτοεπιβεβαίωσης και άναπαραγωγής, σέ διευρυμένη βάση, της έξουσίας. Η συνέχιση τέτοιων ροπών κινδυνεύει να όδηγήσει σέ πρωτοφανέστες για τήν Ελλάδα μορφές ύπερκράτους, πού θα ξεκινάει άπό τήν κομματική και κυβερνητική κορυφή, θα περνάει μέσα άπό τόν κρατικό μηχανισμό (ίδεολογικό και κατασταλτικό) και θα φτάνει στην τελευταία κοινότητα, συνδικάτο, συνεταιρισμό.

Τό πιο άνησυχητικό σημάδι των καιρών είναι ή άνυπαρξία δημοκρατικών ελέγχων και αντίστασεων στην Έλληνική κοινωνία. Η άδυναμία όποιασδήποτε αποτελεσματικής κριτικής άπό τούς άλλους πολιτικούς χώρους (μέσα κι έξω άπό τή Βουλή) άπορρέει άπό τήν διπλή κρίση στην όποια προαναφερθήκαμε. Η άδυναμία αυτή συμπληρώνεται άπό τήν άπουσία κάθε δημοκρατικής διαδικασίας και ελέγχων μέσα στό ΠΑΣΟΚ. Η έλλειψη κριτικών πόλων ισχύει για τά μαζικά μέσα έπικοινωνίας (TV, Τύπος) πού ελέγχονται βασικά άπό τό ΠΑΣΟΚ. Τέλος ή κατάσταση στό μαζικό κίνημα (χαμηλό επίπεδο όργάνωσης σέ

συνδυασμό με πολλαπλές έξαρτήσεις) δέν παρέχει έγγυήσεις για τίς δυνατότητες μελλοντικής του παρέμβασης. Άλλωστε και οι έλάχιστες έστιες άυτόνομης αντίστασης επιδιώκεται να άλωθούν.

Τά προβλήματα Δημοκρατίας δέν είναι γενικά και άφηρημένα. Αντίθετα είναι έξαιρετικά συγκεκριμένα, μιά πού έντάσσονται στην δοσμένη παγκόσμια συγκυρία και τήν ιστορική κρίση πού περνάει ή ελληνική κοινωνία. Η μέθοδος θεώρησης αυτών των προβλημάτων, τό ιδεολογικό πλαίσιο και ή σημασία πού τούς δίνουμε συνδέονται άρρηκτα με τήν αντίληψη πού έχουμε για τήν πολιτική και τήν έξουσία. Στά πλαίσια μιάς εύρωκομμουνιστικής θεώρησης, ή άνάδειξη της επικαιρότητας της δημοκρατίας σέ πρώτιστο κεντρικό πρόβλημα συνδέεται άπόλυτα με τήν προοπτική του σοσιαλισμού.

V. Συμπερασματικά

Τό ΚΚΕ έσωτερικού θα πρέπει να βρει ουσιαστικό τρόπο έπικοινωνίας με τίς δημοκρατικές και άριστερές δυνάμεις πού ύπάρχουν στό ΠΑΣΟΚ, σέ όλα τά επίπεδα. Όμως, για να γίνει αυτό πειστικά, πρέπει να είναι άπό θέση «κομματικής άξιοπρέπειας». Η στήριξη και ή προβολή των όσων θετικών μέτρων, χωρίς μεμψιμοιρίες, δέν μπορεί να άποκόπτεται άπό τήν άνοικτη και παστροική καταγγελία των αντιδημοκρατικών μεθοδεύσεων.

Οι διακηρύξεις περί Εύρωκομμουνισμού και Άνανέωσης χάνουν τό νόημά τους, όταν γινόμαστε συνεργοί σέ μονοκομματικές μεθοδεύσεις, όταν άποσιωπούμε, παραποιούμε ή λογοκρίνουμε συστηματικά μέσα άπό τήν Άύγή σημαντικές έξελίξεις.

Στίς μέρες μας δέν μπορεί να μή διακρίνουμε μιά συνολική αποτέλεμάτωση της ελληνικής κοινωνικής και πολιτικής ζωής. Μιά παταγώδη άποτυχία στην άνανέωσή της. Η νέα κατάσταση πού διαμορφώθηκε άπαιτεί πολλαπλή έγρήγορη. Άπό τή μιά πρώτιστα μπροστά στούς σοβαρότατους και μόνιμους κινδύνους για τήν πορεία της έθνικής άνεξαρτησίας (τουρκική άπειλή με πιθανή στήριξη των ΗΠΑ) – και, σέ συνάρτηση μ' αυτή, της Δημοκρατίας (άπό ένδεχόμενη έκτροπή) –, άπό τήν άλλη μεσο-μακροπρόθεσμα άπό τήν τελική έκβαση της νέας έξουσίας πού έγκυμονει και αυτή ιδιόμορφους κινδύνους.

Η παραπάνω τοποθέτηση είναι κατηγορηματική και άσυμβίβαστη με κάθε άκριτη συνοδοιπορία με τή σημερινή κυβέρνηση. Τό Συνέδριο θα πρέπει να δάλει ένα τέλος στην έκφυλιστική πορεία πού άκολουθεί τά τελευταία χρόνια τό ΚΚΕ έσωτ., εάν δέν θέλουμε να όδηγηθούμε σέ μιά νέα κατάληξη τύπου ΕΔΑ, πράγμα πού φυσικά επιδιώκει τό ΠΑΣΟΚ. Η τυχόν συνέχιση αυτής της πορείας είναι άυτοκαταστροφική για τό ίδιο τό ΚΚΕ έσωτ. – μιά πού δέν γίνεται αντιληπτός ό ξεχωριστός λόγος ύπαρξης του –, αλλά και άρνητική συνολικά για τήν Έλληνική πολιτική ζωή – μιά και τήν στερεί της μόνης άδέσμευτης κριτικής φωνής στην ελληνική άριστερά. Τό κόμμα μεταφέροντας τά όσα ό Έρενμπουργκ έλεγε άλλες εποχές για τό κόμμα των μπολσεβίκων «είναι άνάγκη να λειτουργήσει ως σειсмоγραφικός σταθμός όπου όρισμένοι άνθρωποι θα σημειώσουν τίς δονήσεις πού δέν γίνονται αντίληπτες άπό τούς άλλους». Και οι σεισμικές έστιες είναι σήμερα πολλές.

Τόν τελευταίο καιρό έχω τήν αίσθηση όλο και περισσότερο πώς μέλη και στελέχη του κόμματος άλλα

σκέπτονται σιωπηλά – και τά πιό ἀληθινά –, ἀλλά λένε ιδιωτικά, ἀλλά ὑποστηρίζουν ἀνοικτά μέσα στίς ὀλομέλειες και τά ὄργανα τοῦ κόμματος και διαφορετικά μιλοῦν δημόσια. (Οἱ θέσεις γιά τό συνέδριο θρῖσκονται ἀνάμεσα στίς δύο τελευταῖες κατηγορίες.) Τό μεγαλύτερο λάθος στήν ἐξαιρετικά δύσκολη φάση πού περνοῦμε εἶναι τό νά ἔχουμε κάποια ἀντίληψη, κάποια ἰδεολογία και νά τήν κρύβουμε στή σιωπή.

Ἐνοχη σιωπή. Λέγεται αὐτοεξαπάτηση ἢ κακή πίστη. (R. B. μετάφρ. A. A.). Εἶναι ἡ τελευταία μας ἴσως εὐκαιρία νά σκεφτοῦμε ἀκριβῶς τί θέλουμε νά πούμε και νά τό πούμε και στούς δικούς μας και στίς ὀλομέλειες και «στεντορεία τῆ φωνῆ» σέ ὄλο τόν ἔξω κόσμο. Ἐνα σύντομο, ἀπλό και σαφές κείμενο ἐπαναπροσδιορισμοῦ τοῦ λόγου ὑπαρξῆς μας μέσα ἀπό τό Συνέδριο ἴσως ν' ἀποτελοῦσε μιά κάποια λύση.

«... Ἡ οὐσία τοῦ προβλήματος» εἶπε ἀντιδρώντας ὁ *Humpty Dumpty* «εἶναι ποιά θά εἶναι ἡ κυρίαρχη ἐρμηγεία, αὐτό εἶναι ὄλο».

(– τέλος τῆς στιχομυθίας – Ἀλίκης – Η. – D.).
9 Μαΐου 1982.

Ἐστερόγραφο:

I. Τό συνέδριο τοῦ ΚΚΕ εσωτ. μέ εὐθύνη τῆς ἀπερχόμενης Κ.Ε. και τῶν κορυφαίων στελεχῶν τῆς, ἀποπροσανατολίστηκε ἀπό τήν ἐξέταση τῶν κεντρικῶν πολιτικῶν προβλημάτων και τῆ διαμόρφωση μιᾶς πολιτικῆς γραμμῆς παρέμβασης στή σημερινή συγκυρία. Κι ἐνῶ τό ΚΚΕ εσωτ. θρῖσκει ἀπό μεταίχιμη τῆς φθορᾶς και τῆς ἀφθαρείας, τῆς ὑπαρείας και τῆς ἀνυπαρείας, τό σῶμα τοῦ συνεδρίου δέν ἐνημερώθηκε σέ βάθος και σέ πλάτος οὔτε ἀντιμετωπίστηκαν σ' αὐτό ἀπόψεις (θετικά ἢ ἀρνητικά): ἀπλῶς ὄλα και ὄλοι «ἐνσωματώθηκαν» στά τελικά κείμενα τῶν ἀποφάσεων. Τό πρόβλημα τῆς ἡγεσίας πού οὐσιαστικά (ἔμμεσα ἢ ἄμεσα) ἀπασχόλησε τό συνέδριο δέν τέθηκε μέ τούς πολιτικούς του ὄρους.

II. Ἡ συλλογιστική πού ἐκτίθεται στό πιό πάνω ἄρθρο εἶναι κατηγορηματική και ἀσυνδίδαστη μέ ὄλο τό φάσμα τῶν ἀπόψεων πού γράφτηκαν και προτάθηκαν, ὅπως «δημοκρατική ἀλληλεγγύη», «συμπόρευση» και «συννυευθυνότητα» μέ τό ΠΑΣΟΚ και πού ὀδηγοῦν στήν πρόσφατη ἀπόφαση τῆς νέας Κ.Ε. κοινῆς καθόδου στίς δημοτικές ἐκλογές. Ἡ ἀπόφαση αὐτή δέν στηρίζεται σέ καμιά ἀνάλυση τῆς πολιτικῆς συγκυρίας οὔτε βέβαια στό πραγματικό νόημα τῆς ἐπερχόμενης ἐκλογικῆς ἀναμέτρησης πού ἔχει ἤδη πάρει καθαρά δημοψηφισματικό χαρακτήρα ἐγκρίσιμη ἢ ἀπόρριψη τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς και μεθοδολογίας στόν πρώτο χρόνο τῆς ἐξουσίας ΠΑΣΟΚ. Ἡ ἐνίσχυση τῆς Τοπικῆς Αὐτοδιοίκησης δέν περνάει μέσα ἀπό ἐκλογικά συστήματα πού ἐκδιάζοντας πολιτικούς σχηματισμούς προχωροῦν στήν διεύρυνση και ἔνταση τῆς κομματικοποίησης.

Παράλληλα ἡ ἐκτιθέμενη συλλογιστική δέν ἔχει καμιά σχέση μέ μιά ἄλλη ἄποψη πού ἐκφράστηκε στό Συνέδριο, ὅτι ὄλη τήν πορεία τῶν ἐξελίξεων τῆ μεθόδου συνειδητά ἢ ἄρχουσα τάξη και ὁ Καραμανλῆς γιά νά δάλουν τίς δάσεις γιά μιά πολιτική διάθροση διπολικῆς χαρακτήρα στήν «κατεύθυνση τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ». Τό σχῆμα γίνεται δεξὺμωρο δταν εἶναι γνωστό ὅτι οἱ σημερινοὶ ὑποστηρικτές αὐτῆς τῆς ἀποψῆς ἦταν χτεσῖνοι θιασῶτες μιᾶς συμμαχίας, στρατηγικῆς σημασίας, μέ τό ΠΑΣΟΚ και ἀποδοχῆς τοῦ συνθηματολογικοῦ του ὀπλοστασίου χάριν τῆς «δεκτικότητας τῶν μαζῶν». Ἀποτελεῖ καθαρά ἐγκεφαλικό-διακηρυκτικό σχῆμα πού δέν ἔχει σχέση μέ τήν πραγματικότητα. Ἡ κυβερνητική ἀλλαγῆ τοῦ Ὀκτώβρη ἀποτελεῖ τομή: δέν πρόκειται γιά μιά ἀπλή και

συνθησιμένη ὑποκατάσταση μιᾶς ἀστικῆς κυβέρησης ἀπό μιά ἄλλη. Ἡ διαδικασία στήν ὀποία εἴμαστε ὄλοι μάρτυρες εἶναι ἐξαιρετικά πιό σύνθετη και ἀπέχει πολύ ἀπό τό διπολικό σχῆμα: ὁ κίνδυνος πού διαμορφώνεται εἶναι τό συνολικό γλίστρημα ἀπό μιά κραυγαλέα σοσιαλ-ριζοσπαστική ρητορεία στήν ἀφομοίωση τῆς ἀπό τά πραγματικά κέντρα ἐξουσίας.

III. Στό δῆμνο πού μεσολάθησε πολλαπλασιαστικῶς τά συμπτώματα πού ἐνίσχυσαν τόν μεσσιανικό και ἀυταρχικό χαρακτήρα τῆς διακυβέρησης. Ἐνδεικτικά: ἡ ραδιοτηλεοπτική κατάργηση τοῦ ΦΑΠ, (μολονότι ἦταν νόμος πού ψηφίστηκε ἀπό τῆ Βουλή) και τοῦ ὑπουργοῦ Οἰκονομικῶν· ἡ ἐξαφάνιση, χωρίς καμιά ἐξήγηση, τοῦ πρώτου, μέχρι «ἀναδομήσεως», τῆ τάξει ὑπουργοῦ Συντονισμοῦ· ἡ ἐπανεμφάνιση τοῦ ἐκδιωχθέντος ὑφυπουργοῦ Ἐξωτερικῶν· ἡ διαγραφή τοῦ κ. Πέτσου.

Παράλληλα δοκιμάστηκε στήν πράξη ἡ Κυβέρηση στήν ἀντιμετώπιση τριῶν-τεσσάρων ἀπεργιῶν. Ἡ μορφή τῆς ἐξουσίας δέν κρίνεται εὐκολα σέ ὄρες κοινωνικῆς χλαπάτσας ἀλλά σέ στιγμές κοινωνικῆς τριβῆς. Ἡ πιό χαρακτηριστική στήν περίπτωση αὐτή ἦταν ἡ ἀπεργία τῆς ΟΤΟΕ. Ἐδῶ ἔχουμε τήν πλήρη ἀντιστροφή τῶν ἐννοιῶν: ἡ γνήσια ἡγεσία ἐνός κλάδου ἐργαζομένων χαρακτηρίζεται ὡς «ἐτερόκλητη συντεχνιακή ἡγεσία». Οἱ ἐργαζόμενοι ἀπεργοὶ μετατρέπονται σέ ὑπονομεντές τῆς ἀλλαγῆς «πού μηδενίζουν και ἰσοπεδώνουν τό νόμμά τῆς». Οἱ ἀπεργοσπάστες μετουσιώνονται σέ ριζοσπάστες, ἐπαναστάτες, στυλοβάτες τῆς ἀλλαγῆς, και οἱ ἀγανακτισμένοι πολῖτες ἄλλων ἐποχῶν ἀντικαθίστανται ἀπό τούς ἀγανακτισμένους τοῦ κομματικοῦ μηχανισμοῦ. Ἡ κλαδική τοῦ ΠΑΣΟΚ και τα ραδιοτηλεοπτικά μέσα ἀναλαμβάνουν τό ἔργο τοῦ ἀπεργοσπαστικοῦ μηχανισμοῦ μέ διαφορετική ἔμφαση και ἔνταση σέ κάθε φάση τῆς ἀπεργίας.

Ἄς ὑπενθυμίσουμε ἀκόμη, στό πεδίο τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, τίς πρωθυπουργικές δηλώσεις στό Συμβούλιο Κορυφῆς τοῦ ΝΑΤΟ, ὅπου ἀναφοῦνται οἱ αἰτίες τῆς βέτο πού ὁ ἴδιος πρόβαλε ὡς ὑπουργός Ἐθνικῆς Ἀμύνης ἔξη μῆνες νωρίτερα. Τότε διεκδικώντας τίς ἐγγυήσεις τοῦ ΝΑΤΟ παρεμπόδισε τήν ἐκδοση τελικοῦ ἀνακοινωθέντος, ἐνῶ τώρα, στήν σύνοδο τῶν Πρωθυπουργῶν, δέν ζητήθηκε καμιά ἐγγύηση μιά πού, ὅπως ἐξηγήθηκε, «ἐγγυήσεις ἀπό τούς ἰσχυροῦς διεκδικοῦν μόνο οἱ μικρές ἐξααρτημένες χώρες-δορυφόροι».

18.7.82

Λογικοσημειολογική ανάλυση τῆς μελέτης τοῦ Γιώργου Χουρμουζιάδη:

« Ἡ ἀναζήτηση τοῦ ἀτόμου μέσα στή νεολιθική κοινότητα » τοῦ Νικήτα Λιανέρη

Τό παραπάνω ἄρθρο ἀποτελεῖται ἀπό τὰ ἐξῆς ἐπτὰ μέρη¹:

1. Προλεγόμενα, 2., 3. Κύριο θέμα, 4.1, 5. Τό μοντέλο, 6. Ἡ μεθοδολογία, 7. Ἐπίλογος.

Ἡ ἐννοιολογική διάρθρωση τῶν προλεγόμενων μπορεῖ νά παρουσιαστῆ μέ τόν ἀκόλουθο τρόπο:

1. Προλεγόμενα

1.A. Δύο ἀπόψεις δύο ἐποχῶν τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρευνας.

1.A.α. Ἡ πρώτη ἀποψη τοποθετεῖται σέ μιά ἐποχή² πού νόμιζε ὅτι ἡ ἀρχαιολογία εἶναι ἡ ἐπιστήμη πού φέρνει στό φῶς καί μελετᾷ τὰ κατάλοιπα τῶν ἀρχαίων κοινωνιῶν.

1.A.β. Ἡ δεύτερη ἀποψη θεωρεῖ ὅτι σκοπός τῆς ἀρχαιολογίας εἶναι ἡ μελέτη τῶν ἀντικειμένων τῆς τεχνολογίας καί τῶν σχέσεων μέσω τῶν ὁποίων προωθοῦνται οἱ πολιτιστικές ἀλλαγές.

1.B. Ἡ χρεοκοπία τῆς ἀρχαιολογίας.

1.B.α. Ἡ ἀρχαιολογία χρεοκόπησε γιατί οἱ ἐρμηνεῖες τῆς εἶναι ἰδεαλιστικές καί οἱ μέθοδοι τῆς θετικιστικές.

1.B.β. Γιατί δέν ἔχει δική τῆς θεωρία καί μέθοδο καί καταφεύγει σέ ξένα πρὸς αὐτὴν θεωρητικά σχήματα πού ὁμοῦ εἶναι ἀνέμπορα νά τῆ βοηθήσουν.

1.B.γ. Γιατί ἡ ἀνάλυση ὡς μοναδικό μεθοδολογικό ἐργαλεῖο ἐνδιαφέρεται μόνο γιὰ τὰ ἀντικείμενα· ἀδιαφορεῖ γιὰ τὰ ἱστορικά πλαίσια ἀναφοράς, εἶναι ὑποκειμενική καί κυριαρχεῖται ἀπὸ τῆ μεταφυσικῆς λογικῆς.

1.Γ. Ἡ πανάκεια γιὰ τὴν ἀρχαιολογία.

1.Γ.α. Τό φάρμακο μέ τῆς γενικές θεραπευτικές ιδιότητες πού θά σώσει τὴν ἀρχαιολογία εἶναι οἱ μαρξιστικές θεωρίες ἢ ὁ ἱστορικός ὕλισμός.

Ὁ Γ. Χουρμουζιάδης, στὰ προλεγόμενα τοῦ ἄρθρου του, ἐπιδιώκει ν' ἀποδείξει τῆς θεωρητικές καί μεθοδολογικές ἀδυναμίες τῆς ἐμπειρικής καί θεωρητικῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρευνας πού δέν ἐμπνέεται ἀπὸ τὸν ἱστορικό ὕλισμό καί πού ἀσχολεῖται μέ τὴν ἀνασύσταση ἢ ἀνοικοδόμηση τῶν τρόπων ζωῆς τῶν προϊστορικῶν κοινωνιῶν. Ἐπιδιώκει ἐπίσης νά καταδείξει τῆς βασικές ἀρετές τοῦ τρόπου ἐρευνας πού βασίζεται στὸν ἱστορικό ὕλισμό, πάνω στὸν ὅποιο, στὴ συνέχεια τοῦ ἄρθρου του, θά προσπαθῆσαι νά θεμελιώσῃ μιά θεωρητικὴ κατασκευή γιὰ τὴν «ἀναζήτηση τοῦ ἀτόμου στὴ νεολιθική κοινότητα».

Ἀπὸ τῆ δική μου μεριά, μέ τὴν ἀνάλυση τόσο τῶν προλεγόμενων ὅσο καί τοῦ υπόλοιπου ἄρθρου, θά προσπαθῆσω νά δείξω ὅτι ἡ ἐκθεση τοῦ συγγραφέα εἶναι χαλαρὴ κι ἀόριστη ἀπὸ τὴν ἀποψη, βέβαια, τὴν ἐπιστημονική, μέ τὴν αὐστηρὴ ἐννοια τοῦ ὅρου, κι ὄχι τὴ φιλολογικῆ. Συνέπεια αὐτῆς τῆς χαλαρότητας καί τῆς ἀοριστίας εἶναι πολλαπλές θεωρητικές καί μεθοδολογικές ἀκαταστασίες: μεθοδολογικές, γιατί συμβαίνει συχνά νά μὴν τηροῦνται οἱ ὅροι τῆς ἀναγκαίας ἐσωτερικῆς λογικῆς συνοχῆς, τῆς σαφήνειας καί τῆς ἐπεξηγηματικότητας· καί θεωρητικές, γιατί δέν κατορθώνῃ νά ἀποφύγῃ τὴ σύγχυση τῶν διαφόρων ἐνοιῶν καί τῶν φιλοσοφικῶν θέσεων. Τελικά ὁ συγγραφέας ἀποδίδει τὴ θεωρητικὴ ἀνασφάλεια τῆς ἀρχαιολογίας στὰ θεωρητικά σχήματα ἢ μεθοδολογικὰ ἐργαλεῖα αὐτῆς τῆς ἐπιστήμης, μολοντί καί ὁ ἴδιος χρησιμοποιοῖ τὰ ἴδια σχήματα καί τὰ ἴδια ἐργαλεῖα προκειμένου νά θεμελιώσῃ τῆς δικῆς του θεωρητι-

κές κατασκευές. Θά προσπαθῆσω ἐπίσης νά δείξω τῆς ἀδυναμίες τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρευνας στὸ σύνολο τῆς κι ὄχι μόνο τῆς ἰκανότητας μιάς μορφῆς ἐρευνητικῆς προσέγγισης, τῆς μαρξιστικῆς ἐν προκειμένῳ, καί τῆς ἀνικανότητος ἄλλων μεθοδολογικῶν προσεγγίσεων. Καί τοῦτο γιατί οἱ ἐν λόγω ἀδυναμίες, πού εἶναι κοινές λίγο πολὺ σέ ὅλες τῆς ἐπιστήμης τοῦ ἀνθρώπου, προέρχονται ἀπὸ τὴ μέχρι σήμερα τουλάχιστον ἀνάπτυξη τῶν διανοητικῶν καί αἰσθητηριακῶν δυνατοτήτων τοῦ ἀνθρώπινου εἴδους, ἀπὸ τὴν ὅποια βέβαια δέν ἐξαιροῦνται οἱ μαρξιστῆς ἐρευνητῆς ἀρχαιολόγοι. Ἄλλωστε οἱ ὑποσχέσεις τῶν «Προλεγόμενων» τοῦ Ε. Χουρμουζιάδη δέν τηροῦνται στὴ θεωρητικὴ κατασκευή πού τὰ ἀκολουθεῖ: Τό τελικό θεωρητικό του οἰκοδόμημα δέν θεμελιώνεται πάνω στὸ μαρξιστικό τρόπο θεώρησης τῶν ἐμπειρικῶν δεδομένων.

I.A. Δύο ἀπόψεις δύο ἐποχῶν τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρευνας

I.A.α. Τὰ προλεγόμενα τοῦ ἄρθρου τοῦ Γ. Χουρμουζιάδη ἀρχίζουν ὡς ἐξῆς: «Τό ὅτι ἡ ἀρχαιολογία εἶναι ἡ ἐπιστήμη πού φέρνει στό φῶς καί μελετᾷ τὰ κατάλοιπα τῆς δραστηριότητας τῶν ἀνθρώπων πού ἐξῆσαν στὸ παρελθόν καί σέ ὀργανωμένες κοινότητες πού δέν ὑπάρχουν σήμερα, ἦταν μιά παλιά καί σωστὴ γιὰ τὰ ἐπιστημολογικὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς – μιάς ἄλλης ἐποχῆς – ἀποψη».

Τό παραπάνω ἀπόσπασμα δέν περιέχει καμιά ἐπιστημολογικὴ θεώρηση, ἀλλὰ μᾶς λέει ἀπλᾶ τί εἶναι ἡ ἀρχαιολογία. Ὅτι ἡ ἀρχαιολογία εἶναι ἡ ἐπιστήμη πού φέρνει στό φῶς καί μελετᾷ τὰ ὑπολείμματα τῶν ἀρχαίων κοινωνιῶν, αὐτὸ ἐξυπακούεται καί κανεὶς δέν ὑποστήριξε κάτι διαφορετικό. Κάθε ἐπιστήμη προσδιορίζει ἡ ἀνακαλύπτει τὸ ἀντικείμενό τῆς μελετώντας τὸ. Ἐννοεῖται, τὸ ἀντικείμενο πού τῆς προσοιδιάζει καί ὄχι τὰ ἀντικείμενα ἄλλων ἐπιστημῶν. Ἔτσι, οἱ ἀρχαιολόγοι δέν ἔκαναν καί δέν θά κάνουν τίποτε ἄλλο παρὰ νά ἀνακαλύπτουν καί νά μελετοῦν τὰ «κατάλοιπα τῆς δραστηριότητας τῶν ἀνθρώπων πού ἐξῆσαν στὸ παρελθόν».

Ἄλλὰ ἡ ἐπιστημολογικὴ θεώρηση μιάς ἐπιστήμης καταπιάνεται μέ τὸ πῶς ἡ ἐρευνά τῆς σέ μιά ὀρισμένη ἐποχὴ ἀνακαλύπτει καί μελετοῦσε τὸ ὑλικό τῆς, δηλαδή ἀναφέρεται στὴν κριτικὴ τῶν μεθοδολογικῶν ἐργαλείων πού ἐφαρμόζονταν καί γενικότερα στὴ φιλοσοφικὴ τοποθέτηση τῆς ἐπιστήμης ἀπέναντι στὸ ἀντικείμενό τῆς. Ὡστόσο ὁ ὅρος «ἐπιστημολογικὰ δεδομένα», πού χρησιμοποιεῖ ὁ Γ.Χ. στὸ ἀπόσπασμα πού ἀναφέραμε πῶς πάνω, δέν ὑποδηλώνει τίποτε ἄλλο ἀπὸ μιά φιλοσοφικὴ τοποθέτηση, ἡ ὅποια ὁμοῦ κατα παράδοξο τρόπο δέν ὑπάρχει στὴν ἀνάπτυσή του.

Ἀπὸ τὴν παρουσίαση μόνο αὐτῆς τῆς τοποθέτησης ἢ τοῦ τρόπου μέ τὸν ὅποιο ἐνεργοῦσε ἡ ἐρευνα αὐτῆς τῆς ἄλλης ἐποχῆς, τὸ παραπάνω ἀπόσπασμα θά περιεῖχε μιά ἢ πολλές ἐπιστημολογικῆς θεωρήσεις καί θά ἦταν ἐπομένως μιά ἢ πολλές ἐπιστημολογικῆς ἀπόψεις αὐτῆς τῆς ἄλλης ἐποχῆς.

Ἀπὸ τὰ προηγούμενα συνάγεται ὅτι μιά ἀποψη εἶναι ἀποψη τῆς φιλοσοφικῆς τοποθέτησης πού ἐπικρατεῖ σέ μιά ὀρισμένη ἐποχὴ ἀπέναντι στὸ ἀντικείμενό τῆς, ὅταν, καί μόνον ὅταν, περιέχει τὰ ἐπιστημολογικὰ δεδομένα τῆς. Ἡ ἀποψη τῆς ἐποχῆς πού ἀναφέρεται στὸ ἀπόσπασμα I.A.α. δέν περιέχει κανένα ἐπιστημολογικό δεδομένο τῆς. Ἄρα ἡ ἀποψη αὐτῆς τῆς ἐποχῆς δέν εἶναι ἀποψη τῆς φιλοσοφικῆς το-

* Πολίτης, τ. 38, 1980.

ποθέτησής της. Όπως είπαμε, ο Γ.Χ. παραθέτει απλώς ένα σωστό όρισμό της αρχαιολογίας ως επιστήμης που ασχολείται με την ανακάλυψη και τη μελέτη των υπολειμμάτων των αρχαίων κοινωνιών κι όχι ως επιστήμης που ασχολείται π.χ. με την κίνηση των άστρων ή με την αναπαραγωγή των βακτηριδίων. Δείξαμε όμως ότι ο λόγος του όρισμού αυτού συγχέει την έννοια της άποψης, ως φιλοσοφικής τοποθέτησης που ισχύει σε μία ορισμένη εποχή της αρχαιολογικής έρευνας απέναντι στο αντικείμενό της, με τον όρισμό της αρχαιολογικής επιστήμης. Έπομένως αφήνει μετέωρο το πρόβλημα της έκθεσης των «επιστημολογικών δεδομένων», παρόλο που τὰ έπικαλείται.

Μιά ακόμη παρατήρηση στο σημείο αυτό δεν θά ήταν χωρίς νόημα. Στόν όρισμό που παραθέσαμε γίνεται λόγος για «οργανωμένες κοινότητες». Η παράθεση αυτών των δύο όρων είναι άπλως πλεονασμός, γιατί και οι δύο μαζί δεν μάς δίνουν μία άλλη σύνθετη έννοια που θά υπερέβαινε τό εννοιολογικό πλάτος της κάθε μίας χωριστά. Τό ζήτημα δεν είναι σχολαστικό, γιατί ξέρουμε ότι κοινότητα σημαίνει οργάνωση και οργάνωση σημαίνει κοινότητα. Δεν υπήρξαν ποτέ άνοργανωτες ανθρώπινες κοινότητες. Ακόμη και οι άρχάνθρωποι, οι άυστραλάνθρωποι,³ που μέχρι στιγμής γνωρίζουμε τήν ύπαρξή τους, ζούσαν σε κοινότητες και έπομένως είχαν τή δική τους οργάνωση. Μπορούμε βέβαια να μιλάμε για κοινότητες με «καλή» ή «κακή», άπλη ή σύνθετη οργάνωση, όχι όμως για κοινότητες με οργάνωση και κοινότητες χωρίς οργάνωση.

Ι.Α.6. *Ής περάσουμε τώρα σε μία δεύτερη άποψη, μιάς νεότερης βέβαια εποχής, όπως τήν έκθεσι ό συγγραφέας: «Τό ίδιο σωστή και σύμφωνη με τά δεδομένα τής εποχής που τήν εξέφραζε ήταν και ή άποψη ότι σκοπός τής αρχαιολογίας είναι ή μελέτη των αντικειμένων τής τεχνολογίας (artifacts) τού παρελθόντος και των σχέσεων μέσω των όποιων προωθούνται οι πολιτιστικές αλλαγές και παγιώνονται τά νέα σχήματα τής δυναμικής ή τής στατικής συμπεριφοράς των πολιτιστικών φορέων» (σ.33).*

Κι εδώ δεν έχουμε να κάνουμε με μία άποψη, με τήν έννοια τής φιλοσοφικής τοποθέτησης τής αρχαιολογικής έρευνας σε μία δεδομένη εποχή απέναντι στο αντικείμενό της, εφόσον δεν δηλώνονται οι άρετές ή οι άμαρτίες τής γνωσιοθεωρίας τής ενλόγω εποχής. Ισχύουν, λοιπόν, και στήν περίπτωση αυτή, τά όσα είπαμε παραπάνω.

Τό άπόσπασμα όμως αυτό περιέχει κάτι περισσότερο από τό προηγούμενο που σχολιάσαμε. Στο προηγούμενο όριζονταν άπλά και μόνο τί είναι ή επιστήμη τής αρχαιολογίας. Αντίθετα εδώ, προκειμένου να χαρακτηριστούν ό τρόπος τής έρευνας, οι θεωρίες και οι μέθοδοι που ισχύουν σε μία δεύτερη εποχή όπου τά (επιστημολογικά) δεδομένα είναι διαφορετικά, προβάλλεται ό σκοπός τής αρχαιολογίας. Σύμφωνα, έπομένως, με τό δεύτερο άπόσπασμα, ή άποψη τής αρχαιολογίας σ' αυτή τή δεύτερη εποχή (άποψη με τήν έννοια πάντα τής φιλοσοφικής τοποθέτησης απέναντι στο αντικείμενό της) γίνεται ό σκοπός τής αρχαιολογίας: να μελετά τά αντικείμενα τής τεχνολογίας κ.λπ. Αλλά ποιός εν πάση περιπτώσει θά ήταν ό σκοπός τής αρχαιολογίας, άν όχι να μελετά τά αντικείμενα τής τεχνολογίας κ.λπ.; Θά ήταν μήπως οι σκοποί που τάσσουν στόν έαυτό τους άλλες επιστήμες, π.χ. ή γενετική ή ή άστρονομία;

Ο λόγος τού κειμένου τού Γ.Χ. δεν έχει έσωτερική συνέπεια στα δύο άποσπάσματα που παραθέσαμε. Θεωρούμενα στις πραγματικές τους έννοιες. Γιατί, ενώ θέλει να δείξει δύο διαφορετικές άποψεις που ισχύουν σε δύο διαφορετικές εποχές τής αρχαιολογικής έρευνας, στή μία περίπτωση παραθέτει ένα όρισμό τής αρχαιολογίας, στήν άλλη άπλως δίνει ένα όρισμό τού σκοπού τής αρχαιολογίας. Αν τό δεύτερο άπόσπασμα τού άρθρου όριζε κατά διαφορετικό τρόπο τί είναι αρχαιολογία, έδειχνε δηλαδή ότι σε μία δεύτερη εποχή διαφορετικά όριζε τόν έαυτό της ή αρχαιολογία, τότε τά δύο άποσπάσματα θά είχαν έσωτερική συνοχή.

Έκτός άπ' αυτό, τά δύο άποσπάσματα δεν έχουν έσωτερική συνοχή και ως προς τίς έννοιες που θέλουν να χρησιμοποιήσουν. Διότι, άν τά θεωρήσουμε ως δύο διαφορετικές άποψεις που ισχύουν σε δύο διαφορετικές εποχές, τότε θά πρέπει να δεχτούμε ότι, στή δεύτερη εποχή, σε σύγκριση με

τήν πρώτη, ή αρχαιολογία έχει πάψει πια να ενδιαφέρεται να φέρει στο φώς τά κατάλοιπα τής δραστηριότητας των ανθρώπων και περιορίστηκε μόνο στή μελέτη τού ήδη υπάρχοντος υλικού της. Τουλάχιστον αυτό δείχνει τό ότι, στή δεύτερη περίπτωση, ό συγγραφέας δεν αναφέρεται στήν έννοια τής ανακάλυψης («φέρει στο φώς»), αλλά χρησιμοποιεί μόνο τόν όρο «μελέτη». Θά μπορούσαμε να συνεχίσουμε στο σημείο αυτό τίς παρατηρήσεις μας αναφέροντας ότι δύο ή πολλές άποψεις τής ίδιας κατηγορίας έχουν πάντα τίς ίδιες ιδιότητες ως προς τή μορφή τους, αλλά διαφορετικές ιδιότητες ως προς τό περιεχόμενό τους. Στήν περίπτωση που μάς άπασχολεί, οι ιδιότητες ως προς τή μορφή είναι ή ανακάλυψη και ή μελέτη ως προς τό περιεχόμενο, ό τρόπος που ή κάθε άποψη ανακαλύπτει και μελετά. Ανεξάρτητα από τό ότι ό τρόπος που κάθε άποψη ανακαλύπτει και μελετά δεν έκτίθενται από τό συγγραφέα, τό γεγονός και μόνο ότι, με τήν άπάληψη τής ανακάλυψης, δεν έχουν τίς ίδιες ιδιότητες ως προς τή μορφή τους σημαίνει ότι τά δύο άποσπάσματα ανήκουν σε διαφορετικές εννοιολογικές μορφές λόγου.

Αλλά και σε σχέση με τόν όρισμό τού σκοπού τής αρχαιολογίας τά πράγματα δεν είναι ίκανοποιητικά. Καταρχήν ή έρμηνεία τού όρου artifacts ως αντικείμενα τής τεχνολογίας (ή ως τεχνοπράγματα, σμ. II στο κρινόμενο άρθρο) στήν ελληνική γλώσσα δεν άποδίδει σωστά τό νόημα τής αγγλικής αρχαιολογικής όρολογίας. Στήν ελληνική, artifacts σημαίνει τό οτιδήποτε κατασκευάζεται από άνθρωπο: κτίριο, έργαλειό, έργο τέχνης κ.λπ. Ο όρος όμως αντικείμενα τεχνολογίας που χρησιμοποιεί ό Γ.Χ. μάς περιορίζει σε όρισμένα είδη αντικειμένων τής ανθρώπινης κατασκευαστικής δραστηριότητας. Όσο δέ για τόν όρο τεχνοπράγματα, μάς περιορίζει πάλι μόνο σε όρισμένες κατηγορίες πραγμάτων. Πέρα όμως άπ' αυτές τίς παρατηρήσεις, ή αρχαιολογία που χρησιμοποιεί τόν όρο artifacts ή που έχει ως σκοπό τή μελέτη των artifacts χρησιμοποιεί ταυτόχρονα και τόν όρο ecofacts που σημαίνει ότι έχει σκοπό τή μελέτη και των ecofacts. Με τόν όρο αυτό ή άγγλόγλωσσα αρχαιολογική σκέψη έννοιαί οτιδήποτε «κατασκευασμένο» από τή φύση, τό οικολογικό δηλαδή περιβάλλον μέσα στο οποίο βρίσκονται τά artifacts περιλαμβανόμενων βέβαια και των υπολειμμάτων των ζώων.

Στό σύνολό του τό υλικό τής αρχαιολογίας, και ιδιαίτερα τής προϊστορικής αρχαιολογίας που μάς ενδιαφέρει εδώ, είναι πράγματα ποικίλης φύσεως που δίνουν στήν προϊστορική αρχαιολογία ποικίλους σκοπούς. «Η προϊστορική αρχαιολογία είναι έτσι στους συνολικούς της σκοπούς όχι μία φυσική επιστήμη, μία κοινωνική επιστήμη ή ένας κλάδος των ανθρωπιστικών επιστημών: είναι μάλλον μία ξεχωριστή αναζήτηση στήν όποια όλες αυτές οι επιστήμες συναντώνται» (Isaac, 1971:123).⁴ Έτσι άπλά, αλλά νομίζω πολύ ουσιαστικά, όριζε ένας θεωρητικός τής αρχαιολογίας τί είναι προϊστορική αρχαιολογία και σε ποιά χωράφια ανοίγεται. Αλλά, όπως θά δούμε παρακάτω, ό Γ.Χ. θά μάς πεί ότι ή αρχαιολογία δεν έχει δική της θεωρία και μεθοδολογία. Θά εξηγήσουμε όμως ότι κάτι τέτοιο δεν μπορεί να συμβαίνει, όχι μόνο στήν αρχαιολογία αλλά ούτε σε καμιά άλλη επιστήμη. Στήν πραγματικότητα, τό θεωρητικό της κεφάλαιο όντως δεν είναι αναπτυγμένο σε ίκανοποιητικό βαθμό. Έκείνο ώστόσο που όπωσδήποτε λείπει όχι από τήν αρχαιολογία, θεωρούμενη ως επιστημονική άνησυχία, αλλά από τούς περισσότερους αρχαιολόγους είναι ή ικανότητά τους να σκέπτονται άφρημένα. Γιατί, όταν θελήσουμε να μιλήσουμε θεωρητικά, είμαστε αναγκασμένοι να ανεβούμε στα υψηλότερα δυνατά επίπεδα άφαίρεσης. Πρέπει δηλαδή ό θεωρητικός λόγος, για να είναι πραγματικά θεωρητικός, να άντλεί τίς ιδιότητές του από τά υψηλά επίπεδα άφαίρεσης. Στήν περίπτωση όμως που θελήσουμε να μιλήσουμε θεωρητικά και ό λόγος μας παίρνει τίς ιδιότητες από τά κατώτερα επίπεδα άφαίρεσης ή δεν έχει καμιά άφαιρετική διάσταση, τότε εμφανίζεται νόθος και τερατόμορφος. Κι έτσι μόνο γίνεται δυνατό να εμφανίζεται ή γνωσιοθεωρία μιάς συγκεκριμένης εποχής τής προϊστορικής έρευνας ντυμένη μ' ένα ύποτυπωδη όρισμό τής αρχαιολογικής δραστηριότητας ή με ένα άναπτηρο όρισμό τού σκοπού τής αρχαιολογικής δραστηριότητας.

I.B. 'Η χρεοκοπία της αρχαιολογίας

Ένω, όπως είδαμε, ο Γ.Χ. στο άρθρο του μās μιλά για δύο αρχαιολογικές απόψεις που ισχύουν σε δύο διαφορετικές εποχές, στη συνέχεια μās λέει ότι δεν θα 'ταν σωστό να επιμένει κανείς σ' αυτές τις απόψεις. Θα πρέπει επομένως να υποθέσουμε ότι ο όρισμός της αρχαιολογίας θα μπορούσε να είναι και κάτι άλλο, π.χ. σαν την άστρονομία ή τη γενετική, ή ότι δεν είναι σωστός ο έστω χαλός όρισμός του σκοπού της αρχαιολογίας κι ότι επομένως ο σκοπός της θα μπορούσε να είναι παρόμοιος με τό σκοπό της άστρονομίας ή της γενετικής.

Στό άμέσως επόμενο σημείο θά συναντήσουμε τήν επεξεγήηση όσων δέν αναφέρθηκαν στους δύο πρώτους ορισμούς: άσκειται δηλαδή κριτική τών ουσιωδέστερων θεωρητικών και μεθοδολογικών άδυναμιών τών δύο άπόψεων, πού όμως δέν μάθαμε ούτε ποιές είναι, αλλά ούτε και σέ ποιό χρονολογικό πλαίσιο τοποθετούνται μέσα στην ιστορία της αρχαιολογικής έρευνας και ειδικότερα της προϊστορικής. Αλλά βρισκόμαστε πάλι μπροστά σέ μία παράδοξη κατάσταση: είτε ό συγγραφέας έκλαμβάνει τις δύο άπόψεις ως μία είτε ξεετάζει τή δεύτερη άποψη (άν θεωρήσουμε ότι ή πρώτη είναι της παραδοσιακής αρχαιολογίας και ή δεύτερη άποψη της νέας αρχαιολογίας). Βάζοντας δηλαδή στό ίδιο τσουβάλι και άνακατεύοντας τά προβλήματα τών δύο, δημιουργεί έτσι μία μάζα θεωρητικών-μεθοδολογικών τρόπων έρευνας κοινών και στίς δύο εποχές. Αλλά μ' αυτό τόν τρόπο καταργείται ή χρονολογική διάσταση και θεώρηση. Καταργείται επομένως και ή ιστορική εξέλιξη της έπιστήμης της αρχαιολογίας. Τότε όμως δέν δικαιολογείται με κανένα τρόπο ή προηγούμενη, έστω άσαφής, ιστορική διχοτόμηση.

Στή συνέχεια δέν γίνεται λόγος για άπόψεις εποχών, άρα για ιστορικές άπόψεις της προϊστορικής αναζήτησης, αλλά για διάφορες τάσεις και έργασίες της αρχαιολογικής μεταφυσικής λογικής(.). Τάσεις και έργασίες πού θγαίνουν από τό ίδιο τσουβάλι, αλλά πού όμως στό βάθος του έχουν ξεχαστεί ο. επεξεργασίες της παραδοσιακής αρχαιολογίας, άν βέβαια υποθέσουμε ότι, με τή φράση «αναλυτική προσέγγιση» πού αναφέρεται στή σελ. 34 του κρινόμενου άρθρου, έννοείται ή analytical archaeology, πού είναι παρακλάδι της νέας αρχαιολογίας, και όχι ό τρόπος έρευνας της παραδοσιακής, πράγμα όμως πού οι διατυπώσεις του άρθρου δέν μās επιτρέπουν να γνωρίζουμε.

Τό άθέμιτο στην προκειμένη περίπτωση βρίσκεται στο ότι καταργήθηκε ή χρονολογική ή ή ιστορική θεώρηση, γιατί αυτό πού επιδιώκεται δέν είναι να ξεδιπλωθούν ιστορικά οι διάφορες μέθοδοι έρευνας και οι άδυναμίες τους, αλλά να φανερί ότι διαφέρουν ιδεολογικά. Η ιστορική θεώρηση αντικαταστάθηκε από τήν ιδεολογική και ή διχοτόμηση πού άκολουθεί είναι επομένως ιδεολογική: από τή μία μεριά τοποθετούνται οι μη μαρξιστικές αρχαιολογίες και από τήν άλλη ή μαρξιστική.

I.B.a. Οι μη μαρξιστικές λοιπόν αρχαιολογικές έρευνες χρεοκόπησαν γιατί ή «ιδεαλιστική αντίληψη της ιστορίας άποτελεί τή μεγάλη και άστείρευτη πηγή της επιχειρηματολογίας πάνω στην οποία θεμελιώνονται οι προσπάθειες για τήν έρμηνεία τών μετασχηματισμών με μεθόδους καθαρά θετικιστικές, όπου ή δουλεία της φόρμας, με χαρακτήρα μεταφυσικού δεδομένου, επιβάλλει προσεγγίσεις συχνά μονοδιάστατες» (σελ. 33).

I.B.a.i. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο λόγος του άποπάματος πού παραθέσαμε είναι αντιφατικός και δέν χαρακτηρίζει καμιά πραγματική κατάσταση της αρχαιολογικής έρευνας. Και είναι αντιφατικός γιατί, άν οι φορμαλισμοί τών θετικιστικών μεθόδων είχαν χαρακτήρα μεταφυσικό, δέν θα ήταν δυνατό να είναι φορμαλισμοί έφόσον ύπακούουν στη μαθηματική και γενικότερα στην τυπική λογική. Αν πάλι οι έρμηνείες πού επιβάλλουν οι

φορμαλισμοί ήταν ιδεαλιστικές, τότε θα ήταν άδύνατο ή λογική και ή σημαντική τών ερμηνειών αυτών να στηρίζεται στα τεχνικά αυτά έργαλεία οργάνωσης της γνώσης.

Θά ύποστηρίζαμε όμως ότι οι έρμηνείες της αρχαιολογικής έρευνας πού μεταχειρίζεται μαθηματικούς φορμαλισμούς δέν είναι ιδεαλιστικού χαρακτήρα, αλλά υποκειμενικοί και τούτο οφείλεται σε δύο λόγους:

Ο πρώτος είναι ή ιδιαίτερη και χαρακτηριστική στίς έπιστήμες του ανθρώπου, και όχι μόνο της αρχαιολογίας, έπιστημολογική τους κατάσταση, όπου τό υποκείμενο και τό αντικείμενο ταυτίζονται. «Διότι τήν έξαρτούσαν (τήν άντικειμενικότητα) μόνο από τήν άτομική έξυπνάδα, όξύνοια και τιμιότητα του μελετητή, παραγνωρίζοντας τήν ταυτότητα του αντικειμένου και του υποκειμένου στίς άνθρωπιστικές έπιστήμες και τις συνέπειες για τή φύση και τις μεθόδους τους. Αυτή είναι ή πιό ένδιαφέρουσα άξία του μαθητή του Max Weber Λούκατς (πού έγινε μαρξιστής αργότερα): να θέσει με σαφήνεια τό πρόβλημα» (Goldmann, 1966:35). Κι άκόμα «Οι έπιστήμες του ανθρώπου βρίσκονται σ' αυτή τήν ιδιαίτερη θέση να έξαρτώνται από τόν άνθρωπο συγχρόνως ως υποκείμενο και ως αντικείμενο, πράγμα πού δημιουργεί μία σειρά από ιδιαίτερα και δύσκολα προβλήματα» (Piaget, 1970:45).

Ο δεύτερος λόγος είναι ότι οι έρμηνείες τών φορμαλιστικών αρχαιολογικών κατασκευών διατυπώνονται πάντα διαμέσου του λόγου μιάς φυσικής γλώσσας: ή λογική τους είναι ύποχρεωτικά ή λογική τών φυσικών συλλογισμών (logique discursive) και όχι συλλογισμών μαθηματικής τάξης. «Νά γιατί τό σχέδιο μιάς τυποποίησης αυτών (των ερμηνειών) επιβάλλει έδώ τή χρήση μηχανισμών πού δέν είναι μαθηματικοί όπως στην περίπτωση τών τυπολογικών κατασκευών» (Gardin, 1979:205).

Στίς τυπολογικές, λοιπόν, κατασκευές και όχι στίς έρμηνευτικές (οι δύο τους, μαζί με τήν ταξινόμηση, συνθέτουν μία αρχαιολογική κατασκευή) ή σύγχρονη αρχαιολογία χρησιμοποιεί μεθόδους θετικιστικές και μαθηματικούς φορμαλισμούς.

Όστόσο ο Γ.Χ. παρεξήγησε τή λειτουργία και τήν προσφορά της τυπολογικής κατασκευής μέσα σε μία ολοκληρωμένη αρχαιολογική κατασκευή και πιστεύει ότι ό παραμερισμός τους έννοεί τήν πρόοδο της γνώσης μας. Αυτή είναι ή θέση πού ύποστηρίζει σε ένα προηγούμενο θεωρητικό του γραφτό, όπου θεωρεί ότι «ούτε οι τυπολογικές αυτές κατατάξεις(...) οδηγούν σε έρμηνευτικές διαπιστώσεις» και ότι πρέπει να αντιμετωπίσουμε τό αρχαιολογικό ύλικό «άπαλλαγμένοι από τό άγχος τών μορφολογικών περιγραφών και τών χρονολογικών συγκρίσεων...» (Χουρμουζιάδης, 1979:15,18.). Δέν χρειάζεται βέβαια να σταθούμε πολύ στο σημείο αυτό γιατί άν παίρναμε στα σοβαρά παρόμοιους άφορισμούς, άναχρονιστικούς και χωρίς έπιστημονική θεμελίωση, θά πελαγοδρομούσαμε σε συγχύσεις σάν κι αυτή πού έκθέσαμε πιό πάνω.

Ας προχωρήσουμε όμως στην άνάλυσή μας. Τό αντικείμενο παρέχεται από τήν ιστορία ή τήν αρχαιολογία σε κατάσταση άκατέργαστη. «Δεδομένο είναι οτιδήποτε και χρησιμοποιήσιμο από τόν όποιονδήποτε, αλλά αυτό καθαυτό δέν θα μπορούσε ν' άποτελέσει έπιστημονικό αντικείμενο. Πρέπει πρώτ' άπ' όλα να καθαριστεί, δηλαδή να βγει στο φώς, να συμπληρωθεί, να κοσκιτιστεί, να αναλυθεί, να όπλιστεί με κριτικές, με σημασιολογικές ιστορικές. Τότε μόνο τό άκατέργαστο δεδομένο μετασχηματίζεται σε έπιστημονικό, πάνω στο όποιο είναι δυνατό να ένεργήσουμε» (Robinet, 1971:119).

Τή δουλεία του μετασχηματισμού του άκατέργαστου δεδομένου σε έπιστημονικό αντικείμενο τήν κάνει ή τυπολογία: αυτή είναι τό πρώτο στάδιο άνάπτυξης σε όλες τις έπιστήμες, όπως πολύ καίρια άποδεικνύει ό Semenov σ' ένα μικρό του άρθρο (Semenov, 1973:108-109). Και, σε κάθε θεωρητική κατασκευή, αυτή είναι ή ένδιάμεση φάση, άνάμεσα στην ταξινόμηση και τήν έρμηνεία. Ο Γ.Χ. όμως άποδίδει τούς φορμαλισμούς τών τυπολογικών κατασκευών στίς έρμηνευτικές κατασκευές, πράγμα πού

ποτέ δεν συνέβη στην αρχαιολογία (εκτός από μερικές εφήμερες και χωρίς ενδιαφέρον προσπάθειες. Βλ. κριτική του Gardin, 1979:205-206). Γι' αυτό ο ισχυρισμός του ότι τάχα η ιδεαλιστική αντίληψη της ιστορίας, ώθει σε μεθόδους καθαρά θετικιστικές και, κάτω από «τή δουλεία της φόρμας», σε προσεγγίσεις μεταφυσικές και μονοδιάστατες δεν χαρακτηρίζει, όπως κιόλας τόνισα, καμιά πραγματική κατάσταση της αρχαιολογικής έρευνας. Η κριτική αυτή θά είχε κάποια σημασία και θά χαρακτήριζε μία από τις βασικές αδυναμίες της αρχαιολογικής έρευνας, αν μιλούσε για τή ματαιότητα των διαφόρων φορμαλισμών στις αρχαιολογικές κατασκευές, δεδομένου ότι πολύ συχνά οι έν λόγω φορμαλισμοί δεν παίρνουν μέρος στη διανοητική διαδικασία της έρμηνείας. Αλλά και πάνω σ' αυτό τό θέμα υπάρχει άφθονη κριτική από τό 1970 και μετά (βλ. Isaak 1971, Gardin 1974 α,β, Paris 1975 κ.λπ.).

Επιπλέον στον όρο φόρμα, είτε εννοείται μ' αυτόν ή μαθηματική λογική είτε πίο γενικά ή τυπική λογική, είναι οπωσδήποτε παράδοξο νά αποδίδεται χαρακτηριστικά μεταφυσικός. Η φόρμα δεν μπορεί νά έχει μεταφυσικές διαστάσεις γιατί απλούστατα άγνοει τις σημειολογικές σχέσεις των στοιχείων μέσα σε μία πρόταση (Paris, 1975:90). Η τυπική λογική ενδιαφέρεται μόνο για τήν τυπική ή φορμαλιστική άξια των προτάσεων: ή πρόταση «κάθε τρίγωνο είναι τετράπλευρο, επομένως μερικά τετράπλευρα είναι τρίγωνα» (Blanché: 1968,10) είναι σωστή ως προς τήν φόρμα της ανεξάρτητα από τό λανθασμένο περιεχόμενό της.

Η τυπική λογική περιορίζεται στο νά διατυπώνει τούς κανόνες του συλλογισμού. Δεν είναι γνωσιοθεωρία, διάκριση πού είχε κάνει ήδη ο S. Mill στα λογικά του συστήματα. Και ο Ένγκελς εξάλλου παραδέχεται ότι τό μέρος εκείνο της αρχαίας φιλοσοφίας πού επιβιώνει είναι ή διδασκαλία της σκέψης και οι νόμοι της: δηλαδή ή τυπική και ή διαλεκτική λογική (Ένγκελς: 1877-1878). Γι' αυτό άλλωστε ή τυπική λογική είναι συνυφασμένη με τήν ανάπτυξη των επιστημών και αποτελεί ένα τεχνικό εργαλείο άπαραίτητο στη μεθοδολογία τους. «Καμιά επιστήμη δεν μπορεί σήμερα νά άγνοήσει τό εργαλείο της τυπικής λογικής, εάν θέλει νά λύσει τά πρόβλήματά της: χωρίς αυτήν δεν μπορούμε νά περιγράψουμε τό προχώρημα της επιστήμης σε καινούρια αποτελέσματα. Βέβαια, είναι άληθεια ότι τό εργαλείο της τυπικής λογικής δεν μπορεί νά περιγράψει τό ουσιαστικό περιεχόμενο της διαδικασίας της επιστημονικής δημιουργίας, της διαδικασίας γενέσεως καινούριων ιδεών». (Κορνίπε, 1976:39). Ωστόσο ο Γ.Χ. χαρακτηρίζοντας ως μεταφυσική τήν προσφορά των φορμαλισμών πέφτει σε διπλό σφάλμα: άφενός χαρακτηρίζει μεταφυσικό τό ίδιο του τό προηγούμενο γραπτό και άφετέρου αντίφάσκει σε σχέση με τόν τρόπο πού επεξεργάζεται τά δεδομένα στο κρινόμενο άρθρο.

Τό νευρικό σύστημα μίας κατασκευής είναι ή άρθρωση των δεδομένων, ο τρόπος πού γίνεται ή επεξεργασία τους στο πλαίσιο της μεθόδου πού χρησιμοποιείται. Η άρθρωση των δεδομένων ή μεθοδολογία γίνεται χάρη σε διάφορους φορμαλισμούς ή σχηματοποιήσεις πού υπόκεινται, συνειδητά ή άσυνειδητα, στην τυπική λογική. Κάθε είδος λόγου περιέχει κάποια γνώση των λογικών τύπων. Άλλωστε πίο ουσιαστικό στους συλλογισμούς είναι ή φόρμα τους και λιγότερο τό περιεχόμενό τους: πάντα προέχει δηλαδή ή οργάνωση των δεδομένων νά λειτουργεί σωστά, νά έχει έσωτερική συνέπεια και συνοχή.

«Η λογική δεν έχει νά κάνει παρά μόνο με συνεπαγωγές καθαρά τυπικές και τελείως γενικές. Στις επιστήμες εναπόκειται νά εξετάσουν τήν άληθεια ή τό ψεύδος των υποθέσεων των συλλογισμών τους» (Russel, 1971:64). Η διαπίστωση αυτή έγινε δυνατή ύστερα από τήν ανάπτυξη της μαθηματικής λογικής (Frege). «Όσο για τήν παραδοσιακή λογική, δεν γνώριζε παρά μόνο μία φόρμα στις προτάσεις της: τού υποκειμένου και τού κατηγορουμένου, φόρμα κατάλληλη για νά βεβαιωθούν οι ποιότητες ενός πράγματος, αλλά άπρόσφορη για νά διαπιστωθούν οι σχέσεις των προτάσεων. Η παραδοσιακή λογική, άποδεχόμενη μία μόνο φόρμα πρότασης, πιστεύοντα δηλαδή ότι ή πρόταση «ο Σωκράτης είναι θνητός» έχει

τήν ίδια φόρμα με τήν πρόταση «όλοι οι άνθρωποι είναι θνητοί», προκάλεσε μία σύγχυση πού «θόλωσε όχι μόνο κάθε μελέτη των μορφών της κρίσης και του συλλογισμού, αλλά επίσης και τή μελέτη των σχέσεων των πραγμάτων ως προς τις ποιότητές τους, από τή συγκεκριμένη ύπαρξη ως τις άφηρημένες έννοιες» (Russel, 1971:61).

Η πεποίθηση ότι για κάθε πρόταση υπάρχει μόνο ή φόρμα υποκείμενο - κατηγορούμενο καθιστά άνικανη τή φιλοσοφική σκέψη νά δικαιολογήσει τήν επιστήμη. Σ' αυτή τήν περίπτωση ή λογική ύπηρετεί πιστά τή διαίσθηση, τάσεις μυστικιστικές ή μεταφυσικές. Η διαίσθηση προσαρμόζει τή λογική στις απαιτήσεις της και επομένως τήν εξαρτά.

Μ' αυτό τόν τρόπο σκέψης παράγονται ακόμη και σήμερα πολλά φιλοσοφικά και επιστημονικά έργα πού τά χαρακτηρίζει μία λογική, πού θά μπορούσαμε νά ονομάσουμε λογική της μεταφυσικής σκέψης. Τό «Νεολιθικό Διμήνι» (1979), για παράδειγμα, έχει συνταχθεί στο πλαίσιο αυτής της μεθόδου πραγματοποιείται διαμέσου της σύγχρονης λογικής. Υπάρχουν εκεί ποσοτικές αναλύσεις και μετρήσεις πού δεν είναι δυνατό νά γίνουν χωρίς τή βοήθεια της λογικής αυτής. Κατηγορεί επομένως ο Γ.Χ. τούς φορμαλισμούς της μοντέρνας λογικής, αλλά, από τή στιγμή πού προσπαθεί νά δουλέψει στο πλαίσιο της σύγχρονης επιστημονικής έρευνας, δεν διατάζει νά χρησιμοποιήσει οσαν εργαλείο του τή λογική αυτή.

I.B.a. II. Είδαμε επίσης ότι ο Γ. Χουρμουζιάδης στηλιτεύει τις θετικιστικές μεθόδους σαν μεταφυσικές. Άς δούμε όμως. Ο σημερινός θετικισμός (κι όχι θέβαια ο θετικισμός του Α. Κόντ) ή καλύτερα ο νεοθετικισμός πού υπονοείται στο κρινόμενο άρθρο θεωρείται μέρος μίας πίο γενικής φιλοσοφικής τάσης: της αναλυτικής φιλοσοφίας (Moore, Russel). Η φιλοσοφία αυτή στη βασική της θέση δεν σκοπεύει νά περιγράψει τόν κόσμο ή νά δημιουργήσει καινούριες ιδέες. Τήν ενδιαφέρει ή λογική άνάλυση των σημειολογικών και συντακτικών ιδιοτήτων της γλώσσας μέσα από τήν οποία εκφράζονται τά επιστημονικά ζητήματα. «Η προτεινόμενη μελέτη μπορεί νά καταλήξει σε αποτελέσματα σύμφωνα ή μη σύμφωνα με μία οποιαδήποτε φιλοσοφική πρόταση. Αυτό πού ενδιαφέρει όμως είναι τά αποτελέσματά της νά είναι άληθινά, νά διαφωτίζουν τις άσαφείς διαισθήσεις πού κρύβονται στη γλώσσα μας, νά διευκρινίζουν τις ρητορικές τερατολογίες ή τούς συγκεχυμένους συνειρμούς πού ένυπάρχουν στις κρίσεις μας και νά συμβάλλουν έτσι στο νά θέσουν όλα τά φιλοσοφικά και επιστημονικά ζητήματα με όρους σαφείς και άπ' όλους άποδεκτούς» (Kolakowski, 1976:197).

Μιά από τις άρχές του νεοθετικισμού είναι «ο άντιμεταφυσικός του προσανατολισμός πού γεννήθηκε από τήν άποψη ότι οι κρίσεις οι λεγόμενες μεταφυσικές δεν ύποβάλλονται σε συνθήκες πειραματικού έλέγχου» (Kolakowski, 1976:200).

Πίο πάνω μίλησαμε για τήν οργάνωση των δεδομένων της μεθόδου, για τό νευρικό της σύστημα. Τώρα θά πούμε δυό λόγια γι' αυτή τήν ίδια τή μέθοδο.

Η νέα αρχαιολογία πίστεψε ότι στον τομέα της έκανε μία μεθοδολογική επανάσταση με τήν εφαρμογή της υποθετικοπαραγωγικής μεθόδου σε αντίθεση προς τήν εμπειρικούποθετική πού χρησιμοποιούσε ή παραδοσιακή αρχαιολογική σκέψη. Γύρω άπ' αυτή τή μέθοδο έγινε πολύς θόρυβος και πολλοί ήταν εκείνοι πού με θρησκευτική εύλάβεια άφοσιώθηκαν στις άκαταμάχητες ικανότητες της. Η μέθοδος αυτή ήταν γνωστή από τήν αρχαιότητα (άν και, κατά τή γνώμη μου, άποτελούσε ιδιότητα του διανοητικού κεφαλαίου του πρώτου Homo Sapiens)- ωστόσο για πρώτη φορά τήν έκανε εργαλείο επιστημονικό και άποτελεσματικό ο Γαλιλαίος. Ο Γαλιλαίος χρησιμοποιούσε ύποθέσεις και σκεπτόταν ά priori, αλλά «ο άπριωρισμός του δεν έμοιαζε μ' εκείνον του Ντεκάρτ: δεν

συνέθετε τόν κόσμο σάν ένα εγχειρίδιο γεωμετρίας μέ όρισμούς και αξιώματα (Postulats). Τό πρωτότυπο στή διανοητική του εργασία ήταν ότι ή διαδικασία πού εισηγάγε απαιτούσε μέν μιά υπόθεση, άλλα μιά υπόθεση σέ συμφωνία μέ ένα ήδη υπάρχον σύνολο εγκαθιδρυμένων σχέσεων. Μετά ερχόταν ή έρευνα, γιά μιά διαδικασία έπαλήθευσης...» (Namer, 1971:45). 'Ο Γαλιλαίος όχι μόνο έπαλήθευε τίς υποθέσεις του, άλλα αισθάνθηκε τήν ανάγκη τού συνεχούς διαλόγου ανάμεσα στή φυσική πραγματικότητα και τήν υπόθεση. 'Όταν έβλεπε ότι οι υπολογισμοί του ή οι απαγωγικοί του συλλογισμοί παρουσίαζαν αδυναμίες σέ σχέση μέ τήν πραγματικότητα, ξανάρχιζε από τήν αρχή μέ άλλα μέσα ώσπου νά φτάσει στήν πραγματική γνώση. 'Εργαζόταν δηλαδή σύμφωνα μέ τίς απαιτήσεις αυτού πού σήμερα όνομάζουμε επιστημονικό κύκλο (Gardin, 1979:241).

'Η υποθετικοπαγωγική μέθοδος τής νέας αρχαιολογίας εφαρμόστηκε μέ τρόπο δογματικό, γιατί άγνόησε πρώτ' άπ' όλα τίς ήδη εγκαθιδρυμένες σχέσεις τίς αναφορικές μέ τήν υπόθεση, στήριζε όμως τήν αλήθεια τών υποθέσεων τής στή δυνατότητα έπαλήθευσής τους.

'Ο Γ. Χουρμουζιάδης, στό «*Νεολιθικό Διμήνι*» πού παίρνουμε γιά παράδειγμα, δηλώνει ότι θά εργαστεί χρησιμοποιώντας τήν υποθετικοπαγωγική μέθοδο (σελ. 18). 'Αλλά σ' όλη τή διάρκεια τής εργασίας του όχι μόνο δέν υπάρχουν οι ήδη εγκαθιδρυμένες σχέσεις, άλλα ούτε καν οι έπαλήθευσεις τών διαφόρων υποθέσεων του. 'Έτσι, άν ή μέθοδος τής νέας αρχαιολογίας, σέ σχέση μέ τήν άυστηρή επιστημονική μέθοδο τών φυσικών επιστημών έδώ και τέσσερις αιώνες, παρουσιάζεται δογματική και άφελής, ή μέθοδος τού Γ.Χ. στό «*Νεολιθικό Διμήνι*» είναι ακόμη πιά δογματική και άνυπόστατη. Σύμφωνα μέ τήν αρχή τού νεοθετικισμού πού αναφέραμε πιά πάνω, έφόσον ό Γ.Χ. δέν προχωρεί στίς έπαλήθευσεις τών υποθέσεων του, δέν κάνει τίποτε άλλο παρά μεταφυσική. 'Αντίθετα, στό κρινόμενο άρθρο, ή υπόθεσή του θά δοκιμασθεί μέ τό τέστ τής έπαλήθευσης [άρθρ. 5 «τό μοντέλο» (υπόθεση) και παράγραφ. 6.4.4.2. (έπαλήθευση)].

'Απ' όσα είπαμε παραπάνω συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι ό Γ.Χ., στά προλεγόμενα τού κρινόμενου άρθρου, από τή μιά μεριά χαρακτηρίζει ως μεταφυσικό τό ίδιο του τό προηγούμενο κείμενο και από τήν άλλη μεριά κάνει άυστηρή κριτική τής φορμαλιστικής μεθοδολογίας, παρά τό γεγονός ότι, στή συνέχεια τού άρθρου του, θά χρησιμοποιήσει κι ό ίδιος τή φορμαλιστική μεθοδολογία γιά νά έπεξεργαστεί τά δεδομένα του, τήν ίδια δηλαδή μεθοδολογία πού προηγούμενα κατέκρινε. 'Η σύγχυση είναι καταφανής. Κι ακόμη πιστεύει, στή συνέχεια τού άρθρου του, ότι τά νέα θεωρητικά και μεθοδολογικά έργα τών όποιων τήν άποτελεσματικότητα κατέκρινε στά προηγούμενα, οδηγούν πρós τήν ανακάλυψη τής σωστής γνώσης. 'Η νέα αρχαιολογία όμως χρησιμοποιήσε τά έργα αυτά κατά κόρο, μέ τρόπο άρκετά έπιτήδειο, και πράγματι τής επέτρεψαν ν' ανακαλύψει πολλά πράγματα, όχι όμως εκείνα πού περίμενε. Τής επέτρεψαν ν' ανακαλύψει τήν άυταπάτη πού τής πρόσφεραν τά νεόκοπα μεθοδολογικά έργα, πράγμα πολύ σημαντικό και σταθερό βήμα πρós τήν έγκυρη επιστημονική γνώση.

Και γιά νά τελειώνουμε τό σημείο αυτό, άς προσθέσουμε ότι θά μπορούσαμε νά χαρακτηρίσουμε ως μεταφυσική τή χρήση τής φόρμας μόνο όταν ό σκοπός μιάς κατασκευής δέν είναι ή προώθηση τής γνώσης άλλα ή εξάσκηση στόν υιοθετούμενο φορμαλισμό. Και γιά νά χρησιμοποιήσω πάλι τόν Gardin, 1974α: 16-17 «όλα γίνονται σάν νά μίν ήταν άλλος ό άντικειμενικός σκοπός τής μελέτης τών κειμένων παρά ή ίδια ή άσκηση». «Κάνοντας κάτι τέτοιο δίνουμε μεγαλύτερη σημασία στήν προνομιούχα αντίληψη (φορμαλισμός, στρουκτουραλισμός, φονξιοναλισμός κ.λπ.) άποδίδοντας τής μιά αξία σχεδόν όντολογική (μεταφυσική)» (Lefebvre, 1975: 10). 'Ο φορμαλισμός έπομένως, όταν δέν εφαρμόζεται ως μεθοδολογικό εργαλείο άλλα λατρεύεται ως άυτοσκοπός μιάς κατασκευής, τότε,

και μόνο τότε, παίρνει χαρακτήρα μεταφυσικό. 'Όπως στήν περίπτωση τού Γ. Χ., πού μόλις τώρα πατά στό κατώφλι αυτής τής επιστημονικής του πλάνης. 'Αντίθετα, όχι μόνο ή ή αρχαιολογία άλλα γενικά οι επιστήμες τού ανθρώπου έχουν ξεπεράσει αυτή τήν πλάνη έδώ και άρκετά χρόνια.

1.Β.6. 'Ο Γ. Χουρμουζιάδης βεβαιώνει επίσης ότι χρεοκόπησε ή μή μαρξιστική άρχαιολογική έρευνα έπειδή: «... μίν' έχοντας δική τής θεωρία και μιά δική τής μεθοδολογία δανείζεται όσα τής λείπουν κάθε φορά από συγγενείς επιστήμες (γεωλογία, βιολογία, ψυχολογία κ.λπ). Ποτέ δέν καταφέρνει όμως νά επενδύσει όσα δέν δανεισμούς τής αυτούς (...) Λείπουν οι τρόποι πού θά τήν οδηγήσουν στίς άνάλογες προσαρμογές (...) Μέ τόν τρόπο αυτό πιστεύω πώς έντείνεται στό χώρο τής αρχαιολογικής έρευνας μιά θεωρητική άνασφάλεια πού είναι δύσκολο νά έξουδετερωθεί μέ τήν προσφυγή στά άιστορικά έρμηνευτικά σχήματα τών δομών ή τή μηχανιστική αντίληψη τής θεωρίας τών συστημάτων ή τέλος στίς μαθηματικές άφαιρέσεις τής θεωρίας τής καταστροφής.»⁷ (σελ. 34).

'Αν έγκύψουμε λίγο στό παραπάνω άπόσπασμα, θά μάς φανερώσει διάφορες συγχύσεις τού συγγραφέα γύρω από τά προβλήματα τής θεωρίας τής αρχαιολογίας, πράγμα πού σημαίνει ότι υπάρχει θεωρητική άνασφάλεια πού άφορά όμως μάλλον τόν ίδιο κι όχι τήν αρχαιολογία, θεωρούμενη στή σημερινή τής κατάσταση.

1.Β.Β.1 'Η πρώτη πρόταση μάς λέει ότι ή αρχαιολογία δέν έχει δική τής θεωρία και μεθοδολογία και δανείζεται ό,τι τής λείπει από τή γεωλογία, ψυχολογία κ.λπ. Είδαμε όμως πιά πάνω ότι ή αρχαιολογία (έννοούμε πάντα τήν προϊστορική αρχαιολογία) είναι μιά ιδιαίτερη αναζήτηση στήν όποία συναντιώνται λίγο πολύ οι φυσικές, κοινωνικές ή και άνθρωπιστικές επιστήμες. Θεωρούμενη στά μέρη τής, είναι λίγο βιολογία, γεωλογία⁸, ψυχολογία⁹, κ.λπ., έπομένως δέν μπορεί ή ίδια νά δανείζεται από τόν έαυτό της. Θεωρούμενη τώρα σάν θεωρητική επιστήμη, οι θεωρίες τής και οι μεθοδολογίες τής ως πρós τό σχήμα δέν μπορεί παρά νά έχουν τόν ίδιο χαρακτήρα μέ τίς άλλες θεωρητικές επιστήμες. «'Εννοώ», λέει ό Klejn, «τή θεωρητική αρχαιολογία σάν ένα σύνολο στενά άλληλοεξαρτούμενων προβλημάτων πού έχουν ένα γενικό αρχαιολογικό χαρακτήρα, προβλήματα όριζόμενα ως θεωρητικά, φιλοσοφικά, μεθοδολογικά και λογικά» (1977:1). Αυτό πού δανείζεται ή θεωρητική αρχαιολογία από τίς άλλες θεωρητικές επιστήμες δέν είναι ή θεωρία τους και ή μεθοδολογία τους, άλλα τό θεωρητικό τους μεθοδολογικό τους περιεχόμενο, τό θεωρητικό τους κεφάλαιο. Και τό δανείζεται αυτό έπειδή άκριβώς δέν έχει ή ίδια αναπτύξει τή φιλοσοφική και λογική τής σκέψη. 'Όταν ό άείμνηστος καθηγητής Soudsky έλεγε σ' ένα συνέδριο στή Μασσαλία ότι «υπάρχει ακόμη συνειδητά ή άσυνειδητά ένα έκδηλο συναίσθημα κατωτερότητας τών αρχαιολόγων άπέναντι στίς άλλες επιστήμες πού όφειλται στήν ανεπάρκεια τής αρχαιολογικής θεωρίας και μεθοδολογίας (...) γιατί δέν υπάρχει άφηρημένη διδασκαλία στήν παιδεία τής, δέν υπάρχει άφηρημένη σκέψη (...) γιατί οι μέθοδοι και οι τεχνικές τής έξαρτώνται από τή θεωρία (...) γιατί τό πρόβλημα βρίσκεται στίς ιδιότητες (τών άντικειμένων) και στήν ίσορροπία τους» (Soudsky 1970, 47), έννοούσε πάνω άπ' όλα τήν άνυπαρξία φιλοσοφικής σκέψης στούς αρχαιολόγους. 'Έλεγε επίσης ό ίδιος προϊστοριολόγος ότι όλη ή αρχαιολογική θεωρία βασίζεται στίς όμοιότητες ή τίς διαφορές ανάμεσα στά άντικείμενα και τίς ιδιότητές τους. Μιά από τίς βασικές του θέσεις ήταν ότι οι ιδιότητες είναι θεωρητικά άπειρες και ότι είναι άπαραίτητη μιά έπιλογή. Δέν έξαντλούνται ποτέ τά άντικείμενα⁸ ούτε οι ιδιότητες και οι σχέσεις ενός

«πληθυσμού», με τη στατιστική έννοια της λέξης, για τον οποίο η μελέτη προσπαθεί να προφέρει συμπερασματικές προτάσεις.

Η θεωρητική αρχαιολογία ξεπέρασε γρήγορα το σύμπλεγμα της εξαντλητικότητας. Γίνεται πάντα μία επιλογή αντικειμένων, ιδιοτήτων και σχέσεων. Στο πνεύμα αυτό, για την ανεύρεση στρατηγικών παρατηρήσεων και ανάλογων τακτικών που θα επιτρέπουν την επιλογή των σωστών, αντιπροσωπευτικών δειγμάτων, βρίσκεται και μία τελευταία δημοσίευση της αμερικανικής θεωρητικής αρχαιολογίας (Mueller 1975)

«*Η Αρχαιολογία*», γράφει ο Γκάρντιν, «*στις πίο πολλές περιπτώσεις δεν έχει κανένα μέσο να μετρήσει τη σχέση μεταξύ των δύο υπό μελέτη πληθυσμών: του πληθυσμού των λειψάνων που μελετώνται και εκείνου των αντικειμένων στα οποία είναι υποχρεωμένα να αναφερθούν τα συλλογιστικά συμπεράσματα*» (Gardin 1977, 314), υποστηρίζει δηλαδή ότι η δειγματοληψία γίνεται αυθαίρετα και υποκειμενικά και τίποτε δεν μπορεί να μας εγγυηθεί ότι αντανακλά την πραγματικότητα. Αυτό είναι μία αναμφισβήτητη αλήθεια όσον αφορά το σύνολο των θεωρητικών αρχαιολογικών κατασκευών και όσον αφορά επίσης μία γενική στρατηγική, ικανή να κάνει αυτές τις μετρήσεις για οντότητες ανώτερες του επιπέδου του «Settlement». Στο επίπεδο όμως του Settlement είναι δυνατό να γίνουν παρόμοιες μετρήσεις και έχουν επιβεβαιωθεί εμπειρικά και πειραματικά. Πώς γίνονται αυτές οι μετρήσεις, πώς δηλαδή επιλέγονται αντικειμενικά τα δείγματα εκείνα που αντιπροσωπεύουν την πραγματική κατάσταση του συνόλου των υλικών λειψάνων, της περιοχής πάντα των Settlement;

Τό θεωρητικό κεφάλαιο της αρχαιολογίας δημιουργείται με την ανάπτυξη μιάς στρατηγικής και μιάς τακτικής που μπορούν να συσσωρεύουν παρατηρήσεις και συλλογισμούς πάνω στα αντικείμενα, συλλογισμούς τάξεως λογικής και φιλοσοφικής. Τό πρόβλημα δεν λύνεται με την άμεση προσφυγή στους φορμαλισμούς, στα μαθηματικά ή στα διάφορα θεωρητικά σχήματα, αλλά με την ανάπτυξη της φιλοσοφικής και λογικής σκέψης των αρχαιολόγων. Καί τή σκέψη αυτή οφείλουν να εξυπηρετήσουν οι διάφορες θεωρίες ή μεθοδολογίες, κοινές σ' όλες τις επιστήμες, φυσικές ή κοινωνικές.

Η αρχαιολογική έρευνα όμως ακολούθησε τον αντίθετο δρόμο. Σέ μία πρώτη φάση, της οποίας τήν αρχή μπορούμε να τοποθετήσουμε γύρω στα 1950, η αρχαιολογία, χωρίς να διαθέτει τό ελάχιστο θεωρητικό κεφάλαιο, ακολούθησε μία γενική τάση των κοινωνικών ή ανθρωπιστικών επιστημών και εισήγαγε στα χωράφια της τή λογιστική, τούς μαθηματικούς φορμαλισμούς, τις αυτόματες δηλαδή διαδικασίες ταξινόμησης και τις αυτόματες ακολουθίες, τούς ηλεκτρονικούς έγκεφάλους. Η νεότερη αρχαιολογική έρευνα άγκιστρώθηκε στή σκέψη ότι ή συγκέντρωση όσο τό δυνατό περισσότερων δεδομένων στή μνήμη ενός ηλεκτρονικού έγκεφάλου συνδυαζόμενη με ένα καλό προσθήτη όμοιοτήτων που θα πρόσφερε κάποιος στατιστικολόγος άρκοϋσε γιά να έπιτευχθεί ταξινόμηση αντικειμενική και έπομένως γόνιμη. Τό ράσο όμως δεν κάνει τόν παπά. Οι άπόπειρες αυτές δεν έφεραν κανένα ούσιαστικό άποτέλεσμα. Αντίθετα, όπως ήδη αναφέραμε, ή συνεργασία των αρχαιολόγων με τούς στατιστικολόγους ή μαθηματικούς δημιούργησε στους αρχαιολόγους ένα αίσθημα κατωτερότητας. Η αίτια θέβαια είναι ή έλλειψη θεωρητικού κεφαλαίου. Ο αρχαιολόγος «*τίς πίο πολλές φορές είναι άνίκανος να παρουσιάσει τά ζητήματά του με μορφή σαφή, λογική, πού να βγαίνει από μιά προσαρμοσμένη στις αρχαιολογικές ανάγκες άνάλυση. Περιμένε έτσι κανείς στατιστικά θαύματα πάνω σε πληθυσμούς με μέτρια γνωσιολογική άξια*» (Soudsky 1970:47). Σίγουρα όμως ή προσφυγή σε ηλεκτρονικούς ύπολογιστές έχει τή θετική της πλευρά

που κανείς σήμερα δεν περιφρονεί, γιατί αϋξάνονται μ' αυτό τόν τρόπο οι ικανότητες της αρχαιολογίας όσον αφορά μόνο τόν τομέα της ποσοτικής τεκμηρίωσης των δεδομένων και μόνο γιά να διευκολύνεται έτσι ή αναδρομική τους έρευνα τεκμηριωμένη με τόν ένα ή άλλο τρόπο, πού έχουμε δεχθεί συμβατικά ως ούδέτερο.

1.Β.6.11. Σέ μία δεύτερη φάση (σχηματοποιούμε αναγκαστικά τήν έκθεσή μας), πού αρχίζει περίπου στό τέλος της δεκαετίας του '50, από τότε δηλαδή που γιά πρώτη φορά ή αρχαιολογική φιλολογία χρησιμοποίησε τή λέξη μοντέλο (Piggott, 1958), ή αρχαιολογική έρευνα πλησίασε τό πρόβλημά της από τήν άλλη τού άκρη. Αντί δηλαδή να ξεκινά από τή στατιστική άνάλυση των δεδομένων με τελικό σκοπό τήν έρμηνεία τους, τώρα γίνεται τό αντίθετο. Αρχίζει από τήν έρμηνεία και θα είναι ή έρμηνεία πού, έφαρμοσμένη πάνω στό υλικό, θα υπόδειξη τήν κατάλληλη επιλογή των δεδομένων από τό σύνολο ενός πληθυσμού. Γι' αυτό τό σκοπό έχει άνάγκη από τήν κατασκευή μοντέλων. Τό μοντέλο είναι μία προκατασκευασμένη έρμηνεία, μία θεωρία, μία υπόθεση, εφαρμόζεται πάνω στα αντικείμενα και μετριέται στή συνέχεια ή άξια του με τήν έπισήμανση των άποκλίσεων της πραγματικότητας από τό μοντέλο. Αν παρεκκλίσεις δεν υπάρχουν, ή θεωρία είναι αϋτή πού άντανακλά τήν πραγματικότητα.

Έτσι ή αρχαιολογία ξεκινά από θεωρητικά σχήματα κοινά στήν έπιστημονική έρευνα, θέτει τούς ύπολογιστές στήν ύπηρεσία της αντί να τούς ύπηρετεί, όπως στήν πρώτη φάση, και προσπαθεί να δημιουργήσει τό θεωρητικό της κεφάλαιο γύρω από τά αντικείμενα, τις ιδιότητες και τις σχέσεις τους. Μετατρέπεται έτσι αναγκαστικά, σε μία «στρουκτουραλιστική» έπιστήμη και τήν ένδιαφέρουν έπομένως τά αντικείμενα πού παρέχουν χαρακτηριστικά συστήματος (Levi-Strauss, 1958:306), δηλαδή ένα σύνολο, ένα σύστημα τού όποιου ή τροποποίηση ενός τρόπιου τροποποιεί και τά υπόλοιπα. Η θεωρία των συστημάτων όργανώνει τήν πράξη πάνω στό αντικείμενο και τήν έκτελει με τό μοντέλο. Τό μοντέλο, λέει ο Clarke (1972:1), «*είναι μιά μηχανή πού ένώνει τις παρατηρήσεις με ιδέες τάξης θεωρητικής*». Προκείμενου, λοιπόν, να ίδρύσει ή αρχαιολογική έρευνα ένα σύστημα δεδομένων τό όποιο θα περιέχει τις ιδιότητες εκείνες πού θα επέτρεπαν έρμηνευτικά συμπεράσματα, ένήργησε με δύο τρόπους. Κατασκεύασε μοντέλα ειδικά γι' αϋτήν ή τά δανείστηκε από άλλες έπιστήμες.

Στή δεύτερη περίπτωση τού μεταφυτευμένου μοντέλου στα χωράφια της αρχαιολογίας, γίνεται προσπάθεια να διευθετηθούν τά αρχαιολογικά δεδομένα με νόμους πού διευθετούν τά δεδομένα π.χ. της γλωσσολογίας, αν τό μοντέλο είναι δανεισμένο απ' αϋτήν. Καί είναι οι γλωσσολόγοι τότε πού μπαίνουν στον κόπο να ύποδείξουν στους αρχαιολόγους ότι τά αρχαιολογικά δεδομένα είναι τελείως διαφορετικά απ' αϋτά της γλωσσολογίας και ότι οι νόμοι των μόν δεν έχουν τήν ίδια ισχύ γιά τά δέ (Hymes, 1970).

Τό ίδιο λίγο-πολύ ισχύει γιά όλα τά μοντέλα πού προέρχονται από διάφορες έπιστήμες. Οι λόγοι γιά τούς όποιους ή αρχαιολογία χρησιμοποίησε ξένα μοντέλα προσπαθώντας να χρησιμοποίησει και τό θεωρητικό τους περιεχόμενο είναι οικονομικοί και λόγοι εύκολίας. Γιά τήν κατασκευή ενός αρχαιολογικού μοντέλου χρειάζεται πολός χρόνος, πολλά έξοδα και ένα είδος θετικής, μονότονης και άνιαρής εργασίας, ιδιαίτερα άντιπαθητικής στις «ούμανιστικές» ψυχές των αρχαιολόγων.

Τέτοια μοντέλα αρχαιολογικά έγιναν, αλλά λίγα (Thomas, 1972 in Clarke): έμεις γνωρίζουμε καλύτερα αυτό πού κατασκεύασε ο Soudsky γιά τή θέση Bylany στή Βοημία της Τσεχοσλοβακίας (Soudsky, 1973). Τό μοντέλο αϋτό άποτελείται από ένα σύστημα λογικών σχέσεων μετα-

ξύ των διαφόρων αρχαιολογικών δομών (σπίτια, τάφοι, λάκκοι αποθηκευτικοί, φούρνοι κ.λπ.) και ένα σύστημα μέτρησης αυτών των σχέσεων πάνω στα διάφορα είδη υπολειμμάτων τα οποία αναλύονται ποσοτικά και ποιοτικά με τη βοήθεια στατιστικών ενδείξεων. Το σύστημα των λογικών σχέσεων μεταξύ των δομών συγκροτήθηκε με βάση τις ανασκαφικές παρατηρήσεις, δεν ήταν δηλαδή μια διανοητική κατασκευή άσχετη με την πραγματικότητα. Η εφαρμογή του στη συνέχεια της ανασκαφής όριζε τη σωστή τοποθέτηση των διαφόρων δομών μέσα στην οργάνωση της θέσης, πράγμα που επέτρεπε στον αρχαιολόγο το σωστό τρόπο ανασκαφής και καταγραφής και του καθιστούσε γνωστά τα είδη σχέσεων που όφειλε να παρατηρήσει στην υπόλοιπη θέση.

Το σύστημα των μετρήσεων όριζε, ύστερα από ποσοτικές αναλύσεις των αντικειμένων και των ιδιοτήτων τους, τις διαφορές φάσεις (οι διαφορές μεταξύ φάσεων είναι ποσοτικές) και, ύστερα από ποιοτικές αναλύσεις, τις διαφορές περιόδους (οι διαφορές μεταξύ περιόδων είναι ποιοτικές).

Τό μοντέλο, που προϋπέθετε την κυκλική κατάληψη της γης από τους νεολιθικούς καλλιεργητές και επομένως μία συνεχή μετατόπιση των οικισμών, με τον τρόπο που είχε κατασκευασθεί του ήταν δυνατό να όριζε, με ποσοστιαία προσέγγιση των διαφόρων ιδιοτήτων του υλικού που περιείχαν οι δομές, μία ενδιάμεση φάση Β μεταξύ δύο φάσεων Α, Γ που σέ μία θέση Ι παρουσιάζονταν ως συνεχείς. Αυτή η ενδιάμεση φάση Β, που δεν υπήρχε στη θέση Ι, αναζητιόταν και βρισκόταν στη θέση ΙΙ. Με τον ίδιο τρόπο, αλλά στηριζόμενο στην παρουσία-απουσία των αντικειμένων και των ιδιοτήτων τους (ποιοτική ανάλυση), όριζε τις περιόδους. Η εύρηματική ικανότητα του μοντέλου δοκιμάστηκε εμπειρικά-πειραματικά και απέδωσε.

Με την κατασκευή μοντέλων προσαρμοσμένων στις ανάγκες των αρχαιολογικών δεδομένων και μόνο μ' αυτή, η νεότερη αρχαιολογική έρευνα αύξησε με τρόπο επιστημονικό και αντικειμενικό το θεωρητικό της κεφάλαιο, στο επίπεδο όμως, όπως είπαμε και παραπάνω, του Settlement, που πρέπει να έννοείται ως μία οικολογική μικροπεριοχή.

Όμως και αυτή η μικρή επιστημονική επιτυχία της αρχαιολογίας δεν αποτελεί μία σταθερή και βέβαιη πρόοδο. Γιατί αν τώρα θεωρήσουμε τα πράγματα από τη θέση της λογικής, θα δούμε ότι ένα μοντέλο δεν δίνει ποτέ καταφατικές απαντήσεις ΝΑΙ αλλά ΟΧΙ, ΟΧΙ, πράγμα που σημαίνει ότι ένα μοντέλο, ακόμη κι όταν είναι επιβεβαιωμένο, έπαλθθενμένο εμπειρικά, δηλαδή έγκυρο, ακόμη και τότε δεν μας αναγκάζει να δεχθούμε ότι αντανάκλα την πραγματικότητα, ούτε μας αποκλείει τη δυνατότητα να κατασκευάσουμε ένα άλλο.

Μέχρις αυτού όμως του σημείου μας επιτρέπουν να προχωρήσουμε οι σημερινές ικανότητες της διανοητικής και αισθητηριακής μας κατάστασης. Οι προσπάθειες που κάνουν οι ειδικοί του τεχνητού νοῦ, της τεχνικής διάνοιας να κατασκευάσουν μηχανές που να ξεπερνούν τις αδυναμίες του ανθρώπινου έγκεφάλου είναι άσπειες (Dorant και Hodson, 1976). Οι μηχανές αυτές δεν έχουν ψυχισμό, δεν έχουν αίσθηση και επαναλαμβάνουν τις αδυναμίες αυτών που τις τροφοδοτούν με δεδομένα, παράγουν ελάχιστα αφού καταβροχθίσουν τεράστιες ποσότητες αρχαιολογικής γνώσης που, αν χρησιμοποιούνταν διαφορετικά, θα απέδιδαν όπωςσδήποτε περισσότερα. Και ούτε θα κατορθώσουν, εύτυχως, ποτέ να δημιουργήσουν μηχανικό ψυχισμό και αίσθηση οι σημερινές διεστραμμένες τάσεις της κυβερνητικής.

Αν τώρα λάβουμε υπόψη ότι υπάρχουν αρχαιολογικές εργασίες στις οποίες όλα τα στοιχεία της σύγχρονης αρχαιολογικής έρευνας είναι παρόντα (μοντέλο, σύστημα, φορμαλισμός), αλλά δοσμένα μέσα από μία άλλη γλώσσα, από μία διαφορετική αντίληψη, ότι αυτές οι έρ-

γασίες παράγουν τα ίδια αποτελέσματα με τις πιο καλλιεργημένες επιστημονικές αρχαιολογικές προσπάθειες, τότε μπορούμε να δεχθούμε ότι έχει δίκιο ο Γκάρντιν όταν λέει, όπως αναφέραμε παραπάνω, ότι «*η αρχαιολογία δεν έχει κανένα μέσο να μετρήσει τις σχέσεις δύο υπό μελέτη πληθυσμών*» και ότι, τελικά, το θεωρητικό κεφάλαιο της αρχαιολογίας είναι ελάχιστο. Δηλαδή ότι δεν διαθέτουμε τις κατάλληλες ικανότητες που θα μας υπαγορεύουν να κάνουμε τις σωστές παρατηρήσεις και τους σωστούς συλλογισμούς, «*πού θά επιτρέπουν να αποφασίζουμε, απέναντι σ' ένα corpus οντοτήτων (θέσεις, ανασκαφές, μνημεία κ.λπ.) ποιά είναι, μεταξύ όλων των περιγραφικών δεδομένων που προσφέρονται στο πνεύμα, εκείνα που αξίζουν να διατηρηθούν στίς υπό συζήτηση «τράπεζες» (δεδομένων): η θλιβερή αλήθεια, παραγνωρισμένη από την πλειοψηφία των αρχαιολόγων, εντούτοις περίτρανα αποδεδειγμένη από κάθε είδους επιχειρήσεις τεκμηρίωσης της γνώσης του παρελθόντος και του παρόντος, είναι ότι δεν ξέρουμε γενικά τίποτα*» (Gardin, 1977:312-313).

1.Β.6.III. Αφού φθάσαμε στην κορυφή και στο αδιέξοδο, ως αρχίσουμε τώρα να κατεβαίνουμε βλέποντας με περισσότερη σύνεση και μετριοπάθεια τα πράγματα, αφού βέβαια γνωρίζουμε ήδη ποιές είναι οι πραγματικές αδυναμίες της σύγχρονης θεωρητικής αρχαιολογικής έρευνας.

Υπάρχει και ένας άλλος τύπος μοντέλου, και αυτόν εδώ δεν τον ενδιαφέρει η ίδρυση ενός συστήματος δεδομένων που να μεταφέρει μία έρμηνεία, αλλά σκοπεύει να έξηγήσει κατευθείαν τα αξιώματα (Postulats) του αρχαιολόγου. Το μοντέλο, στην περίπτωση αυτή, είναι ένα σχήμα ή ένα σύστημα ιδεών που έχει δεχτεί ο αρχαιολόγος ως ιδεολογία του και ως θεωρητικό του κεφάλαιο, με βάση την οποία έρμηνεύει άμέσως τον τρόπο λειτουργίας μιας κοινωνίας, τις διαφορές αιτίες κοινωνικών αλλαγών, τα διάφορα πολιτιστικά φαινόμενα. «*Μ' αυτή την έννοια, ο μαρξισμός μπόρεσε να θεωρηθεί σαν ένα μοντέλο. Οι περισσότερες προσφορές στο βιβλίο του Renfrew είναι αυτής της τάσης, που μπορεί κανείς να θεωρήσει σαν μία μεταφορική χρήση της έννοιας του μοντέλου. Αυτές οι κατασκευές δεν έχουν ενδιαφέρον παρά μόνο μέσα σ' ένα πλαίσιο που ξεπερνά την αρχαιολογία και έννοια το σύνολο των ανθρωπιστικών επιστημών. Σχεδόν όλα τα μοντέλα αυτού του είδους, προτεινόμενα με την ευκαιρία αρχαιολογικών εργασιών, είναι ή πολύ γενικά ή πολύ ειδικά ή να είναι ενδιαφέροντα*» (Cleziou, Demoule, 1980: 126).

Η μοντέρνα ή επιστημονική αρχαιολογία δεν είναι και τόσο μοντέρνα ή επιστημονική σέ σχέση με την παραδοσιακή αρχαιολογία, όσο τα όνόματα με τα οποία χαρακτηρίζεται αφήνουν να έννοηθεί. Η θεωρητική και μεθοδολογική απόσταση μεταξύ της παραδοσιακής και της νέας αρχαιολογίας είναι συχνά ανύπαρκτη. Η διαφορά βρίσκεται ουσιαστικά στο γεγονός ότι η δεύτερη εκφράζεται με διαφορετικά ρητορικά σχήματα που περιέχουν κοινά και στίς δύο μεθοδολογικά και θεωρητικά προβλήματα. Η ανάγκη των φορμαλισμών στίς αρχαιολογικές κατασκευές εμφανίστηκε μαζί με τις πρώτες αρχαιολογικές έρευνες, πολύ πιο πριν από τη χρήση των μαθηματικών και της στατιστικής. Η φιλοσοφία, ή λογική αυτών των εργαλείων, κατέστησε ικανή την αρχαιολογική σκέψη να αποφεύγει όρισμένες πλάνες, σέ σχέση με τη ρομαντική ή μεταφυσική αντίληψη αυτής της επιστήμης, χωρίς όμως να της λύνει ριζικά το βασικό της πρόβλημα που είναι, όπως είδαμε, η ανάγκη συσώρευσης θεωρητικού κεφαλαίου.

Η υπερβολική πάλι προσήλωση και τα συνεχή λιθανίσματα σέ θεωρίες όπως αυτή των συστημάτων ή των μοντέλων, ή σέ μεθόδους όπως ή υποθετικοπαρα-

γωγική, δέν είναι τίποτα τό καινούριο ούτε έπέφεραν τήν επανάσταση, όπως δηλώθηκε επανειλημμένα.

Αυτές οι θεωρίες ή μέθοδοι είναι κοινές στην επιστημονική έρευνα και γνωστές από τήν αρχαιότητα και ή παραδοσιακή αρχαιολογία τις χρησιμοποίησε και τις χρησιμοποίηε. 'Η έννοια του μοντέλου π.χ. είναι μεθοδολογικά απαραίτητη: πάντα κατασκευάζουμε μοντέλα, συνειδητά ή άσυνειδητά, προκειμένου να μελετήσουμε και να ερμηνεύσουμε ένα οποιοδήποτε γεγονός. «*Είτε έχουμε συνείδηση είτε όχι, κάνουμε πάντα να λειτουργήσουν διανοητικά μοντέλα για τήν έρμηνεία των παρατηρήσεων. Μοιάζουμε με τόν 'Αρχοντοχωριάτη του Μολιέρου πού γοητεύτηκε όταν ανακάλυψε ότι σ' όλη του τή ζωή έκανε πρόζα χωρίς να τό ξέρει*» (Clarke, 1972:3). 'Η μοντέρνα αρχαιολογία, επαναλαμβάνουμε, δέν κάνει τίποτε άλλο παρά να διατυπώνει σε φόρμες πιά σαφείς, πιά αυστηρές, τά συστήματα ή τά μοντέλα πού ή παραδοσιακή τά εξέφραζε με τρόπους πολύ χαλαρούς. Τί μένει λοιπόν απ' αυτήν; «*Ουσιαστικά είναι ένα ιδίωμα (jargon), ένας καινούριος τρόπος να μιλούμε, του όποιου ή σχολαστικότητα έντυπωσιάζει περισσότερο από τή γονιμότητα*» (Gardin, 1974 θ:344). 'Η κριτική αυτή αρμόζει περισσότερο στην νέα αρχαιολογία (new archeology).⁷ 'Η αρχαιολογία του Binford, αυτό τό «*παράξενο μίγμα άφέλειας και δογματισμού*» (Dorant και Hodson 1976:5) αποτέλεσε ένα παρακλάδι τής σύγχρονης θεωρητικής αρχαιολογίας πού εύτυχώς ξεράθηκε γρήγορα. 'Ο δογματισμός και ή άφέλειά του θρίσκειται από τή μιά μεριά στην σύγχυση τής έννοιας τής μεθόδου (ή θεωρίας) με τά παραδείγματα. 'Η νέα άρχαιολογία ανακαλύπτοντας τή γονιμότητα των άνθρωπολογικών, έθνολογικών και οικολογικών παραδειγμάτων, σε αντίθεση με τήν παραδοσιακή πού συχνά περιορίζεται σε μιά άπλη τυπολογία των αντικειμένων, πίστεψε ότι ή υποθετικοπαραγωγική μέθοδος ή ή θεωρία των συστημάτων αποτελούσαν επαναστατικά εργαλεία τής αρχαιολογικής σκέψης: αλλά τέτοιου είδους παραδείγματα δέν λείπουν από τό σύνολο των παραδοσιακών άρχαιολογικών κατασκευών και, από τήν άλλη μεριά, στον τρόπο εφαρμογής των μεθόδων τής. Για παράδειγμα παίρνουμε μιά πρόταση από ένα κείμενο του Binford. Στην περίπτωση πού δέν έχουμε κανένα έθνογραφικό παράδειγμα, τότε «*ή άποκατάσταση του τρόπου ζωής τέτοιων κοινωνικοπολιτιστικών συστημάτων άπαιτεί τόν άυστηρό πειραματισμό παραγωγικών υποθέσεων πάνω στο σύνολο των δεδομένων, ανεξάρτητα από τό σημείο εκκίνησης αυτών των υποθέσεων*» (Binford, 1968:13). 'Ακραιοί δογματισμός, εφόσον οι υποθέσεις κατασκευάζονται έρήμην των δεδομένων, δέν υπάρχουν οι ήδη εγκαθιδρυμένες σχέσεις για τις όποιες μιλήσαμε παραπάνω αναφερόμενοι στον Γαλιλαίο. 'Ο ίδιος ό Binford όμως, άργότερα, θά καταδικάσει αυτές του τις θέσεις και θά λυπηθεί τούς δυστυχείς πού πίστεψαν στις διδασκαλίες του. (Mueller, 1975:251). «*Ένας απ' αυτούς τούς άτυχείς είναι και ή Γ. Χουρμουζιάδης, πού στο «Νεολιθικό Διμήνι» βασίζεται στις άρχές τής νέας αρχαιολογίας και θαυμάζει τόν Binford: «'Ο L. Binford στο βασισήμαντο άρθρο του...» (κ.λπ., σελ. 17).*

'Η άσάφεια του μέρους του κειμένου 1.Β.8. προέρχεται από τή σύγχυση πού κάνει ή Γ. Χουρμουζιάδης ανάμεσα στην σύγχρονη θεωρητική αρχαιολογική έρευνα στο σύνολό τής και τή νέα αρχαιολογία: όφείλεται επίσης στην σύγχυση των πραγματικών θεωρητικών προβλημάτων τής αρχαιολογίας με τά θεωρητικά σχήματα και μεθόδους τής. Δέν γνωρίζει ποιά είναι τά θεωρητικά προβλήματα τής, για να μιλάει για θεωρητική άνασφάλεια, και τις άδυναμίες τής πού, όταν υπάρχουν, είναι κοινές σ' όλες τις επιστήμες του άνθρώπου.

'Όπως είδαμε, οι άδυναμίες τής αρχαιολογίας δέν όφείλονται στο γεγονός ότι χρησιμοποιοει κοινές στην επιστημονική έρευνα θεωρίες ή μεθόδους, αλλά στην έλλει-

ψη θεωρητικού κεφαλαίου και στις περιορισμένες ικανότητες μας να τό αύξήσουμε.

Είπαμε, ότι, για λόγους οικονομίας και εύκολίας, δανείστηκε από άλλου θεωρητικό κεφάλαιο, αλλά και ότι προσπάθησε να δημιουργήσει δικό τής χωρίς σημαντικά άποτελέσματα. Σ' αυτή τήν τελευταία περίπτωση, άσχετα από τις άμφιβολίες γύρω από τήν άπόλυτη αξία του άποτελέσματος, επένδυσε με δικό τής δυναμικό τρόπο τις επιτεύξεις τής σύγχρονης επιστήμης και τις προσάρμοσε σωστά στα προβλήματα τής.

Δέν υπάρχει πρόβλημα δανεισμών⁸ αλλά πρόβλημα διανοητικών ικανοτήτων. Και είναι κατεξοχήν αντιδιαλεκτικός ό άπλοποιημένος τρόπος με τόν όποιο παρουσιάζει τά πράγματα ή Γ. Χουρμουζιάδης αγνοώντας σημαντικές προσπάθειες των τελευταίων είκοσι χρόνων των επιστημόνων τής Δύσης και τής 'Ανατολής.

'Αλλά πιά καινούριο φάρμακο μας προτείνει, ικανό να θεραπεύσει τήν, κάτ' αυτόν, υπό κατάρρευση αρχαιολογική έρευνα;

Μετά από τά όσα είπαμε μέχρι εδώ, δέν χρειάζεται να έχει κανείς ειδικές γνώσεις γύρω από τις θεωρητικές άντιστοιχίες των κοινωνικών επιστημών και ιδιαίτερα τής αρχαιολογίας για να καταλάβει ότι οι προτάσεις του Γ. Χουρμουζιάδη, πού θά εκθέσουμε στην συνέχεια, είναι έξαιρετικά άνασφαλείς. Σε τέτοιο βαθμό μάλιστα, πού να άποθαρρύνουν και να καθιστούν άχαρη τήν ανάλυση, άφου τήν υποχρεώνουν να συναντήσει παρόμοιου είδους «*χαοτικούς*» και «*έγωκεντρικούς*» λόγους (Plaget, 1967:468).

Θά προτείνει καταρχήν στα προλεγόμενα ένα μοντέλο τύπου Β, τό μαρξισμό, δηλαδή ένα μοντέλο γενικό πού έχει αξία γενική και κανείς δέν άμφιβάλλει γι' αυτό. 'Όλη ή μοντέρνα αρχαιολογία έξάλλου είναι διαποτισμένη από τις άρχές του ιστορικού υλισμού. Στην συνέχεια όμως του άρθρου του, προκειμένου να υπερασπίσει ορισμένες υποθέσεις του, θά εφαρμόσει ένα μοντέλο ειδικό, δανεισμένο από τήν γραφολογία ή τήν ιστορία τής τέχνης. Τό μοντέλο αυτό, όπως θά δούμε, εφαρμοσμένο στην αρχαιολογία δέν άποδίδει άπολύτως τίποτα και αντίτίθεται όλοκληρωτικά στις άρχές του ιστορικού υλισμού.

Εφόσον λοιπόν θέλει να μελετήσει τό υλικό του μέσα από τή γνωσιοθεωρία του μαρξισμού, γιατί δέν κρατά τήν ίδια τακτική μέχρι τό τέλος, αλλά δανείζεται στην συνέχεια ένα ειδικό μοντέλο, πράγμα πού αντίφασκει με τόν μαρξισμό; Εφόσον πάλι θέλει να κάνει επιστημονική παρουσίαση, γιατί δέν καλλιέργησε ένα μοντέλο αρχαιολογικό, αλλά μεταφυτεύει στα χωράφια τής αρχαιολογίας ένα ξένο προς τις άνάγκες τής μοντέλο;

1.Β.6.IV. Συγγχεί επίσης ή κ. Χουρμουζιάδης τήν έννοια τής δομής (structure) με τήν ιδεολογία του δομισμού (structuralisme) ισχυριζόμενος ότι ή θεωρητική άνασφάλεια τής αρχαιολογίας είναι δύσκολο να εξουδερωθεί με τήν προσφυγή στα ά-ιστορικά έρμηνευτικά σχήματα των δομών.

Δέν μπορούμε να χαρακτηρίσουμε ως ά-ιστορικές τις δομές γιατί άπλούστατα αυτές είναι σύμφυτες με τις πραγματικότητες πού μελετούμε. Κάθε θεωρητική κατασκευή προϋποθέτει έναν τεμαχισμό του εμπειρικού κόσμου σε δομές ενεργητικές. 'Όλοι μας, συνειδητά ή άσυνειδητά, αναλύοντας δομουμε: «*αυτή ή ενεργητική δομή του πραγματικού είναι σύμφυτη σε κάθε πειραματική έρευνα, φυσική ή βιολογική, όπως και κοινωνιολογική*» (Piaget, 1970:55). «*Η γνώση (ή επιστήμη) δέν μπορεί να τήν άγνοήσει (τή δομή) (...). Αυτά τά άυστηρά πνεύματα δέν καταλαβαίνουν ότι μπορεί κάποιος να χρησιμοποιοει τήν έννοια τής δομής χωρίς να είναι δομιστής*» (Lefebvre, 1975:68 & 70).

'Α-ιστορικός είναι ή δομισμός (π.χ. του Λεβί Στρως) εκείνος, δηλαδή ή συγκεκριμένος τρόπος τεμαχισμού και άνασύνθεσης των ιστορικών γεγονότων σύμφωνα με τις άρχές μιάς συγκεκριμένης φιλοσοφικής θέσης πού τήν πανικοβάλλει ή ιδέα του ιστορικού γίνεσθαι. Πρόκειται

για τη φιλοσοφία της σύγχρονης τεχνοκρατίας, τη φιλοσοφία της άρχουσας τάξης και του καπιταλισμού, αλλά και του επίσημου «μαρξισμού».

1.Β.8. V. Θά τελειώσουμε με τό απόσπασμα (1.Β.8.) που σχολιάζουμε, αναφερόμενοι με λίγα λόγια στη «μηχανιστική αντίληψη της θεωρίας των συστημάτων». «Ας αφήσουμε στους ειδικούς τις λεπτομέρειες της θεωρίας των συστημάτων και την εφαρμογή της γενικά στην επιστημονική έρευνα. Μας ενδιαφέρει μόνο να δούμε ότι η θεωρία αυτή είναι ένα ιδιαίτερο θεωρητικό πλαίσιο τό οποίο ό κοινός ανθρώπινος νους τό χρησιμοποιεί συχνά στους καθημερινούς του συλλογισμούς. Και ό τι η νέα αρχαιολογία χρησιμοποίησε τό πλαίσιο αυτό δίνοντάς του διάσταση ηντολογική. Άλλωστε έχουν ονομάσει την αρχαιολογία αυτή και systemic archaeology.

Αυτό που ενδιαφέρει την αρχαιολογία των συστημάτων δεν είναι ή αναζήτηση πάνω στα δεδομένα, δηλαδή τά ιστορικά ή κοινωνιολογικά εκείνα στοιχεία που προκαλούν τις διάφορες πολιτιστικές αλλαγές, αλλά, αντίθετα, ή κατανομή των δεδομένων (αρχαιολογικών, οικολογικών, οικονομικών, κοινωνιολογικών) σέ διάφορα συστήματα ή ύποσυστήματα που προκαλούν και ρυθμίζουν τις πολιτιστικές αλλαγές που άντανακλώνται φυσικά πάνω στα υλικά γεγονότα.

Άφου, λοιπόν, διαμορφωθούν τά διάφορα ύποσυστήματα, άφου δομηθούν συστηματικά οι διάφορες σχέσεις των ανθρώπων μίας κοινωνικής ομάδας μεταξύ τους και μεταξύ αυτών και του φυσικού περιβάλλοντος, άφου δηλαδή κατασκευαστούν συστηματικές θεωρίες και υποθέσεις γύρω από τόν τρόπο ζωής αυτής της κοινωνικής ομάδας, στη συνέχεια τά εγκαθιδρυμένα ύποσυστήματα ένεργούν ως μοντέλα και εφαρμόζονται πάνω στα υλικά έρεϊπια. Και μετράντας, όπως ήδη αναφέραμε, τις άποκλίσεις μεταξύ των προγώσεων του μοντέλου και των παρατηρήσεων που γίνονται έπιτόπου, διαπιστώνεται ή άξια των θεωριών ή των υποθέσεων.

«Η κατάληξη, έκτοτε, της κατασκευής δεν περιορίζεται στην άπόφραση μίας σχέσης αίτίας-άποτελέσματος μεταξύ των οικολογικών και άνθρωπολογικών δεδομένων από τή μιά μεριά και την κατανομή των αρχαιολογικών λειψάνων από τήν άλλη: αυτό που ενδιαφέρει περισσότερο είναι ή διατύπωση ενός σφαιρικού συστήματος, όπου αυτή ή σχέση όχι μόνο έπιθεβαιώνεται αλλά και ποσοποιείται (με τή λογική και άριθμητική έννοια της λέξης), με τέτοιο τρόπο που να μπορούμε να προβλέπουμε τις μεταβολές των συμπεριφορών άκόμη και από τούς πιο μικρούς μετασηματισμούς του περιβάλλοντος» (Gardin, 1979:172).

Αντιμετωπίστηκαν δηλαδή τά συστήματα μέσα από τις δυναμικές και όχι τις στατικές σχέσεις, πράγμα που τό αναγνωρίζει ό Γ. Χουρμουζιάδης στη σελίδα 35 του ύπό άνάλυση άρθρου, αλλά άπορεί γιατί μεταγλωττίζονται «θεωρητικά σχήματα σκέψης και μεθοδολογικής πρακτικής» της μαρξιστικής θεωρίας με τή χρήση του όρου ύποσυστήμα, αντί «τό δυναμικό μέγεθος της παραγωγικής δύναμης». Δέν μεταγλωττίζει άπολύτως τίποτε ή νέα αρχαιολογία, που, όπως είπαμε, είναι διαποτισμένη από τις άρχές του ιστορικού υλισμού και ό όρος που της άρμόζει περισσότερο, λέει ό Klejn (1977:7) είναι cultural materialism (Harris, 1964-1968). Έφόσον θεωρούνται τά ύποσυστήματα από τή δυναμική τους πλευρά, έξυπακούεται ή έννοια της παραγωγικής δύναμης· έξάλλου αυτή τά μεταβάλλει σέ δυναμικά.

Η προσφυγή στις άρχές του ιστορικού υλισμού δεν μετατρέπει τά συστήματα σέ κατάλληλο εργαλείο ιστορικής άνάλυσης, όπως πολλοί πίστεψαν και όρισμένοι πιστεύουν άκόμη. Δέν είναι ό μαρξισμός ούτε αναγκαίος ούτε έπαρκής όρος, ώστε να ύποχρεώνει τά συστήματα να έρμηνεύουν σωστά τις προϊστορικές κοινωνίες. Όταν καινολογούμε, πιστεύουμε συγχρόνως ότι βρήκαμε τό κλειδί που άνοίγει όλες τις πόρτες, αλλά στην ουσία δέν είμαστε παρά θύματα της ίδιας μας της γλώσσας, των ρητορικών σχημάτων του θερμαλισμού. Οι δυναμικές έρμηνείες των συστημάτων συμπεριφοράς δίνουν ως

πρός τήν ουσία τά ίδια άποτελέσματα με τις κανονιστικές έρμηνείες των ιδεών, των δοξασιών, των πολιτιστικών άξιών, ή με τις πρωτόγονες έρμηνείες των συμπτώσεων, των έπιρρωών, των καταγωγών. «Κάθε αμερόληπτο πνεύμα μπορεί να πεισθεί, άν παρατηρήσει πόσο τά άποτελέσματα μίας κατασκευής, που κρίνουμε χαρακτηριστική μίας ιδιαίτερης σχολής άφήνοντας εύκολα να μεταφραστούν στη φρασεολογία της τάδε ή δείνα, χωρίς να αλλάζει τίποτε στην ουσία της έρμηνείας» (Gardin, 1979, 175).

Ό Binford και ό Hill, που ύπήρξαν από τούς πιο ένθερμους άποστόλους της συστηματικής αρχαιολογίας, θά αλλάξουν με τόν καιρό θέση άπέναντι στη θεωρία τους. Για τόν πρώτο αναφέραμε ήδη κάτι σχετικό. Και οι δύο θά θεωρήσουν ότι ή χρήση των μαθηματικών ή της στατιστικής ή ή άναφορά σέ θεωρίες και συστηματοποιήσεις δεν έχουν αυτά καθαυτά καμιά έσωτερική άξια και ό τι τό ενδιαφέρον τους εξαρτάται από τή μεθοδολογική άξια των κατασκευών των όποιων τήν οικοδόμηση συμμετέχουν. Έδωσαν περισσότερο βάρος στους μηχανισμούς της ύποθετικοπαραγωγικής μεθόδου παρά στη θεωρία των συστημάτων· ή άξια της δεύτερης εξαρτάται από τήν καλή χρήση της πρώτης (Binford, 1972:113, Mill, 1972:63 In Clarke 1972).

Ό Γ. Χουρμουζιάδης, καθώς τώρα καταπιάνεται με τά προβλήματα της θεωρητικής αρχαιολογίας, παρασύρθηκε από υπερβολικό ζήλο. Στο «Νεολιθικό Διμήνι» και στην «Εισαγωγή στις ιδεολογίες...» ή θεωρία των συστημάτων άποκτά άπόλυτο κύρος.

1.Β.γ. «Ιδιαίτερα σέ αρχαιολογικές εργασίες, όπου ή αναλυτική προσέγγιση άποτελεί τό βασικό και μοναδικό μεθοδολογικό εργαλείο, άναγνωρίζει κανείς τις άνίστες άνεπάρκειες του παραδοσιακού νεοθετικισμού. Στις περιπτώσεις αυτές μπορεί κανείς να παρακολουθήσει τήν περιγραφή μίας έναγωνίας προσπάθειας για τόν έντοπισμό των ρυθμών της μορφολογικής εξέλιξης, χωρίς τούς αναγκαίους συσχετισμούς με τά δεδομένα ιστορικά πλαίσια άναφοράς, όπως αυτά στοιχειοθετούνται από τά παραμετρικά μέγεθη της οικονομίας και των έποικοδομητικών συμπεριφορών. Διαισθάνεται κανείς άκόμη τόν ύποκειμενισμό των τυπολογικών έπιλογών, όπως αυτές προωθούνται και τελικά όργανώνονται από τό ταλέντο και τήν αυθεντία των μελετητών. Και, τέλος, άναγνωρίζει κανείς σέ όλες αυτές τις περιπτώσεις τήν κυρίαρχη μεταφυσική λογική» (σελ. 34 του κρινόμενου άρθρου).

1.Β.γ.1. Είδαμε στην άρχή της παραγράφου 1.Β. ότι δεν μπορούμε να γνωρίζουμε άν ό Γ. Χουρμουζιάδης με τή φράση «αναλυτική προσέγγιση» έννοει τήν παραδοσιακή αρχαιολογία ή τό παρακλάδι εκείνο της νέας που όνόμασαν αναλυτική αρχαιολογία (Clarce, 1968). Μεταξύ των αναλυτικών και συστηματικών διαδικασιών ύπάρχει έλάχιστη διαφορά. Πρόκειται στην ουσία για τήν ίδια τάση με μικρές διαφορετικές άποχρώσεις. Και ή αναλυτική αρχαιολογία στηρίζεται στη θεωρία των συστημάτων, μόνο που άποκλίνει κάπως περισσότερο στις άριθμητικές ταξινομήσεις και στις λογικο-μαθηματικές μεθόδους. Όμως, πάντα, τά άντικείμενα αναλύονται σέ άμεση σχέση με τις έξωτερικές προφάνειες και μέσα στα ιστορικά πλαίσια άναφοράς τους. Υπάρχουν θέβαια και οι περιπτώσεις όπου τά δεύτερα λίγο ή πολύ παραμερίζονται. Τό βάρος πέφτει στην κατασκευή φορμαλιστικών εργαλείων άνάλυσης των άντικειμένων αυτών καθαυτών (μορφής και λειτουργίας τους), της τυπολογίας για τήν τυπολογία ή του φορμαλισμού για τό φορμαλισμό: χάσαμε τόν ινδιάνο πίσω από τό άντικείμενο, θά πεί ήδη από τό 1959 ό Braidwood. Και οι περιπτώσεις αυτές με κάπως υπερβολική άφοσίωση στην τεχνολογική αντίληψη των πραγμάτων δικαιολογούνται στο μέτρο που στην αρχαιολογία τό τεχνικό της πεδίο (τυπολογία, φορμαλισμός) παρουσιάζεται σαν πιο συγκεκριμένο, πιο σαφές και πιο σταθερό από τό πεδίο εκείνο της έρμηνείας και των ιστορικών-πολιτιστικών άναφορών, όπου σ' όλες τις περιπτώσεις, σέ μικρό ή μεγάλο βαθμό, βασιλεύ-

ει ή άμφιβολία, ή λογική του εύλογου και του ενδεχόμενου.

Η παραδοσιακή άρχαιολογία ένήργησε και ένεργει τροφοδοτώντας τά ιδεολογικά της διαθήματα με τίς ίδιες μεθόδους, όπως είδαμε, αλλά με διαφορετικό πνεύμα και διαφορετική φρασεολογία. Ο λόγος της είναι όχι φορμαλιστικός αλλά φυσικός, διεξάγεται μέσα από μία φυσική γλώσσα πού ή λογική του Πανεπιστημίου του Νευχάτελ όνόμασαν «λόγο σχηματικό» (Grise, 1974:202). Και είναι σήμερα γνωστό ότι ο πρώτος δέν άντιλαμβάνεται παρά μόνο τή μορφή των πραγμάτων, ενώ ο δεύτερος, ο σχηματικός, τήν ουσία. Συνακόλουθα, χωρίς πολλά λόγια, ή παραδοσιακή άρχαιολογία στίς δοκιμές της περιπτώσεις είναι περισσότερο ουσιαστική από τή νέα (π.χ. Τσουντας, Childe).

Η άγγλοσαξονική άρχαιολογία προτιμά νά έρμηνεύει θεαματικά τούς προϊστορικούς κοινωνικούς σχηματισμούς χρησιμοποιώντας κατεξοχήν τήν άναλογία: δανειζόμενη δηλαδή παραδείγματα και πλαίσια άναφοράς από τήν έθνολογία. Η γερμανική και ιδιαίτερα ή γαλλική τονίζουν περισσότερο τίς τυπολογικές κατασκευές, αλλά ποτέ δέν τίς ίδρύουν άνεξάρτητα από τά ιστορικά πλαίσια άναφοράς τους: μιλούν πάντα γιά ιστορικές τυπολογίες. Τέλος, ή παλαιοκοινωνική προσπαθεί νά ίσορροπήσει τυπολογία και παλαιοϊστορία, παλαιοϊστορία όμως πού λειτουργεί άντιγράφοντας τούς μηχανισμούς και τούς νόμους, όπως τούς ίδρυσε ο μαρξισμός, τής σύχρονης κοινωνικής πραγματικότητας.

Ως αναλυτική μπορούμε νά χαρακτηρίσουμε κάθε έίδους άρχαιολογική μελέτη είτε τοποθετεί τή θεώρηση των ιστορικών πλαισίων σέ άνώτερο ή ίσότιμο επίπεδο με αυτό των άντικειμένων είτε σέ κατώτερο. Τά πλαίσια αυτά ύπάρχουν πάντα άναγκαστικά: είναι άδύνατο νά άγνοούνται: έλλείπει αυτών δέν θά μπορούσαν ποτέ νά όργανωθούν στή σκέψη του έρευνητή σέ λογικές γνώσεις ή παρατηρήσεις του. Πέρα όμως άπ' τό γεγονός ότι ένας όποιοσδήποτε όρος, όπως π.χ. άνάλυση, μπορεί νά παίρνει τόσες σημασίες όσοι και οι συγγραφείς πού τόν μεταχειρίζονται, όταν λέμε αναλυτική προσέγγιση στήν άρχαιολογία γενικά δέν έννοούμε αυτή πού έννοει ο κ. Χουρμουζιάδης, δηλαδή τήν έπεξεργασία άντικειμένων ξεκομμένων από τά ιστορικά πλαίσια άναφοράς τους, πράγμα πού μόλις είδαμε ότι δέν μπορεί νά συμβεί γιατί μεθοδολογικά είναι άδύνατο. Οι διάφοροι τονισμοί και άποχωρήσεις πού παίρνουν στίς άρχαιολογικές εργασίες είναι θέμα έκλογής και δυνατοτήτων. Άν οι Άγγλοσάξονες βασίστηκαν περισσότερο στά ιστορικά-έθνολογικά πλαίσια, ήταν εξαιτίας των άποικιών πού διέθεταν και δέν κατάφεραν ποτέ, άκόμη και σήμερα, νά ξεχωρίζουν καθαρά έθνολογία από άρχαιολογία. Άν οι Γάλλοι έκαναν περισσότερο τυπολογία, αυτό όφείλεται στο γεγονός ότι οι πρώτοι «προϊστοριολόγοι» τους ήταν φυσιοδίφες πού άρέσκονταν στίς ταξινόμησεις, πράγμα πού και σήμερα έπηρεάζει τή γαλλική άρχαιολογική σκέψη, αυτό τό συνοθύλευμα άμφιβολίας, σκεπτικισμού και πρωτόγονου θεικισμού, ή όποία τρομάζει μπροστά στίς ιδέες πού ξεπερνούν τό στάδιο τής περιγραφής.

Άναλυτική προσέγγιση στήν άρχαιολογία έννοούμε τή διαδικασία εκείνη πού έπεξεργάζεται τά άντικείμενα και τό ιστορικό τους πλαίσιο ως όντότητες άνεξάρτητες από τίς έξωτερικές προφάνειες: δηλαδή από τίς στρωματογραφίες, τούς διαχρονισμούς μεταξύ των συνόλων, από τίς μεταβλητές σέ σχέση με τό χρόνο.

Διότι ή χρονολογική θεώρηση ή σκόπευση είναι ή βάση γιά κάθε άρχαιολογική εργασία, ο όρος sine qua non από τόν όποιο έξαρτώνται όλα τά άλλα. Έδώ έξάλλου βρίσκεται και ή βασική διαφορά μεταξύ άρχαιολογίας και έθνολογίας, γιατί στή δεύτερη ή χρονολογική θεώρηση δέν ύπάρχει. Όμως αυτή συχνά, άκόμη και στίς πιο καλοδουλεμένες άνασκαφές (δέν πρέπει νά γίνεται πιστευτό ότι ή καλή άνασκαφή δίνει και σωστές πληροφορίες: τίς πιο πολλές φορές οι άνασκαφές δομούν τενηγιά τά άρχαιολογικά στρώματα, με τρόπο άσχετο από τήν πραγματικότητα: τά λαξεύουν με τή βοήθεια τής σκαπάνης ή του ξυστρίου και κατασκευάζουν καλαίσθητα σχή-

ματα ή δίνουν σημαντικές πληροφορίες ύλοποιώντας έτσι ιδέες πού προϋπήρχαν στήν κεφαλή του άνασκαφέα), είτε άγνοείται είτε κατασκευάζεται αυθαίρετα προκειμένου νά εξυπηρετήσει τούς σκοπούς του άρχαιολόγου. Γιά παράδειγμα θά άναφέρουμε τή νεολιθική θέση Διμήνι. Ο Χρήστος Τσουντας άναγκάστηκε νά μελετήσει τίς άρχιτεκτονικές δομές αυτής τής θέσης οι όποιες είχαν στο μεγαλύτερό τους μέρος άνακαλυφθεί από τόν Στάη. Ένέργησε, και τό πράγμα δέν πρέπει νά εκπλήσσει, σαν ένας μοντέρνος άρχαιολόγος. Προκειμένου νά έρμηνεύσει τή λειτουργία των έξι ή έπτά περιβόλων πού ήρθαν στο φώς σ' αυτή τή θέση, έφάρμοσε τή θεωρία των συστημάτων και τήν ύποθετικοπαραγωγική μέθοδο. Η έρμηνευτική του ύπόθεση, τήν όποια είχε ήδη συλλάβει από τίς άνασκαφές του τό 1898 στήν Άκρόπολη του Άγίου Άνδρέα στή Σίφνο (*Άρχαιολογική Έφημερίς*, 1899), ήταν ότι οι έξι ή έπτά περιβόλοι και οι διάφορες άλλες δομές αποτελούσαν ένα άμυντικό σύστημα.

Άλλά, όπως τό άμυντικό σύστημα στήν Άκρόπολη του Άγίου Άνδρέα κατέρρευσε ύστερα από τίς νεότερες έρευνες σ' αυτή τή θέση, πού απέδειξαν ότι οι δύο περιβόλοι δέν ήταν σύγχρονοι (Β. Φιλίππaki Α.Α.Α. τ. 1, 1973, 99-102), έτσι όφειλε νά καταρρεύσει και τό άμυντικό σύστημα του Διμήνι ύποδεικνύοντας ότι οι έπτά περιβόλοι ήταν άδύνατο νά λειτουργήσαν συγχρόνως, χωρίς βέβαια αυτό νά μειώνει στο έλάχιστο τό άρχαιολογικό δαιμόνιο του Τσουντα, άν πάρουμε ύπόψη ότι στήν έποχή του οι νεολιθικές άποσκευές περιείχαν έλάχιστες γνώσεις, πράγμα πού άφόπλιζε τό πνεύμα μπροστά στα καινούρια γεγονότα και τό κατηύθυνε δικαιολογημένα σέ λανθασμένες κρίσεις.

Οι τελευταίες όμως άνασκαφές του Γ. Χουρμουζιάδη στο Διμήνι δέν άλλαξαν σέ τίποτα τή θέση των περιβόλων μέσα στο χρόνο και στο χώρο. Ο Γ. Χουρμουζιάδης άπορρίπτει μόνο τήν έρμηνεία του Τσουντα πρós όφελος μιας άλλης, πού έχει όμως τήν ίδια άρχαιολογική και λογική έλαττωματικότητα. Η μέθοδος του Γ.Χ. είναι ή ίδια με του Τσουντα, άσχετα άν ο πρώτος πιστεύει ότι ή μέθοδος του δευτέρου «ήταν μία μέθοδος θεμελιωμένη πάνω στα δεδομένα μιας άλλης έποχής, στήν άντίληψη μιας άλλης άρχαιολογίας». (Χ. 1979,58). Αυτό πού αλλάζει είναι μόνο ή ύπόθεση: ο ένας όργανωσε, συστηματοποίησε, σέ διάφορα μέρη τό σύνολο των περιβόλων και των άλλων δομών πιστεύοντας ότι αποτελούν άμυντικό σύστημα· ο άλλος διατηρεί τήν ίδια σχεδόν όργανωση ύποθέτοντας ότι αυτή μεταφράζει ένα σύστημα οικoτεχνικής δραστηριότητας. Ο ένας σκέπτεται «άμυντικά», ο άλλος «οικονομικά». Έννοείται τώρα ότι μπορούμε νά ύποθέσουμε άπειρες λειτουργίες (θηρσκευτικές, πολιτικές, σεξουαλικές κ.λπ.) πού, έφαρμοσμένες στο σύμπλεγμα των περιβόλων, μπορούν όλες νά «περπατήσουν».

Σ' όλες όμως αυτές τίς περιπτώσεις, ή λειτουργική θεώρηση δεσπόζει πάνω σ' όλες τίς άλλες έξαφανίζοντας καταρχήν τή χρονολογική. Γιατί άν ή μελέτη άρχιζε με σοβαρό τρόπο άπ' αυτή τήν τελευταία, θά τήν καθιστούσε ικανή νά δει ότι είναι λογικά άδύνατο οι έπτά περιβόλοι νά ήταν σύγχρονοι στήν τρίτη οικόδομηκή φάση τους, σύμφωνα με τόν Τσουντα, επομένως όλες οι ύποθέσεις πού είναι δυνατόν νά γίνουν πάνω σ' αυτήν είναι καταδικασμένες σέ πλάνη. Άν οι άνασκαφές και οι μελέτες πάνω σ' αυτή τή θέση είχαν δώσει πρωταρχική σημασία στή χρονολογική θεώρηση, στίς έξωτερικές προφάνειες, τότε θά'χε άποφευχθεί ή κατασκευή και ή διατήρηση στή βιβλιογραφία ενός άρχαιολογικού τέρατος. Καμιά μομφή στον Τσουντα. Στήν έποχή του, ή σπουδαιότητα τής χρονολογικής θεώρησης δέν είχε άκόμη άνακαλυφθεί. Δυστυχώς όμως δέν μπορούμε νά πούμε τό ίδιο γιά τίς σύγχρονες άνασκαφές στίς όποιες ή άπουσία της νοθεύει τίς πράξεις τους.¹⁰

1.Β.γ.11. Και τώρα δυό λόγια γιά τόν ύποκειμενισμό των τυπολογικών επιλογών και γιά τήν έξάρτησή τους από τήν άύθεντία και τό ταλέντο των μελετητών.

Αυτός ο τρόπος σκέψης είναι χαρακτηριστικός των όπαδών τής νέας άρχαιολογίας και γενικά χαρακτηρίζει

κάθε δογματικό πνεύμα που είναι πεπεισμένο ότι γνωρίζει σε ποια μερική θριασκαία ή σωστή γνώση. Τήν ίδια αφέλεια διαπιστώνουμε στα γραπτά των νέων αρχαιολόγων (π.χ. Thompson 1956, αναφορά του Binford, 1968).

Σ' αυτό τον αφελή τρόπο σκέψης την απάντηση τη δώσαμε ήδη με τις αναφορές μας στον Goldmann, 1966, Piaget, 1970 (1. B. α. I), όταν μιλήσαμε για τους λόγους που καθιστούν υποκειμενικό τον κάθε είδους λόγο των ανθρωπιστικών επιστημών. Κατηγορώντας ως υποκειμενικά τα κριτήρια των τυπολογικών επιλογών δεν κάνουμε τίποτα άλλο παρά να δείχνουμε άγνοια για τα φιλοσοφικά-επιστημολογικά προβλήματα γενικά των ανθρωπιστικών επιστημών και επίσης άγνοια γύρω από τις προσπάθειες της σύγχρονης θεωρητικής αρχαιολογίας να βρει τα μέσα εκείνα που θα επιτρέπουν τις αντικειμενικές επιλογές, και είδαμε πού πάνω ότι μέχρι σήμερα τουλάχιστον δεν γνωρίζουμε σχεδόν τίποτα.

Δέν υπάρχει αντικειμενική περιγραφή: το υποκειμενικό στοιχείο επεμβαίνει πάντα, σε μικρό ή μεγάλο βαθμό: στις επιλογές μας. Ορισμένοι όμως εξακολουθούν να πιστεύουν ακόμη ότι πριν από κάθε ιστορική αναζήτηση χρειάζεται να γίνει μία αυστηρή αντικειμενική περιγραφή του υλικού. Η θέση βέβαια αυτή είναι πέρα για πέρα αναχρονιστική, γιατί δηλώνει άγνοια του τρόπου που μία επιστήμη περνά από ένα προτοές τελειώς αντίθετο από τις άμεσες, αυθαίρετες σχετικά, παρατηρήσεις (εμπειρικές-υποκειμενικές) στην αιτιολογημένη τάξη, αλλά που οι θεωρίες της ελέγχονται άσταμάτητα (θεωρητικές-αντικειμενικές). Η ταξινόμηση π.χ. των χημικών σωμάτων από τον Μεντέλιεφ είναι προϊόν εμπειριών και συλλογισμών υποκειμενικών που οδήγησαν σιγά σιγά σε κατασκευές πού αντικειμενικές. Η εμπειρική άποψη των τύπων του Gerard στην οργανική χημεία παραμερίστηκε από την πού επιστημονική του Boutilieron. Η πίστη σε αντικειμενικές περιγραφές στην αρχαιολογία είναι προϊόν

αυτής της παρεξήγησης, έχουμε παραδείγματα coprus ευρημάτων, καταλογών που περιγράφουν το ίδιο υλικό υποστηρίζοντας ότι το κανον αντικειμενικά, αλλά πού όμως οι περιγραφές διαφέρουν. Είναι αδύνατη η αντικειμενική περιγραφή γιατί, μεταξύ άλλων, όπως ήδη τονίσαμε, οι ιδιότητες, οι μεταβλητές των αντικειμενικών είναι θεωρητικά άπειρες, και πάντα γίνεται μία επιλογή που ανταποκρίνεται στις διαφορές θεωρήσεις του έρευντη. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι οι θεωρήσεις αυτές δεν υποκεινται σε κανονες και σε περιορισμούς.

Αυτός που υπερασπίζεται μια περιγραφή του σαν αντικειμενική είναι γιατί πιστεύει ότι η θεωρησή του είναι η σωστή, και η πίστη του βέβαια αυτή είναι γέννημα μίας διαίσθησης. Είναι άπολυτη ανάγκη να άρματωνεται ο επιστημονας, πριν ξεκινήσει για την περιπέτεια της επιστήμης, με την πανοπλία της φιλοσοφικής και λογικής σκέψης, με τη γνώση της επιστημολογίας της επιστήμης του, με τη γνώση των μηχανισμών της σκέψης του, των δυνατοτήτων και των ορίων της. Κι αυτή η πανοπλία λείπει κατεξοχήν από τους αρχαιολόγους, οι όποιοι όχι μόνο την ξεχνούν στο ταξίδι τους, αλλά, πολλοί, άρνούται βλοσυρά τις υπηρεσίες της. Δέν πρέπει όμως να νομίζει κανείς ότι η πανοπλία αυτή εξασφαλίζει και τη νίκη. Συμβάλλει μόνο στην άποφυγή της ήττας.

Ποιά όμως τακτική αντικειμενικής επιλογής των κριτηρίων μας προτείνει ο Γ. Χουρμουζιάδης; Καμία, εκτός βέβαια αν θεωρήσουμε ότι μία τέτοια είναι η μαρξιστική αντίληψη των πραγμάτων, τις άρετες της όποιες θα εκθέσουμε τώρα άμέσως. Τό να άφορίζει κανείς τον άπιστο είναι άποωδήποτε μία τακτική πολύ πού εύκολη και άνωδυνη από την άνάπτυξη των επιχειρημάτων εκείνων που θά τον οδήγησουν στην πίστη.

(συνέχεια στο έπομενο τεύχος)

1. Στην ανάλυση που ακολουθεί θά διατηρήσω την ίδια άριθμηση με τον Γ. Χουρμουζιάδη, δηλαδή ο άριθμός 1 θά σημαίνει ότι είμαστε πάντα στα προλεγόμενα. Η διάρθρωση όμως με κεφαλαία και μικρά γράμματα και με λατινικούς άριθμούς είναι δική μου.

2. Τα προλεγόμενα, μεταξύ άλλων, κάνουν και ιστορική άναδρομή, άλλ' όμως δέν την τοποθετούν σε συγκεκριμένα χρονικά πλαίσια. Τό πταίσμα της άσάφειας έπομένως δέν είναι δικό μου. Σ' αυτές τις περιπτώσεις, τό πταίσμα πάει να λυρωθεί με τό τέχνασμα της παραπομπής. Η παραπομπή 1 στο κείμενο του Γ. Χουρμουζιάδη μας στέλνει στην Cambridge Encyclopedia of Archaeology (1980) για περισσότερες πληροφορίες. Έμās όμως δέν μās ενδιαφέρει τό τί αναφέρεται σ' αυτή την έγκυκλοπαίδεια, αλλά τό τί αναφέρεται στο λόγο του Γ. Χουρμουζιάδη.

3. Αυστραλάνθρωπους ονομάζουμε μία ομάδα ανθρώπινων πλασμάτων (Αυστραλοπίθηκος, Πλησιάνθρωπος, Παράνθρωπος, Ζιζάνθρωπος) πού η προϊστορική έρευνα έφερε στο φως. Ο Αυστραλάνθρωπος έμφανίστηκε μεταξύ του τέλους της τριτογενούς έποχής και της άρχής της τεταρτογενούς. Υπάρχουν σ' αυτόν τά κύρια χαρακτηριστικά του ανθρώπινου είδους (όρθια στάση, βραχεία άψη, χέρια πού δέν χρησιμεύουν για την κίνηση αλλά για την κατασκευή εργαλείων). Δέν έχει καμιά γενετική σχέση με τον πίθηκο, άν ανθρωπος με την ουσιαστική σημασία της λέξης, άσχετα άν τό κρανίο του περιείχε 700-800 cm³ έγκεφάλου.

4. Για τις βιβλιογραφικές αναφορές μεταξύ παρενθέσεων, βλέπε τη βιβλιογραφία στο τέλος του άρθρου.

5. Ο Γ. Χουρμουζιάδης στο άρθρο του «Εισαγωγή στις ιδεολογίες της ελληνικής προϊστορίας», Πολίτης, 1978, θά κάνει καθαρή και αυθαίρετη, σε σχέση με τον νεολιθικό τρόπο ζωής (culture), ψυχολογία. Αποδίδει, μεταξύ άλλων, σε ψυχολογικές άνάγκες της μητέρας τις ταφές των παιδιών μέσα στους οικισμούς, και όχι σε ιδεολογικές πρακτικές της κοινότητας, «στρουκτουραλίζει» τά συναισθήματα και τις ιδεολογίες των νεολιθικών ανθρώπων τελειώς αυθαίρετα υπακούοντας σ' ένα σκοτεινό ιδεαλισμό: πράγμα πού δημιουργεί βέβαια άνώμαλες καταστάσεις. Γράφει λοιπόν στη σημείωση 16 στο άρθρο του Πολίτη 1978: «Είναι άξιο-

σημείωτο ότι μέχρι τώρα οι νεολιθικές ταφές πού έχουν άποκαλυφθεί σε άνασκαφές οικισμών είναι ελάχιστες. Και αυτές πού βρέθηκαν είναι μικρών παιδιών». Και μόνο η χρήση, της λέξης άποκαλύψη πού υπογραμμίσαμε, της όποιος ο Χ. κάνει συνεχή χρήση, δηλώνει τό σκοτεινό ιδεαλιστικό τρόπο σκέψης του. Ο επιστήμονας δέν άποκαλύπτει, η άποκαλύψη σημαίνει άλλα πράγματα, αλλά άνακαλύπτει. Η άνωμαλία όμως βρίσκεται στο γεγονός ότι ο ίδιος ο Χ. έχει άνακαλύψει ταφή ενήλικων όχι μόνο μέσα στον οικισμό, αλλά μέσα σε σπίτι (Α.Α.Α. 1971 Τ.ΙV, τομ. 2, σσ. 164-175) στη θέση Πρόδρομο Ι της Θεσσαλίας. Πρόκειται όμως έδώ για μερικές ταφές πού κακώς ονομάζουμε δευτερογενείς και πού άντανακλούν άλλες ιδέες μ' αυτές πού έχουν σχέση με τις κανονικές ταφές. (Μία πρώτη σκιαγράφηση αυτών των ιδεών δώσαμε στη διατριβή μας: «Contribution à l' étude du néolithique grec, son caractère et sa religion», Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, 1976).

Ο ίδιος όμως πάλι ο Χ. θά δημοσιεύσει ειδική μελέτη (Νεολιθική Ελλάδα, Αθήνα 1973, Δ. Θεοχάρης) πάνω στα ταφικά έθιμα, όπου και διαβάζουμε: «ό γεωργοκτηνοτρόφος της νεολιθικής έποχής έθαβε παντού τους νεκρούς του, μέσα στα σπίτια, κάτω από τά πεζούλια, πού έφτιαχνε για να κοιμάται, επάνω ή κάτω από τά δάπεδα, σε μεγάλα νεκροταφεία κοντά στον οικισμό», σελ. 212.

Γιατί λοιπόν μας λέει στον Πολίτη του 1978 ότι οι ταφές πού βρέθηκαν μέσα στους οικισμούς είναι μόνο παιδιών, μία πού ο ίδιος γνωρίζει ίσως καλύτερα από μās ότι οι περισσότερες ταφές πού έχουν βρεθεί μέσα σε οικισμούς άνήκουν σε ενήλικους;

Ο κάθε προϊστοριολόγος γνωρίζει σήμερα ότι, στις άρχαιότερη και μέση νεολιθικές περιόδους, οι ταφές γίνονταν μέσα στους οικισμούς, μέσα ή άνάμεσα στα σπίτια, ότι τά νεκροταφεία είναι πολιτιστικό φαινόμενο της νεότερης νεολιθικής περιόδου (ή χαλκολιθικής, άν και την περίοδο αυτή έμείς προτιμούμε να την ονομάζουμε τέλος της νεολιθικής έποχής). Η διαχρονική αυτή τοποθέτηση έχει διαπιστωθεί σ' όλη την νεολιθική οίκουμένη. Στους χρόνους όμως της τελευταίας περιόδου της νεολιθικής έποχής, τά παιδιά θάβονταν άκόμη μέσα στους οικισμούς, πράγμα πού άλλεπάλληλες διαπιστώσεις, ιδιαίτερα στην κεντρική Ευρώπη, ση-

μαίνει διάφορους κοινωνικούς θεσμούς (όπως της μήξης) μεταξύ των ενηλίκων. Τό παιδί επομένως τό όποίο δέν συμμετέχει σέ όρισμένες θεσμικές πρακτικές δέν έχει τό δικαίωμα νά ταφεί στό νεκροταφείο. Υπάρχουν όμως και οί εξαιρέσεις, όπως στά νεκροταφεία τής Ζάρκου μαγούλας (Γαλλής Κ. Α.Α.Α. VIII 1975), τής Κεφάλας (Coleman 1977 Keos I) και τής Devnja (Todorova-Simeonova. Bvarha 7[22] 1971).

6. Μέ τή λέξη αντίκειμενο έννοούμε ότιδήποτε αποτελεί τό αντικείμενο τής άρχαιολογίας (artifacts, ecofacts).

7. Ό νεωτερισμός υπάρχει άκόμη και στήν όρθογραφία τής λέξης άρχαιολογία, archeology αντί archaeology.

8. Σήμερα μπορούμε νά πούμε ότι υπάρχει μιά ανταλλαγή μεθόδων μεταξύ των θετικών επιστημών και των επιστημών τού άνθρώπου. Παράδειγμα κλασικό είναι ή θεωρία τής πληροφορίας τής γλωσσολογίας, ή όποία άντλησε τούς φορμαλισμούς τής από τή θερμοδυναμική και στή συνέχεια επενέθη γόνιμα στίς έρμηνείες αύτής τής επιστήμης.

9. Η θεωρία των συστημάτων μπορεί νά θεωρηθεί ως διαεπιστημονικό μοντέλο, έμπνέεται από τήν οργανική άντίληψη τής φιλοσοφίας και τήν Gestalt Psychology. Ό L. Von Bertalanffy βρίσκει στήν καταγωγή αύτής τής θεωρίας. Παράλληλα αναπτύχθηκε και στήν Άμερική στό Case Institute of technology Ohio. Ό άναγνώστης μπορεί νά βρει μιά πλήρη βιβλιογραφία στό Systems theory των Blauberger, Sadovskiy, Yudin, Μόσχα 1977. Ένα σύστημα γενικά μπορούμε νά τό ορίσουμε σάν ένα σύμπλεγμα στοιχείων σέ όχι τυχαία άλληλεπίδραση.

10. Υποβάλλοντας τούς περιθόλους σέ μιά στρωματογραφική λογική δοκιμασία διαπιστώσαμε grosso modo όσο ή θεωρητική προσέγγιση τό επιτρέπει ότι αύτοί τοποθετούνται μέσα σέ τέσσερις χρονολογικές φάσεις. Στήν καθεμιά, ίσως όχι στήν πρώτη,

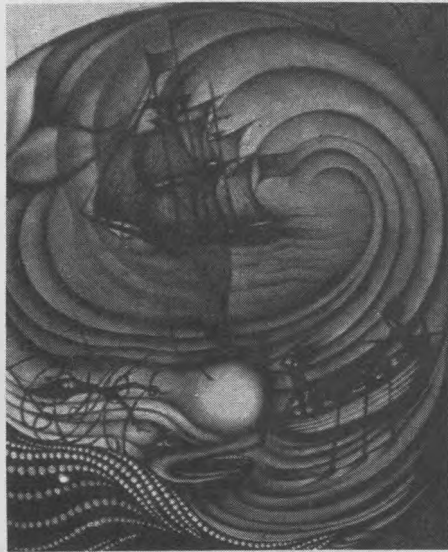
ύπήρχαν δύο περιθόλοι, ποτέ όμως π.χ. ό τέταρτος μέ τόν τρίτο όπως τό έννοει τό «Ζευγαρωτό» σύστημα τού Χ. (1979,63) αλλά ό τέταρτος μέ τόν πρώτο (φάση τρίτη). Μόνο έτσι τακτοποιημένοι οί περιθόλοι μπορούν ν' άποτελέσουν πραγματικό άρχαιολογικό δεδομένο. Είναι όπωσδήποτε παράλογο νά θεωρεί κανείς τούς 6 ή 7 αύτούς περιθόλους σύγχρονους. Παρόμοιοι περιθόλοι έχουν βρεθεί σέ πολλές θέσεις σ' όλη τήν νεολιθική οίκουμένη στούς χρόνους εκείνους πού άσκειται ό τρόπος ζωής πού χαρακτηρίζει τό τέλος τής νεολιθικής (ή χαλκολιθικής) έποχής, χωρίς θέβαια νά υπάρχει χρονολογική άντιστοιχία μεταξύ των διαφόρων θέσεων, (Hacılar, Mersin) σέ πολλές θέσεις των πολιτισμών, Salcuta, Cucuteni, Gumelnita τής βαλκανικής, στήν κεντρική και άλλη Εύρώπη.

Άλλά ή έπιβεβαίωση τής αναδιοργάνωσης των περιθόλων τού Διμηνιού βρίσκεται στό Σέσκλο. Στούς άντίστοιχους χρόνους, τό Σέσκλο έχει δύο περιθόλους, πού είναι άρκετά άπομακρυσμένοι ό ένας άπ' τόν άλλο. Οί περιθόλοι, όπως και τά νεκροταφεία, είναι φαινόμενο τού τέλους τής νεολιθικής έποχής, πουθενά προηγούμενος σ' όλη τήν νεολιθική οίκουμένη δέν διαπιστώθηκαν περιθόλοι (για τόν πύργο και φανταστικό τείχος τής Ίεριχούς βλέπε Hours F. 1966, «Les debuts du Néolithique dans le proche-Orient» στό Travaux et Jours 20, 3-23). Ό περιθόλος τού Σέσκλου τής μέσης νεολιθικής δέν είναι περιθόλος, όχι γιατί ή ανάπτυξη αύτου τού τείχους είναι ύποθετική και θεμελιωμένη σέ άσθενή στοιχεία όπως κρίνει τήν κατασκευή αύτή τού Θεοχάρη ό Γ.Χ. (1979,85, σην. 87) αλλά γιατί μάς τό λέει ό ίδιος ό Τσούντας στή σελ. 75 τού γνωστού βιβλίου του (1908). «Όύτοι είναι κατά τό πλείστον τεθεμελιωμένοι επί τού στερεού εδάφους και δέν έχουνιν πρόσωπον πρός έξω, άλλ' είναι έκτισμένοι ως αναλήμματα» ένα άπ' αύτά τά αναλήμματα τού Τσούντα έξέλαβε σάν περιθόλο ό Θεοχάρης.

Έξάντας / Λογοτεχνία

Μισέλ Τουρνιέ

Παρασκευάς
ή Στίς μονές τού Είρηνικου

Έξάντας / Λογοτεχνία

Νεντίμ Γκιουρσέλ

Μακρύ καλοκαίρι
στήν Ίσταμπούλ

Γυναικείες μορφές του θανάτου

στην 'Αρχαία 'Ελλάδα

του Jean Pierre Vernant

Για να δηλώσουν τον θάνατο, οι Έλληνες χρησιμοποιούν, ως γνωστό, ένα ούσιαστικό άρσενικού γένους. Στις εικονιστικές παραστάσεις, ο Θάνατος των αρχαίων εμφανίζεται πλάι στον αδελφό του τον Ύπνο, έχοντας τα χαρακτηριστικά ενός άντρα στην άκμή της ηλικίας του και φορώντας περικεφαλαία και θώρακα. Σ' αυτές τις παραστάσεις, οι δύο θεϊκοί αδελφοί εικονίζονται να σηκώνουν τό πτώμα ενός ήρωα που σκοτώθηκε στο πεδίο της μάχης, για να το μεταφέρουν μακριά, εκεί όπου θά του αποδοθούν οι νεκρικές τιμές· και τό μό'ο στοιχείο πού τούς ξεχωρίζει από τούς κοινούς μαχητές είναι οι δυνατές φτερούγες πού φυτρώνουν από τούς ώμους τους. Αυτός λοιπόν ο Θάνατος, πού δέν σκοτώνει, αλλά υποδέχεται μόνο τό νεκρό, δέν έχει στην όψη του τίποτε τό τρομαχτικό και τό τερατόμορφο. Στην εικονογραφία, ο άνδροπρεπής Θάνατος μπορεί μάλιστα να πάρει τή μορφή του πολεμιστή, πού βρήκε τήν τέλεια ολοκλήρωση τής ζωής του σ' αυτό πού οι Έλληνες ονόμαζαν *θάνατον καλόν*: χάρη στά κατορθώματά του και στον ήρωικό του θάνατο, ο αγωνιστής πού έπεσε στην πρώτη γραμμή τής μάχης παραμένει για πάντα στη

ζωή και στη μνήμη των ανθρώπων. Τό έπος ύμνει συνεχώς τ' όνομά του, τραγουδά τήν άφθαρτη δόξα του. Οι επιτύμβιες στήλες του βου αιώνα τον παρασταίνουν πάνω στον τάφο του, τον εικονίζουν για πάντα στο άνθος τής ηλικίας του, στη λάμψη τής αντρικής όμορφιάς του.

Ο άρσενικός λοιπόν Θάνατος δέν μοιάζει να ένσαρκώνει αυτή τή φοβερή δύναμη καταστροφής, πού πέφτει πάνω στους ανθρώπους για να τούς άφανίσει.

Μέ τή φοβερή του όμως όψη, ο θάνατος, ως δύναμη τρόμου πού εκφράζει τό άνείπωτο και τό άδιανόητο, τή ριζική έτερότητα, ένσαρκώνεται σε μιά γυναικεία φρικιαστική μορφή: στο τερατόμορφο πρόσωπο τής Γοργώς, πού τό άνυπόφορο βλέμμα της απολιθώνει. Γυναίκα όμως είναι επίσης και ή μαύρη, σκοτεινή, μοχθηρή, φοβερή, στυγερή Κήρα, πού εκπροσωπεί τον θάνατο ως κακοποιό δύναμη, πού, διψασμένη για αίμα, ρίχνεται λυσσασμένη πάνω στους ανθρώπους για να τούς καταστρέψει και να τούς καταδρόχθίσει, για να τούς καταποντίσει τελικά σ' αυτή τή νύχτα όπου τούς έταξε ή μοίρα τους.

Ὁ Θάνατος βέβαια δέν εἶναι «ἥσυχος καί γλυκός» γιά τούς ἀνθρώπους, ὅπως ὁ ἀδελφός του ὁ Ὑπνος. Ἐχει, λέει ὁ Ἡσίοδος, «καρδιά ἀπό σίδηρο καί χάλκινη στά στήθια τῆ σκληρῆ ψυχῆ του, κι ὅποιον ἀρπάξει πιά, γιά πάντα τόν κραταίει» (Θεογονία, 764-766, μετ. Π. Λεκατσά). Δέν ξεφεύγει κανείς ἀπό τόν Θάνατο, οὔτε καί ξαναγυρίζει πίσω. Ὁ Θάνατος εἶναι ἀδυσώπητος, ἀλλά ἡ εἰκόνα τῆς Κήρας εἶναι ἐντελῶς διαφορετική. Στήν Ἰλιάδα (Σ, 535 κ.ἐξ.), ἡ ὀλέθρια (ὀλοή) Κήρα εἰκονίζεται σέ ὅλη τῆς τῆ δραστηριότητά πάνω στήν ἀσπίδα τοῦ Ἀχιλλεῆα:

«κι ἔπιανε πότε ἕναν ἀλάβωτο, πότε ἕναν λαβωμένο, πού ζοῦσε ἀκόμα, πότε ξέσερνε κάποιον νεκρό ἀπ' τό πόδι, κι ἀπό τό αἷμα τῶν ἀντρῶν στούς ὤμους τῆς ἄλικο ροῦχο ἐφόρειε»
(μετ. Ν. Καζαντζάκη - Ι. Θ. Κακριδῆ).

Ὁ ποιητής τῆς Ἀσπίδος - ἔργου πού ἀποδίδεται στόν Ἡσίοδο - γίνεται πύο παραστατικός ὅταν ἀναφέρεται στήν ἴδια σκηνή:

«Καί οἱ σκοτεινές ἀνάμεσά τους Κῆρες τ' ἄσπρα χτυπώντας δόντια τους, τρομάρα νά τίς βλέπεις, ζοφερές, αἱματωμένες καί φριχτές γιά τά κορμιά πού ἐπέφταν συννερίζαν· κι ὅλες ὀρμούσανε νά πιοῦνε μαῦρο γαῖμα. Κι ὅποιον πεσμένο πρωταρπάζανε, ἡ μόλις χτυπημένον πού ἔπεφτε τοῦ μπῆγαν στό κορμί τά νύχια τά μεγάλα τους, καί τοῦ κατέβαινε στόν Ἄδην ἡ ψυχῆ, στόν παγωμένο Τάρταρο. Κι ὅταν ἡ ψυχῆ τους χόρταινε αἷμα ἀνθρώπινο, ἔξωπίσω τό κουφάρι ἐρρίζανε, καί ξαναφέρνανε τῆ λύσσα τους στής μάχης μέσα τήν ἀντάρα»
(248 κ.ἐξ. μετ. Π. Λεκατσά).

Δέ βρισκόμαστε πιά, ὅπως μέ τό Θάνατο, στό χώρο τοῦ ἀνεπανόρθωτου, ἀπ' ὅπου κανένα θνητό πλάσμα δέν μπορεῖ νά ξεφύγει, ἕνα χώρο ὅμως πού ὁ ἥρωας τόν ἀντιμετωπίζει μέ τέτοιο τρόπο, ὥστε νά ἐπιζει τελικά δοξασμένους στή μνήμη τῶν ἀνθρώπων. Εἴμαστε στό ἐπίπεδο ὅπου δροῦν ὀλέθριες δυνάμεις, ἀπαίσιες στρίγγλες, πού χορταίνουν τό αἰμοδόρο μῖσος τους.

Ὁ Θάνατος ἀρσενικός, ἡ Γοργώ καί ἡ Κήρα θηλυκές. Ἡ ἀντίθεση τῶν φύλων ἀντιστοιχεῖ ἄραγε σ' αὐτές τίς δύο ὄψεις τοῦ ἑλληνικοῦ θανάτου; Ἀπό τῆ μιά μεριά εἶναι ὁ Θάνατος, πύο κοντά στόν θάνατον τόν καλόν, ὡς ιδεώδες τῆς ἥρωικῆς ζωῆς, ἐγγυητής μιᾶς ἀθάνατης δόξας. Κι ἀπό τήν ἄλλη μεριά εἶναι ἡ Γοργώ καί ἡ Κήρα, πύο κοντά στήν ἀποστροφή καί τῆ φρίκη πού προκαλεῖ ἡ μεταμόρφωση τοῦ ζωντανοῦ σέ πτώμα, τοῦ πτώματος σέ κουφάρι. Ἄς προχωρήσω ὅμως τήν ἀνάλυσή μας. Ἡ ταφική ἱερωσύνη, ἡ κατάσταση τοῦ νεκροῦ, ὁ ὠραῖος νεκρός, ἡ μορφή τοῦ θανάτου: μέ ὄλους αὐτούς τούς τρόπους, οἱ ζωντανοί κατασταίνονται τούς νεκρούς παρόντες, πύο παρόντες μάλιστα κι ἀπό τούς ἴδιους τούς ζωντανούς. Πρόκειται γιά μιά κοινωνική στρατηγική πού, θεωρώντας τούς νεκρούς καί κυρίως ὀρισμένους ἀπό αὐτούς ὡς τό ἴδιο τό παρελθόν τῆς πόλης - ἕνα παρελθόν ἀδιά-

λειπτα παρόν γιά τήν ὁμάδα μέσ' ἀπό τούς μηχανισμούς τῆς συλλογικῆς μνήμης -, ἀναλαμβάνει νά δαμάσει τό θάνατο, νά τόν ἐκπολιτίσει, δηλαδή νά τόν ἀρνηθεῖ ὡς τέτοιο πού εἶναι. Μέ τῆ Γοργώ ὅμως καί τήν Κήρα, δέν πρόκειται πιά γιά τούς νεκρούς ἔτσι ὅπως τούς θυμοῦνται οἱ ζωντανοί, ἔτσι ὅπως τούς μνημονεύουν καί τούς τιμοῦνε· πρόκειται γιά τήν πύο ἄμεση ἀντιπαράθεση μέ τόν ἴδιο τό θάνατο, τόν καθαυτό θάνατο, αὐτό τό πέρα ἀπό μᾶς, αὐτό τό χάσμα τῆς ἄλλης πλευρᾶς, πού κανένα βλέμμα δέν μπορεῖ νά φτάσει, κανένας λόγος δέν μπορεῖ νά τό ἐκφράσει: τίποτε, παρά μονάχα ἡ φρίκη μιᾶς ἀνείπωτης Νύχτας.

Ἴσως ὅμως ἡ διχοτομία αὐτή νά εἶναι πύο ἀπόλυτη καί νά πρέπει νά τήν ἀπαλύνουμε μέ κάποιες βελτιώσεις, προσθήκες ἢ ἀποχωρήσεις. Ὑπάρχουν γυναικεῖες μορφές τοῦ θανάτου, οἱ Σειρήνες, οἱ Ἀρπυιες, οἱ Σφίγγες κι ἄλλες ἀκόμα, πού συνδυάζουν, μέ τήν ἀγωνία καί τόν τρόμο, τήν ἔλξη, τήν ἡδονή καί τῆ γοητεία. Ὑπάρχουν περιοχές, ὅπου ὁ Θάνατος συναπαντιέται μέ τόν Ἔρωτα κι ὅπου ὁ ἀγώνας ἔως θανάτου τοῦ πολεμιστοῦ ἀγγίζει, σέ κάποια ἀκαθόριστα σύνορα, τῆ σεξουαλικῆ ἔλξη καί τό σμίξιμο τοῦ ἀντρα καί τῆς γυναίκας.

Γιά νά διακρίνουμε αὐτούς τούς χώρους ὅπου γειτονεῦν ὁ θάνατος κι ὁ πόθος, γιά νά ἐπισημάνουμε, ἀνάμεσα στίς μορφές τοῦ ἑλληνικοῦ θανάτου, ἐκεῖνες τίς μορφές πού παίρνουν ἀπό τό πρόσωπο τῆς γυναίκας, καί ἰδιαίτερα τῆς κόρης, τῆ δύναμη τῆς παρᾶξενης γοητείας του, τήν ἀνησυχητική χάρη τῆς ὀμορφιάς του, θά πρέπει ν' ἀκολουθήσουμε πολλούς δρόμους.

Ὁ πρῶτος μᾶς ὀδηγεῖ ὡς τίς πρωταρχές. Στή Θεογονία, ἡ γέννηση τῆς Ἀφροδίτης ἀναφέρεται πρῖν τόν Κατάλογο τῶν παιδιῶν τῆς Νύχτας, πού τά τρία πρῶτα δηλώνουν, μέ τά ὀνόματά τους, τό θάνατο: «καί ἡ Νύχτα γέννησε τῆ συγγερῆ Μοῖρα (Μόρος), καί τῆ μαύρη Κήρα καί τό Θάνατο» (211-212).

Τῆ νιογέννητη Ἀφροδίτη τῆ συντροφεῦν ἀμέσως ὁ Ἔρωτας καί ὁ Ἴμερος, πού δέν θά τήν ἐγκαταλείψουν ποτέ πιά. Ἀπό τήν πρώτη μέρα, ὁ κλῆρος τῆς, ἡ τμή τῆς, εἶναι ἡ γλυκιά ἡ ἡδονή, τά τρυφερόλογα τῶν παρθένων (παρθενικοί ὄαροι), ἀλλά καί οἱ ἀπάτες (ἐξαπάται) καί τό σμίξιμο τό ἐρωτικό (φιλότης) - (πρβλ. ὄαριστύς, ἡ ἐρωτική συνομιλία, ὄαρίζω, ἐρωτοτροπῶ· ὄλοι αὐτοί οἱ ὄροι σχετίζονται μέ τῆ λέξη ὄαρ, πού δηλώνει τῆ σεξουαλικῆ σύντροφο, τῆ σύζυγο μέ τήν ὅποια κρυφομιλά κανείς πάνω στό κρεβάτι).

Ἄς δοῦμε τώρα τά παιδιά τῆς Νύχτας, τῆς μαύρης Νύχτας, πού μοιάζει ν' ἀντιτάσσεται ὀλότελα στή λαμπερή Ἀφροδίτη, στή χρυσέην θεά. Σ' αὐτό τό ἀπαίσιο παιδομάνι τῆς Νύχτας, ὁ θάνατος μέ τῆ γυναικεῖα μορφή, ἡ Κήρα, κατέχει ἰδιαίτερη θέση. Ἡ Νύχτα εἶναι, μαζί μέ τό Ἐρεβος, ἡ δύναμη πού βγήκε ἀπό τό Χάος, τό ἀρχέγονο Χάσμα, ὅταν στόν κόσμο ὑπῆρχε μονάχα ἕνα τεράστιο σκοτεινό δάραθρο, ἕνα ἀπύθμενο ἀνοιγμα, χωρίς καμιά κατεύθυνση. Ἡ λέξη Χάος σχετίζεται μέ τά ρήματα χάινω, χάσκω. Στήν Ἰλιάδα π.χ. (Ψ, 78-79), τό φάντασμα τοῦ Πατρόκλου στέκεται μπροστά στόν Ἀχιλλεῆα καί τοῦ θυμίζει τῆ μοῖρα τοῦ Χάρου πού τοῦ ἔλαχε τήν ὥρα πού γεννιόταν, μέ τῆ μορφή τῆς «συγγερῆς Κήρας πού ἀνοῖξε τό στόμα γιά νά μέ καταπιεῖ». Τό ρῆμα ἀμφιχαίνω δει-

χνει πράγματι ότι η Κήρα, όταν ανοίγει διάπλατα το στόμα για να μάς καταδροχθίσει, μάς ξαποστελνει σ' αυτό το άρχεγονο χάσμα, σ' αυτόν τόν πρωτόγονο σκοτεινό χώρο σύγχυσης, πού τόν προεκτείνουν και τόν σημαδεύουν, θά λέγαμε, ή Νύχτα και τά παιδιά της, μέσα στον τωρινό οργανωμένο κόσμο. Άλλά τί βλέπουμε ανάμεσα σ' αυτά τά παιδιά πού γέννησε ή Νύχτα, άμέσως μόλις ξεπρόβαλε από τό χάος και χωρίς νά σμίξει μέ κανέναν, έτσι, σά νά λάξευε τά τέκνα της στό ίδιο τό ζοφερό της εΐναι; Πλάι σέ σκοτεινές κι άρνητικές Δυνάμεις, πού ένσαρκώνουν τό θάνατο, τή δυστυχία, τή στέρηση, τήν τιμωρία, παρουσιάζονται κι αυτές οι άμορφες κοπέλες πού τίς λένε Έσπερίδες. Πέρα στα δυτικά, στα πέρατα του κόσμου, εκεί όπου ό "Ηλιος καταποντίζεται κάθε βράδυ για νά χαθεί κι αυτός μέσα στή νύχτα, αυτές οι παρθένες φυλάγουν τά χρυσά μήλα πού τούς έμπιστευτήκαν. Τό μήλο είναι ό καρπός πού προσφέρει ό έρωτευμένος άγαπημένος του για νά τής έκφορμάσει τόν έρωτά του, είναι σύμβολο έρωτικής ένωσης, υπόσχεση αιώνιου γάμου. Αυτός όμως ό άπρόσιτος κήπος μέ τά καρποφόρα δέντρα, πέρ' από τόν Ώκεανό, τό σύνορο του κόσμου, αυτός ό τόπος, όπου ζουν οι Έσπερίδες κάτω από τό άγρυπνο μάτι ενός άγχιου δράκοντα, μάς μιλάει εύγλωττα: ό Δίας και ή Ήρα μπορούν βέβαια νά σμίξουν μέσα 'σ' αυτό τόν κήπο, οι θνητοί όμως, για νά μπορέσουν νά τόν φτάσουν όπως όνειρεύονται καμιά φορά, θά πρέπει νά περάσουν μέσ' από τό θάνατο.

Άνάμεσα σέ άλλα δεινά πού γέννησε ή Νύχτα (τίς Μοΐρες, τή Νέμεση, τό Γήρας), συγκαταλέγονται ή έρωτική τρυφερότητα (Φιλότης) και ή Απάτη, πού άποτελούν και οι δύο τό προνόμιο (τιμή) και τόν κληρο (μοΐρα) τής Αφροδίτης. Και δέν είναι μόνο αυτά. Συνδεμένοι μέ τίς Συμπλοκές, τίς Μάχες, τούς Φόβους και τούς Σκοτωμούς - όλο αυτό τό άπαίσιο συνάφι, όλες αυτές τίς μορφές του δίαιου θανάτου - παρουσιάζονται οι Ψευδείς Λόγοι, πού θυμίζουν τόσο πολύ τά τρυφερόλογα και τά ξεγελάσματα (έξαπάτας) των κοριτσιών, όπως δείχνουν ξεκάθαρα άλλα χωρία του Ήσιόδου: στα στήθια της Πανδώρας, της πρώτης γυναίκας, άπ' όπου ξεφύτρωσε «τό γένος των θηλυκών γυναικών» (εκ τής γάρ γένος έστι γυναικων θηλυτεράων, Θεογονία, 590), ό Έρμής δάζει τά ψέματα και τά δολερά τά λόγια (ψεύδεά θ' αϊμυλίους τε λόγους, Έργα και Ήμέραι, 78). Γι' αυτό κι ό Ήσιόδος προειδοποιεί τόν άντρα αναγνώστη του: άς προσέξει μήπως και τόν ξεγελάσει καμιά γυναίκα, γλυκοψιθυρίζοντάς του λόγια άπατηλά. Χρειάζεται άραγε νά θυμίσουμε πώς τόν καιρό όπου δέν ύπηρχαν άκόμη γυναίκες, πριν δηλαδή από τή δημιουργία της Πανδώρας, δέν ύπηρχε κι ό θάνατος για τούς άντρες; Ζώντας σαν θεοί μαζί μέ τούς θεούς, οι άντρες, τή χρυσή εποχή, έμεναν νέοι κι ανάλλαγοι σ' όλη τους τή ζωή, κι αντί για θανά, τούς τύλιγε κάτι σαν ύπνος γλυκός. Ό θάνατος και ή γυναίκα ξεπρόβαλαν από κοινού.

Στήν εικόνα πού έπλασε ό Ήσιόδος για τή γυναίκα, για τή γοητεία της, τήν έλξη πού άσκει στον άντρα - τήν «άφροδιτική» πλευρά της - ύπάρχει λοιπόν μιά συνοχή μέ τίς νυχτερινές Δυνάμεις του θανάτου, πού θά μπορούσε κανείς νά τήν άποδώσει σ' αυτό πού όνόμασαν μισογυνία του Ήσιόδου. Έτσι όμως θ' άπλοποιούσαμε τόν Ήσιόδο - ή «μισογυνία» του πρέπει νά ένταχτεί στό πολιτισμικό του πλαίσιο - και θά παραμελούσαμε πολύτιμες ένδείξεις, γενικής σημασίας, σχετικά μέ τίς ανταλλαγές πού γίνονται,

τίς άλληλεπιδράσεις πού πραγματώνονται ανάμεσα στον Έρωτα και στο Θάνατο.

Τά έρωτικά γλυκόλογα, τό τρυφερό κουβεντολόγι ανάμεσα στο άγόρι και στο κορίτσι, τά ξαναβρίσκουμε σ' ένα χωρίο της Ήλιάδας, όπου είχαν φανεί άνεξήγητα κι άσυνάρτητα. Βρισκόμαστε στο κυριότερο σημείο της διήγησης. Ό Έκτορας, μένοντας μόνος μπροστά στα τείχη της Τροίας και καρτερώντας τόν Άχιλλέα πού όρμά για νά συγκρουστούν, άκούει τούς δύο γονιούς του πού τόν ίκετεύουν νά μπει στο κάστρο όπως οι άλλοι Τρώες. Άν δεχτεί τή μονομαχία, λένε, αυτό τόν άγώνα σώμα προς σώμα. ό θάνατος είναι σίγουρος. Ό Έκτορας άναρωτιέται, διατάζει, συνομιλεί μέ τήν ψυχή του. Για μιά στιγμή, φαντάζεται κάποια συμφωνία άδύνατη, πού θ' άπότελε τή φονική συμπλοκή των δύο άντρών. Θά μπορούσε δηλαδή νά παρατήσει τήν άσπίδα του, τό κράνος του, τό κοντάρι του, νά γυμνωθεί από τήν άρματωσιά του και νά πάει ν' ανταμώσει τόν Άχιλλέα για νά του τάξει, μαζί μέ τήν Έλένη, όσα πλούτη επιθυμούν οι Άχαιοί. Άν όμως πλησιάσει τόν Έλληνα ξαματωτος (γυμνός), ό έχθρός του θά τόν σκοτώσει άνελέητα. Τό κείμενο όμως δέν λέει μονάχα γυμνός, αλλά προσθέτει μιά παρομοίωση πού μεταθέτει τό νόημα της λέξης: γυμνός, «σαν γυναίκα» (Ήλιάδα, Χ, 124-125).

Αυτή ή άναφορά σέ μιά συνάντηση μέ τόν έχθρό, όπου ό ένας από τούς δύο πολεμιστές - ό Έκτορας - θά αισθανόταν, σέ σχέση μέ τόν άλλον - τόν Άχιλλέα - , πώς βρίσκεται σέ θέση σχεδόν γυναικας, συνοδεύεται από μιά παρατήρηση του Έκτορα πού έφερε σέ άμυχανία τούς σχολιαστές:

Καιρός δέν είναι πιά - μονολογεί ό Έκτορας - νά στήσουμε γλυκοκουβεντολόγι (όαρίζειν), λόγια του άνέμου, ως ένας άγουρος πού σμίγει μέ κοπέλα, ως μιά κοπέλα κι ένας άγουρος πού γλυκοκουβεντιάζουν. Κάλλιο θαρρώ μιάν ώρα άρχύτερα νά πιάσουμε τό άπάλε, σέ ποιόν νά ιδούμε ό άφέντης του Όλυμπου τή νίκη θά χαρίσει»

(Ήλιάδα, Χ, 126-130, μετ. Ν. Καζαντζάκη - Ι.Θ. Κακριδή).

Σ' αυτό τό κείμενο, ύπάρχει βέβαια μιά αντίθεση ανάμεσα στο σώμα προς σώμα των άντρών πολεμιστών, κάτω από τό βλέμμα του Θανάτου, και στήν έρωτική συνάντηση του άγοριού και του κοριτσιού, κάτω από τό βλέμμα του Έρωτα, αλλά, για νά εκφραστεί αυτή ή αντίθεση και ν' άποκτήσει νόημα, προϋποθέτει κάποια άναλογία ανάμεσα στις δύο μορφές «πλησιάσματος» και «ένωσης».

Αυτό μπορούμε νά τό άποδείξουμε μέ πολλούς τρόπους. Πρώτα-πρώτα, ή Ήλιάδα χρησιμοποιεί δύο φoρές τόν ορο άριστός, τήν έρωτική συνάντηση, για νά δηλώσει τήν κατά μέτωπο σύγκρουση, τόν άγώνα σώμα προς σώμα αυτών πού μάχονται στις πρώτες γραμμές, «εκεί πού οι πρόμαχοι έστησαν γλυκό κουβεντολόγι (προμάχων άριστόν)» ή, γενικότερα άκόμη:

«Ίσια μπροστά άς γυνά καθένας σας λοιπόν, και για άς γλιτώσει για άς σκοτωθεί τέτοιο έχει ό πόλεμος γλυκοκουβεντολόγι! (πολέμου άριστός)»

(Ήλιάδα, Ν, 291 και Ρ, 228, μετ. Ν. Καζαντζάκη - Ι. Θ. Κακριδή).

Δεύτερον, οί γυναικείες σημασίες τῆς λέξης *γυνός*, πού υπογραμμίζει ὁ Ἔκτορας, ἐπιδεδεικνύονται στό τέλος τῆς μονομαχίας, ὅπου ὁ καθέννας ἀπό τοὺς δύο ἀντιπάλους πάει νά δοκιμάσει τόν ἄλλον. «Γιά σίμωσε (εἶχε πει ὁ Ἀχιλλέας στόν Ἔκτορα σέ μιά προηγούμενη συνάντηση), γιά σίμωσε μίαν ὥρα ἀρχύτερα τό Χάρο ν' ἀνταμώνεις!» (Ἰλιάδα, Υ, 29, μετ. Καζ.-Κακρ.). Τόν νεκρό πιά τώρα Ἔκτορα, ὁ Ἀχιλλέας τόν ξεγυμνώνει ἀπό τ' ἄρματά του, ὅπως συνηθίζοταν. Νάτος λοιπόν ὁ Ἔκτορας, πεσμένος στό χῶμα, *γυμνός*, ξαρματωμένος-ξεγυμνωμένος, ἔτσι ὅπως εἶχε κάποια στιγμὴ σκεφτεῖ νά παρουσιαστεῖ γιά ν' ἀποφύγει τή δοκιμασία τοῦ ἀγώνα. Οἱ Ἀχαιοὶ μαζεύονται ὀλόγυρα στό νεκρό. Κι ὁ καθέννας τοῦ δίνει καί μιά κονταριά, λέγοντας στό διπλανό του:

«Γιά δές, πού αὐτός ἐδῶ ὁ Ἔκτορας εἶναι πιό μαλακός στό ἄγγιγμα (μαλακώτερος ἀμφαφάσθαι) ἀπό ἐκεῖνον πού ἄναβε ἀσπλαχνα τή φλόγα στά καρᾶβια μας»

(Ἰλιάδα, Χ, 373-374).

Μαλακός εἶναι μιά λέξη πού ταιριάζει σέ γυναίκα ἢ σ' ἕναν γυναικωτό. Πίσω ἀπό τή φονική σύγκρουση σῶμα πρὸς σῶμα, ξεπροβάλλουν ἔμμεσα εἰκόνες σαρκικής ἔνωσης· παρόμοιες ὅμως εἰκόνες τίς φέρνουν στό νοῦ καί μερικά λόγια τῶν ἡρώων πολεμιστῶν, ὅταν μιλοῦν γιά τὰ ὄπλα τῆς ἀντρίκιας πάλης τους, θεωρώντας πῶς τό κοντάρι καί τό ξίφος τους θέλουν νά κορέσουν τήν πείνα τους μέ τίς σάρκες τοῦ ἐχθροῦ. «Τό μακρύ κοντάρι μου (λέει ὁ Ἔκτορας στόν Αἴαντα) θά κατασπαράξει τήν ἀσπρη σάν τόν κρῖνο σάρκα σου (χρόα λειριόεντα δάψει)» (Ἰλιάδα, Ν, 830-831). Ἄσπρη σάν τόν κρῖνο ἢ σάρκα τοῦ Αἴαντα; Ξέρουμε ὅμως πῶς στά ἀγγεῖα οἱ ἄντρες εἰκονίζονται μέ σκούρο χρῶμα, ἐνῶ οἱ γυναῖκες παρασταίνονται ἄσπρες.

Κι ἄλλοι ὅμως ὄροι συγκλίνουν, τέλος, στό νά υπογραμμίσουν αὐτῇ τῇ διασταύρωση ἀνάμεσα στίς εἰκόνες τῆς ἀνελέτητης μάχης καί στίς εἰκόνες τῆς ἐρωτικῆς ἔνωσης δύο κορμιῶν.

Μείγνυμι, σμίγω ἐρωτικά, σημαίνει ἐπίσης συμπλέκομαι, συγκρούομαι στή μάχη. Ὄταν ὁ Διομήδης «συμπλέκεται μέ τούς Τρῶες», αὐτό σημαίνει πῶς ἐρχονται στά χέρια. Μπροστά στόν Ἔκτορα πού καλεῖ τοὺς δικούς του «ὄχι χορό νά στήσουνε, ἀλλά νά πολεμήσουν», ὁ Αἴαντας ἐγκαρδιώνει τοὺς Ἕλληνες, λέγοντας ὅτι δέν ἔχουν τίποτε καλύτερο νά κάνουν παρά νά «σμίξουν» (*μιζαί*) τό μένος καί τὰ μπράτσα τους καί νά ῥθουν στά χέρια μέ τόν ἐχθρό, παλεύοντας σῶμα πρὸς σῶμα, ἐκ τοῦ συστάδην (*αὐτοσχεδίη*, Ἰλιάδα, Ο, 510).

Τό ἴδιο βλέπουμε καί μέ τὰ ρήματα *δαμάζω*, *δάμνημι*, *δάζω* στό ζυγό, *τιθασεύω*. Δαμάζει κανεῖς τή γυναίκα πού τήν κάνει δική του, ὅπως δαμάζει καί τόν νεκρό, θανατώνοντάς τον. Πρῖν ἀπό τόν ἀγώνα, κάθε πολεμιστῆς περηφανεύεται ἔτσι πῶς γρήγορα θά δαμάσει τόν ἀντίπαλό του· αὐτός ὅμως πού ἔχει τή δύναμη νά δαμάζει θεοὺς κι ἀνθρώπους εἶναι ὁ Ἔρωτας, ὅπως τόν ὑμνεῖ ὁ Ἡσίοδος στή *Θεογονία*.

Ἡ κυριαρχία τοῦ Ἔρωτα, ὁ ζυγός πού ἐπιβάλλει, ἀνάγονται σ' ἕνα εἶδος μαγείας, σέ μιά *θέλιξιν*. Ὁ Ἔρωτας εἶναι ἕνας γητευτής. Ὄταν μᾶς διακατέχει,

μᾶς ἀποσπᾶει ἀπό τίς συνηθισμένες μας ἐγνίες, ἀπό τόν καθημερινό μας ὀρίζοντα, γιά νά μᾶς ἀνοίξει μίαν ἄλλη ὑπαρκτική διάσταση. Κι αὐτῇ τῇ μεταμόρφωση πού, ἀπό μέσα, μᾶς παραδίνει ὀλοκληρωτικά στήν ἐξουσία τοῦ θεοῦ, οἱ Ἕλληνες τήν ἐκφράζουν λέγοντας πῶς ὁ Ἔρωτας τυλίγει τό νοῦ, τίς σκέψεις μας, μέσα σ' ἕνα εἶδος σύννεφου, πού ἀπλώνεται ὀλόγυρά μας γιά νά μᾶς κρύψει (*ἀμφικαλύπτω*). Κι ὁ θάνατος ἐπίσης, ὅταν ἀρπάξει ἕναν ἄνθρωπο γιά νά τόν πάει ἀπό τόν κόσμο τοῦ φωτός στόν κόσμο τῆς νύχτας, τόν κρύβει περιβάλλοντάς τον μ' ἕνα σκοτεινό σύννεφο: σκεπάζει τό πρόσωπο τοῦ νεκροῦ μ' ἕνα σκοτεινό προσωπεῖο καί τό παραδίνει ἔτσι στό ἀόρατο.

Τιμώντας τόν Ἔρωτα, ὁ Ἡσίοδος τόν ὀρίζει μέ τό ἐπίθετο *λυομελής*, αὐτός πού λύνει, πού «ξεκλειδώνει» τὰ μέλη τῶν θεῶν καί τῶν ἀνθρώπων. Στήν ἐρωτική πάλη, ὁ πόθος κόβει τὰ γόνατα· τό ἴδιο κάνει κι ὁ θάνατος στόν πολεμικό ἀγώνα. Ὄταν ἕνας μαχητής πέφτει γιά νά μὴν ξανασηκωθεῖ, λένε πῶς τοῦ λύθηκαν τὰ γόνατα. Γιατί ὅμως τὰ γόνατα; Γιατί εἶναι ἡ ἔδρα μᾶς ζωτικῆς ἐνέργειας, μᾶς ἀντρικῆς δύναμης, πού συγγενεύουν μέ τό ὑγρό στοιχείο: αὐτές οἱ πηγές δύναμης στερεοῦν ὀλότελα μέ τό θάνατο – οἱ νεκροὶ εἶναι *Καμόντες*, *Κεκηκότες*, δηλαδή κουρασμένοι, ἐξαντλημένοι, ἄδαιοι – ἀλλά τρέχουν ἐπίσης καί ξοδεύονται στά ἔργα τοῦ πολέμου, μέ τήν κούραση, τόν ἰδρώτα, τὰ δάκρυα τοῦ πόνου καί τοῦ πένθους – ὅπως ἄλλωστε καί στά ἔργα τοῦ ἔρωτα, ὅπου ὁ ἄντρας ἀποστεγνώνεται, χάνει τήν ἰκμάδα του καί τοὺς χυμούς του, ἐνῶ ἡ γυναίκα, ὄλο δροσιά, νιώθει ἀκόμη πιό γεμάτη. Ἡ ἀπλή παρουσία μᾶς γυναίκας, μέ τόν πόθο πού πηγάζει ἀπό μέσα της, καί ἰδιαίτερα ἀπό τὰ λαμπερά της μάτια καί τό ὑγρό της βλέμμα, ἀρκεῖ γιά νά μαλακώσει, νά «ὑδροποιήσει» τή δύναμη τοῦ ἀρσενικοῦ, νά τοῦ λύσει, νά τοῦ κόψει τὰ γόνατα. Σ' αὐτῇ τῇ διαφορᾷ πού τήν ἀντιτάσσει στό ἀρσενικό στοιχείο, ἡ θηλυκότητα ἐνεργεῖ ὅπως ἀκριβῶς κι ὁ θάνατος, ἔστω κι ἂν τραβᾷ κοντά της τόν ἄντρα μέ μιά δύναμη ἀκατανίκητη. Σχετικά μέ αὐτό τό σημείο, ἄς ἀναφέρουμε ἕνα εὐγλωττο ἀπόσπασμα τοῦ Ἀλκμᾶνα: «Μέ τόν πόθο πού λύνει τὰ μέλη (*λυομελής*), σέ κοιτάζει (ἢ γυναίκα) μ' ἕνα βλέμμα πιό διαλυτικό (*τακερός*: λιγωμένος, ὑγρός, διαλυτικός) ἀπό τόν Ὑπνο καί τόν Θάνατο». Τό βλέμμα τῆς γυναίκας λιώνει περισσότερο ἀπ' ὅσο ὁ θάνατος: ὁ Θάνατος παίρνει ἐδῶ γυναικεία μορφή, ὄχι πιά ἀποκρουστική καί τερατώδη, ὅπως ἡ Γοργώ ἢ ἡ Κήρα, ἀλλά συγκλονιστική στήν ὁμορφιά της, ἔλκυστική καί συνάμα ἐπικίνδυνη, ὅπως εἶναι τό ἀντικείμενο ἑνός ἀνέφιπτου πόθου, τοῦ πόθου γι' αὐτό πού εἶναι ἄλλο.

Τό κείμενο τοῦ Ἀλκμᾶνα μᾶς ἀνοίγει ἕνα νέο δρόμο. Ὁ ποιητής ὀνομάζει πόθο καί ὄχι ἕμερο τήν ἐπιθυμία πού λύνει τὰ μέλη. Ὁ Πλάτωνας ἐρμηνεύει πολὺ καθαρά τή διαφορᾷ αὐτῶν τῶν δύο λέξεων. Ἰμερος σημαίνει τήν ἐπιθυμία γιά τό σύντροφο πού βρίσκεται ἐδῶ, τήν ἐπιθυμία πού εἶναι ἔτοιμη νά ἱκανοποιηθεῖ. *Πόθος* εἶναι ἡ ἐπιθυμία γι' αὐτόν πού λείπει, ἡ ἐπιθυμία πού ὑποφέρει γιατί δέν μπορεῖ νά ἐκπληρωθεῖ: εἶναι ἡ λύπη, ἡ νοσταλγία. Ἀμφίλογο πράγματι συναίσθημα, ἀφοῦ ὁ πόθος συνεπάγεται καί τήν παθιασμένη ὀρμὴ ὀλόκληρου τοῦ εἶναι μπροστά στό αἶσθημα τῆς πλήρωσης μᾶς ἀγαπημένης παρουσίας, ἀλλά καί μπροστά στόν ὀδυνηρό κλονισμό τῆς ἀπουσίας, στή διαπίστωση ἑνός κενοῦ, μᾶς ἀνυπέρβατης ἀπόστασης. *Πόθος* εἶναι ἕνας ὄρος πού ἀνήκει στό

λεξιλόγιο του πένθους. "Όταν πεθάνει κάποιος, οι δικοί του, πριν από την κηδεία, δεν τρώνε, δεν πίνουν, δεν κοιμούνται, σύμφωνα με τὰ ιερουργικά έθιμα. Κατέχονται από τόν πόθο για τόν νεκρό, τόν θυμούνται διαρκώς, παραδίδονται δλόψυχα στή θύμησή του, όπως κάνει ο 'Αχιλλέας για τόν Πάτροκλο· ο νεκρός, θά λέγαμε, τούς διακατέχει. Πασχίζοντας να τόν ανάκαλίσουν κοντά τους, τόν φέρνουν μπροστά τους, αλλά τήν ίδια τή στιγμή πού τόν βλέπουν με τή μορφή του ειδώλου του, του διπλού του, εκεί πού του μιλούν σάν να ήταν ο ίδιος, ή άπιαστη αυτή παρουσία κάθε φορά ξεφεύγει. Ο τρόπος τής παρουσίας του νεκρού συγκαλύπτει μιά ανεπανόρθωτη άπουσία.

Άπουσία μέσα στην παρουσία, έμμομη ιδέα γι' αυτόν πού λείπει, για τόν άπόντα πού κατέχει όλο τόν όρίζοντά μας, και πού δεν τόν φτάνουμε όμως ποτέ, γιατί άνήκει στο χώρο του άλλου, του όχι εδώ. Έτσι διώνει ο ζωντανός, μέσα στο πένθος, τήν έμπειρία του δεσμού του με τόν νεκρό, αυτόν πού χάθηκε στον Άλλο Κόσμο. Τέτοια είναι και ή έμπειρία του άνολοκληρωτου πόθου πού νιώθει ο έρωτευμένος, στην άδυναμία του να κρατήσει παντοτινά για τόν έαυτό του τή σεξουαλική του σύντροφο, να τήν κάνει δλότελα και για πάντα δική του. Νεκρικός πόθος κι έρωτικός πόθος άντιστοιχούν με άκριβεια. Η μορφή τής αγαπημένης, πού ή εικόνα της μάς διακατέχει και μάς ξεφεύγει, συγκλίνει με τή μορφή του νεκρού.

Ένα από τὰ κεφάλαια του ένδιαφέροντος βιβλίου πού δημοσίεψε τό 1979 ή Emily Vermeule για τίσ πλευρές του θανάτου στην αρχαϊκή Ελλάδα - βιβλίο πού του χρωστάμε πολλά - έχει τόν τίτλο «Στά φτερά του πένθους: ή πορνογραφία του Θανάτου». Προκλητικός πράγματι ύπότιτλος, πού τόν δικαιολογούν όμως άπόλυτα τὰ εικονογραφικά και φιλολογικά δεδομένα, πού συγκέντρωσε ή συγγραφέας γύρω από τό θέμα του θανάτου ως άρπαγής από μιá θεότητα. Ένας δλόκληρος χώρος του φανταστικού κόσμου των Έλλήνων, σχετικός με τό θάνατο, αναφέρεται σε ύπερφυσικές Δυνάμεις πού, σαγηνευμένες από τήν όμορφιά ενός θνητού, τόν έρωτεύονται, τόν άρπάζουν από αυτόν εδώ τόν κόσμο για να σμίξουν μαζί του και τόν μεταφέρουν σ' έναν άλλο τόπο, για τό καλύτερο ή τό χειρότερο, ή και για τὰ δυό μαζί.

Δέν θ' αναφερθώ εδώ στο ύλικό, στίς εικόνες και στα κείμενα πού παρουσίασε ή Emily Vermeule γι' αυτές τίσ γυναικώστικες και γυναικοπρόσωπες φτερωτές δαιμόνισσες, γι' αυτές τίσ "Αρπυιες, τίσ Σφίγγες και τίσ Σειρήνες πού, από τήν αρχαϊκή ήδη έποχή, τίσ παρασταίνουν οί Έλληνες πάνω στα ταφικά τους μνημεία, για να στέκουν εκεί άγρυπνοι φρουροί των τάφων και των νεκρών. Όπως και ή 'Ηώς, ο Βορέας, ο Ζέφυρος, οί Θύελλες, έτσι και οί "Αρπυιες είναι δυνάμεις πού «άρπάζουν» και «συναρπάζουν». Στους *Έπτά επί Θήβας* (776-777), ή Σφίγγα ονομάζεται «Κήρα άντραρπάχτρα» (*άρπαξάνδρα κήρ*). Αυτά τὰ θηλυκά τέρατα, πού συνδυάζουν τή γυναικεία γοητεία με τίσ άρπάγες των όρνιων ή τὰ νύχια του θηρίου, εικονίζονται με διάφορους τρόπους: άλλοτε σφίγγουν στην άγκαλιά τους τό νεκρό, σάν μάνα πού κρατάει τό παιδί της, για να τόν μεταφέρουν ίσως σ' έναν καλύτερο κόσμο· άλλοτε καταδιώκουν έναν άντρα με τόν έρωτικό τους πόθο ή τόν καβαλικεύουν για να σμίξουν μαζί του· κι άλλοτε χυμούν πάνω του για να τόν κομματιάσουν και να τόν κατασπαράξουν. «Οί νεκροί - γράφει ή Emily Vermeule - είναι συνάμα τὰ θύματα και οί έρωμένοι τους».

Η άπόδειξη τής Emily Vermeule είναι έπαρκής. Θά ήθελα μόνο να τήν εμπλουτίσω άντιπαραθέτοντας δύο έπεισόδια τής *Όδύσσειας*, πού άλληλοσυμπληρώνονται στο βαθμό πού, από τό ένα στο άλλο, ή γυναικεία μορφή του θανάτου προβάλλεται σε μιá άντιστραμμένη εικόνα. Τό πρώτο έπεισόδιο άφορά τίσ Σειρήνες, τό δεύτερο τήν Καλυψώ.

Α) Η Κίρκη συμβουλεύει τόν 'Οδυσσέα και του λέει με ποιό τέχνασμα θά σωθει αυτός και οί σύντροφοί του, άν θέλει να «ξεφύγει» τό θάνατο και τήν Κήρα. Τό πρόβλημα είναι πώς θά «ξεφύγει» τό κάλεσμα των γλυκόλαλων Σειρήνων και τό άνθισμένο λιβάδι τους (*λειμών' άνθιμόεντα, Όδύσσεια*, μ. 158 κ.έξ.). Οί Σειρήνες γοητεύουν, μαγεύουν όπως κι ο Έρωτας (*θέλγουσι*), όλους τούς άνθρώπους πού τίσ πλησιάζουν, τούς σαγηνεύουν με τό μελωδικό τους τραγούδι. Κανείς όμως θνητός πού τίσ άκούει δεν ξαναγυρίζει πιά στο σπίτι του. Κι αυτές κατοικούν εκεί, καλοκαθισμένες στο λιβάδι τους, πού «τό ζώνουν κόκαλα σωρός από κουφάρια, πού γύρω έσκέθρωσε τό δέσμα τους κι ή σάρκα έχει σαπίσει» (*Όδύσσεια*, μ. 45-46, μετ. Ν. Καζαντζάκη - Ι. Θ. Κακριδή). "Όσο για τόν 'Οδυσσέα, άν θέλει ν' άκούσει τό τραγούδι τους, πρέπει να διαλέξει: ή να βρεθει μπλεγμένος όπως ο όποιοσδήποτε άνθρωπος στα μάγια αυτών των πλασματών ή να δεθει στο κατάρτι του καθαριού του.

"Ός εδώ, όλα μοιάζουν ξεκάθαρα με αυτές τίσ φτερωτές κόρες. Η φωνή τους, τό άνθισμένο τους λιβάδι (*λειμών* είναι μιá λέξη πού δηλώνει επίσης τό γυναικείο αιδούο), ή *θέλξις* τους, τίσ τοποθετούν αναμφίβολα στο επίπεδο τής άκατανίκητης γενετήσιας έλξης, του άκαταμάχητου έρωτικού καλέσματος. Ταυτόχρονα όμως είναι ο θάνατος και μάλιστα με τήν πιό κτηνώδη, φρικιαστική μορφή του: άκήδευτο κι άθαφτο, τό πτώμα σαπίζει στο ύπαιθρο. Έχουμε έτσι τόν πόθο και τό θάνατο στην άπόλυτή τους καθαρότητα, χωρίς να παρεμβάλλεται τό κοινωνικό στοιχείο για τή διευθέτησή τους.

Η ιστορία όμως περιπλέκεται. Τό καράβι προχωρεί. Νάτο κοντά στίς Σειρήνες: ο άνεμος πού τό έσπρωχνε καταλαγιάζει μεμιάς· ούτε ένα φύσημα· ούτε ένα κύμα· κάποιος θεός κοίμησε τὰ νερά κι άπλώθηκε γαλήνη: γαλήνη του λιμανιού, σωτήρια μετά τήν τρικυμία, ή γαλήνη ενός τόπου όπου κάθε ζωή πέτρωσε για πάντα. Τό πλήρωμα με βουλωμένα τ' αυτιά, ο 'Οδυσσέας δεμένος στο κατάρτι και οί Σειρήνες πού βλέπουν να περνά τό καράβι σπρωγμένο από τὰ κουπιά. Τί κάνουν λοιπόν; Αρχίζουν ένα μελωδικό τραγούδι (*λιγυρήν δ' έντυνον άοιδήν*), όπως κάνει ο άοιδός μπροστά στο κοινό του. Κι αυτό τό τραγούδι είναι ειδικά για τόν 'Οδυσσέα, έχει γίνει γι' αυτόν. «Έλα κοντά, 'Οδυσσέα περιλαμπρε, των 'Αχαιών ή δόξα!» (*πολύαιν' Όδυσσεύ, μέγα κῦδος 'Αχαιών*) - τήν ίδια έκφραση χρησιμοποιεί ο Άγαμέμνωνας για να τιμήσει τόν 'Οδυσσέα (*Ιλιάδα*, I, 673). Για να σαγηνέψουν τόν ταξιδευτή τής *Όδύσσειας*, πού έχει γαντζωθεί από τή ζωή και θαλασσοδέρνεται από δοκιμασία σε δοκιμασία, οί Σειρήνες ύμνούν στο πρόσωπό του και τόν 'Οδυσσέα πού άπαθανάτισε ή *Ιλιάδα*: τόν πολεμικό ήρωα πού ή δόξα του παραμένει άφθαρτη, καθώς επαναλαμβάνεται συνεχώς άπορραφωδό σε ραφωδό. Στα λόγια του τραγουδιού των Σειρήνων, ο 'Οδυσσέας βλέπει τόν έαυτό του όχι όπως παιδεύεται τώρα πάνω στα κύματα, αλλά όπως θά είναι όταν πεθάνει, όπως θά τόν κάνει ο θάνατος: βλέπει όχι τόν ζωντανό 'Οδυσσέα, αλλά τόν δοξασμέ-

νο Ὀδυσσεά. πού θά μεγαλύνεται πάντα στή μνήμη τῶν ἀνθρώπων. πού θά μνημονεύεται στό ἐπικό τραγούδι. Γι' αὐτόν πού τίς ἀκούει, οἱ Σειρήνες ἀφήνουν νά διαφανεῖ στά δειλεαστικά τους λόγια ἡ ἀπατηλή ἐλπίδα ὅτι εἶναι ταυτόχρονα καί θνητός. πού ζεῖ στό φῶς τοῦ ἡλίου, ἀλλά καί ἥρωας νεκρός. πού ἐπιζητεῖ δοξασιμένους αἰώνια – σά νά εἶχαν ἔτσι ἀνοιχτεῖ, μέσ' ἀπό τό ἀνθισμένο λιβάδι τῶν Σειρήνων, τά σύνορα πού περικλείουν τήν ἀνθρώπινη ὑπαρξή καί σά νά μπορούσε κανεῖς τώρα νά τά διαθεῖ χωρίς ὅμως καί νά πάψει νά ὑπάρχει.

Οἱ Σειρήνες ὑπόσχονται πράγματι στόν Ὀδυσσεά πῶς, ἀφοῦ χαρεῖ τό τραγούδι τους, θά ξαναφύγει, θά ξαναπάρει τό δρόμο τῆς θάλασσας, ὥσπου νά φτάσει σπῆτι του· ἀλλά θά γίνει ἔτσι πιό σοφός, μιᾶς καί θά ἔχει μάθει ὅσα ξέρουν. Κι αὐτή ἡ γνώση πού τοῦ φανερώνουν εἶναι ὅσα τραγουδοῦν οἱ ἀοιδοί, αὐτά «ποι' ἄσσαν οἱ Τρῶες κι οἱ Ἀργεῖες πάθη στής Τροίας τόν κάμπο... κι ὅσα στή γῆς ἀκέρεια γίνονται τήν πολυθρόφα ἐπάνω» (Ὀδύσεια, μ. 189-191, μετ. Ν. Καζαντζάκη – Ι. Θ. Κακριδῆ), ὅλ' αὐτά πού, γιά νά γίνουν ὑμνητικό τραγούδι, ἔπρεπε πρῶτα νά ἐξαφανιστοῦν καί νά χαθοῦν στό ἀόρατο.

Ὁ ἀοιδός ἐπικαλεῖται τίς Μούσες γιά νά ξαναζωντανέψει ἀκριβῶς τά ὑψηλά κατορθώματα τῶν ἡρώων μιᾶς ἄλλης ἐποχῆς. Οἱ Σειρήνες ὅμως εἶναι ἡ ἄλλη ὄψη τῶν Μουσῶν. Τό τραγούδι τους ἔχει τήν ἴδια γοητεία μέ τό τραγούδι τῶν θυγατέρων τῆς Μνημοσύνης. Κι αὐτές ἐπίσης χαρίζουν μιᾶ γνώση πού δέν μπορεῖ νά λησμονηθεῖ. Ὅποιοι ὅμως ὑποχωρεῖ στήν ἔλξη τῆς ὁμορφιάς τους, στή γοητεία τῆς φωνῆς τους, στόν πειρασμό τῆς γνώσης πού κατέχουν, αὐτός δέν θά γνωρίσει ποτέ τή λάμψη μιᾶς αἰώνιας φήμης: ἀλλά θά φτάσει σέ μιᾶ ὄχθη κάτασπρη ἀπό κόκαλα καί κουφάρια ἀνθρώπων, μέ σάρκες πού σαπίζουν. Ἄν μπορούσε ὁ ἀνθρώπος ν' ἀκούσει ἐνόσω ζεῖ τό τραγούδι πού θά μιλά γιά τή δόξα καί τή θύμησή του, αὐτό πού θ' ἀνακάλυπτε δέν θά ἦταν ὁ καλός θάνατος, ἡ ἀθάνατη δόξα, ἀλλά ἡ φρίκη τοῦ κουφαριού καί τῆς ἀποσύνθεσης: ὁ ἀποκρουστικός θάνατος. Ὁ θάνατος εἶναι ἕνα κατώφλι. Δέν μπορεῖ κανεῖς νά τό περάσει καί νά μείνει ζωντανός. Πέρ' ἀπό αὐτό τό κατώφλι, ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, τ' ὁμορφο γυναικεῖο πρόσωπο πού μᾶς τραβά καί μᾶς γνέφει εἶναι ἕνα πρόσωπο τρόπου: εἶναι τό ἀνέλιπτο. Γιά τόν ἀνθρώπο τόν ριζωμένο στή θνητή του ζωῆ, ἡ γοητεία τῶν Σειρήνων, ἡ γλυκόλαλη φωνή τους, σμίγει μέ τόν φρικιαστικό μορφασμό τῆς Γοργῶς καί μέ τή στριγγλιά τοῦ ἀπάνθρωπου οὐρλιαχτοῦ της, πού παγώνει τίς καρδιές τῶν θνητῶν.

Β) Ἀπό τούς πρώτους ἤδη στίχους τῆς Ὀδύσειας, ἡ νύμφη Καλυψώ ἐμφανίζεται καί πρωτοστατεῖ στή σκηνή. Μέ αὐτήν ἀρχίζει ὁ ποιητής τή διήγησή του. Πάνω στόν Ὀλυμπο, ὅπου βρίσκονται μαζεμένοι οἱ θεοί, ἡ Ἀθηνᾶ τήν καταγγέλλει ὡς ὑπεύθυνη γιά τά δεινά τοῦ προστατευομένου της. Στήν Καλυψώ θά στείλει τόν Ἑρμῆ ὁ Δίας γιά νά τή διατάξει ν' ἀφήσει πιά τόν Ὀδυσσεά νά ξαναπάρει τούς δρόμους τῆς θάλασσας καί νά γυρίσει σπῆτι του. Ἡ μορφή τῆς Καλυψῶς, ὁ ἔρωτας τῆς θεᾶς γιά ἕνα θνητό, ἡ αἰχμαλωσία πού ἐπιβάλλει στόν Ὀδυσσεά κρατώντας τον γιά πολλά χρόνια κοντά της – ὅλο αὐτό τό ἐπεισόδιο, μέ τή θέση πού ἔχει στήν ἀρχή τῆς διήγησής, μέ τή συχνή ἐπανάληψή του μέσα στό ἔπος, δίνει στίς περιπλανήσεις τοῦ βασιλιά τῆς Ἰθάκης τήν πραγματική τους σημασία, ἀποκαλύπτοντας τό ἐπικίνδυνο

παιχνίδι τῆς Ὀδύσειας περιπέτειας: ἐπιστροφή ἢ μὴ στήν πατρίδα του, δηλαδή στόν κόσμο τῶν ἀνθρώπων.

«Ὅσοι Ἀχαιοί εἶχαν ἀπ' τό θάνατο τόν ἄζαφνο γλιτώσει ὀρισκόνταν σπῆτια τους, τοῦ πέλαγον καί τῆς σφαγῆς σωσμένοι μονάχα αὐτόν, πού τή γυναῖκα του ποθοῖσε καί τή γῆ του, ἡ Καλυψώ ἡ θεά, ἡ πανέννοστη τόν ἔκρινδε νεράϊδα στίς θολωτές σπηλιές της, θέλοντας νά τόν κρατήσῃ γι' ἄντρα»

(Ὀδύσεια, α. 11-15, μετ. Ν. Καζαντζάκη – Ι. Θ. Κακριδῆ).

Τ' ὄνομα τῆς Καλυψῶς, παραγόμενο ἀπό τό ρήμα καλύπτω, δηλαδή κρύβω, φανερώνει στή διαφάνειά του τό μυστικό τῶν δυνάμεων πού ἐνσαρκώνει ἡ θεά: μέσα στίς θολωτές σπηλιές της, ἡ Καλυψώ δέν εἶναι μόνο ἡ «κρυμμένη», εἶναι ἐπίσης καί κυρίως «αὐτή πού κρύβει». Γιά νά «κρύψει» τόν Ὀδυσσεά, δέν τῆς χρειάζεται νά τόν ἀπαγάγει, νά τόν ἀρπάξει, ὅπως κάνουν ὁ Θάνατος κι ὁ Ἑρως. Στό σημεῖο αὐτό, ἡ Καλυψώ δέν μοιάζει μ' ἐκείνες τίς θεότητες, πού τίς φέρνει γιά παράδειγμα στόν Ἑρμῆ, θέλοντας νά δικαιολογήσει τή στάση της. Ἐκείνες οἱ θεές, γιά νά ἱκανοποιήσουν τό ἐρωτικό πάθος πού νιώθουν γιά ἕνα θνητό, τόν πῆραν μαζί τους στόν Ἄλλο Κόσμο, τόν ἐξαφάνισαν, αὐτόν τόν ζωντανό, ἀπό τό πρόσωπο τῆς Γῆς. Ἔτσι «ἄρπαξε» ἡ Ἥως τόν Τιθωνό καί ἡ Ἥμερη τόν Ὠρίωνα. Αὐτή ὁμοῦς τή φορά, ὁ ναυγός Ὀδυσσεάς φτάνει μόνος του στά πέρατα τῆς δύσης, στήν ἄκρη τοῦ κόσμου, καί πέφτει ἔξω στό νησί τῆς Καλυψῶς, σ' αὐτό τόν «ὄμφαλό τῆς θάλασσας», πού τ' ὁμορφαιναν δάσος δροσάτο, γάρφαρες πηγές καί μαλακά λιβάδια, σάν ἐκεῖνο τό ἐρωτικό καί μακάβριο «ἀνθισμένο λιβάδι», ὅπου τραγουδοῦν οἱ Σειρήνες γιά νά μαγέψουν καί ν' ἀφανίσουν ὅσους τίς ἀκοῖνε.

Τό νησί, ὅπου ζοῦν μαζί ὁ ἄντρας καί ἡ νύμφη, ἀποκομμένοι ἀπό ὅλα κι ἀπό ὄλους, μέσα στήν ἐρωτική τους μοναξιά, στήν ἀπομόνωσή τους, βρίσκεται σ' ἕνα εἶδος περιθωριακοῦ χώρου, σ' ἕναν τόπο παρᾶμερο, μακριά ἀπό τούς θεούς, μακριά ἀπό τούς ἀνθρώπους. Εἶναι ἕνας ἄλλος κόσμος, πού δέν εἶναι οὔτε ὁ κόσμος τῶν ἀθανάτων πάντα νέων θεῶν – ἔστω κι ἂν ἡ Καλυψώ εἶναι θεά – οὔτε ὁ κόσμος τῶν ἀνθρώπων, καταδικασμένων στά γηραιά καί στό θάνατο – ἔστω κι ἂν ὁ Ὀδυσσεάς εἶναι θνητός – οὔτε τέλος ὁ κόσμος τῶν νεκρῶν, κάτω ἀπό τή Γῆ, στόν Ἄδη: ὁ Ὀδυσσεάς ἐξαφανίστηκε σ' ἕνα «πουθενά», θά λέγαμε, βούλιαξε χωρίς ν' ἀφήσει ἴχνη σ' ἕνα «πουθενά», ὅπου ἡ ὑπαρξή του ἔχει μπεῖ σέ παρένθεση.

Ἡ Καλυψώ, πού μπορεῖ ὅπως καί οἱ Σειρήνες νά τραγουδήσει μέ ὁμορφη φωνή (Ὀδύσεια, ε. 61), γοητεύει τόν Ὀδυσσεά, πασχίζοντας νά τόν θέλξει μέ τρυφερά καί παραπλανητικά λόγια (αἰεὶ δέ μαλακοῖσι καί αἰμυλίοισι λόγοισι θέλγει, Ὀδύσεια, α. 55-56). Τόν θέλγει, τόν μαγεύει, γιά νά τόν κάνει νά ξεχάσει τήν Ἰθάκη (ὅπως Ἰθάκης ἐπιλήσεται).

Γιά τόν Ὀδυσσεά ὅμως, τό νά ξεχάσει τήν Ἰθάκη σημαίνει ὅτι κόβει τούς δεσμούς πού τόν δένουν ἀκόμη μέ τή ζωῆ καί τούς δικούς του, μέ ὄλους τούς συγγενεῖς του πού, ἀπό τή μεριά τους, δένονται μέ τή θύμησή του, εἴτε ἐλπίζοντας στήν ἀναπάντεχη ἐπιστροφή ἑνός ζωντανοῦ Ὀδυσσεά εἴτε ἐτοιμάζοντας τό χτίσιμο ταφικοῦ μνήματος ἑνός νεκροῦ Ὀδυσσεά.

Ἄλλά ὅσο μένει ἀποκλεισμένος, κρυμμένος στή σπηλιά τῆς Καλυψῶς, ὁ Ὀδυσσεύς δέν βρίσκεται στήν κατάσταση ἑνός ζωντανοῦ ἢ ἑνός νεκροῦ. Ἔστω κι ἂν ζεῖ ἀκόμη, ἔχει ἤδη κι ἀπό τά πρῖν ἀποκοπεῖ κατά κάποιον τρόπο ἀπό τήν ἀνθρώπινη μνήμη. Γιά νά ξαναθυμηθοῦμε τά λόγια τοῦ Τηλέμαχου (Ἰούδυσσεια, α, 235 κ.έξ.), οἱ θεοί τόν ἔκαναν «ἀφαντο» (ἄιστον) ἀνάμεσα στούς ἀνθρώπους. Ἐξαφανίστηκε, κανεῖς δέν τόν βλέπει, κανεῖς δέν τόν ἀκούει (ἄπυστος) – βρίσκεται μακριά καί δέν μποροῦν νά τόν δοῦν καί νά τόν ἀκούσουν οἱ ἀνθρώποι. Ἀλήθεια, προσθέτει ὁ Τηλέμαχος, ἂν εἶχε τουλάχιστον βρεῖ τό θάνατο κάτω ἀπό τά τείχη τῆς Τροίας ἢ στά χέρια τῶν ἀτυχῶν συντρόφων του, «οἱ Ἀργεῖτες ὄλοι θά τοῦ σήκωναν τρανό μνημοῦρι τότε κι ἀκόμα ἢ δόξα του (μέγα κλέος) θ' ἀπόμεινε κληρονομιά στό γιό του» (Ἰούδυσσεια, α, 239-240, μετ. Ν. Καζαντζάκη – Ι. Θ. Κακριδῆ). Ἀλλά τόν ἄρπαξαν οἱ Ἀρπυιες: οἱ ζωντανοί δέν ἔχουν τίποτε νά κάνουν μέ τόν Ἀνθρωπο τοῦ «πουθενά»: δέν τόν θυμοῦνται, δέν ἔχει πιά φήμη: χάθηκε, σήστηκε, ἔξαφανίστηκε χωρίς δόξα (ἀκλειῶς). Γιά τόν ἥρωα πού ἔχει γιά ἰδανικό ν' ἀφήσει πίσω του ἕνα κλέος ἀφθιτον, μίαν ἀφθαρτῆ δόξα, ὑπάρχει τίποτε χειρότερο ἀπό τήν ἀδοξία ἔξαφάνιση;

Τί προτείνει λοιπόν στόν Ὀδυσσεά ἡ γοητεία τῆς Καλυψῶς γιά νά τόν κάνει νά «ξεχάσει» τήν Ἰθάκη; Πρῶτ' ἀπ' ὅλα βέβαια, μένοντας κοντά της, θ' ἀποφύγει τίς δοκιμασίες τῆς ἐπιστροφῆς, τά βάσανα τοῦ ταξιδιοῦ, ὅλες αὐτές τίς λύπες πού ξέρει ἀπό τά πρῖν, ὄντας θεά, πῶς θά τόν τυρανήσουν πρῖν νά ξαναβρεῖ τήν πατρική του γῆ. Ὅλα αὐτά ὅμως δέν εἶναι παρά φλυαρίες. Ἡ νύμφη τοῦ προσφέρει πολύ περισσότερα. Τοῦ ὑπόσχεται πῶς, ἂν δεχτεῖ νά μείνει κοντά της, θά τόν κάνει ἀθάνατο, θά τόν ἀπομακρύνει γιά πάντα ἀπό τά γηρατειά καί τό θάνατο. Θά ζεῖ μαζί της ἀθάνατος, σάν θεός, στήν αἰώνια λάμψη τῆς νεότητος. Νά μήν πεθάνει ποτέ, νά μή γνωρίσει τήν ἐσχατήν κατάπτωση τῶν γηρατειῶν: νά λοιπόν τί παίξει κανεῖς ὅταν μοιραστεῖ τόν ἔρωτα μέ μιὰ θεά. Στό κρεβάτι ὅμως τῆς Καλυψῶς, ὁ Ὀδυσσεύς πρέπει νά πληρώσει ἕνα τίμημα γι' αὐτή τή φυγή ἔξω ἀπό τά σύνορα πού ὀρθοθετοῦν τήν κοινή ἀνθρώπινη κατάσταση. Ἄν μοιραστεῖ τή θεϊκή ἀθανασία μέσα στήν ἀγκαλιά τῆς νύμφης, θά πρέπει ν' ἀπαρνηθεῖ τό βίο τοῦ ἐπικού ἥρωα. Ἄν δέν εμφανιστεῖ πιά, ὡς πρότυπο ἀντοχής, στό κείμενο μιᾶς Ἰούδυσσειας πού τραγουδά τίς δοκιμασίες του, θά πρέπει νά δεχτεῖ νά σήσεται ἀπό τή μνήμη τῶν μελλοντικῶν ἀνθρώπων, νά χάσει τή μεταθανάτια φήμη του, νά θυσιαστεῖ, ἔστω κι αἰώνια ζωντανός, στό σκοτάδι τῆς λήθης: πρόκειται κατά βάθος γιά μιὰ ἀνώνυμη ἀθανασία, ὅπως εἶναι ἀνώνυμος κι ὁ θάνατος αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων, πού δέν μπόρεσαν νά ἔχουν τή μοῖρα ἑνός ἥρωα καί πού σχηματίζουν στόν Ἄδη τήν ἀδιάκριτη μάζα τῶν *ωνούμων* (τῶν ἀνωνύμων).

Τό ἐπεισόδιο τῆς Καλυψῶς εἰσάγει γιά πρώτη φορά στή λογοτεχνία μας αὐτό πού μπορεῖ κανεῖς νά ὀνομάσει ἥρωική ἀρνηση τῆς ἀθανασίας. Γιά τούς Ἑλληνες τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς, αὐτή ἡ μορφή τῆς αἰώνιας ἐπιδίωξης, πού θά μοιραζόταν ὁ Ὀδυσσεύς μέ τήν Καλυψῶ, δέν θά ἦταν πραγματικά «δική του», ἀφοῦ κανεῖς στόν κόσμο δέν θά τό ἔξερε κι οὔτε κανεῖς θά θυμόταν, γιά νά τό δοξάσει, τό ὄνομα τοῦ ἥρωα τῆς Ἰθάκης. Γιά τούς Ἑλληνες τοῦ Ὀμήρου, καί σέ ἀντίθεση μέ μᾶς, τό σημαντικό δέν θά ἦταν ἡ ἀπουσία τοῦ θανάτου – μιὰ ἐλπίδα πού φαίνεται

στούς θνητούς παράλογη – ἀλλά ἡ ἀδιάλειπτη παρουσία ἀνάμεσα στούς ζωντανούς, στή μνημονική τους παράδοση, μιᾶς δόξας πού ἀποχτήθηκε στή ζωὴ καί μέ τό τίμημα τῆς ζωῆς, στή διάρκεια μιᾶς ὑπαρξῆς ὅπου ζωὴ καί θάνατος δέν ἀποσυνδέονται.

Στήν ὄχθη αὐτοῦ τοῦ νησιοῦ, ὅπου μέ μιὰ μόνο λέξη του μποροῦσε νά γίνει ἀθάνατος, καθισμένος σ' ἕνα βράχο μπροστά στή θάλασσα, ὁ Ὀδυσσεύς στενάζει ὁλόημερα καί κλαίει. Λιώνει, «ὑγροποιεῖται» μέσα ἀπό τά δάκρυα. Ὁ αἰὼν του, ὁ ζωτικός του χυμός, ρεῖ ἀσταμάτητα (κατεΐβετο... αἰὼν, Ἰούδυσσεια, ε, 152) ἀπό τόν πόθο, τή θλίψη γιά τή θνητὴ ζωὴ του, ὅπως, στήν ἄλλη ἄκρη τοῦ κόσμου, ἡ Πηνελόπη λιώνει κι αὐτὴ τόν αἰὼνα της, θρηνώντας τόν χαμένο Ὀδυσσεά. Ἡ Πηνελόπη κλαίει ἕναν ζωντανό πού εἶναι ἴσως νεκρός. Ὁ Ὀδυσσεύς, πάνω στό μικρὸ νησί τῆς ἀθανασίας, ἀποκομμένος ἀπό τή ζωὴ σ' ἕνα ἦταν νεκρός, θρηνεῖ τὴ ζωντανή του ὑπαρξή, τὴν ὑπαρξή του πλάσματος πού κάποτε θά πεθάνει.

Ὁ ἥρωάς μας, δοσμένος ὀλόψυχα στή νοσταλγία πού νιώθει γι' αὐτὸν τόν φευγαλέο κι ἐφήμερο κόσμο ὅπου ἀνήκει, δέν γεύεται πιά τίς χάρες τῆς νύμφης. Πηγαίνει τό βράδυ νά πλαγιαίνει κοντά της, μόνο καί μόνο γιὰτί ἔτσι πρέπει:

«καὶ πλάγιαζε τίς νύχτες μὲς στά σπήλια κοντὰ
της ἀπ' ἀνάγκη – θέλοντας ἐκείνη, μὰ ἄθελά
του»

(Ἰούδυσσεια, ε, 154-155, μετ. Ν. Καζαντζάκη –
Ι. Θ. Κακριδῆ).

Ὁ Ὀδυσσεύς ἀπορρίπτει λοιπόν αὐτὴ τὴν ἀθανασία πού τοῦ χαρίζει ἡ γυναικεία εὐνοία, τὴν ἀθανασία πού, ἀποκόβοντάς τον ἀπ' ὅ,τι φοιτᾷ τὴ ζωὴ του, τὸν ὀδηγεῖ τελικὰ νά βρεῖ τὸν ποθητὸ τὸν θάνατο. Μὴ νιώθοντας πιά κανέναν ἔρωτα, κανέναν ἕμερον γιά τὴν ὁμορφομαλλούσα νύμφη, ὁ Ὀδυσσεύς ποθεῖ μόνο νά πεθάνει (θανεῖν ἱμεῖρεται, Ἰούδυσσεια, α, 59).

Ὁ νόστος, ἡ ἐπιστροφή – ἡ γυνή, ἡ Πηνελόπη, ἡ σύζυγος – ἡ Ἰθάκη, ἡ πατρίδα, ὁ γιός, ὁ γέρο πατέρας, οἱ πιστοὶ σύντροφοι: ἄς ἦταν νά δεῖ ὅλα αὐτὰ καί μετὰ ἄς πεθάνει. Νά λοιπόν πρὸς τὰ πού τείνει ἡ ἔρωτική ὀρμή, ἡ νοσταλγικὴ ἐπιθυμία, ὁ πόθος τοῦ Ὀδυσσεά, πού ἀποστρέφεται τὴν Καλυψῶ, πού ἀρνιέται ἕναν μὴ-θάνατο πού εἶναι ὅμως καί μιὰ μὴ-ζωή. Τείνει πρὸς τὴ ζωὴ του, τὴν πρόσκαιρη καὶ θνητὴ ζωὴ του, πρὸς τίς δοκιμασίες, τίς περιπλανήσεις πού ὀλοένα ξαναρχίζουν, αὐτὴ τὴ μοῖρα τοῦ ἥρωα πού ὅλα τ' ἀντέχει, μιὰ μοῖρα πού πρέπει νά τὴ δεχτεῖ γιά νά ξαναβρεῖ τὸν ἑαυτό του. Νά ξαναγίνει ὁ Ὀδυσσεύς, ὁ Ὀδυσσεύς τῆς Ἰθάκης, πού ἡ Ὀδυσσεια τραγουδάει ἀκόμη σήμερα τ' ὄνομά του, ἀνιστορεῖ τούς νόστους του, ὑμνεῖ τὴν ἀφθαρτῆ δόξα του: ἕνας Ὀδυσσεύς ὅμως, γιά τὸν ὁποῖο ὁ ποιητὴς δέν θά εἶχε τίποτε νά πεῖ – κι ἐμεῖς τίποτε ν' ἀκούσουμε – ἂν ἔμενε μακριὰ ἀπὸ τούς δικούς του, ἀθάνατος, «κρυμμένος» στό νησί τῆς Καλυψῶς.

(μετάφραση Στέλλας Γεωργούδη)

Annales, Past and Present, Review: τρία μαχητικά περιοδικά ιστογραφίας

– από τή σκοπιά τής ανθρωπολογίας –

τής Νόρας Σκουτέρη – Διδασκάλου

Εισαγωγικά

Αν δέν σταθεί κανείς στis πληροφορίες πού δίνει άμεσα ό τίτλος αύτής τής εισήγησης (ότι δηλαδή τό θέμα σχετίζεται μέ τρία περιοδικά τών όποιων δηλώνεται ό τίτλος καί ύποδηλώνεται ή «έθνικότητα»: γαλλικό τό πρώτο, άγγλοσαξονικά τά άλλα δύο), σίγουρα θά σταθεί στό χαρακτηρισμό *μαχητικά*. Άλλωστε στό ένδεχόμενο έρώτημα γιατί επιλέχθηκαν αυτά τά τρία καί όχι άλλα (ή καί άλλα) δέν έχω νά δώσω συγκεκριμένη άπάντηση. Μπορώ ίσως μόνο νά ύποστηρίξω ότι από τή σκοπιά τής (κοινωνικής) ανθρωπολογίας τά συγκεκριμένα περιοδικά – καί σίγουρα καί αρκετά άλλα¹ – φαίνεται νά δημιουργούν, μέ τήν άρθρογραφία πού φιλοξενούν καί τήν έρευνα πού ύποστηρίζουν, *προϋποθέσεις για μία ριζική τομή, μία ρήξη* στό χώρο τής θεωρίας καί τής πρακτικής τών κοινωνικών έπιστημών. Άς πούμε λοιπόν ότι επιλέχθηκαν έπειδή είναι *μαχητικά*. Γι' αυτό καί θά σταθώ μόνο σ' αυτό τό χαρακτηρισμό καί θά προσπαθήσω νά προσεγγίσω τό πολύμορφο έρώτημα: «είναι, τελικά, *μαχητικά*;», «πόσο *μαχητικά*;», «έναντι τίνος *μαχητικά*;» «πώς, μέ ποιόν τρόπο *μαχητικά*;»

Η μέθοδος πού υιοθετήθηκε για νά δοθεί μία πρώτη άπάντηση σ' αυτό τό έρώτημα είναι πολύ άπλή – σχεδόν άπλοϊκή. Μέ δυό λόγια: πρώτα άπομονώνονται όρισμένα – βασικά, κατά τή γνώμη μου – σημεία τών προγραμματικών δηλώσεων μέ τίς όποιες θεμελιώθηκε θεωρητικά μέσα από αυτά τά περιοδικά μία διαφορετική, μία «άλ-

λη» αντίληψη για τήν ιστορία. Καί μετά εισάγεται μία αντίστιξη, κατά κάποιον τρόπο, του λόγου περί ιστορίας μέ τήν *πρακτική τής ιστορίας*, για νά ελεγχθούν οι διακηρύξεις για αντίσταση καί μαχητικότητα μέσα από τήν έφαρμογή τους στην πράξη. Πάντα όμως από τή σκοπιά τής ανθρωπολογίας.

'Από τήν «ιστορική αντίδραση» στην «ιστορία-αντίσταση»

«Ο 19ος αιώνας, ό αιώνας του άστικού πολιτισμού, είχε πολλές καί σπουδαιές πνευματικές επιτυχίες, αλλά ή πανεπιστημιακή ιστορική έπιστήμη, πού τότε άκριβώς άναπτύχθηκε, δέν συμπεριλαμβάνεται σ' αυτές. Πραγματικά, σημειώνεται μία όπισθοχώρηση σ' όλους τούς τομείς – εκτός από τίς τεχνικές τής έρευνας [...] Η πανεπιστημιακή ιστορία, εκείνη πού πηγάζει από τή διδασκαλία καί τό παράδειγμα του Λεοπόλδου φόν Ράνκε καί πού έμφανίστηκε στα είδικευμένα περιοδικά πού πήραν ανάπτυξη στό δεύτερο μισό του περασμένου αιώνα, άντέδρασε δικαιολογημένα σε

* Η εισήγηση αύτή παρουσιάστηκε καί συζητήθηκε στό σεμινάριο πού όργάνωσε τόν Μάρτιο του 1981 ή έδρα τής λαογραφίας σε συνεργασία μέ τό ιστορικό τμήμα τής Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ., μέ άφορμή μία σειρά 4 μαθημάτων-διαλέξεων πού έδωσε στό Α.Π.Θ. καί τό Γαλλικό Ίνστιτούτο Θεσσαλονίκης ό Ε. Le Roy Ladurie.

1. Περιοδικά για τήν κοινωνική ιστορία, όπως π.χ. τά *History Workshop Journal*, *Oral History*, *Bulletin of the Society for the Study of Labour History*, *Journal of Social History*, *The Local Historian*, *Le Mouvement Social*, *Radical History Review*, *American Historical Review*, *Movimento operaio e socialista*, *Quaderni Storici*, *Studi Storici*, *Daedalus*, *Feminist Review* καί, βέβαια, περιοδικά όπως π.χ. τά *New Left Review*, *Ideology and Consciousness*, *Economy and Society*, *L' Homme*, *La Pensée*, *Dialectiques* καί άλλα.

μιά γενίκευση ελάχιστα στηριγμένη στα γεγονότα ή βασισμένη σε γεγονότα αναξιόπιστα. Καθώς όμως συγκέντρωσε τις προσπάθειές της στην κατοχύρωση 'των γεγονότων', ελάχιστα συνέβαλε στην ιστορία, εκτός από μιά σειρά εμπειρικών κριτηρίων για την αξιολόγηση όρισμένων τεκμηρίων [...] και τις ανάλογες τεχνικές που ήταν απαραίτητες.

Σπάνια παρατήρησε πώς αυτά τα τεκμήρια και οι διαδικασίες εφάρμοζαν σε μιά περιορισμένη όμοιαξία ιστορικών φαινομένων, γιατί άδικαιολόγητα θεώρησε πώς για μερικά φαινόμενα χρειάζεται ειδική μελέτη, ενώ για άλλα όχι. Έτσι δεν φρόντισε για μιά 'περιστατικολογική ιστορία'³ [...], αλλά ή μεθοδολογία της την οδήγησε πιά εύκολα στή χρονολογική αφήγηση. Δέν περιορίστηκε βέβαια μονάχα στήν έξιτορήση των πολέμων, τής πολιτικής και τής διπλωματίας (ή στήν απλοποιημένη, κι ώστόσο χαρακτηριστική, μορφή μέ τήν όποία διδασκόταν στα σχολεία, δηλαδή βασιλιάδες, μάχες και συνθήκες), έτεινε όμως νά καταλήξει ότι αυτά αποτελούν τόν κορμό των γεγονότων που άφορούν τόν ιστορικό. Αυτή ήταν ή καθαυτό ιστορία [...]. (Hobsbawm <1968> 1981: 7-8)

Νομίζω ότι τό κείμενο αυτό του Χόμπσμπωουμ (Hobsbawm) περιγράφει μέ σαφήνεια τήν κατάσταση στό χώρο τής ιστοριογραφίας κατά τόν 19ο αϊ. Σ' αυτή τήν περιγραφή έπισημαίνονται τρία (τουλάχιστον) χαρακτηριστικά. **Πρώτο:** ή αντίδραση αυτής τής ιστορίας - άς τήν χαρακτηρίσουμε πρόχειρα 'θετικιστική ιστορία' - στίς

2. Δέν θά βαρύνω τό κείμενο μέ περισσότερη βιβλιογραφία. (Υπενθυμίζω ότι πρόκειται στήν ούσία για ένα μάθημα). Θά πρέπει νά σημειωθεί ότι έγινε συστηματική χρησιμοποίηση κυρίως των ειδικών τευχών που τά περιοδικά αυτά αφιέρωσαν στήν αποτίμηση του έργου τους και τής προσφοράς τους. Για μιά πρώτη προσέγγιση στή βιβλιογραφία σχετικά μέ τή γαλλική και τήν άγγλοσαξονική κοινωνική ιστορία, ό αναγνώστης μπορεί νά συμβουλευτεί (α) τήν πλούσια βιβλιογραφία στίς ύποσημειώσεις τής ειδικής μελέτης του T. Stoianovich, 1976 και (β) τή βιβλιογραφία στό *People's History and Socialist History*, R. Samuel (ed) (Routledge & Kegan Paul) 1981, και ιδίως σελ. XXXIII-XXXIX και LII-LVI. Ακόμη θά πρέπει νά τονιστεί ξεχωριστά ή σημαντική προσφορά Έλλήνων κοινωνικών ιστορικών, κυρίως τής μεταπολεμικής γενιάς, τόσο στήν προώθηση του προβληματισμού για τή θεωρία τής ιστορίας όσο και στήν έρευνα και τήν άνάλυση τής έλληνικής ιστορίας.

3. «Περιστατικολογική ιστορία»: a history of events. Είναι ή *histoire événementielle* (ή Κλαίρη Μηστοτάκη άποδίδει αυτό τόν όρο: «συμβαντολογική ιστορία»)

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

Γιά νά διευκολυνθεί ο αναγνώστης, καταχωρίζονται εδώ όρισμένες μελέτες, άρθρα και βιβλία, που σχετίζονται άμεσα μέ τά τρία περιοδικά και, γενικότερα, μέ τήν έκδοτική-έρευνητική δραστηριότητα που σημειώνεται τόσο στον πυρήνα τους όσο και τόν περίγυρό τους, γιατί στό κείμενο που ακολουθεί χρησιμοποιούνται συστηματικά. Όμως ή αναφορά στίς μελέτες αυτές δέν αποτελεί συστηματική βιβλιογραφία², άπλως θέλει νά δώσει ένα είδος ταυτότητας των περιοδικών αυτών.

ANNALES

(έτος ίδρυσης: 1929, έδρα: Στρασβούργο, Παρίσι)

1947: VIe Section, École Pratique des Hautes Études (École des Hautes Études en Sciences Sociales)

1929-1938 *Annales d'histoire économique et sociale*

1939-1941 *Annales d'histoire sociale*

1942-1944 *Mélanges d'histoire sociale*

Lucien Febvre + Marc Bloch

1945 *Annales d'histoire sociale*

1946-1957 *Annales. Economies, Sociétés, Civilisation (E.S.C.)*

Lucien Febvre

1957-1968 *Annales...*

Fernand Braudel

1969-1975 *Annales...*

Annales...

André Burguière, Jacques Revel

(*F. Braudel, E. Le Roy Ladurie, J. Le Goff*)

a. Annales: ιστορία=άντίσταση

(1903 François Simiand "Méthode historique et science sociale" *Revue de synthèse historique* (άναδημοσιεύθηκε τό 1960 στό *Annales E.S.C.*)

1929 Marc Bloch-Lucien Febvre "A nos lecteurs"

1946 Lucien Febvre "Face au vent"

1957 Fernand Braudel "Les *Annales* continuent..."

1958 Fernand Braudel "La longue durée" (άναδημ. στό F. Braudel *Écrits sur l'histoire*, 1969 <Flamarion>).

1969 Fernand Braudel "Les 'nouvelles' *Annales*"

1978 Immanuel Wallerstein "Annales as Resistance" *Review* 1:3/4

1979 André Burguière "Histoire d' une Histoire: la naissance des *Annales*"

1979 Jacques Revel "Histoire et sciences sociales: les paradigmes des *Annales*"

b. ιστορία=άντίσταση=πρακτική

1933 Lucien Febvre "De 1892 à 1933: Examen de conscience d' une histoire et d'un historien"

άτεκμηριώτες γενικεύσεις των – ως τις ονομάσουμε πρόχειρα – ‘κοινωνικών επιστημών’. **Δεύτερο**· ή άρνηση, μέσα από αυτήν την αντίδραση, της θεωρίας. Και **τρίτο**· ή ταύτιση του περιστατικού (event) με το ιστορικό γεγονός (historical fact) και, κατά συνέπεια, ή, συνειδητή σέ κάποια φάση και μετά «φυσική», επιλογή και προβολή των «επίσημων», κατά κάποιο τρόπο, και μοναδικών περιστατικών στην ιστορία. Βέβαια μπορεί να παρατηρήσει κανείς άμέσως ότι αυτού του είδους ή αντιμετώπιση της ιστορίας που εμφανίζεται γενικά ως αντίδραση άπέναντι στις κοινωνικές επιστήμες και τή φιλοσοφία έχει μεγάλη ιστορία· ώστόσο όμως εμφανίζεται συστηματικά και με οργανωμένη μορφή μόνο στά μέσα προς τό τέλος του 19ου αιώνα και, από τότε τουλάχιστον, παραμένει κυρίαρχη.

Η Σχολή των *Annales*⁴ άντέταξε τήν πρώτη μεθοδευμένη αντίσταση του 20ου αιώνα σ’ αυτή τήν άρνητική στάση άπέναντι στις κοινωνικές επιστήμες. Αντίσταση στην επίσημη ιστορία των μεγάλων και των ισχυρών, αυτή τήν ιστορία που άρνείται τό καθημερινό, τό λαϊκό, τό κοινό, που άρνείται όλα όσα φαίνονται σιωπηλά μέσα στην ιστορία, που άρνείται, με δύο λόγια, τό «άλλο». Γιατί ή άπάντηση στή συνολικά άρνητική στάση της θετικιστικής ιστορίας είναι άκριβώς ή *ιστορία-άντίσταση* με τήν όποία τά *Annales* άνοίγονται προς τις κοινωνικές επιστήμες.

Άς σταθοϋμε λίγο σ’ αυτό. Δηλαδή στό τί σημαίνει (ή καλύτερα: τί μπορεί να σημαίνει) ιστορία-άντίσταση. Θά πρέπει, βέβαια, άμέσως να πούμε πως τελικά τό πρόγραμμα των *Annales* δέν ήταν και τόσο καινούριο ή πρωτότυπο (Aymard, *Review* 1:3/4, 60). Λογουχάρη θά μπορούσε κανείς πολύ εύκολα να ισχυριστεί ότι τό πρόγραμμά τους, διατυπωμένο γενικευτικά, μοιάζει με τό πρόγραμμα του Βολταίρου που άρνήθηκε κατηγορηματικά τήν *histoire-bataille* (πολεμική ιστορία) και πρότεινε τήν ιστορία που περιγράφει τήν κοινωνία των ανθρώπων, τις ιδέες τους, τις συνήθειές τους.⁵ Ο Μικουέλ ντέ Ούναμουντο άλλωστε διατυπώνει πολύ έρεθιστικά αυτήν άκριβώς τήν αντίληψη, όταν γράφει:

«Κάτω από αυτό τό έπιφανειακό επίπεδο των ρευστών έπεισοδίων, τό επίπεδο αυτής της σαματατζήδικης ιστορίας, υπάρχει μία άλλη βαθιά ιστορία μόνιμων γεγονότων – μία σιωπηλή ιστορία, ή ιστορία των φτωχών άγροτών που μέρα με τή μέρα σηκώνονται με τόν ήλιο και πάνε να δουλέψουν στα χωράφια τους.»

(*La crisis del patriotismo*, Μαδρίτη 1942, όπως παρατίθ. από τόν Aymard, όπ. παραπ. 64).

Άλλά άκόμη και τό «άνοιγμα» που προτείνουν τά *Annales* προς τις κοινωνικές επιστήμες, μπορούμε και αυτό να τό θρούμε (άν όχι και κάπου άλλου) στον Αύγουστο Κόντ στό πρώτο μισό του 19ου αιώνα, ίσως στην *Kulturgeschichte* στά τέλη του 19ου, στον Μάξ Βέμπερ στις αρχές του 20ου αιώνα. Που έγκειται λοιπόν ή καινοτομία των *Annales*; Σε τί συνίσταται ή αλλαγή στό πεδίο των ιστορικών έρευνών; Πιστεύω ότι, άν και κάποιος προσεκτικός ιστορικός της ιστορίας μπορεί να θρει μεμονωμένες αντίδράσεις, φωνές διαμαρτυρίας άς πούμε, στό έλδος της άντιληψής της ιστορίας που με συνοπτική άκρι-

βεια περιγράφει ο Χόμπσμπουμ, ή «σχολή των *Annales*» άποτελεί, ώστόσο, μία *άντίσταση* σ’ αυτή τήν επίσημη άντιληψη της ιστορίας· που σημαίνει ότι είναι μία διαμαρτυρία που δέν μένει μόνο στό επίπεδο των διακηρύξεων και της θεωρίας, αλλά γίνεται *πράξη*. Πρόκειται για μία διαμαρτυρία που διοχετεύεται σε κανάλια έμπρακτης άπόδειξης και δημιουργεί ένα μεγάλο αντιστασιακό ρεύμα. Με αυτή τήν έννοια θά μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι ή σχολή των *Annales* είναι μία *αντιστασιακή* σχολή και τό βήμα τους, τό περιοδικό *Annales*, είναι ένα *μαχητικό* περιοδικό.

Μέ δεδομένη, ούτως ή άλλως, τήν άδυναμία να προχωρήσω σε μία κοινωνική ιστορία των *Annales* (και, στην συνέχεια, των άλλων περιοδικών), θά επιχειρήσω μόνο να παρουσιάσω όρισμένα στοιχεία που υποστηρίζουν τούς χαρακτηρισμούς που προηγήθηκαν. (Πρέπει, άλλωστε, να σημειωθεί ότι ή διάκριση ανάμεσα σε αντιστασιακές διακηρύξεις και σε αντιστασιακές πράξεις, διάκριση που γίνεται μόνο για να οργανωθεί ή περιγραφή του θέματος, είναι προσωρινή.)

Αντιστασιακές διακηρύξεις λοιπόν και αντιστασιακές πράξεις. Πριν ξεκινήσουμε όμως από τις πρώτες, δηλαδή από τις πολεμικές ιαχές και τά μανιφέστα, άς δοϋμε με τά δικά τους μάτια αυτή τή φορά τόν έχθρό. Ο έχθρός είναι ένας: ή *histoire historisante*, ή ιστορίζουσα ιστορία – μία «έτικέτα» που δέν είναι και πολύ ικανοποιητική, γιατί, όπως όλες οι έτικέτες, έξαφανίζει τήν ποικιλία. Γενικά, βέβαια, μπορούμε να πούμε ότι ο έχθρός τους είναι εκείνο τό είδος της ιστορίας που θεωρεί ότι ουσιαστικό καθήκον της είναι να καθορίσει τά γεγονότα (*les faits*) με όσο γίνεται μεγαλύτερη σιγουριά και ασφάλεια. Τά γεγονότα θεωρούνται ως δεδομένα, ή σημασία τους θεωρείται έπίσης δεδομένη και τό μόνο που χρειάζεται να κάνει ή ιστοριογραφία είναι να τά άποκαταστήσει στην άρχική τους πραγματικότητα (*wie es eigentlich gewesen*: έτσι όπως πράγματι ήταν). Κάθε τέτοιο γεγονός (έπεισόδιο ή

4. Ο όρος «σχολή των *Annales*» είναι μία χαλαρή και ρευστή έκφραση που καλύπτει ένα ευρύ φάσμα ενδιαφερόντων και τάσεων, βλ. σχετικά A. Burgiùère, *Review* 1, 3/4.

5. «Φαίνεται ότι τά τελευταία 1600 χρόνια οι μόνοι Γάλλοι υπήρξαν βασιλιάδες, ύπουργοί και στρατηγοί», γράφει ο Βολταίρος στό *Essai sur les moeurs et l'ésprit des nations* τό 1756 (όπως παρατίθ. από τόν M. Bloch, <1952>² 1961, σελ. 90).

περιστατικό) αποτελεί μία αυτόαρκη μονάδα-έννοτητα και τὰ γεγονότα μπορούν από μόνα τους νά διευθετηθούν σ' ένα είδος αντικειμενικής αφήγησης, ένα είδος πλοκής, μία χρονολογική-περιστατικόλογική αφήγηση τῆς ιστορίας. Έργο του ιστορικού, σ' αὐτὴ τὴ λογική, εἶναι μόνο νά θεμελιώνει με ἀποδείξεις αὐτὴ τὴν ἀφήγηση (Revel, *Review* 1:3/4, 11-12). Αὐτός εἶναι ὁ ἐχθρός, ὁ κατακτητὴς. Καὶ ὁ ιστορικός εἶναι ἕνας ἀφηγητὴς.

Ὁ ἀντιστασιακὸς ιστορικός λόγος

Τὸ πρῶτο κείμενο πού θεμελιώνει τὴ λογικὴ τῆς ἀντίστασης τῶν *Annales* προηγείται ἀρκετὰ ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση τοῦ πρῶτου τεύχους τοῦ περιοδικοῦ, τὸ 1929. Εἶναι ἕνα κείμενο τοῦ κοινωνιολόγου καὶ οἰκονομολόγου François Simiand, τὸ ὁποῖο δημοσιεύτηκε με τὸν τίτλο «Méthode historique et science sociale» (Ἱστορική μέθοδος καὶ κοινωνικὴ ἐπιστήμη) τὸ 1903 στὸ περιοδικό *Revue de synthèse* πού εἶχε ἰδρῦσει τὸ 1900 ὁ ιστορικός Henri Berr. Πρόκειται γιὰ ἕνα προγραμματικὸ κείμενο πού θέτει τὴν ἱστορία στὴν καρδιά τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν. Ὁ Σιμιάν διατυπώνει τὴν εὐχή νά πέσουν «τὰ τρία εἰδῶλα τῆς φυλῆς τῶν ἱστορικῶν: τὸ πολιτικὸ, τὸ ἀτομικὸ καὶ τὸ χρονολογικόν». Ἡ ἐπίθεση πού κάνει στὸ καθένα ἀπὸ αὐτὰ τὰ εἰδῶλα θεμελιώνεται στὸ ἀξίωμα ὅτι ἡ ἱστορία, γιὰ νά κατορθώσει νά ἀνταποκριθεῖ σὲ κριτήρια ἐπιστημονικότητας, πρέπει νά ἀντικαταστήσει «τὴ μελέτη τῶν μοναδικῶν συμβάντων με τὴ μελέτη τῶν ἐπαναλαμβανόμενων φαινομένων». Στὴν ἱστορία, λέει ὁ Σιμιάν, ὅπως καὶ στὶς ἄλλες ἐπιστῆμες, μπορούμε νά μιλοῦμε γιὰ αἰτιότητα μόνο ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει κάποια σταθερὴ σχέση, κάποια κανονικότητα, κάποιος νόμος (Pomian, *Review* 1:3/4, 107).

« Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀποψη θλέπει κανεὶς ἀμέσως ὅτι ἕνα ἀτομικὸ φαινόμενο, μοναδικὸ στὸ εἶδος του, δὲν ἔχει αἰτία, ἀφοῦ δὲν μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ ἀπο κάποια σταθερὴ σχέση με ἕνα ἄλλο φαινόμενο καὶ ἀφοῦ, γιὰ τὴν κάθε μοναδικὴ περίπτωση, δὲν μπορεῖ νά βρεθεῖ ἕνα σταθερὸ προηγούμενο. Ἄν, λοιπόν, ἡ μελέτη τῶν ἀνθρώπων γεγονότων πρόκειται νά γίνει θετικὴ ἐπιστήμη, πρέπει νά ἐγκαταλείψει τὰ μοναδικὰ φαινόμενα καὶ νά συλλάβει τὰ ἐπαναλαμβανόμενα γεγονότα, δηλαδή πρέπει νά ἀφήσει καταμέρος τὸ τυχαῖο καὶ νά στραφεῖ στὸ ρυθμικὰ ἐπαναλαμβανόμενο, νά παραμερίσει τὸ ἀτομικὸ γιὰ νά μελετήσῃ τὸ κοινωνικόν. (Simiand, <1903> 1960, 17, ὅπως παρατίθ. ἀπὸ τὸν Pomian, ὅπ. παραπ.)

Αὐτὸ τὸ κείμενο διακήρυξης θά ἀποτελοῦσε, μετὰ ἀπὸ 26 χρόνια, τὴ σπονδυλικὴ στήλη τῶν *Annales* καὶ, μετὰ ἀπὸ 57 (τὸ 1960), θά ξαναδημοσιευόταν αὐτοῦσιο στὸ περιοδικό, στὸ τμῆμα *Combats et Debats* (Ἀγῶνες καὶ Διάλογοι). Ἡ συνολικὴ ἀποψη τῶν *Annales* φαίνεται νά συμπυκνώνεται στὸ κείμενο τοῦ Σιμιάν: ἡ ἱστορία ὡς πρόβλημα, ἡ ἐργαστηριακὴ μέθοδος, ἡ μακρὰ διάρκεια, ἡ ἀναζήτηση τῶν δομῶν. Καί, βέβαια, ἡ σχέση τῆς ιστορίας με τὶς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες (Pomian, ὅπ. παραπ., 107-8).

Τὸ 1929 κυκλοφορεῖ τὸ πρῶτο τεύχος τῶν *Annales*. Στὸ εἰσαγωγικὸ τους σημεῖωμα με τὸν τίτλο «A nos lecteurs» (Πρὸς τοὺς ἀναγνώστες μας), οἱ δύο ἐκδότες του, ὁ Lucien Febvre καὶ ὁ Marc Bloch, χρησιμοποιοῦν σχεδόν πανομοιότυπα τοὺς ὅρους τοῦ Σιμιάν. Καταγγέλλουν τὴν ἐπιστημονικὴ κατάτμηση καὶ ἐξειδίκευση, «πού ἀκόμη χωρίζει τοὺς ἱστορικούς ἀπὸ ἐκείνους πού ἀφιερώνονται στὴ μελέτη τῶν (σύγχρονων) κοινωνιῶν καὶ οἰκονομιῶν», καὶ διακηρύσσουν ὅτι τὸ περιοδικό τους θά ἐνοποιήσῃ

- 1943 Lucien Febvre "Vivre l'histoire: Propos d'initiation"
- 1949 Lucien Febvre "Vers une autre histoire" (*Revue de métaphysique et de morale*)
- 1949⁽²⁾¹⁹⁶¹ Marc Bloch *Apologie pour l'histoire ou métier d'historien*
- 1953⁽²⁾¹⁹⁶⁵ L. Febvre *Combats pour l'histoire*
- 1953 (Hommage à Lucien Febvre) *Eventail de l'histoire vivante* (Gallimard)
- 1962 L. Febvre *Pour une histoire à part entière* (Sevren)
- 1971 P. Veyne *Comment on écrit l'histoire. Essai d'épistémologie* (Seuil)
- 1973(-1978) E. Le Roy Ladurie *Le territoire de l'historien* (Gallimard)
- 1973 (Mélanges en l'honneur de Fernand Braudel) *Histoire et ethnologie* (E. Privat)
- 1974 (Editions Sociales) *Aujourd'hui l'histoire*
- 1975 M. de Certeau *L'écriture de l'histoire* (Gallimard)
- 1974(-1978) J. Le Goff-P. Nora *Faire de l'histoire* (Gallimard): 3 τόμοι (ἐλλήν. μετάφρ. τῆς Κλαίρης Μητσστακη, *Τὸ ἔργο τῆς ιστορίας* <1 τόμος: ἐπιλογή>, 1981 <Ράππας>)
- 1976 T. Stoianovich *French Historical Method. The Annales Paradigm* (Ithaca)
- (βλ. καὶ ἀφιερῶματα, ὅπως: *Annales E.S.C. <Μάιος-Αὔγ. 1971>*: *Histoire et Structure, Annales E.S.C. 1979, Review 1:3/4, 1978: The Impact of the Annales School on the Social Sciences, Dialectiques 10-11 <φθiv. 1975>*: *Histoire et Société κ.ά.*)

γ. ἱστορία=πρακτικὴ

- 1910 Lucien Febvre *Philippe II et la Franche-Comté: Etude d'histoire politique, religieuse et sociale*
- 1922 Lucien Febvre *La Terre et l'évolution humaine: Introduction géographique à l'histoire*
- 1924 Marc Bloch *Les Rois thaumaturges: Étude sur le caractère surnaturel attribué à la puissance royale* (²1960)
- 1931 Marc Bloch *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*
- 1932 Georges Lefebvre *La Grande Peur de 1789*
- 1933 Ernest Labrousse *L'Esquisse du mouvement des prix et des revenus en France au XVIIIe siècle* (Dullos)
- 1939 Marc Bloch *La Société féodale*
- 1942 Lucien Febvre *Le problème de l'incroyance du XVIe siècle: La Religion de Rabelais* (A. Michel)
- 1949 Fernand Braudel *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* (²1966, βελτ. καὶ συμπληρ., Collin)
- 1964 J. Le Goff *La Civilisation de l'occident médiéval* (Arthaud)
- 1965 E. Le Roy Ladurie *Les Paysans de Languedoc* (Sevren)
- 1967 E. Le Roy Ladurie *Histoire du climat depuis l'an mil* (Flammarion)

μέ εμπειρικό τρόπο, «μέ τό παράδειγμα καί τήν πράξη», τό χώρο τών κοινωνικών επιστημών (Revel, *ὄπ. παραπ.*, 13).

«Εἶναι», γράφουν, «ένάντια σ' αὐτά τά τρομακτικά σχίσματα πού σκοπεύουμε νά ἀντισταθοῦμε. Ὅχι ὅμως μέσω μεθοδολογικῶν ἀρθρῶν καί θεωρητικῶν πραγματειῶν, ἀλλά μέ τό παράδειγμα καί μέ τήν πράξη». (Febvre καί Bloch, *Annales...* 1929, 1, 2, ὅπως παρατίθ. ἀπό τόν Wallerstein, *Review* 1:1 <1977>, 6)

Ἀργότερα ὁ Φέβρ περιγράφοντας, σέ πιά προσωπικό ὕφος, αὐτή τήν ἀντίσταση-διαμαρτυρία θά γράφει:

«Ποτέ δέν δέχτηκα μέ ἡρεμία τήν ἱστορία ὅπως τήν ἔγραψαν αὐτοί πού ἠπτήθησαν στά 1870· τά σωφρονιστικά της τιτιθίσματα, τήν παραίτηση ἀπό ὅποιασδήποτε μορφῆς σύνθεση (synthésis), τήν κοπιώδη, ἀλλά ἀπό πνευματική ἀποψη φυγόπονη, λατρεία τοῦ 'γεγονότος' καί τή σχεδόν ἀποκλειστική ἀγάπη γιά τή διπλωματική ἱστορία ('Ἄ, ἂν τήν εἶχαμε μελετήσει πιά προσεκτικά, δέν θά θρυσκόμασταν ἐδῶ πού εἴμαστε σήμερα!'). Μιά ἱστορία πού ἀπό τόν Albert Sorel, αὐτόν τόν κατά τό ἡμισυ θεό, ὡς τόν Etienne Bourgeois, αὐτόν τόν κατά τό ἕνα δέκατο θεό, εἶχε γίνει ἔμμονη ἰδέα καί εἶχε κατακυριεύσει αὐτούς πού μᾶς δίδαξαν ἀπό τό 1895 ὡς τό 1902...» (Febvre <1953>² 1965, σελ. VII)

(Τό 1903 ἔρχεται ὁ Σιμιάν).

Ὅταν, μετά τό Β' Παγκόσμιο Πόλεμο καί τόν (τραγικό) θάνατο τοῦ Μπλοκ, ξανακυκλοφοροῦν τά *Annales* (1946) μέ καινούριο τίτλο, ὁ Φέβρ βάζει στό ἐκδοτικό σημεῖωμα τόν τίτλο «Face au vent» ('Ἐνάντια στόν ἀνεμο):

«Τά *Annales* ἀλλάξαν», γράφει, «γιατί ὅλα γύρω μας ἀλλάζουν: οἱ ἄνθρωποι καί τά πράγματα. Μέ μιά λέξη: ὁ κόσμος!...) Κι ἂν μέ ρωτήσουν», συνεχίζει, «ἔχω ἐγώ, ὁ ἱστορικός, τό δικαίωμα νά συνεχίσω νά γράφω ἱστορία, τότε δέν θά διστάσω καθόλου νά πῶ ναι, ἐφόσον ἡ ἱστορία (καί μόνο ἡ ἱστορία μπορεί νά τό κάνει) μπορεί, σ' ἕνα κόσμο συνεχοῦς ἀσταθείας, νά καταστήσει δυνατή τή ζωή μας μέ σκέψεις ἄλλες ἀπό τό φόβο...» (Febvre, *Annales E.S.C.* 1/1, 2, 6-7, ὅπως παρατίθ. ἀπό τόν Wallerstein, *ὄπ. παραπ.*, 6.)

Τό 1957, ὅταν θά ἀναλάβει τή διεύθυνση τών *Annales* ὁ Fernand Braudel, θά μᾶς θυμίσει στό δικό του ἐκδοτικό σημεῖωμα, μέ τόν τίτλο «Les *Annales* continuent» (Τά *A.* συνεχίζονται), ὅτι

«Ὅτε ὁ Μ. Μπλοκ οὔτε ὁ Λ. Φέβρ εἶχαν τήν ἐπιθυμία οὔτε τήν αὐταπάτη ὅτι δημιουργοῦσαν σχολή... Μᾶλλον», γράφει, «ἔψαχναν καί ἀναζητοῦσαν σ' ὅλη τους τή ζωή.» (Braudel, *Annales E.S.C.*, XII, 3, 1, ὅπως παρατίθ. ἀπό τόν Wallerstein, *ὄπ. παραπ.*.)

Τά *Annales* θά συνεχίσουν, κατά τόν Μπροντέλ, νά ἀντιπροσωπεύουν

«τήν ἱστορία, τήν ἐξωθημένη στά ἀκραία της ὅρια, δηλαδή στήν καρδιά ὅλων τών επιστημῶν πού μελετοῦν τόν ἄνθρωπο. Καί, ὡς τά σήμερα, τήν ἱστορία τήν περιτριγυρισμένη ἀπό τίς ἐπικίνδυνες φλόγες τοῦ περιστατικού» (ὄπ. παραπ.)

Τό 1969 (μετά τά γεγονότα τοῦ Μάη τοῦ '68) ὁ Μπρον-

τέλ παραδίνει τό περιοδικό σέ χέρια νεωτέρων ἐκφράζοντας τήν ἐπιθυμία νά παραμείνει τό περιοδικό

«σὴν πρώτη γραμμῇ τοῦ νεωτερισμοῦ, ἀποδεχόμενο τό ἀναπόφευκτο ρίσκο» (Braudel, *Annales E.S.C.* XXIV, 3, 1),

ἀλλά μαζί καί τήν ἐλπίδα ὅτι

«ἂν παρασθεῖ ἀνάγκη, αὔριο κιόλας [οἱ ἐκδότες] δέν θά διστάσουν νά φτιάξουν καινούρια 'νέα *Annales*'.» (ὄπ. παραπ.)

(Τό εἰσαγωγικό τοῦ ἀρθροῦ ἔχει τόν χαρακτηριστικό τίτλο 'Les Nouvelles *Annales*'.)

«Ἄλλη μιά φορά», γράφει, «τά *Annales* γύρισαν καινούρια σελίδα, παραμένοντας πιστά στό πνεῦμα τοῦ Φέβρ καί τοῦ Μπλοκ πού ἱδρυσαν τό περιοδικό κάπου 40 χρόνια πρίν. Ὁ στόχος τους ἦταν νά υἱοθετήσουν νέες μεθόδους, ὅσο αὐτό ἦταν δυνατό, καί νά ἀποδεχτοῦν τοὺς κινδύνους πού αὐτό συνεπάγεται. Ὑπάρχουν ἄλλα περιοδικά πού ὑπηρετοῦν τό ἐπαγγελματικό ρόλο καί πού κεντρικά κατέχουν τό ἤδη κατακτημένο πεδίο. Ὁ ρόλος τους εἶναι σπουδαῖος, ἀποφασιστικός, ἀναντικατάστατος. Ἀκριβῶς αὐτό ὅμως ἐπιτρῆπει σέ μᾶς νά παίξουμε διαφορετικό ρόλο στήν πνευματική συγκυρία τῆς ἐποχῆς μας.» (ὄπ. παραπ., 571)

Στό κείμενο αὐτό ἐμπεριέχεται – ἴσως – ὅλη ἡ οὐσία τών *Annales*: ἡ διακήρυξη τῆς πίστεως στό νεωτερισμό, ἡ υἱοθέτηση τοῦ ἀ' πληθυντικοῦ ἢ τοῦ, ἀκόμη πιά δηλωτικοῦ, ἀπρόσωπου συλλογικοῦ ὑποκειμένου: τά *Annales*. Στήν ἱστορία τών *Annales*, κάτω ἀπό αὐτό τό «ὑποκείμενο» συχνά κρύβονται σημαντικές διαφοροποιήσεις καί διαφορές: ὡστόσο, ἡ ὑπαρξή του καταδηλώνει τήν ὑπόσταση τῆς σχολῆς καί τήν τρομερά ἀφομοιωτική της δύναμη. Τό κείμενο αὐτό τοῦ Μπροντέλ θέλει νά βεβαιώσει ὅτι ὑπάρχει κάτι κοινό ἀνάμεσα στή μικρή περιθωριακή ὁμάδα τών καθηγητῶν τοῦ πανεπιστημίου τοῦ Στρασβούργου, πού στά 1929 πήρε τά ὅπλα καί κήρυξε τόν πόλεμο ἐναντίον τοῦ πανεπιστημιακοῦ κατεστημένου τοῦ Παρισιῶ, καί στό πανίσχυρο δίκτυο τών μελετητῶν πού σχετίζονται μέ τό περιοδικό καί, ἀπό τό 1946 καί μετά, μέ τό Ἔκτο Τμήμα (Sixième Section) τῆς Πρακτικῆς Σχολῆς Ἀνωτάτων Σπουδῶν (E.P.H.E.).⁶

Ἐδῶ ὑπόκειται μιά διμέτωπη ἀντίσταση: μιά ἀντίσταση στόν καινούριο ἐχθρό πρὸς τά μέσα· τό κατεστημένο τών *Annales*, αὐτό πού βολεύεται μέ τή μίμηση, αὐτό πού θά ἔκανε νά ξεχαστεῖ ὁ νεωτερισμός.⁷ Καί μιά ἀντίσταση πρὸς τά ἔξω· ἡ παλιά ἀντίσταση στή θετικιστική

6. «Σάν ἕνα Ἰσλάμ τῆς ἐπιστήμης, τό "πνεῦμα" τών *Annales* βάλθηκε νά κατακτήσει τόν κόσμο. Τό περιοδικό *Annales* ἔχει γί-νει τώρα τό χαλιφάτο τό ὅποιο ἐμπνέει καί ἀνανεώνει τήν ἔρευ-να...» (Burguière, *ὄπ. παραπ.*, 196)

7. «Τά πρώτα *Annales* [...] εἶχαν κάπου 300-400 ἀναγνώστες [...] Ἦταν μιά μικρή ὁμάδα μέ ἐπαναστατικές διαθέσεις, μιά ὁμά-δα αἰρετικῶν καί εἶχαν ἐναντίον τους τό σύνολο σχεδόν τών γαλ-λικῶν πανεπιστημίων [...] Τά *Annales* σήμερα δέν ἔχουν πιά ἐχθρούς. Τά αἰρετικά *Annales* εἶχαν ἐχθρούς κι αὐτό ἦταν θαυμά-σιο γιατί οἱ ἐχθροί σέ βοηθοῦν. Ἀπό τό 1965-70 συνέβη κάτι τρο-μερό: χάσαμε τοὺς ἐχθρούς μας! [...] Εἶναι δύσκολο νά εἶναι κα-νεῖς νεωτεριστής, νά εἶναι κανεῖς αἰρετικός ὅταν, ἀπότομα, ἔχει γίνει κάποιο εἶδος ὀρθόδοξου [...] Τά *Annales* βρισκόταν πάντοτε σέ κρίση (εὐτυχῶς!). Ἡ ζωντανή ἱστορία βρίσκεται πάντοτε σέ κρίση γιατί εἶναι ἡ ἀπάντηση πού δίνουν οἱ ἱστορικοί σέ προβλή-ματα πού θέτει ἡ σύγχρονη ἐποχή». (Braudel, *Review* 1:3/4, 247, 251, 260)

αντίληψη της ιστορίας, ή αντίσταση πού σημαδεύεται από διάφορες έμμονές: την έμμονή ότι κάτω από τό συμβάν κρύβεται μιά πολυδιάστατη πραγματικότητα: ότι κάτω από τά ένσταντανέ της πολιτικής ζωής βρίσκονται οικονομικές και πολιτικές δομές: ότι πίσω από τίς μειοψηφίες τών πόλεων κρύβονται οι πλειοψηφίες της περιφέρειας: ότι πίσω από τόν δυτικό κόσμο κρύβεται ό άλλος κόσμος. Καί, κυρίως, τήν έμμονή ότι δέν υπάρχει τέτοιο πράγμα όπως ή οίκονομία, ή κοινωνία, ό πολιτισμός, αλλά υπάρχουν κοινωνίες, οίκονομίες, πολιτισμοί. Τά *Annales* ανάγκασαν τήν ιστορία και τίς άλλες κοινωνικές επιστήμες - όσες τουλάχιστον από αυτές έξακολουθούσαν νά μένουν άνυποψίαστες - νά πάρουν σοβαρά υπόψη τους αυτές τίς έμμονές (Wallerstein, *Review* 1:3/4, 6-7). Έμμονές πού έχουν συγκεκριμένο στόχο: τούτον: νά δείξουν ότι ή ιστορία είναι κοινωνικά υπεύθυνη επιστήμη. «*Άς έξηγήσουμε τόν κόσμο στόν κόσμο μέσω της Ιστορίας*», γράφει ό Φέβρ (<1953>²1965, σελ. 40). «*Άς καταλάβουμε τό παρόν μέσω του παρελθόντος*», υποστηρίζει ό Μπλόκ (<1949>²1961, σελ. 11). Άν συσχετίσουμε αυτές τίς ευκτικές διατυπώσεις μέ τό είδος της ιστορίας πού θέλουν νά κάνουν, τότε αυτή ή υπευθυνότητα άποκτά πολιτικές άποχρώσεις και μεταθέτει τήν αντίσταση από τόν άκαδημαϊκό-πανεπιστημιακό χώρο στό πολιτικό πεδίο της πάλης τών ιδεών.

*Άς περάσουμε τώρα στο αλλο μαχητικό περιοδικό: τό *Past and Present*, πού κυκλοφορεί στην Άγγλία τό 1952, στην περίοδο δηλαδή όπου τά *Annales* ξεκινούν τή δεύτερη φάση της ιστορίας τους έδραιωμένα πιά σ' ένα ίδρυμα.

Φαίνεται ότι ώς τότε στην Άγγλία ήταν εύρύτατα γνωστά μόνο μεμονωμένα όνόματα και έργα πού σχετιζόνταν μέ τά *Annales* (κυρίως ό Μπλόκ και ό Φέβρ, και μάλιστα συγκεκριμένες μελέτες τους) (Burke, *Review* 1:3/4, 147-9). Τά *Annales* ώς νέα προοπτική στην ιστοριογραφία τά γνώριζαν όρισμένοι ιστορικοί και κοινωνικοί επιστήμονες, οι περισσότεροι από τούς όποιους είχαν ή και έχουν σαφώς μαρξιστική κατεύθυνση. (Νά θυμίσω άπλως έδώ ότι ή κοινωνική άρχαιολογία του Gordon Childe υπήρξε ίσως ή πιό δημοφιλής άρχαιολογική παραλλαγή του ιστορικού υλισμού στην Άγγλία του '30 και του '40.) Αυτό, ήστόσο, πού γνώριζαν δέν ήταν τά *Annales* ώς σχολή, αλλά τό νέο κύμα στην ιστορία, πού στή

- 1967 F. Braudel *Civilisation matérielle et capitalisme* (Collin)
 1969 P. Vilar *A History of Gold and Money* (γαλλ.: 1961, αγγλ.: 1969; N.L.B.)
 1973 Georges Duby *Le Dimanche de Bouvines*
 1975 E. Le Roy Ladurie *Montaillou, village occitan de 1294 à 1324* (Gallimard)
 1977 F. Braudel *Afterthoughts on Material Civilization and Capitalism* (Johns Hopkins Univ. Press)
 1979 F. Braudel *Civilisation matérielle, économie et capitalisme. XV-XVIII siècles* (Collin)
 1979 E. Le Roy Ladurie *Le Carnaval de Romans* (Gallimard)
 [(1976-)] E. Labrousse-F. Braudel (eds) *Histoire Economique et sociale de la France* (PUF)
 (1976-) G. Duby *Histoire rurale de la France* (Seuil)
 1980 E. Le Roy Ladurie *L'argent, l'amour et la mort en pays d'oc* (Seuil)

PAST AND PRESENT

A Journal of scientific history
 (έτος ίδρυσης: 1952, έδρα: Λονδίνο)

1959: Past and Present Society

- 1952 Past and Present, A Journal of scientific history
 1959 Past and Present, A Journal of historical studies
 (έκδοτική επιτροπή: M. Dobb, G. Childe, C. Hill, E. Hobsbawm, P. Worsley, E. P. Thompson, G. Barraclough, John Morris κ.ά.)
 1952 (οί έκδοτες) "Introduction"
 1961 (οί έκδοτες) (Απολογισμός)
 1968 E. Hobsbawm "Karl Marx's Contribution to Historiography" *Diogenes* (έλλην. μετάφρ. του Άλέξη Πολίτη "Η συμβολή του Καρόλου Μαρξ στην επιστήμη της ιστορίας 1981 (έκδ. Μνημων)
 1971 E. Hobsbawm "From Social History to the History of Society" *Daedalus (Historical Studies Today)*
 1978 E. P. Thompson *The Poverty of Theory and Other Essays* (Merlin)
 1959 E. Hobsbawm *Primitive Rebels* (Manchester Univ. Press)
 1962 E. Hobsbawm *The Age of Revolution* (Cardinal)
 1963 E. P. Thompson *The Making of the English Working-Class* (Penguin)
 1964 E. Hobsbawm *Labouring Men*
 1969 E. Hobsbawm *Bandits* (Penguin)
 1977 E. Hobsbawm *Revolutionaries*

REVIEW

A Journal of the Fernand Braudel Center for the Study of Economies, Historical Systems and Civilizations

(έτος ίδρυσης: 1977, έδρα: Νέα Υόρκη)

1977: Fernand Braudel Center

Γαλλία εκφράστηκε τόσο έντονα και μαχητικά από τα *Annales*, ώστε όσοι έβλεπαν τα πράγματα απέξω να ταυτίζον με αυτό το περιοδικό και μία σειρά άλλων ιστορικών, όπως ο Georges Lefebvre και ο Ernest Labrousse, και να τους θεωρούν όλους ως τη γαλλική ιστορική σχολή.

Αυτοί λοιπόν που παρακολουθούσαν με ενδιαφέρον την «επανάσταση» των *Annales* (ή, καλύτερα, της γαλλικής σχολής) αποτελούσαν μία περιθωριακή ομάδα κοινωνικών επιστημόνων – παρά το γεγονός ότι μερικών τα έργα υπήρξαν και εξακολουθούν να είναι εκδοτικές επιτυχίες, και μάλιστα με ευρύτατο αναγνωστικό κοινό, ή το γεγονός ότι όρισμένοι κατείχαν ή και κατέχουν κάποιες ακαδημαϊκές θέσεις κύρους. Οι επιστήμονες αυτοί είχαν ήδη καθιερώσει αυτόνομα στη χώρα τους τις προϋποθέσεις και είχαν θέσει τις βάσεις για μία άλλη ιστορία,⁸ όταν αποφασίζουν να οργανώσουν τη δράση τους συντονίζοντας το έργο τους, προσδιορίζοντας με σαφήνεια τους στόχους τους, ακολουθώντας, με δυό λόγια, το παράδειγμα των *Annales*. Το 1952 λοιπόν ιδρύουν το περιοδικό *Past and Present*, από τη μία μεριά για να αντισταθούν στην καθιερωμένη, την επίσημη ιστορία (την ιστορία αυτών που ο Childe αποκαλούσε ειρωνικά: αντιεπιστήμονες μανδρινούς της 'Οξφόρδης)· και, από την άλλη, «για να διευρύνουν τον κάπως στενό ορίζοντα της παραδοσιακής ιστορίας» (Οι εκδότες, *Past and Present*, 1). «Ένα περιοδικό που, όπως και τα *Annales*, θα υποθετήσει κάθε νεωτερισμό και θα προσπαθήσει να προσεταιριστεί κάθε αντιστασιακή κίνηση. Είναι χαρακτηριστικό, λογουχάρη, ότι ένας από τους εκδότες του περιοδικού, ο Χόμπσμπουμ, χαιρετίζει το 1961 το γνωστό best-seller του E. H. Carr *What is history?* με τα παρακάτω λόγια:

«Τό βιβλίο του κ. Κάρ είναι μία ισχυρή όμοβροντία εναντίον του ιστορικού σκοταδισμού [...] Είναι βιβλίο πολεμικό. Οι αντιδραστικοί ιστορικοί, όπως ο Πόπερ και ο Τούνμπυ, είναι οι στόχοι του. Όμως η δύναμη της κριτικής του έγκειται όχι μόνο στην επιχειρηματολογία του, αλλά και στην αναγνώριση ότι τα διάφορα είδη της ιστορικής αντίδρασης αντιπροσωπεύουν μία ειδική ιστορική άποψη – την άποψη μίας τάξης, μίας αυτοκρατορίας, μίας κοσμοκρατορίας που πεθαίνει.» (Hobsbawm, όπως παρατίθ. από τον R. Samuel, 1980, 93, βλ. παραπ., σημ. 7)

Δύο πράγματα φαίνεται ότι προσέλκυσαν τους Άγγλους ιστορικούς προς τη γαλλική «σχολή». Το πρώτο είναι ότι θεώρησαν τα *Annales* ως πρόδρομό τους σ' αυτό που θα μπορούσε να ονομαστεί αντιστασιακή ιστορία ή αντιπολιτευτική ιστορία (opposition history).⁹ Το δεύτερο ήταν ότι, αμέσως μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η Γαλλία ήταν η μόνη χώρα στον κόσμο όπου υπήρχε μία συστηματική, συνεχής και συνεπής προσπάθεια να διερευνηθεί αυτή που και οι ίδιοι θεωρούσαν ότι είναι μία κρίσιμη περίοδος στην ανάπτυξη του σύγχρονου κόσμου: δηλαδή η κοινωνία και η οικονομία του 16ου και του 17ου αιώνα. Το γιατί εμφανίζεται αυτό το ιδιαίτερο, αυτό το καυτό ενδιαφέρον για τη συγκεκριμένη περίοδο της ιστορίας αξίζει να γίνει αντικείμενο ιδιαίτερης μελέτης. (Τό έρωτημα, λογουχάρη, θέτει ο Χόμπσμπουμ σε σχέση μάλιστα, για τα αγγλικά πράγματα, με τό διάλογο ανάμεσα στον Μώρις Ντόμπ και τον Πώλ Σουήζυ σχετικά με τό πρόβλημα της μετάβασης από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό (<Hobsbawm, *Review* 1:3/4, 238>.)

Ας δούμε όμως από πιο κοντά την ιδρυτική διακήρυξη στο πρώτο τεύχος του *Past and Present*. Θα σταθούμε σε σημεία της.

«Αυτό τό περιοδικό δημιουργήθηκε όχι γιατί οι ιδρυτές του πιστεύουν ότι δέν υπάρχουν αρκετά περιοδικά στό χώρο της ιστοριογραφίας, αλλά γιατί πιστεύουν ότι προς τό παρόν υπάρχει χώρος για να ασχοληθούν με την κατάσταση της ιστορικής έρευνας και της ιστορικής πραγματείας.»

Ακολουθώντας τό παράδειγμα των Φέβρ και Μπλόκ διακηρύσσουν ότι αυτό που προσπαθούν να κάνουν θά τό δείξουν με τό παράδειγμα και την πράξη και όχι με μεθοδολογικά άρθρα και θεωρητικά δοκίμια (Οι εκδότες, όπ. παραπ.).

Ποιό είναι λοιπόν τό είδος της ιστοριογραφίας που θέλει να ενθαρρύνει τό νέο περιοδικό; Είναι εκείνο τό είδος, μάς λένε, που περιέγραψε ο μεγάλος Άραβας ιστορικός Ιμπν Καλντούν τον 14ο αιώνα, όταν παρατηρούσε ότι

«Η ιστορία είναι ή καταγραφή [των μνημείων] της ανθρώπινης κοινωνίας ή του παγκόσμιου πολιτισμού· των αλλαγών που γίνονται στην φύση αυτής της κοινωνίας [...], των επαναστάσεων και των εξεγέρσεων μίας μερίδας ανθρώπων εναντίον μίας άλλης, με την επακόλουθη ίδρυση βασιλείων και κρατών, με τις διάφορες κοινωνικές και πολιτικές ομάδες τους· είναι ή καταγραφή των διαφορών δραστηριοτήτων και ασχολιών των ανθρώπων είτε για τον προσπορισμό των αναγκαίων προς τό ζήν είτε στον τομέα των επιστημών και των πρακτικών τεχνών. Και, γενικά, είναι ή καταγραφή όλων των μετασχηματισμών στους οποίους υπόκειται μία κοινωνία εξαιτίας της ίδιας της φύσης.»¹⁰

Στόχος λοιπόν είναι, γράφουν οι ιστορικοί του *Past and Present*,

«να περιγράψουμε και να εξηγήσουμε αυτούς τους μετασχηματισμούς που υφίσταται ή κοινωνία από την ίδια της τη φύση. Θεωρούμε ότι οι άνθρωποι είναι ενεργητικοί και συνειδητοί δημιουργοί της ιστορίας, και όχι παθητικά θύματά της ή δείκτες για τις στατιστικές. Κάθε μορφή ανθρώπινης κοινωνίας και κάθε άτομική δράση μέσα σ' αυτήν έχει, λοιπόν, τούς δικούς της νόμους κίνησης και ανάπτυξης, και αυτούς ακριβώς ψάχνουμε να βρούμε.

Άρα πιστεύουμε ότι οι σύγχρονες προσπάθειες να εκφραστεί ή ιστορία με βάση κάποιες μεταβολές που προέρχονται από τις φυσικές επιστήμες (όπως, λογουχάρη, σε σχέση με τη βιολογική εξέλιξη), υπεραπλοποιούν και διαστρεβλώνουν την ιστορία. Ούτε μπορεί ή ιστορία να εξηγηθεί σε

8. Για εκτενή ανάλυση της βρετανικής ιστοριογραφίας σε σχέση με τα *Annales* και τό *Past and Present* βλ. Burke και Hobsbawm, *Review* 1:3/4. Για μία κριτική ανάλυση της βρετανικής μαρξιστικής ιστορίας βλ. τό άρθρο του Raphael Samuel «British Marxist Historians» (μέρος Α') *New Left Review* 120 (Άπρ. 1980), 21-96 καθώς και τό R. Samuel (ed) *People's History and Social History* 1981 (βλ. σημ. 2 παραπ.), όπου δημοσιεύονται οι ανακοινώσεις και οι συζητήσεις που έγιναν στό σεμινάριο του History Workshop στην 'Οξφόρδη (1979).

9. 'Ο όρος μεταφράζεται και «ιστορία της αντίστασης», πράγμα που συμφωνεί – όπως θά φανεί και παρακάτω – με τό συγκεκριμένα θέματα που επέλεγουν για να μελετήσουν οι περισσότεροι από τούς ιστορικούς του κύκλου: τελετουργίες άνταρσίας, «πρωτόγονη επανάσταση», εξεγέρσεις, στάσεις, ληστεία, φτώχεια, παράνομες ή παρακρατικές οργανώσεις κλπ.

10. Χρησιμοποίησ – με ελάχιστες αλλαγές – την ελληνική μετάφραση του Δημοσθένη Κουρτόβικ, Ibh Khalidun, *Προλεγόμενα* (Κάλβος) 1980, σελ. 46.

σχέση απλώς με το εξωτερικό της περιβάλλον (π.χ. το κλίμα, τη γεωγραφία, τις πολιτιστικές επαφές). Δυσπιστούμε όμως και απέναντι στις προσπάθειες να εξηγηθεί ή μία φάση της ιστορίας με όρους που εκφράζουν μίαν άλλη (π.χ. η ρωμαϊκή οικονομία με όρους του σύγχρονου καπιταλισμού ή ιμπεριαλισμού). Στη γενιά μας είδαμε να ξαναατελούν ορισμένες σχολές σκέψης που κατάνονται άμεσα ή έμμεσα από την αντι-ορθολογική κοσμοθεωρία (Weltanschauung) του ρομαντισμού των αρχών του 19ου αιώνα, κοσμοθεωρίες που άρνούνται τη δυνατότητα μίας επιστημονικής προσέγγισης στην ιστορία. Δεν συμμεριζόμαστε αυτές τις απόψεις. Αυτό όμως δεν σημαίνει καθόλου ότι άρνούμαστε την ύπαρξη ή την επίδραση που είχαν οι παράλογες δυνάμεις στη δόμηση του παρελθόντος, ούτε βέβαια ότι υποθέτουμε πώς το παρελθόν μπορεί να έρμηνευτεί στη βάση μίας απλής άλυσιδας αίτιοτήτων. Είμαστε έτοιμοι να θεωρήσουμε τη διαδικασία της ιστορικής αλλαγής όχι σαν τό σημάδι μίας μοναδικής άκέραιας γραμμής ανάπτυξης, αλλά μάλλον ως μία σύνθετη ανάπτυξη, όπου σε κάθε στάδιο δημιουργούνται νέες συνθήκες δημιουργικής δραστηριότητας και εξαπολύονται νέα στοιχεία και καταστάσεις από τα οποία εκτυλίζονται νέες εξελίξεις.

Αντιοπεκόμεστε στην άποψη που λέει ότι ο ιστορικός μπορεί με την υπομονετική συσσώρευση «γεγονότων» να φτιάξει μία φωτογραφικά πανομοιότυπη αναπαράσταση (wie es eigentlich gewesen) του ενός «αντικειμενικού» παρελθόντος.

Δέν δεχόμαστε ότι ιστορία είναι μόνο τό ξεχωριστό και τό περίεργο.

Δέν δεχόμαστε ότι ή ιστορία είναι "τό ένα καταραμένο πράγμα μετά τό άλλο!"

Διαχωρίζουμε τη θέση μας από τη θέση του Μπενεντέτο Κρότσε και των μαθητών του που είναι μιά περίτεχνα καλυμμένη μορφή φιλοσοφικού ιδεαλισμού. (Τό να πιστεύει κανείς ότι τό σχήμα που βρίσκουμε στο παρελθόν είναι απλώς τό υποκειμενικό σχήμα που προβάλλουμε από τό παρόν στο παρελθόν, σημαίνει στην πραγματικότητα πώς άρνείται. ότι αυτό τό σχήμα μπορεί να είναι επιστημονικό.)»

Στή διακήρυξη επισημαίνεται ακόμη ο κίνδυνος που δημιουργείται όταν ή ιστορία συνδιαλέγεται με μη-προ-

- 1977 I. Wallerstein "The Tasks of Historical Social Science: An Editorial" (1:1)
- 1978 Αφιέρωμα "The Impact of the Annales School on the Social Sciences" (1:3/4) (ανακοινώσεις-συζητήσεις των I. Wallerstein, J. Revel, T. Stoianovich, M. Aymard, H. Inalck, K. Pomian, A. Duboc, C. Tilly, G. Huppert, N. Birnbaum, E. Hobsbawm και Fernand Braudel)
- 1974 I. Wallerstein *The Modern World-System. I. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century* (Academic Press)
- 1980 I. Wallerstein *The Modern World-System. II. Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy 1600-1750* (Academic Press)

βλητισμένες - και, αρα, προβληματικές - κοινωνικές επιστήμες. Δηλαδή τονίζεται ότι

«Ο κύριος κίνδυνος από την υπεραπλοποίηση δέν προέρχεται πιά, όπως στον 19ο αιώνα, από την κατάχρηση μηχανιστικών άποψεων από τις φυσικές επιστήμες και τη βιολογία. Προέρχεται, αντίθετα, από τη μόδα ορισμένων ιδεών που έρχονται από την ανθρωπολογία, την κοινωνιολογία, την ψυχολογία και την οικονομική επιστήμη: επιστήμες φορτισμένες άμεσα από την πολιτική (λογουχάρη, ο δομικός φονξιοναλισμός χρησιμοποιήθηκε για να εξηγήσει τη γαλλική ιστορία από τό 1789 και έξης, ενώ ή [θεωρία] της ψυχολογικής δυσπροσαρμοσίας χρησιμοποιήθηκε για να εξηγήσει την ιστορία εθνών κ. ά.). Μάς ενδιαφέρει να καταλάβουμε πώς συμβαίνει ή αλλαγή στο παρελθόν και όχι να ανακαλύψουμε στο παρελθόν φαινόμενα παράλληλα με τό παρόν. Μέσα σ' αυτά τά γενικά όρια υπάρχει άφθονος χώρος για διαφορές και διαφωνίες.»

Και στον πρώτο απολογισμό τους, μετά 10 χρόνια, γράφουν:

«Πιστεύουμε ότι αυτοί που έχουν παρόμοια άποψη για την πρακτική μπορούν - και πρέπει - να εργάζονται μαζί ξεπερνώντας τις άλλες πολυάριθμες διαφωνίες τους. Τό 1952 αυτό ήταν πολύ λιγότερο φανερό από ό,τι είναι σήμερα. Στή διάρκεια αυτής της δεκαετίας πετύχαμε μερικούς - αλλά όπως οπωδήποτε όχι όλους - από τους στόχους μας. Πιστεύουμε ότι συμβάλλουμε με ξεχωριστό τρόπο στις ιστορικές σπουδές. Δώσαμε έρεθίσματα για συζητήσεις. Καταστρέψαμε τους φραγμούς. Ενθαρρύναμε και προσελκύσαμε όλο και περισσότερα άρθρα από ιστορικούς που έχουν να πούν πολύτιμα και πρωτότυπα πράγματα.» (Past and Present, 20 <1961>, 3)

Στήν ιστορία της Review, του τρίτου μαχητικού περιοδικού, προϋπάρχουν τά Annales (και τό Past and Present) και έχει ήδη δημιουργηθεί μιά κατάσταση στο χώρο των ιστορικών έρευνών. Όστόσο, στη δεκαετία του '70, ο κοινωνιολόγος Immanuel Wallerstein με μιά ομάδα κοι-

ωνικών επιστημόνων – πού οι περισσότεροί τους προέρχονται από τον κύκλο των *Annales* – αποφασίζουν να φτιάξουν ένα καινούριο περιοδικό στην άλλη άκρη του Ατλαντικού. Μιά απόφαση πού υλοποιείται τό 1977 με την έκδοση της *Review*. Η εκτίμησή τους είναι ότι

«Πάλι σημειώνεται μιά καινούρια κρίση στις κοινωνικές επιστήμες, μιά κρίση στην οποία ή απάντηση δίνεται με μιά αναπτυξιακή αντίληψη της ιστορίας, όπου τό μοντέλο είναι ή πορεία από την υπανάπτυξη στην ανάπτυξη. Η απάντηση δίνεται σ' ανατολή και δύση με τόν ίδιο τρόπο. Και, βέβαια, υπάρχουν πολλές παραλλαγές αυτού του αναπτυξιακού μοντέλου πού εμφανίζεται με εξαιρετικά μοντέρνες αμφιέσεις και πού βοηθείται από την τεράστια εξειδίκευση "πού ξαπλώνεται σάν καρκίνος". Οι αναπτυξιακές κλίμακες ξαναθυμίζουν τις εξελικτικές κλίμακες και οδηγούν, μέσα πιά από την πλαστή ετερογένεια των κοινωνιών, σέ καταπιεστικές ιεραρχήσεις.» (Wallerstein, *Review* 1:1, 3-7. Βλ. και διακήρυξη του Fernand Braudel Center (New York), όπ. παραπ., σελ. 89).

Έναντίον αυτής της αναπτυξιακής αντίληψης της ιστορίας γιά την ιστορία ξεσηκώνεται λοιπόν ή νέα αντίσταση. Ψώνονται τά πολεμικά λάβαρα, γίνεται επίκληση των προγόνων (τά *Annales* και τό *Past and Present*) και δημιουργείται ή *Review* πού περνά στό ίδιο στρατόπεδο με τ' άλλα δύο περιοδικά τά όποια συνεχίζουν την επιστημονική – και πολιτική – τους ζωή (καθώς και μερικά ακόμη περιοδικά πού κυκλοφόρησαν στό μεταξύ).

Η έκδοτική πολιτική του περιοδικού μās φέρνει σίγουρα κοντά στά *Annales* και στό *Past and Present*. Κοντά, αλλά μαζί και ανεξάρτητα:

«Η *Review* έχει στρατευτεί στην αναζήτηση μιάς προοπτικής ή όποια αναγνωρίζει την προτεραιό-

τητα των αναλύσεων των οικονομικών συστημάτων γιά μεγάλα χρονικά διαστήματα και γιά διευρυμένο χώρο· αναγνωρίζει, ώστόσο, και τή συνολικότητα της κοινωνικο-ιστορικής διαδικασίας και τόν παροδικό (δηλαδή εύριστικό) χαρακτήρα των θεωριών.» (Wallerstein, όπ. παραπ., 7).

Ή ιστορία-άντισταση «Μέσα από τό παράδειγμα και την πράξη»

Τί είναι όμως τό «άλλο» πού προαναγγέλλουν τά μανιφέστα στά τρία περιοδικά; Ποιά είναι και πώς διαμορφώνονται τά χαρακτηριστικά αυτής της ιστορίας ή όποια διακηρύσσει τή διαφορετικότητα και τή νεωτερικότητα της με μαχητικό και επιθετικό τόνο από τις αρχές ήδη του αιώνα; Αυτό είναι τό έρώτημα τό οποίο θά μās άπασχολήσει στη συνέχεια. Γιατί αυτό πού κάνει την αντίθεση νά γίνεται αντίσταση είναι ή (με τόν ένα ή με τόν άλλο τρόπο) πραγματοποίηση της υπόσχεσης πού έλεγε «μέσα από τό παράδειγμα και την πράξη». Ο Μπροντέλ κάποτε είπε ότι δέν γνωρίζει τί είναι ή ιστορία, γνωρίζει μόνο ιστορικούς (Revel, όπ. παραπ., 18). Σ' αυτόνων την πρακτική θά στραφούμε.

Αν λοιπόν ό θεμέλιος λίθος της θεωρίας (ή: της ιδεολογίας) των *Annales* είναι τό άρθρο του Σμιάν, τότε τό κλασικό υπόδειγμα-μοντέλο αυτής της αλλιώς της ιστορίας ή διδακτορική διατριβή του Φέβρ γιά την έπαρχία Franche-Comté, γραμμένη στό 1910. Κι αν άναρωτηθούμε, πού συγκεκριμένα, τί είναι τό καινούριο, θά διαπιστώσουμε ότι δέν υπάρχουν ούτε μυστικά όπλα, ούτε νέες τεχνικές, ούτε τεχνοκρατικός έξοπλισμός. Γιατί οι μέθοδοι πού έφάρμοσε ό Φέβρ στην ανάλυσή του είναι άναμφίβολα ορθόδοξες και καθιερωμένες: είναι μιά ένδελεχής έρευνα των αρχείων της Μπεζανσόν, σύμφωνα με τους κανόνες της πού τυπικής (γερμανικής) ιστορικής μεθόδου. Υπάρχει όμως διάχυτη μιά άλλη λογική. Μπορούμε, βέβαια, νά δούμε πώς τό καινούριο είναι ό τρόπος γραφής: γιατί αυτός είναι αίσθητά, θριαμβευτικά καινούριος: ό ιστορικός άπευθύνεται στον άναγνώστη δίχως τίποτε τό άκαδημαϊκό και ό άναγνώστης καλείται νά μοιραστεί τόν ένθουσιασμό του συγγραφέα γιά τό θέμα του. Η σημαντική όμως καινοτομία είναι στην έπιλογή του θέματος και στον τρόπο με τόν όποιο προσεγγίζεται αυτό.¹¹

Στή Franche-Comté στον καιρό του Φιλίππου του Δεύτερου, τό αντίκειμενο είναι ή έπαρχία, όχι ό Φίλιππος. Τό βιβλίο αρχίζει με την περιγραφή της άνθρωπογεωγραφίας της περιοχής: ό άναγνώστης μεταφέρεται στην περιοχή των Γιουρά. Ταξιδεύει στις στενές στριφογυριστές κοιλάδες με τά άγνωστα όρεινά ποταμάρια. Τό μέγεθος των οικισμών, ό αριθμός των κατοίκων, ή πίεση αυτών των αριθμών πάνω στις περιορισμένες πηγές διαβίωσης, ή ξύλευση, ό χάρτης της άμπελοκαλλιέργειας, οι υπόγειες πηγές, ή έξόρυξη άλατιού, τό έμπόριο δημητριακών, όλα περιγράφονται με μαεστρία. (Αυτό του είδους οι περιγραφές – δηλαδή, κατά κάποιον τρόπο, οι γεωγραφικές-οικολογικές εισαγωγές – θά γίνουν στό έπόμενο χρόνια ως σήμερα τό εκ των ών ούκ άνευ των μελετών των λεγόμενων *Annalistes*).¹²

Από τή γεωγραφία στην οικονομία, από την άγροτική οικονομία στό χάρτη της βιοτεχνικής παραγωγής, στη διαμόρφωση του αστικού οίκο-

11. Βλ. αναλυτική παρουσίαση από τόν Huppert, *Review* 1:3/4, 215-9.

12. Πρέπει νά θυμίσουμε έδώ ότι ό Φέβρ και οι πρώτοι *Annalistes* ήταν μαθητές και θερμοί ύποστηρικτές του Vidal de la Blache, του θεωρητικού της γαλλικής σχολής της άνθρωπογεωγραφίας (*géographie humaine*) και ίδρυτή του περιοδικού *Annales de géographie*.

περιβάλλοντος. Για εκατοντάδες σελίδων ο αναγνώστης ξεναγείται σε μιάν άνασυνθεμένη επαρχία του 16ου αιώνα, δίχως να συναντά ούτε ένα περιστατικό (*événement*). Έχει όμως ήδη μπροστά του τα χαρακτηριστικά της συνολικής ιστορίας που είναι κοινωνική-οικονομική ιστορία και που, σε τελευταία ανάλυση, είναι πολιτική ιστορία.

Στή Franche-Comté ο Φέβρ δείχνει πώς η πολιτική και η διπλωματία βαθμιαία στραγγάλισαν αυτή την επαρχία. Δέν τά βλέπει όμως ως άπομονωμένα άλυσιδωτά επεισόδια, αλλά τά βλέπει μέσα σε όλες τις άλλες πλευρές της ζωής, όπως τή ζούσαν οι άνθρωποι στή συγκεκριμένη επαρχία. Ο υλικός πολιτισμός, η χωρίδα και η πανίδα, οι τεχνικές στις άγροτικές εργασίες, η λειτουργία των κοινοτικών και των περιφερειακών θεσμών, ο μηχανισμός των πιστώσεων, η κινητικότητα των κοινωνικών ομάδων, η θρησκευτική ευλάβεια του πληθυσμού, οι εντάσεις που περιβάλλον τις καταγγελίες για αίρεση ή για μαγεία, ο πολιτισμός των πόλεων, ο τοπικός πατριωτισμός, όλα αυτά είναι τμήματα ενός άδιαίρετου συνόλου.

Ο ιστορικός δέν φτιάχνει πιά φωτογραφικά άλμπουμ. Γίνεται σκηνοθέτης: ζουμάρει, δίνει γκρό-πλάν, άπομακρύνεται και ξαναγυρνά μόλις τό αντικείμενο αλλάζει στάση, ώσπου νά καταφέρει νά διακρίνει

«μιά νέα τάξη, ταυτόχρονα δυναμική και δομική, στήν όποία τίποτε από όσα πρέπει νά είναι μαζί δέν είναι χωριστά». (Huppert, *Review* 1:3/4, 219)

Είναι πρόβλημα άν ταιριάζει στό 1910 νά τό ονομάσει κανείς αυτό συνολική ή σφαιρική ιστορία. Πάντως σίγουρα μπορεί νά δεχτεί ότι είναι ζωντανή ιστορία.

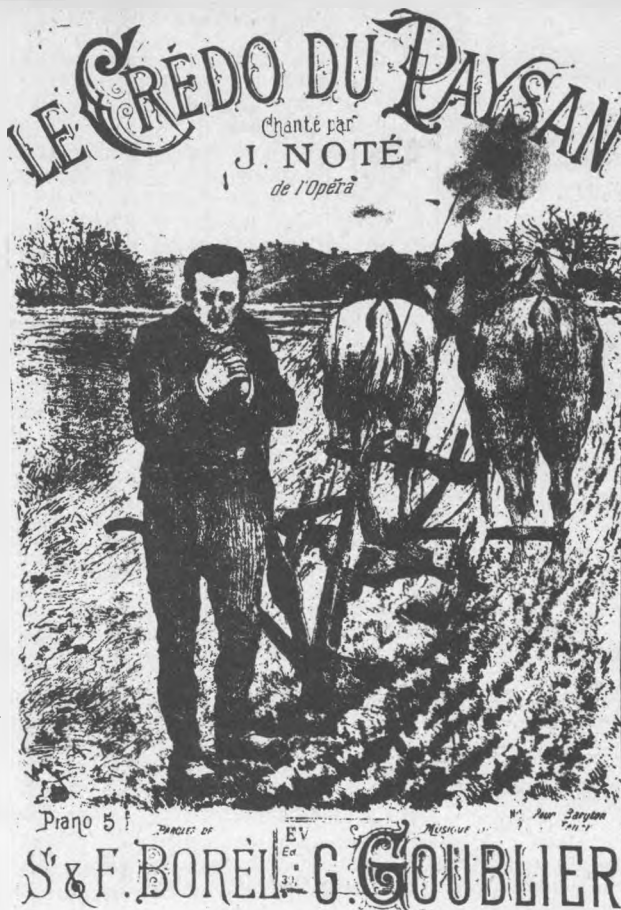
Η σφαιρικότητα άκριβώς είναι μιά έννοια που καλύπτει αυτό που επιχειρούσε νά δείξει ο Φέβρ μέ τό παράδειγμα. Καί αυτή ή έννοια μπορεί νά δομηθεί μόνο μέσα από τήν πράξη. Αυτό, τουλάχιστον, δηλώνει ξεκάθαρα ο Μπροντέλ τό 1977, όταν δηλώνει ότι τόσο ή σφαιρικότητα όσο και ή χρονικότητα και ή μακρά διάρκεια (*la longue durée*) του έπιβλήθηκαν μέσα από τά ίδια τά πράγματα.

«Αφού συγκεντρώσεις τις μαρτυρίες, τά δεδομένα, πρέπει νά τά οργανώσεις. Η ιστορία είναι μιά κατασκευή. Τή στιγμή της κατασκευής του σπιτιού χρειάζεται κάποιο σχέδιο του συνόλου, κάποιες έννοιες, κάποιες υποθέσεις. Έτσι δουλεύοντας τή Μεσόγειο οδηγήθηκα νά διαιρέσω τόν χρόνο της ιστορίας ανάλογα μέ τις διάφορες χρονικότητες [...] Η σφαιρικότητα δέν είναι ή πρόθεση νά γράψει κανείς μιά συνολική ιστορία του κόσμου. Είναι άπλως ή επιθυμία, όταν προσεγγίζει ένα πρόβλημα, νά ξεπερνά συστηματικά τά όριά του. Δέν υπάρχει κανένα πρόβλημα στήν ιστορία, κατά τή γνώμη μου, που είναι περιτειχισμένο, που είναι ανεξάρτητο.» (Braudel, *Review* 1:3/4, 244-5)

Στή «Μεσόγειο», αλλά και σε άλλες μελέτες του¹³ ο Μπροντέλ αφήνει νά αναδυθούν μέσα από τά ίδια τά πράγματα τρεις - τουλάχιστον - χρονικότητες:

- μακρά διάρκεια (*la longue durée*): δηλαδή ή διάρκεια σ' ένα σχεδόν άκίνητο επίπεδο, τό επίπεδο των δομών και των «παραδόσεων». Είναι ή άργοκίνητη δράση του κόσμου (*cosmos*), της γεωγραφίας, της βιολογίας, της συλλογικής ψυχολογίας και της κοινωνιολογίας.

13. Βλ. *Civilisation matérielle et Capitalism*, «La longue durée», *Afterthoughts...* καθώς και τό τρίτομο *Civilisation matérielle, économie et capitalisme...*

- συγκυρία

(la conjoncture): ένα επίπεδο μέσης διάρκειας των συγκυριών ή των περιοδικών κύκλων που διαρκούν περισσότερο ή λιγότερο, αλλά που σπάνια ξεπερνούν τή διάρκεια μερικών γενεών.

- περιστατικά

(les événements): ένα επίπεδο μικρής διάρκειας, στό όποιο κάθε δράση είναι σύντομη.

Στή «Μεσόγειο» λοιπόν έχουμε μιά ιστορία σε τρία επίπεδα, στή βάση άκριβώς των διαφορετικών χρονικοτήτων. Ο Μπροντέλ, ώστόσο, θεωρεί ότι ή πραγματικότητα έμπεριέχει όχι μόνο τρία χρονικά σχήματα, αλλά «πολλά (δέκα, εκατό, πολλές δωδεκάδες), που καθένα τους έχει τή δική του ιστορία».¹⁴ Η σφαιρική ιστορία προσπαθεί, από αυτή τήν άποψη, νά συλλάβει όλες τις (συγκεκριμένες, κάθε φορά) μορφές διάρκειας.

Έδώ έχει τή θέση της, νομίζω, μιά καίρια παρατήρηση του Βάλεροταιν (*Review* 1:3/4, 239). «Ότι δηλαδή, στόν Μπροντέλ, δέν υπάρχουν μόνον τρεις (βασικές) διάρκειες, αλλά υπόκειται και μιά τέταρτη, που είναι ή *αιωνιότητα*. Η μακρά διάρκεια, λοιπόν, ορίζεται, μέ αυτή τή λογική, «όχι μόνον σε σχέση μέ τή συγκυρία και τό επεισοδιακό, αλλά - και κυρίως - σε σχέση μέ τήν *αιωνιότητα*» (τήν κατεξοχήν διάρκεια). Γιατί ή έμφαση του Μπροντέλ στις συνέχειες της μακράς διάρκειας δέν ορίζει μόνο τό στίγμα μιάς αντίστασης ενάντια στα εφήμερα συμβάντα-φαινόμενα της ιστορίζουσας ιστορίας. Ταυτόχρονα προσδιορίζει και τή σθεναρή στάση της ενάντια στις «οικουμενικές και αιώνιες αλήθειες» των γενικευτικών ιδεαλιστικών ή χυδαιομαρξιστικών ιστορικών μοντέλων. Οι συνέχειες του χρόνου στόν Μπροντέλ δέν είναι

14. Βλ. αναλυτικά στόν Stoianovich, 1976 (κυρίως κεφ. 3) καθώς και τή συζήτηση ανάμεσα στόν Hobsbawm και τόν Wallerstein (*Review* 1:3/4, 238-240)μ

λοιπόν αμετάβλητες «διάρκειες». Απλώς μπορεί να μετασχηματίζονται με άργο (σχεδόν άνεπαισθητο) ρυθμό.¹⁵

Ο προβληματισμός του Μπροντέλ για τις χρονικότητες φαίνεται να ικανοποιεί – καταρχήν, τουλάχιστον – πολλούς ιστορικούς και κοινωνικούς επιστήμονες σήμερα. Άλλωστε για τους ιστορικούς ή χρονικότητα είναι, κατά κάποιο τρόπο, συστατικό στοιχείο του «άντικειμένου τους», αφού ο χρόνος θεωρείται ως τό πλαίσιο μέσα στο οποίο εκτυλίσσονται σέ διάφορους ρυθμούς τά υπό μελέτη φαινόμενα. Η άπελευθέρωση, ωστόσο, των διάφορων ρυθμών δεν οδηγεί άμεσα στο «μιά για πάντα ξεκαθάρισμα των λογαριασμών» με τή γραμμική αντίληψη του χρόνου, με τή γραμμική «περιστατικολογική» ιστορία. Όμως είναι πολύ προβληματικό αν άρκει να δώσει κανείς μιά (όσοδήποτε διαφοροποιημένη) διαχρονική διάσταση στα κοινωνικά φαινόμενα για να σκεφτεί τήν ιδιαιτερότητα τής ιστορίας.¹⁶ Ίσως έπειδή

«Η ιδιαιτερότητα τής ιστορίας σέ σχέση με τίς άλλες κοινωνικές επιστήμες είναι ότι δεν έχει καμιά ιδιαιτερότητα και έχει τήν αξίωση να μελετήσει τόν χρόνο σέ όλες του τίς διαστάσεις.» (F. Furet «Πολιτιστική ιστορία» στό J. Le Goff και P. Nora <1975, τόμ. 1>, έλλην. μετάφρ. 1981, σελ. 86).

Άκριβώς ή έπισημανση αυτής τής ιδιαιτερότητας τής ιστορίας μάς οδηγεί στό πρόβλημα τής συνολικής σφαιρικής μελέτης των κοινωνικών φαινομένων. Μπορούμε, ωστόσο, γενικά να δεχτούμε τήν άποψη ότι ή σφαιρικότητα και ή χρονικότητα συναρθρώνονται και δομούν τό σύστημα αναφοράς για τήν πρακτική (και, βέβαια, και τή θεωρία μέσα από τήν πρακτική) τής «νέας ιστορίας» που προωθούν τά *Annales*.

Από αυτή τήν άποψη ο όρισμός που δίνει τό 1958 ο Μπροντέλ για τή δομή (τήν κοινωνική δομή)¹⁷ δίνει ένδεχομένως τό κλειδί για τή στάση των *Annales* άπέναντι στη μελέτη των κοινωνιών (των οικονομιών και των πολιτισμών):

«Για τούς κοινωνικούς επιστήμονες δομή σημαίνει όργάνωση, συνοχή και σχετικά σταθερές σχέσεις ανάμεσα σέ κοινωνικές μάζες και πραγματικότητες. Για μάς τούς ιστορικούς, άναμφίβολα μιά δομή είναι μιά συγκέντρωση, μιά αρχιτεκτονική. Πολύ περισσότερο όμως είναι μιά πραγματικότητα: ότι δηλαδή ο χρόνος αλλάζει δύσκολα και κινείται άργά. Όρισμένες δομές επιζώντας για πολύ γίνονται τά σταθερά στοιχεία για άμέτρητες γενιές: έμποδίζουν τήν ιστορία μπλοκάροντας (και άρα διευθύνοντας) τή ροή τής. Άλλες δομές διαλύονται, κοριορτοποιούνται πίο γρήγορα. Αλλά όλες τους είναι ταυτόχρονα ύποστηρίγματα και έμπόδια. Ως έμπόδια σχηματίζουν όρια από τά όποια ο άνθρωπος και οι έμπειρίες του δεν μπορούν να άπελευθερωθούν. Σκεφτείτε μόνο τί δύσκολο είναι να συντριβούν όρισμένα γεωγραφικά πλαίσια, όρισμένες βιολογικές πραγματικότητες, όρισμένα όρια στην παραγωγικότητα. Δείτε άκόμη και τά νοητικά έμπόδια: τά πλαίσια τής διανόησης είναι κι αυτά φυλακές τής μακράς διάρκειας.» (Braudel «La longue durée» *Ecrits...* 1969 σελ. 50-1)

Έτσι θά μπορούσε κανείς να διαπιστώσει ότι υπάρχει γενικά μιά σαφής και κυρίαρχη τάση στους ιστορικούς των *Annales* να ψάχνουν να βρουν κάποιο σταθερό σύστημα ή να όργανώνουν τήν έρευνά τους γύρω από δομές.¹⁸

Π.χ. ο Μπλοκ προχωρεί «στην άνάλυση και τήν έρμηνεία μιάς έπιμέρους κοινωνικής δομής: τής φεουδαλικής δομής» στό γνωστό βιβλίο του *La société féodale* με κεντρική έννοια τό κοινωνικό σύστημα ή τήν κοινωνική δομή. Άκόμη, έμφανίζονται όροι όπως: δομή, μακρά διάρκεια, κοινωνιο-

οικονομίες (socio-économies) (Μπροντέλ) ή: σχεδόν άκίνητη ιστορία (histoire presque immobile) (Λέ Ρουά Λαντυρί) ή, άκόμη: κοινωνίες-οικονομίες (sociétés-économies), κ.ά.

Άν, λοιπόν, ή ταύτιση των (κοινωνικών) δομών βρίσκεται στην καρδιά του έγχειρήματος, ή σχεδόν άκίνητη ιστορία, ή μακρά διάρκεια, φαίνεται ότι είναι κομμένη και ραμμένη στα μέτρα τής λεγόμενης προ-βιομηχανικής κοινωνίας. Είναι χαρακτηριστικό, λογουχάρη, ότι οι ιστορικοί των *Annales* άποφεύγουν να βγαίνουν από τά όρια αυτής τής (μακρόχρονης, βέβαια) περιόδου. Η ιστορία των *Annales* δεν άσχολεϊται – καταρχήν, τουλάχιστον¹⁹ – με τό πρόβλημα τής άλλαγής ή με τό πέρασμα (τόν μετασχηματισμό) από μιά ιστορική δομή σ' αυτήν που τήν διαδέχεται.²⁰ Όσοι ιστορικοί (τής περιφέρειας) των *Αν-*

15. Πρβλ. άκόμη, τίς παρατηρήσεις του Burguière, όπ. παρπα., σελ. 16 «Η στατιστική άνάλυση ανάμεσα σέ άλλα έχει φέρει στό φώς τήν άσυνέχεια και τόν έτερογενή χαρακτήρα του ιστορικού χρόνου: ένα βραχύς χρόνος για τίς πολιτικές άποφάσεις, τούς κοινωνικούς άγώνες και τήν πάλη, τίς κρίσεις στή διατροφή· κι ένας μακρύς χρόνος για τή διακύμανση των τιμών, τίς δημογραφικές κινήσεις. Υπάρχει, έπιπλέον, ή μακρά διάρκεια των τρόπων παραγωγής, του άγροτικού τοπίου, των αντίληψεων - νοοτροπιών (θέματα τά όποια φάτισε ο Φ. Μπροντέλ). Και, τέλος, υπάρχει ο κυκλικός και μή-γραμμικός χρόνος που δίνει στό Ancien Régime ένα ρυθμό κίνησης (σάν τό ρολόγι) και, ταυτόχρονα, μακροπρόθεση σταθερότητα. Άπό αυτές τίς διαπιστώσεις πηγάζει και ή άνάγκη να δειχτεί ο τρόπος με τόν όποιο συνταιριάζουν αυτές οι διαφορετικές χρονικότητες [...] Αυτή είναι ή σημασία τής πολυσυζητημένης συνολικής ιστορίας.»

16. Michel Crenon και Régis Robin «Pour une déconstruction d'une pratique historique» *Dialectiques* 10-11 (1973), 12.

17. Να έπισημάνουμε έδώ ότι ο όρος κοινωνικός έχει μάλλον περιεργή παρουσία στα *Annales* (ιδίως στις πρώτες φάσεις). Παρόλο λογουχάρη που ο Μπλοκ άσχολήθηκε με τήν άνάλυση κοινωνικών δομών (π.χ. *La Société féodale*), ο Φέβρ – που ούτως ή άλλως μοιάζει να είναι άλλεργικός στον όρο δομή – έξηγοüse τήν παρουσία του όρου κοινωνικός στους κατά καιρούς τίτλους του περιοδικού με τόν άκόλουθο τρόπο: «Η λέξη είναι άχρηστη έφόσον σημαίνει πάρα πολλά πράγματα. Άφού όλη ή ιστορία είναι κοινωνική, δεν υπάρχει τέτοιο πράγμα όπως ή κοινωνική ιστορία. Όστόσο ο όρος είναι χρήσιμος εξαιτίας άκριβώς αυτής τής άσάφειας στή σημασία» (Febvre 1943, όπως παρατίθ. από τόν Stoinovich 1976, σελ. 95-6).

18. Για τίς σχέσεις *Annales* και Braudel με τή γαλλική δομική άνθρωπολογία του Claude Lévi-Strauss βλ. ένδεικτικά Α. Burguière, όπ. παρπα., καθώς και τό άρθρο του «Histoire d'une Histoire...» 1979. Βλ. άκόμη, E. Hobsbawm (1968) 1981 για τίς σχέσεις δομικής άνθρωπολογίας και μαρξισμού.

19. Χαρακτηριστικά είναι τά θέματα στα όποια άφιερώνουν όρισμένα τεύχη τους τά *Annales*. Λογουχάρη στην περίοδο 1969-76 συναντούμε θέματα όπως: Βιολογική (και δημογραφική) ιστορία και κοινωνία – Ιστορία και άστικοποίηση – Ιστορία και δομή – Προσωπογραφία – Οικογένεια και κοινωνία – Μή γραπτή ιστορία (άρχαιολογική, προφορική, συμβολική, κινηματογραφική) – Άκίνητη ή βραδέως μεταβαλλόμενη ιστορία και περιβαλλοντική ιστορία – Ιστορία και σεξουαλικότητα – Αίρεση και «θρησκευτικό πεδίο» – Περί θανάτου – Η άνθρωπολογία τής Γαλλίας – Τό Ancien Régime και ή Γαλλική Έπανάσταση – Η οικονομική κρίση του 1974 – Οι συγγραφείς και ή ύπόθεση Ντρέυφους – Κίνα (1919-1949) – Κρατική μηχανή και κοινωνία στή Σοβιετική Ένωση (1936-8) – Ιστορική άνθρωπολογία των κοινωνιών των Άνδεων – Έρευνες για τό Ίσλαμ: ιστορία και άνθρωπολογία – Αρχαία προφορική παράδοση: μιά άλλη ιστορία; Έγδεικτικά σημείωνω δύο κεντρικά θέματα συμποσίων που διοργάνωσε ή Έταιρεία Past and Present: Σχετικά με τίς επαναστάσεις του 17ου αιώνα και «Η καταγωγή τής βιομηχανικής επανάστασης και τό θέμα του συνεδρίου του Fernand Braudel Center τό 1977: *The Impact of the Annales School on the Social Sciences* (Οι έπιπτώσεις [ή δύναμη κρούσης;] τής σχολής των *Annales* στις κοινωνικές επιστήμες).

nales ενδιαφέρθηκαν για αυτά τα ζητήματα έψαξαν αλλού να βρουν υποδείγματα, π.χ. στον Μάρξ (Revel, *οπ. παραπ.*, 16). Εδώ μπορούμε να ξεχωρίσουμε ένα μεγάλο πρόβλημα με το οποίο ασχολήθηκαν ορισμένοι ιστορικοί που κινηθήκαν ή κινούνται στα όρια της σχολής, όπως π.χ. ο Georges Lefebvre, ο Pierre Vilar, ο Ernest Labrousse, ο Albert Soboul. Πρόκειται για τη μελέτη του προβλήματος της λαϊκής διαμαρτυρίας και εξέγερσης: το πρόβλημα, γενικότερα, της συλλογικής δράσης σε περιόδους κρίσης. Στη Γαλλία, στις αρχές του 20ού αιώνα, οι σοσιαλιστές ιστορικοί και πολιτικοί, όπως ο Ζωρές, μελέτησαν με ιδιαίτερη προσοχή τα λαϊκά κινήματα. Ωστόσο μπορεί κανείς να πει ότι η θεώρησή τους ήταν από πάνω προς τα κάτω: έβλεπαν, με άλλα λόγια, τα λαϊκά κινήματα όπως αυτά διαθλώνται μέσα από το πρίσμα της επίσημης ιστορίας των μεγάλων γεγονότων. Η από κάτω προς τα πάνω, ή καλύτερα: από μέσα προς τα έξω, ιστορία έγινε το πρότυπο για τη μελέτη της λαϊκής διαμαρτυρίας και της συλλογικής δράσης από τη δεκαετία του '20 και μετά, κυρίως με το έργο του Λεφέβρ για τον εντοπισμό άσυνχειών μέσα στη συνέχεια της κοινωνικής δομής.

Ο Λεφέβρ στη μελέτη του *Les Paysans du Nord* (Οι άγρότες του Βορρά) έδειξε ότι υπάρχει το υλικό για μία πλούσια απεικόνιση της ρουτίνας της κοινωνικής ζωής των κοινών, των συνηθισμένων καθημερινών ανθρώπων και για τη διασύνδεση αυτής της απεικόνισης με τις αναλύσεις της Γαλλικής Επανάστασης και τις άλλες μεγάλες πολιτικές αλλαγές (Tilly, *Review* 1:3/4, 209). Στο έργο του Σομπουλ, από την άλλη μεριά, αναπαριστάνεται η ζωή και η σύνθεση των εργατικών συνοικιών του Παρισιού στη διάρκεια της Επανάστασης.²¹

Όμως ακριβώς το πρόβλημα της μελέτης των άσυνχειών μέσα στην ιστορική συνέχεια ή διάρκεια άπασχολεί συνολικά τους ιστορικούς του κύκλου του *Past and Present*. Γι' αυτούς, σε κάθε κοινωνική δομή, όπως γράφει χαρακτηριστικά ο Χόμπσμπαουμ,

«[υπάρχουν ταυτόχρονα στοιχεία] που σταθεροποιούν και στοιχεία που διαλύουν [...] Είναι [...] σημαντικό πώς οι έσωτερικές τάσεις μπορούν μερικές φορές να επανενταχθούν σ' ένα αυτοσταθεροποιούμενο μοντέλο και να τό επανατροφοδοτήσουν ως λειτουργικοί σταθεροποιητές, ενώ άλλες φορές πάλι δέν μπορούν. Η πάλη των τάξεων μπορεί να ρυθμιστεί με μία ασφαλιστική βαλβίδα, όπως σε τόσες στάσεις των πληθειών στις προβιομηχανικές πόλεις, ή να θεσμοποιηθεί με τις "τελετουργίες της ανταρσίας" (για να χρησιμοποιήσω την εύστοχη έκφραση του Max Gluckman) ή και με άλλους τρόπους: μερικές όμως φορές δέν μπορεί να γίνει κάτι τέτοιο.» (Hobsbawm <1968> 1981, 26)

Είναι σαφές ότι οι άσυνχειές δέν ταυτίζονται κατά κανένα τρόπο με τα μεγάλα περιστατικά (great events). Λογούχάρη, για τόν Χόμπσμπαουμ, οι άσυνχειές είναι τά

διαμορφωτικά περιστατικά (formative events) για την ιστορία των κοινωνιών·

«Υπάρχει», μάς λέει χαρακτηριστικά, «μιά σαφής διαφορά ανάμεσα στους δύο τύπους περιστατικών. Τα διαμορφωτικά περιστατικά μπορούν βέβαια να αναλυθούν και να ερμηνευτούν όσον αφορά τη γένεσή τους, τη σχέση τους με τη μακρά διάρκεια και τη δομική αλλαγή, ώστόσο όμως ή σημασία που έχουν, άφóτου συμβούν και μετα, στην έθνική και την κοινωνική ζωή είναι άυτονομη (και συχνά άσχετη) άπό τη γένεσή τους. Φυσικά τίποτε δέν μάς έμποδίζει να μελετήσουμε τη γένεση και τά αίτια της Γαλλικής, λογουχάρη, Επανάστασης. Η δυσκολία όμως είναι να πούμε τί είδους διαφοροποιήσεις επέφερε, τί δομές δημιούργησε [...] Εδώ ακριβώς άνοιγει ένα μεγάλο θέμα: πολλοί ιστορικοί (άκόμη και άπό τά σύγχρονα Anales) έχουν άρχισει να άναγνωρίζουν και πάλι την άνάγκη να ασχοληθούμε με τό κρίσιμο περιστατικό και να τό δούμε ως κάτι που συμβαίνει και μετά άκτινοβολεί προς τά έξω.» (Hobsbawm, *Review* 1:3/4, 97)

Έτσι, μολοντί ο Μπροντέλ έχει καταδικάσει τά περιστατικά που τό θεωρεί ότι είναι

«ένα επίπεδο μικρής διάρκειας, στο οποίο σχεδόν κάθε δράση είναι βοή, κρότος, άστραπή, τρίξιμο, νέα και θόρυβος» (άπό τόν Στοϊανovich 1976, σελ. 109)

και, στη θ' έκδοση της «Μεσογείου», συμπληρώνει

«τά έπεισόδια είναι σκόνη. Διασχίζουν την ιστορία σαν άναλαμπές φωτός. Προτού καλά καλά γεννηθούν, γυρνούν στο σκοτάδι ή στη λήθη» (Braudel, 1966, τομ. II, σελ. 223, όπως παρατίθ. άπό τόν Στοϊανovich, 1976, σελ. 230),

20. Πρβλ. ώστόσο τη διαφοροποιημένη άποψη του Στοϊανovich, *Review* 1: 3/4, 52, όπου γράφει, «Υπάρχει ή μάλλον υπάρχουν θεωρίες για την αλλαγή στη Méditerranée... του Μπροντέλ. Υπάρχουν και στο Capitalisme... του, αλλά πρέπει να τις αναγνώσεις για να τις άνακαλύψεις». Και ο ίδιος ο Μπροντέλ όμως παρατηρεί: «Η συνέχεια θέτει αυτόματα τό πρόβλημα της άσυνχειας» (*Review*, 1: 3/4, 257).

21. A. Soboul *La Civilisation et la Révolution française* (Arthaud) 1970.

22. Πρβλ. και όρους όπως: gros événement (Febvre), événement moteur (M. Crubellier), matrix event (Le Roy Ladurie). Για τό θέμα αυτό βλ. γενικότερα Στοϊανovich 1976 (passim).

οι ιστορικοί του *Past and Present* έχουν άλλη άποψη. Θυμίζω τη διακήρυξή τους:

«Στόχος μας είναι να περιγράψουμε και να εξηγήσουμε αυτούς τους μετασχηματισμούς που υφίσταται μία κοινωνία από την ίδια της τη φύση [...] Νά καταλάβουμε την αλλαγή στο παρελθόν.»

Όσο ο όρος που χρησιμοποιεί ο Χόμπσμπωουμ: διαμορφωτικά περιστατικά,²² εύκολα μπορεί να γίνει αντικείμενο παρεξήγησης. Ο Ε. Ρ. Thompson χρησιμοποιεί τον όρο *διαμορφωτική περίοδος* (*formative period* ή *formative years*). Λογούχαρη, στο βιβλίο του *The Making of the English Working-Class* ('Η διαμόρφωση της αγγλικής εργατικής τάξης) αναλύει την ιστορία της αγγλικής εργατικής τάξης στην περίοδο 1789-1848, περίοδο που την θεωρεί διαμορφωτική γιατί ισχυρίζεται ότι τότε μορφοποιήθηκε η συνείδηση της τάξης αυτής.

Με τον ίδιο τρόπο, όμως, και ο Χόμπσμπωουμ, στο βιβλίο του *The Age of Revolution* ('Η εποχή της επανάστασης) μιλά για την περίοδο της διπλής, όπως την χαρακτηρίζει, επανάστασης: της γαλλικής και της βιομηχανικής, δηλαδή για την περίοδο 1789-1848, όπου διαμορφώθηκαν οι βάσεις για τις κατοπινές εξελίξεις. Ο χώρος περιγράφεται σε συνάρτηση με το χρόνο και ο χρόνος είναι το «περιστατικό» της διπλής επανάστασης, που είναι κάτι

«που δεν ανήκει τόσο πολύ στην ιστορία των δύο χωρών οι οποίες είναι οι κύριοι φορείς και τα σύμβολά της, αλλά είναι ο δίδυμος κρατήρας μιάς ιδιαίτερα διευρυμένης ήφαιστειογενούς περιοχής. Τό γεγονός ότι οι ταυτόχρονες ρήξεις έπρεπε να συμβούν στη Γαλλία και στην Αγγλία και τό ότι έχουν ελαφρά διαφοροποιημένο χαρακτήρα δεν είναι ούτε τυχαίο ούτε αδιάφορο» (σελ. 14).

Η «διπλή επανάσταση» για τον Χόμπσμπωουμ είναι τό κατεξοχήν διαμορφωτικό περιστατικό, ο μεγαλύτερος μετασχηματισμός από την εποχή που οι άνθρωποι ανακάλυψαν τη γεωργία και τη μεταλλουργία, τη γραφή, την πόλη και τό κράτος. Είναι μιά επανάσταση που, όπως και οι άλλες, μετασχημάτισε και εξακολουθεί να μετασχηματίζει τον κόσμο. (Αξίζει να παρεμβάλουμε εδώ μιά καίρια παρατήρηση του Χόμπσμπωουμ. Συγκεκριμένα, ότι ακριβώς σ' αυτή την περίοδο εμφανίζονται όροι γύρω από τους οποίους άρθρώνεται ο σημερινός πολιτισμός και κοινωνία: όροι όπως: βιομηχανία, εργοστάσιο, μεσαία τάξη, εργατική τάξη, κεφαλαιοκρατία, σοσιαλισμός, άριστοκρατία, συντηρητισμός, προλεταριάτο, οικονομική κρίση, εθνικότητα, στατιστική, κοινωνιολογία, ιδεολογία, ανεργία, φτωχολογία.)

Παράλληλα όμως ο Χόμπσμπωουμ επισημαίνει ότι:

«'Η μελέτη που επικεντρώνεται σέ σύντομες περιόδους κρίσης, όσοδήποτε δραματικές και σημαντικές κι αν είναι αυτές [...] και, ακόμη και αν μελετηθούν με τις πιο πρωτότυπες και πιο εξελιγμένες τεχνικές, δεν μπορεί να παραγάγει μιά ικανοποιητική απάντηση για τό πώς συμβαίνει ή δομική αλλαγή.» (Hobsbawm, 1971, 40 και 44)

Η πιο πρόσφατη όμως, απ' όσο γνωρίζω, συστηματική έρευνα στο χώρο της ασυνέχειας είναι ή μελέτη του Βάλερσταϊν *The Modern World-System* (Τό Σύγχρονο Παγκόσμιο Σύστημα) που κυκλοφόρησε στη σειρά μελετών με τό γενικό τίτλο *Μελέτες στην Κοινωνική 'Ασυνέχεια*. Ο Βάλερσταϊν εξ όρισμού εντάσσεται στο τμήμα του στρατοπέδου της αγγλοσαξονικής παραλλαγής του μοντέλου κοινωνικής ιστορίας, αφού ψάχνει να βρει και διερευνά και αναλύει τις ασυνέχειες στην ιστορία, τις τομές.

Γιά τον Βάλερσταϊν, από αυτή την άποψη, ή διαμορφωτική περίοδος είναι πιο μακρόχρονη. Θεω-

ρεί τό μεσαίωνα ως τό πρελούδιο της νέας εποχής. Ο 16ος αιώνας είναι ή περίοδος-τομή, ή εποχή όπου δημιουργούνται οι προϋποθέσεις ταυτόχρονα και οι βάσεις για τό ευρωπαϊκό παγκόσμιο οικονομικό σύστημα. Τότε τό κέντρο του συστήματος αυτού μεταφέρεται από τη Σεβίλη στο Άμστερνταμ και τότε δημιουργείται μιά οικονομία με κέντρο, περιφέρεια και έξωτερική άρένα. ('Όπου, ή περιφέρεια είναι εκείνη ή γεωγραφική έκταση στην οποία ή παραγωγή είναι παραγωγή αγαθών που έχουν πολύ χαμηλές τιμές, αλλά ανήκει στον παγκόσμιο καταμερισμό της εργασίας επειδή τά αγαθά που κυκλοφορούν με τό εμπόριο είναι βασικά αγαθά για καθημερινή χρήση και επιβίωση· ενώ ή έξωτερική άρένα είναι τά άλλα οικονομικά συστήματα με τά οποία ή συγκεκριμένη παγκόσμια οικονομία έχει εμπορευματικές σχέσεις που όμως περιορίζονται στην ανταλλαγή πολυτίμων ή εξωτικών αγαθών.)

Τό στρατόπεδο λοιπόν φαίνεται να χωρίζεται στην πράξη – όπως και στις διακηρύξεις – στα δύο. Από τη μιά μεριά, ή έμφαση στη *σταθερότητα* και, από την άλλη, ή έμφαση στις *τομές*. Η *ισορροπία* και οι *άντιφάσεις*. Οι *συνέχειες* και οι *ασυνέχειες* σ' ένα παιγνίδι προτεραιοτήτων. Η σταθερότητα και ή αλλαγή γίνονται αντισημειωτικά τό κεντρικό χαρακτηριστικό της δομής.²³

Αυτή θέβαια ή διαφοροποίηση σχετίζεται με τη στάση των ιστορικών απέναντι στις μεγάλες, τις διαρθρωτικές αλλαγές – αυτές που διαμορφώνουν. Υπάρχει όμως και ένας άλλος τύπος αλλαγών που είναι ενσωματωμένες και λειτουργούν μέσα σέ συγκεκριμένες συνέχειες και συμβάλλουν στην αναπαραγωγή τους. Είναι τό είδος εκείνο των αλλαγών στις οποίες στρέφονται για να τις μελετήσουν Άγγλοι, κυρίως, ιστορικοί με σαφώς ανθρωπολογικά ενδιαφέροντα. Και πραγματικά, οι περισσότεροι δανεύονται τά μοντέλα τους για την ανάλυση των θερμοθετημένων αλλαγών – των συστημάτων μέσα από τά οποία έκτονώνονται οι αντιφάσεις των δομών – από την (κοινωνική) ανθρωπολογία, και πιο συγκεκριμένα από τη λεγόμενη σχολή του Μάντσεστερ (Max Gluckman, Ian Cunison, Victor Turner, James C. Mitchell) από τις αρχές της δεκαετίας του '50 και μετά. Μελετούν, λογούχαρη, (όπως και οι ανθρωπολόγοι) τις *τελετουργίες της ανταρσίας*: εκείνους δηλαδή τους προσωρινά άποσταθεροποιητικούς μηχανισμούς στην κοινωνία, μέσω των οποίων, αφού ανατρέπεται προσωρινά ή τάξη ως έχει, στή συνέχεια αποκαθίσταται ενισχυμένη. Έτσι συμπιέσκονται ότι πρόκειται για μηχανισμούς σέ τελευταία ανάλυση σταθεροποιητικούς, αφού λειτουργούν ως κανάλια για να παροχετευτεί ή διαμαρτυρία, τό άγχος, οι έχθρότητες, οι αντιφάσεις με δύο λόγια, που άπειλούν να διαλύσουν την κοινωνία. Αυτές οι θερμοθετημένες «αλλαγές» είναι οι ασφαλιστικές δικλίδες των κοινωνιών (βλ. Hobsbawm <1969> 1981, ιδίως σελ. 26-28).

23. «'Ωστόσο [σήμερα] υπάρχει μιά σημαντική τομή στα *Annales*. Διαβλέπει κανείς την έντονη τάση να ασχολούνται με τις μακρόχρονες συνέχειες οι όποιες, κατά κάποιον τρόπο, διατηρήθηκαν μέσα στην αλλαγή στη Γαλλία από τό *Ancien Régime* στον 19ο και 20ο αιώνα. Υπάρχει ο φόβος ότι ή τάση για αναζήτηση συνεχιών μόνο δεν δίνει απάντηση στα προβλήματα της ιστορίας» (Hobsbawm, *Review* 1: 3/4, 239). Ο Χόμπσμπωουμ θεωρεί ότι αυτή ή σύγχρονη τάση στα *Annales* όφειλεται στο ότι πολλοί μελέτες που σχετίζονται με τό περιοδικό θέλουν να άποποιηθούν τό μαρξισμό της νεότητάς τους. Θεωρεί μάλιστα ότι αυτό άδυνατίζει τά *Annales* ως σχολή. Γιατί, από μιά άποψη – όπου δεν ένδιαφέρει τελικά αν ήταν μαρξιστές ή όχι –, αναγνώριζαν ιστορικά προβλήματα και προσπαθούσαν να τά λύσουν ως ιστορικά προβλήματα. Έτσι ήταν «ελεύθεροι» από αυτό τό στοιχείο της ιδεολογικής διαμάχης, του ιδεολογικού διακανονισμού των πολιτικών λογαριασμών ή της άπόρριψης του πολιτικο-ιδεολογικού παρελθόντος τους.

Π.χ. ο Τόμσον, σε μία θαυμάσια μελέτη του που πολύ λίγο απέχει από την ανθρωπολογία, δείχνει τη λειτουργία ενός τέτοιου έθιμου στην προ-βιομηχανική Αγγλία. Η μελέτη αυτή, με τον τίτλο «*Rough Music: le "charivari" anglais*» (Σκληρή μουσική: τό αγγλικό "σαριβαρί")²⁴, δημοσιεύτηκε στα *Annales* τό 1972 και στοχεύει, όπως γράφει ο ίδιος, πρώτα στην τυπολογική εξέταση των συγκεκριμένων εθιμικών μοντέλων συμπεριφοράς σε διάφορες τους παραλλαγές και, μετά, στην εξέταση του έθιμου εν λειτουργία, δηλαδή στην ή στις συγκεκριμένες του εμπλοκές σε συγκεκριμένο κοινωνικο-ιστορικό πλαίσιο.

Ένα άλλο παράλληλο παράδειγμα είναι τό βιβλίο του Ε. Λέ Ρουά Λαντυρί *Le Carnaval de Roman* (Τό καρναβάλι του Ρομάν), όπου ο ιστορικός μελετά τη συγκεκριμένη δραματοποίηση, μέσα από τό μοντέλο του καρναβαλιού, μιάς λαϊκής εξέγερσης, δηλαδή μιά περίπτωση όπου σπάζει ή ασφαλιστική βαλβίδα. Ωστόσο, μολονότι και ή επίλογη μόνο του θέματος είναι ένδεικτική, εύκολα διαπιστώνει κανείς ότι ο συγγραφέας δέν αναλύει την περίπτωση θεωρώντας την ως διαμορφωτικό επεισόδιο. «Ας δούμε από πίο κοντά την προσέγγιση αυτή (βλ. και Tilly, *Review* 1:3/4, 211). Στο Ρομάν, μιά πολιτειούλα κοντά στο Ροδανό, νότια από την Λυών, τό έτος 1580, στή διάρκεια ενός λιμού που μάστιζε γιά πολύ καιρό την περιοχή, οι τεχνίτες και οι άγρότες «χόρεψαν την εξέγερσή τους στους δρόμους τής πόλης, προτού εξέγερθούν στην πραγματικότητα». Ο Ζάν Πομιέ, ένας τοπικός λαϊκός ήγέτης, ντυμένος τράγος κάθησε στον επιτροπικό θρόνο, άνήγγειλε τίς νέες τιμές και έκανε μιά σειρά τελετουργικές άποκηρύξεις των πλούσιων άστών του Ρομάν. «Όμως δέν ήταν πιά μιά άλλη παροδική τελετουργική αντίστροφη των ρόλων (ή αντίδομή τής συνήθους κοινωνικής δομής, όπως θά 'λεγε ο V. Turner), που συνήθίζεται σε καρναβάλια και άλλες τελετουργίες. Οι πλούσιοι με επικεφαλής τον άστο Γκερέν άντέδρασαν βίαια δολοφονώντας τον Πομιέ και όπαδούς του. Τά επεισόδια έμειναν γνωστά ως τό καρναβάλι του Ρομάν».

«Έτσι τελείωσε τό καρναβάλι του Ρομάν, μιά άποτυχημένη άπόπειρα νά άντιστραφεί ή κοινωνική τάξη· όλα μπήκαν στή θέση τους και οι κυρίαρχες τάξεις, που είχαν παραγκωνιστεί γιά λίγο, ξαναστήθηκαν στα πόδια τους. Γιά νά σφραγίσουν αυτή τήν επιστροφή τής τάξης, οι δικαστές διέταξαν νά κρεμαστεί άνάποδα με τά πόδια πάνω και τό κεφάλι προς τή γή τό πτώμα του Ζάν Πομιέ, του επαναστάτη ήρωα.»

Στό Ρομάν, ο Λέ Ρουά Λαντυρί καταπιάνεται με την περιγραφή ενός επεισοδίου: μιάς κοινωνικής αναταραχής· και, μετά, χρησιμοποιεί αυτή την περιγραφή γιά νά ανατάμει τή νοοτροπία (mentalité) μιάς εποχής και τον πολιτισμό, την καθημερινή ζωή των ανθρώπων αυτής τής εποχής στή συγκεκριμένη περιοχή. Πιστεύω ότι άκριβώς ο τρόπος με τον όποιο μελετούνται οι νοοτροπίες (ή, όπως θά 'λεγαν οι Άγγλοι: ή κυρίαρχη ιδεολογία)²⁵ από τους ιστορικούς αυτής τής νέας αντίληψης γιά την ιστορία μπορεί νά μās βοηθήσει νά δούμε καλύτερα τους δρόμους (άλλοτε παράλληλους, άλλοτε συγκλίνοντες και άλλοτε άποκλίνοντες) που χαράζονται σε σχέση με τον τρόπο με τον όποιο οι συνέχειες και οι άσυνέχειες (ριζικές ή θεσμοθετημένες και ένσωματωμένες στην κοινωνική δομή) προβάλλουν άντιστικτικά ως επίκεντρο των ενδιαφερόντων τους.

Ας πούμε πρώτα πώς φαίνεται ότι ή προσπάθεια νά διεισδύσει ή έρευνα (ή ιστορική έρευνα) στή συνείδηση των ανθρώπων του παρελθόντος είναι μιά από τίς πίο ισχυρές τάσεις στα *Annales* και μπορεί νά δείξει την αντί-

ληψη που έχουν γιά τή σταθερότητα τής δομής. Στα *Annales* του μεσοπολέμου νοοτροπία σήμαινε βασικά τό σφαιρικό, ακαθόριστο, άπροσδιόριστο σύνολο ιδεών που υπάρχουν σε μιά έξισου σφαιρική, ακαθόριστη, άπροσδιόριστη, αλλά και δίχως έσωτερική διαστρωμάτωση κοινωνία. – Καί ίσως αυτό νά σχετίζεται με την «ιδεολογία τής όμοθυμίας», ιδιαίτερα στο έργο του Φέβρ (βλ. Revel, *οπ. παραπ.*, 163)

Λογουχάρη, ή νοοτροπία (mentalité) που περιγράφει γιά τον γαλλικό 16ο αιώνα στή μελέτη του *Le problème de l'incroyance du XVIe siècle* (Τό πρόβλημα τής άπιστίας στον 16ο αιώνα) τό 1942, υποδηλώνει μιά κοινωνία όπου προτεστάντες και καθολικοί έχουν την ίδια νοοτροπία, όπου δηλαδή τό πολιτιστικό επίπεδο ένοποιεί πολύ περισσότερο άπ' ό,τι χωρίζουν οι κοινωνικές-πολιτικές διαφοροποιήσεις. Άποδεικνύει βέβαια με οξύνουα ότι ο Γάλλος του 16ου αιώνα σκεφτόταν με διαφορετικό τρόπο²⁶ (π.χ. ότι ή αντίληψη που είχε γιά τον χώρο και τον χρόνο ήταν μη-άκριβης, άσαφής, ότι του έλειπε κάθε έννοια του άδύνατου, κ.λπ.). «Όμως δέν έπιχειρεί νά διασυνδέσει τό σύστημα των ιδεών, τή νοοτροπία, με την κοινωνία. Ο Φέβρ γράφει τό 1942 γιά τον Γάλλο του 16ου αιώνα, δίχως νά ξεχωρίζει κοινωνικά στρώματα, φύλα, ηλικίες, θρησκείες. Έδώ πιά ή νοοτροπία δέν διαφέρει και πολύ από την κοσμοθεωρία, (τήν Weltanschauung (βλ. αναλυτική περιγραφή από τον Burke, *οπ. παραπ.*, 153). Με παρόμοιο τρόπο ο Philippe Ariès, γράφοντας γιά τίς άντιλήψεις του 17ου και του 18ου αιώνα στή Γαλλία σχετικά με την παιδική ηλικία,²⁷ δέν φαίνεται νά προβληματίζεται γιά τίνας τίς άντιλήψεις πρόκειται. Καί, βέβαια, δέν έχει πολλά νά μās πει γιά την παιδική εργασία, μολονότι είναι γνωστό ότι ή ευρωπαϊκή

24. *Charivari*: έθιμο στή γαλλική έπαρχία κατά τό όποιο συνήθιζαν νά προκαλούν μεγάλο θόρυβο χτυπώντας διάφορα άντικείμενα κατά τους γάμους. Σε μεταγενέστερη εποχή τό έθιμο αυτό γινόταν μόνον όταν παντρεύονταν δύο πρόσωπα περιθωριακά ή σε γάμους κοινωνικά άπαράδεκτους (ταξική διαφορά, χήρες, ηλικιωμένοι). Τό έθιμο άπαγορεύτηκε έπίσημα κατά τον 17ο αιώνα.

25. Χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή στή χρήση των όρων νοοτροπίες, ιδεολογία – αλλά και άλλων όρων που έχουν κατά καιρούς χρησιμοποιηθεί έναλλακτικά, όπως π.χ. *Weltanschauung, vision du monde* (αυτός ο τελευταίος χρησιμοποιείται από τον Lucien Goldmann που τον δανείζεται από τον Λούκατς). Βλ. πρόχειρα τό άρθρο του J. Le Goff «Οι νοοτροπίες. Μιά διφορούμενη ιστορία» (όπου και πλούσια βιβλιογραφία γιά τό θέμα) στο *Τό έργο τής ιστορίας* (Le Goff και Nora (1974) 1981, σελ. 316-338).

26. Όμως, όπως παρατηρεί χαρακτηριστικά ο Wallerstein (*Review*, 1: 3/4, 240) «ο καθηγητής Στογιάνοβιτς μās είπε νά παρατηρήσουμε τή διάκριση άνάμεσα σε προ-μοντέρνες και μοντέρνες κοινωνίες, γιατί ίσως είχαν διαφορετικούς τρόπους σκέπτεσθαι. Δέν είμαι καθόλου σίγουρος ότι πραγματικά είχαν διαφορετικούς τρόπους νά σκέφτονται ή διαφορετικούς τρόπους νά αλλάζουν. Αλλά νομίζω ότι υπάρχει μιά πολύ μεγάλη διαφορά που πρέπει νά την υπογραμμίσουμε: Σε μιά προ-μοντέρνα κοινωνία, άσχετα με τό πόσο πολύ άλλαζαν τά πράγματα, οι άνθρωποι υποστήριζαν ότι παρέμειναν τά ίδια. Στή δική μας κοινωνία, άσχετα με τό πόσο πολύ τά πράγματα παραμένουν τά ίδια, υποστηρίζουμε ότι πάντοτε αλλάζουν. Οι χρονικόητες έχουν τεράστια σημασία. Η μακρά διάρκεια είναι καιρία γιά νά καταλάβουμε, άν βέβαια θέλουμε νά δούμε τί πράγματα αλλάζει και τί δέν αλλάζει – ιδίως άν θέλουμε νά αλλάξουμε τά πράγματα.» Βλ. Λογουχάρη, δύο χαρακτηριστικές μελέτες γιά τό πρόβλημα τής αντίληψης του (κοινωνικού) χρόνου: J. Le Goff «Temps de l'église et temps du marchand», *Annales E.S.C.* XV (1960) και E.P. Thompson «Time, work-discipline and industrial capitalism», *Past and Present*, 1960, τεύχ. 38 (1967).

27. *L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime* (Plon) 1960.

οικονομία του 17ου και 18ου αιώνα στηριχτηκε και στην παιδική και τη γυναικεία εργασία (Burke, *οπ. παραπ.*, 154). Ακόμη και ο Μπλόκ στην εξοχη μελέτη του για τους θαυματοουργούς βασιλιάδες (Les rois thaumaturges: 1923), όπου ξεκινά με το ερώτημα πώς μπορούσαν να υφίστανται αυτές οι «συλλογικές πλάνες» (les erreurs collectives) για τόσο πολλούς αιώνες, δέν διασυνδέει το πρόβλημα αυτό με το πρόβλημα των σχέσεων εξουσίας και δύναμης.

[Όστόσο] πρόσφατα έχει αρχίσει να μελετιέται το θέμα των νοοτροπιών σε σχέση με το πρόβλημα των σχέσεων εξουσίας.²⁸

Ο Michel Vovelle, για παράδειγμα, μελετά τους διαφορετικούς ρυθμούς μεταβολής της ευσέβειας σε διάφορες κοινωνικές ομάδες στην Προβηγγία του 18ου αιώνα. Από την άλλη, ο Nathan Wachtel μελετά τη σύγκρουση ανάμεσα σε διαφορετικά συστήματα νοοτροπιών στο εσωτερικό μιας κατακτημένης κοινωνίας, το άποικιοκρατούμενο Περού και άνιχνεύει τις ιδεολογικές και πολιτικές συγκρούσεις που κρύβονται πίσω από τον όρο εκπολιτισμός (acculturation).²⁹

Και στο επίπεδο λοιπόν της μελέτης των νοοτροπιών οι ιστορικοί των *Annales* μένουν γενικά πιστοί στην υπόσχεσή τους να ξεφύγουν από τα περιστατικά και οδηγούνται στη μακρά διάρκεια, τη δομή, στην έμφαση στη συνέχεια. Γι' αυτούς η μελέτη των νοοτροπιών φαίνεται ότι συνεπάγεται μία στατική (όσοδήποτε πλήρη και ουδέτερη) περιγραφή και έρμηνεία. Ο χρόνος της μακράς (ή της μέσης) διάρκειας εξαφανίζει την ποικιλομορφία, αλλά και τη δυναμικότητα των νοοτροπιών. Όστόσο και πάλι μπορούμε να συναντήσουμε μία διαφοροποιημένη στάση στην περιφέρεια των *Annales*: η γαλλική ιστορική σχολή αφήνει πάντα άνοιχτά τα όρια της και παραδέχεται και άλλου είδους έρμηνείες ή προσεγγίσεις. Σχολιάζοντας, λογουχάρη, το βιβλίο του Λεφέβρ *La Grande Peur de 1789* (Ο Μεγάλος Φόβος του 1789), όταν κυκλοφόρησε το 1932, ο Φέβρ παρατηρεί:

«Παράξενη γεωγραφία των οδών. Δείχνουν ένα *Massif Centrale* αδρανές, στον παραδοσιακό του ρόλο ως πόλου απώθησης κάθε καινοτομίας [...] που αντίθετα όμως άνοιξε στον πανικό του 1789, ενώ οι μεγάλες οδοί επικοινωνίας από τις κοιλάδες του Λουάρ και του Γκαρόν έμειναν κλειστές...» (παρατίθεται από τον Στοϊανovich, 1976, σελ. 78).

28. M. Vovelle *Piété baroque et déchristianisation au XVIII e siècle* (Plon) 1973. N. Wachtel *La Vision des vaincus: les Indiens de Peru devant la conquête espagnole* (Gallimard) 1972 και του ίδιου «L'Acculturation» στο *Faire de l'histoire*, Le Goff και P. Nora (ed) τόμ. 1, *οπ. παραπ.*

29. *Acculturation*: όρος της αγγλοσαξονικής ανθρωπολογίας που χρησιμοποιείται από τα τέλη του 19ου αιώνα για να δηλώσει τά φαινόμενα που είναι αποτέλεσμα των άμεσων και παρατεταμένων επαφών ανάμεσα σε δύο διαφορετικούς πολιτισμούς. Άρα ο εκπολιτισμός είναι τύπος πολιτισμικής διάδοσης. Σήμερα ο όρος χρησιμοποιείται (συχνά πολύ εξειδικευμένα) για να δηλώσει έναν ιδιαίτερο τύπο «επαφής» ανάμεσα σε δύο άνωσιες ισχύουσ κοινωνίες: μία κυρίαρχη κοινωνία (π.χ. πιό πολυάριθμη ή εξοπλισμένη με πολεμική και επιστημονική τεχνολογία κ.λπ.) επιβάλλεται *βίαια* σε μία υπό κυριαρχία κοινωνία. (Σχετικά με τις επιστημολογικές και πολιτικές διαστάσεις του προβλήματος βλέπε Ν. Σκουτέρη-Διδασκάλου, «Η ανθρωπολογία σε κρίση: σημεία καμπίης και θεωρητικά αδιέξοδα» *Ο Πολίτης* 30 και 31 (Δεκ. 1979 και Ιαν. 1980).

Τό βιβλίο έχει θέμα του τη διάδοση του πανικού και του φόβου στο Πρώτο Έτος της Επανάστασης. Ο Λεφέβρ παρατηρεί τη γένεση και τη δυναμική μιας νοοτροπίας. Άσχολεται βέβαια συστηματικά με τη λεπτομερειακή μελέτη των δρόμων και των μονοπατιών απ' όπου διαδόθηκε ο πανικός και μάς δείχνει καταρχήν τι δέν ήταν ο Μεγάλος Φόβος: δέν ήταν «μιά σειρά από όμοκεντρα κύματα που άρχιζαν από τό Παρίσι και ξαπλώνονταν στις επαρχίες». Δέν ταξίδεψε ο Φόβος «από τό Παρίσι στο Μπορντώ μέσω της κοιλάδας του Λουάρ[...] ή από τό Παρίσι στη Μασαλία μέσω του Σηκουάνα και του Ροδανού». Τά κύματα του Φόβου «δέν ακολούθησαν τις βασιλικές άρτηρίες ή τά παραδοσιακά μονοπάτια του περιφερειακού έμπορίου ή του έμπορίου μεγάλων αποστάσεων. Τό Παρίσι ήταν έκκεντρο. Τά μονοπάτια του αγροτικού πανικού μπορεί», μάς λέει, «να συνέπεσαν με τά από αιώνες μυθικά ή παραδοσιακά μονοπάτια, αυτά που υπήρχαν πολύ πριν από την έδραίσωση της συγκεντρωτικής διακυβέρνησης. Ήταν ένας Φόβος που δέν μπόρεσε να έλεγχθεί και ξέσπασε» (*οπ. παρατίθ.* από τον Στοϊανovich, 1976, σελ. 79).

Κατά κάποιον τρόπο, είναι φυσικό αυτή ή μελέτη να στέκεται ανάμεσα στα *Annales* και τους Άγγλους ιστορικούς του *Past and Present*, οι όποιοι εξαρχής ενδιαφέρονται για τη δομή της κοινωνίας με τις αντιφάσεις της, για τό σύστημα εξουσίας με τά διαφοροποιημένα συμφέροντα εξουσιαστών και εξουσιαζομένων και, φυσικά, για τις σχέσεις αυτών των δύο στο επίπεδο της ιδεολογίας, δηλαδή στο πεδίο της πάλης των ιδεών.

Θά πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι ήταν οι ιστορικοί αυτής της κατεύθυνσης που πρώτοι, απ' όσο μπορώ να γνωρίζω, επέμεναν να μήν εξηγηθεί ντετερμινιστικά με καθαρά οικονομικά αίτια ή επανάσταση του 17ου αιώνα στην Άγγλία και μίλησαν για τό ρόλο του πουριτανισμού που δέν ήταν άπλως «ο άφρός στην κορυφή της κοινωνικής δομής» (π.χ. ο Christopher Hill).

Στήν Άγγλία ή ιδιορρυθμία στη μελέτη των αντιφάσεων στο επίπεδο των ιδεών είναι διπλή: γιατί, παράλληλα με την παραπάνω διαφορετική αντίληψη στην προσέγγιση του συστήματος των ιδεών, υπάρχει και παράδοση στη μελέτη του πολιτισμού, που – όπως είδαμε ήδη – επηρεάζεται από την κοινωνική ανθρωπολογία (π.χ., εκτός από τη σχολή του Μάντσεστερ και τη συμβολική ανθρωπολογία του E. R. Leach και της Mary Douglas, αλλά – και κυρίως – από τό έργο του E. E. Evans-Pritchard), στο χώρο της όποιας διαμορφώθηκαν έργαλεία και θεωρίες για την ανάλυση των συστημάτων αξιών και της ιδεολογίας. Στή μελέτη του πολιτισμού τονίζεται ακριβώς ή δυναμική του πολιτισμού (και της κοινωνίας): πρώτα διαλύεται αυτός ο (παραπειστικός) όρος στα συστατικά του μέρη: κανόνες συμπεριφοράς, άξίες, τελετουργίες, έκφραση της ταυτότητας και της διαφοράς – με δύο λόγια, *ιδεολογία*: και, μετά, δείχνεται ή σχέση αυτών των «συστημάτων αξιών» με τό *κοινωνικό σύστημα*. Έτσι στο χώρο της ιστοριογραφίας έχουμε μελέτες όπου οι ιστορικοί επιχειρούν να ανασυνθέσουν τις ιδεολογίες διαφόρων εποχών.

Π.χ. ο E. Τόμσον στη *Διαμόρφωση της άγγλικής εργατικής τάξης* ή ο Χόμψμπασουμ στις διάφορες μελέτες του για τούς ληστές, τούς στασιαστές και τούς επαναστάτες, όιγου διερευνά τό πώς δημιουργείται ή νοοτροπία (ή, εδώ: ή ιδεολογία) της αλλαγής και πώς και από ποιά κανάλια διοχετεύεται. Από αυτή την άποψη, ο μεσιανισμός, ή πίστη στους άόρατους ληστές, οι λαϊκοί άρωτοι ήρωες κ.λπ. θεωρούνται ως κομμάτια ενός συνεκτικού συστήματος ιδεών, τό όποιο χαρακτηρίζεται από αντιφάσεις.

Η ιστορία-πρόβλημα

Προσπάθησα με τὰ λίγα παραδείγματα πού προηγήθηκαν να (υπό)δείξω τούς δύο διαφορετικούς τρόπους με τούς οποίους οι ιστορικοί τής νέας αυτής ιστορίας καταπιάνονται με τὰ νέα θέματα πού ανοίγει αυτή ή «άλλη» ιστορία: ή *ιστορία ως πρόβλημα*, ή αναζήτηση τής δομής. Μέσα από τήν πρακτική αυτής τής ιστορίας, ή ιστορία γίνεται *ιστορία του άλλου*.³⁰ Προσπάθεια δηλαδή να δομηθεί ή ιστορία κάθε πράγματος, κάθε ομάδας, κάθε περιόδου τής ιστορίας, κάθε περιοχής πού καταπιέστηκε ή παραμελήθηκε (Stoianovich, 1976, σελ. 158). Προσπάθεια να μιλήσουν οι σωπές τής «έπισημης ιστορίας». Η σφαιρική ιστορία, ή συνολική ιστορία, ή ιστορία τής μακράς διάρκειας, ή κοινωνική ιστορία είναι μιά άλλη ιστορία γιατί είναι ή ιστορία του άλλου. Μέσα από τό παράδειγμα λοιπόν και τήν πράξη δομείται ή ιστορία-άντίσταση πού, σέ τελευταία ανάλυση, είναι ιστορία-πρόβλημα.

Η ιστορία, όμως, του «άλλου» δομείται κυρίως μέσα από τήν ουσιαστική – και όχι διακηρυκτική – διασταύρωση ή, καλύτερα, σύγκλιση των κοινωνικών επιστημών, και ιδιαίτερα τής ανθρωπολογίας με τήν ιστορία.³¹ Στην εισαγωγή τους στον πρώτο από τούς τρεις τόμους του *Faire de l'histoire* (Τό έργο τής ιστορίας) ο Ζάκ Λέ Γκόφ και ο Πιέρ Νορά γράφουν:

« Εδώ προβάλλει ή μείζων πρόκληση στην οποία οφείλει να απαντήσει ή καινούρια ιστορία: ή πρόκληση των άλλων επιστημών του ανθρώπου. Στο πεδίο πού κατείχε μόνη τής ως σύστημα διαχρονικής έρμηνείας των κοινωνιών έχουν εισβάλει από απροσδιόριστα σύνορα άλλες επιστήμες πού απειλούν να τήν κυριεύσουν και να τήν διαλύσουν. Η έθνολογία ασκεί εδώ τήν πιά άσπλανητική έλξη· άρνούμενη τό πρωτείο του γραπτού και τήν τυραννία του συμβάντος έλκει τήν ιστορία προς τήν άργή (*lente*), τήν σχεδόν άκίνητη ιστορία τής μεγάλης διάρκειας, όπως τήν έννοει ο Μπροντέλ» (1974, τομ. 1, σελ. XI. Χρησιμοποίη – με μικρές αλλαγές – τήν έλλην. μεταφρ. 1981, σελ. 12).

Με τὰ *Annales*, αρχικά, και τό *Past and Present* και τήν *Review*, άργότερα, έχουμε μιά σημαντική επιστημολογική τομή³²: τήν εξερεύνηση τής προβιομηχανικής κοινωνίας ως άλλης κοινωνίας. Έχουμε δηλαδή ανθρωπολογική προοπτική ήδη στην ιστοριογραφία του μεσοπολέμου και μετά, ενώ ή ανθρωπολογία άποκτά (όταν και όπως τήν άποκτά) ιστορική προοπτική άρκετά άργότερα, όταν οι ανθρωπολόγοι θγαίνουν από τό καθούκι τους και άρχίζουν να δίνουν στις τυπολογικές διακρίσεις ανάμεσα σέ πρωτόγονες ή αρχαϊκές ή παραδοσιακές κοινωνίες και σέ σύγχρονες ή δυτικές κοινωνίες τις ιστορικές τους διαστάσεις. Καθώς, λοιπόν, οι ανθρωπολόγοι (και οι αρχαιολόγοι) άρχίζουν να έπεξεργάζονται συστηματικά τις πηγές τους, ανακαλύπτουν ότι ο στατικός χαρακτήρας των λεγόμενων πρωτόγονων ή παραδοσιακών κοινωνιών δεν ήταν παρά οπτική άπάτη πού οφείλονταν στην τεχνική τής έρευνας και στην προοπτική τής θεωρίας και, βέβαια, στις ιδεολογικές προκαταλήψεις: αυτές οι κοινωνίες φαίνονται ανιστορικές μόνο όσο οι ανθρωπολόγοι είναι άνίκανοι να άποκαταστήσουν τήν ιστορία τους. Φαίνονταν στατικές και άκίνητες, ψυχρές και άμετάβλητες, καταδικασμένες να άναπαράγονται χωρίς αλλαγές και ρήξεις, μόνο όσο καιρό οι συγκρούσεις, ή πάλη και οι μετασχηματισμοί μένουν κρυμμένοι κάτω από τήν έπιφανειακή άυστηρή τελετουργικότητα και συμβατικότητα τής κοινωνικής ζωής³³ και κάτω από τόν μη-ιστορικό λόγο (*discours*) των ανθρωπολόγων.

Η μελέτη, ωστόσο, του «άλλου» (στην έννοια του κρυμμένου, αυτό πού καταπιέζεται στην ιστορία και από τήν ιστορία) υπάρχει ως ιδέα και ως πράξη ήδη στα *Annales* του μεσοπολέμου. Και πάλι θά στραφούμε στη

μελέτη του Μπλοκ για τούς θαυματουργούς βασιλιάδες, πού είναι ένα θαυμασιο σχετικό παράδειγμα.

Ας θυμηθούμε τό πρόβλημα του: πώς είναι δυνατό να διατηρηθηκαν τόσα χρόνια οι συλλογικές πλάνες. Ο Μπλοκ επιχειρεί να διεσδώσει κατευθείαν στο κρυμμένο σύστημα των παραστασεων. Αυτό πού άλλοι ιστορικοί το εξηγούσαν ως καταλοιπο, επίθωμα, από άλλες «πρωτογονες» εποχές, ως παραξενιά ή άφέλεια και άπλοικότητα, δηλαδή τήν πίστη στη θαυματουργή δύναμη των βασιλιάδων στην Αγγλία και τη Γαλλία, ο Μπλοκ τό θεωρεί ως ένα φαινόμενο πού είναι φορτισμένο με κοινωνική σημασία ακριβώς εξαιτίας του περιθωριακού του χαρακτήρα. (Με τον ίδιο ακριβώς τρόπο πού οι ανθρωπολόγοι και οι ιστορικοί σήμερα πια προκαλούνται να προσπαθήσουν να δούν μήπως καποιο σημαντικό κοινωνικό «μήνυμα» έχει έπενδυθεί σέ μια άσημαντη μορφή και έχει έτσι διατηρηθεί ένεργο κάτω από τήν άδιαφάνεια τής κοινωνικής ζωής.) Ο Μπλοκ μάς δείχνει τό πώς ή έμμονη ύπενθύμιση μιάς μυθικής λειτουργίας του βασιλιά – ότι έχει θεραπευτικές ικανότητες – προσφερε συμβολικά τη βάση για τόν ιερό, και άρα νόμιμο, χαρακτήρα τής βασιλικής δύναμης, χαρακτήρα πού οι θεσμοί μετά άπλώς τόν έπιβεβαίωναν.

Αυτό ακριβώς είναι ένα χαρακτηριστικό πού έπισημαίνουν οι ανθρωπολόγοι σέ σχέση με τη λειτουργία των ιεραρχημένων ή διαστρωματωμένων κοινωνιών: ότι δηλαδή, για να μπορέσει να άναπαραχθεί μιά τέτοια κοινωνία, πρέπει κατά κάποιον τρόπο να συσκοτίζει τη διαφάνεια των μηχανισμών λειτουργίας τής, να κρύβει τούς μηχανισμούς έξουσίας. Οι ανθρωπολόγοι – ορισμένοι³⁴,

30. Η ανακάλυψη του «άλλου», τής έτερογένειας των πολιτισμών και των κοινωνιών έρχεται βασικά μέσα από τό έργο του E.E. Evans – Pritchard και του Claude Lévi-Strauss.

31. Δεν πρόκειται ακριβώς για διεπιστημονικότητα (*interdisciplinité*), αλλά για πολυεπιστημονικότητα (*pluridisciplinité*). Εδώ, βέβαια, συμβαίνει ένα παράδοξο: ή ιστορία καταφεύγει στην ανθρωπολογία, πού έχει σφυρηλατήσει τις δικές τής έννοιες και τις δικές τής μεθόδους ακριβώς επειδή τό (περιορισμένο, τελικά) αντικείμενό τής: οι λεγόμενες πρωτόγονες κοινωνίες ήταν κοινωνίες ενός ιδιαίτερου τύπου ως προς τη δυτική καπιταλιστική κοινωνία και οι έννοιες του ιστορικού υλισμού (άλλά και τής θετικιστικής ιστορίας) δεν μπορούν να εφαρμοστούν στις περιπτώσεις αυτές. Ο ιστορικός πού άσχολείται με ταξικές κοινωνίες όπου τό Κράτος κατέχει ιδιαίτερη θέση, ζητά τώρα από τήν ανθρωπολογία εργαλεία («έπιχειρησιακές έννοιες») και αυτό γίνεται σέ μιά φάση όπου ή ανθρωπολογία γνωρίζει μιά κρίση και τείνει να επαναπροσδιορίσει τό αντικείμενό τής και τη λειτουργία τής σέ σχέση με τόν ιστορικό υλισμό (βλ. M. Crenon και M. Robin, *οπ. παραπ.*)

Πάντως τό πρόβλημα εξακολουθεί να υπάρχει και άφορα όχι ειδικά τήν ιστορία ή τήν ανθρωπολογία, αλλά τη φύση και τό χαρακτήρα τής ίδιας τής διεπιστημονικότητας ή τής ενιαιοποίησης των επιστημών. Λογουχάρη, όπως παρατηρεί ο Revel (*οπ. παραπ.*, 15), «για τόν *Simiand* ή ένότητα στο χώρο των κοινωνικών επιστημών καθορίζεται ως ένότητα στο επίπεδο τής μεθόδου: με τη μέθοδο ή ιστορία θά δομησει τό “αντικείμενό” τής πού θά γίνει έτσι ομόλογο προς τά αντικείμενα των άλλων κοινωνικών επιστημών. Μιά γενιά άργότερα τό επιστημολογικό μοντέλο αλλάζει. Σημείο άναφοράς δεν είναι πιά ή μέθοδος, αλλά τό αντικείμενο τής μελέτης: ο (ιστορικός) άνθρωπος, πού γίνεται έτσι ή δυνητική έστία, ο πόλος για συλλογικά έρευνητικά προγράμματα στο πεδίο πού στη Γαλλία ονομάζεται επιστήμη του ανθρώπου (*science de l'homme*) ή ανθρωπιστικές επιστήμες (*sciences humaines*), δηλαδή στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών».

(βλ. και τό άρθρο του F. Furet, *οπ. παραπ.*, καθώς και ένα άλλο άρθρο του «En marge des *Annales*. Histoire et sciences sociales» *le débat* 17 Δεκ. (1981).

τουλάχιστον, από αυτούς – γνωρίζουν καλά σήμερα ότι πρέπει να ξεπεράσουν αυτό που μία κοινωνία «πιστεύει» για τον εαυτό της (αυτό που τόσο άπροβληματίστα κατέγραφε ή εθνογραφική έρευνα και τό μετέτρεπε σε έρμηνεία) για να καταλάβουν τη λειτουργία της.

Η κίνηση προς την *άνθρωπολογική ιστορία*, την *αναδρομική εθνογραφία* (retrospective ethnography) ή, αν θέλετε, την *ιστορική ανθρωπολογία* (που είναι μερικά μόνα από τα ποικίλα ονόματα που χρησιμοποιούνται σήμερα) δέν είναι ένα καινούριο κλαδί που μπουλιάστηκε στο δέντρο των *Annales*. Οι σπόροι της υπήρχαν ήδη στις πρώτες διακηρύξεις και στους πρώτους καρπούς της σχολής. Υπήρχαν, όταν οι ιστορικοί εγκατέλειψαν τα υπουργικά γραφεία, τα ανάκτορα και τα πεδία των μαχών και «βγήκαν» να παρατηρήσουν τις κοινωνικές ομάδες «ζωντανές», όπως οι ιμπρεσιονιστές εγκατέλειψαν τα στούντιο κι έστησαν τα τελάρα τους στην ύπαιθρο να ζωγραφίσουν την φύση «ζωντανή», να συλλάβουν τό χρώμα και τό φώς (Burguière, *Review* 1:3/4, 199).

Αυτή ή ανθρωπολογική θεώρηση των κοινωνιών σε βάθος οδηγεί στην *ιστορική εθνογραφία*³⁵, που δέν είναι απαραίτητο να ασχολείται αποκλειστικά και μόνο με τό άπώτερο παρελθόν. Ό στόχος, ωστόσο, των ιστορικών είναι κυριαρχα να αποκαταστήσουν την καθημερινή ζωή του παρελθόντος στις πραγματικές της διαστάσεις, στους δικούς της ρυθμούς και χρόνους, στο δικό της ή τά δικά της συστήματα αξιών. Καί, όπως προσπαθήσαμε να τό δείξουμε, ό στόχος αυτός διακλαδίζεται: είτε προσπαθούν να αποκαταστήσουν αυτό τό σύνολο της ζωής για να μπορέσουν μετά να έρμηνεύσουν μέσα από αυτό και μέσα σ' αυτό τή συλλογική δράση, τις μορφές διαμαρτυρίας, τις αλλαγές, τις επαναστάσεις: τά διαμορφωτικά περιστατικά (τάση που κυριαρχεί στην άγγλοσαξονική σχολή) είτε ό στόχος τους ταυτίζεται με τό αντικείμενο της έρευνας και γίνεται αυτή καθαυτή ή ανασύνθεση της ζωής στο συγκεκριμένο, κάθε φορά, χωροχρόνο. Από αυτή τήν άποψη (και με ανθρωπολογικούς όρους), ή «Μεσόγειος», τό «Ρομάν», τό «Μονταγιού», τό «Λαγκντόκ», «*Η Άγγλία της έργατικής τάξης*», είναι *case-studies* που δείχνουν πώς ήταν και πώς λειτουργούσαν οι κοινωνίες αυτές. (Burguière, *οπ. παραπ.* 203).

Γιά παράδειγμα: Τό «Μονταγιού» του Λέ Ρουά Λαντυρί είναι ένα χαρακτηριστικό δείγμα αναδρομικής εθνογραφίας (Tilly, *οπ. παραπ.*, 212-3). Ό ιεροεξεταστής, ό επίσκοπος Ζάκ Φουριέ, είναι ό εθνογράφος. Ό Λέ Ρουά Λαντυρί μεταχειρίζεται τις καταθέσεις και τά έγγραφα των ανακριτικών διαδικασιών που άφορούσαν καταγγελίες για μαγεία, σά να είναι σημειώσεις από επιτόπια εθνογραφική έρευνα. Μέσα στα δύο μεγάλα τμήματα του βιβλίου βρίσκουμε τυπικά ανθρωπολογικά θέματα: σχέσεις ανάμεσα στα δύο φύλα, φλέρτ, γάμος, έρωτας, δουλειά, διασκεδάσεις, χώροι συγκέντρωσης, μορφές άλληλεγγύης κ.ά. Αυτή ή περιγραφή της καθημερινής ζωής σ' ένα μεσαιωνικό χωριό φωτίζεται από θαυμάσια πορτρέτα των κατοίκων του (οι σεξουαλικές περιπέτειες του τοπικού ιερέα Πιέρ Κλέργκ, οι περιπέτειες της πυργοδέσποινας Μπεατρίς ντέ Πανισόλ, τά προβλήματα του βοσκου Μωρύ, οι περιπλανήσεις των άδελφών Ωτί).

Έδώ πιά δέν είναι μόνο οι γνώσεις για τήν καθημερινή ζωή των κατοίκων του Μονταγιού που διευρύνονται. Η περιγραφή της νοοτροπίας, της κοινωνίας και της οικονομίας δίνει στον Ιστορικό τήν ευκαιρία να δείξει ότι μέσα στο όστρακο του φεουδαλισμού βρίσκεται κρυμμένος ένας πυρήνας κοινωνικής όργάνωσης που δομείται πάνω στην κεντρική θέση που έχει τό σπιτικό και ή οικογένεια, ένας πυρήνας όργάνωσης με μακρά διάρκεια.

Ό J. Le Goff³⁶ χαρακτηρίζει αυτή τήν κίνηση για μία άλλη ιστορία με έναν όρο που μάς φέρνει πολύ κοντά,

σχεδόν στην καρδιά της ανθρωπολογίας με ιστορική κατεύθυνση: τήν χαρακτηρίζει ως *άπο-αρσενικοποίηση της ιστορίας*,

«...για τήν ανάπτυξη της ιστορίας των γυναικών, των παιδιών, της νεολαίας, του προφορικού πολιτισμού, των μη-δουτικών κοινωνιών και πολιτισμών, των πολιτισμών του περιθωρίου, του άγροτικού πληθυσμού και του πληθυσμού των πόλεων...».

Αυτή είναι ή ιστορία-πρόβλημα³⁷ και βρίσκεται στο κέντρο της έρευνας που σχετίζεται με τά *Annales*, τό *Past and Present* και τήν *Review* – τουλάχιστον.

Σέ τελευταία όμως άνάλυση, είναι ένας άλλος τρόπος πρακτικής της ιστορίας. Κι αν δέν πείθει ή λογική της αντίστασής τους (όπως τουλάχιστον παρουσιάστηκε εδώ), μπορεί – νομίζω – να τόν δεχτεί κανείς με όλες τις έσωτερικές του διαφοροποιήσεις, γιατί αυτές του δίνουν ζωή και τόν κάνουν να αναζητά συνεχώς τό καινούριο. Ένα τρόπο ιστορίας που έχει τή δική του λογική και τά δικά του όρια – για να θυμηθούμε τον Λεβί-Στρώς. Λογική και όρια που επιτρέπουν στον Μπροντέλ να άρνεϊται γενναϊόδωρα κάθε άλλου είδους ιστοριογραφία.

«Ποτέ δέν είπα κακή κουβέντα για τήν παραδοσιακή ιστοριογραφία [...]Θαυμάζω όλες τις μορφές ιστορίας, αλλά προτιμώ τή δική μου». (Braudel, *Review* 1:3/4, 251).

32. Βλ. αναλυτικά Burguière, *οπ. παραπάνω*.

33. «Έτσι άνοιξε ό δρόμος που οδηγεί από τή μελέτη της λαογραφίας στη γνήσια ιστορική ανθρωπολογία. Η προφορική παράδοση, εγκαταλειμμένη για πολύ καιρό στους έρασιτέχνες και στους θιασώτες της γραφικότητας, θεωρήθηκε τώρα από τους ιστορικούς πλούσια σε σημασίες, άκριβώς έξαιτίας του περιθωριακού της χαρακτήρα. Η έπιφανειακή άσημαντότητά της στις κοινωνικές διεργασίες είναι ή άπόδειξη ότι ένα σημαντικό μήνυμα έχει επενδυθεί σ' αυτήν και έχει διατηρηθεί» (Burguière, *οπ. παραπ.*, σελ. 200).

34. Όπως π.χ. P.P. Rey, M. Godelier, C. Mailloux, M. Augé, G. Balandier αλλά και – από διάφορες όπτικές γωνίες – C. Lévi-Strauss, M. Douglas, P. Bourdieu, E. R. Leach και άλλοι.

35. Ό J. Revel παρατηρεί ότι ό Braudel, τό 1958, όταν τό status και τά επιτεύγματα της ιστορίας θά επέτρεπαν έναν θριαμβολογικό άφυψηλό τόνο, έγραψε θαρραλέα ότι «ή ιστορία, ή λιγότερο ίσως δομημένη από τις κοινωνικές έπιστήμες, δέχεται μαθήματα από τους πολλούς της γείτονες και, ταυτόχρονα, κάνει μία προσπάθεια να τους περικυκλώσει». (*Review*, 1: 3/4, 17)

36. «L'Histoire de l'homme quotidien» στο *Histoire et Ethnologie* 1973.

37. Πρέπει να αναφερθούν οι (ιδιότυπες) σχέσεις του Ρολάν Μπάρτ και του Μισέλ Φουκά με τά *Annales*, σχέσεις για τις όποιες έχουν γραφτεί άρκετά. Σημειώνω εδώ μόνο τό πρόσφατο άρθρο της Λίζυ Τσιριμώκου «*Ιστορία λογοτεχνίας και ιστορική ποιητική*» που δημοσιεύτηκε μαζί με τή μετάφραση (από τήν ίδια) του γνωστού άρθρου του Μπάρτ «*Ιστορία ή Λογοτεχνία*;» (που είχε πρωτοδημοσιευτεί στα *Annales* στο τμήμα *Combats et Debats*), βλ. «*Ο Πολίτης (λογοτεχνικός)*» 47-48 (1982), 116-126 και 106-115.

Γιά τό έργο του Φουκά σχετικά με τήν «άρχαιολογία της γνώσης», τήν τρέλα, τή δύναμη, τή σεξουαλικότητα και άλλα, άρκει – νομίζω – να σημειώσει κανείς τά χαρακτηριστικά λόγια του Μπροντέλ «*Ο συνάδελφός μου ό Michel Foucault, είναι [...] από τήν άποψη της πολιτισμικής ιστορίας (histoire culturelle), ό μόνος διάδοχος του Lucien Febvre*» (*Review*, 1: 3/4, 256).

«Ντροπή!!!»

«Ντροπή!!!» ονομάζεται τό μάθημα πού διδάσκει ό πολλά σοσιαλιστής και δημοκράτης κ. Κάτρης από τά Νέα (5.7.82). Καί είναι πράγματι ντροπή νά εκδίδονται ούκάζια σάν τό παρακάτω του έnlόγω εκφραστή τής κοινής γνώμης:

«Αν οί «αρμόδιοι» είναι τόσο ηλίθιοι ώστε νά καλέσουν εδώ στό 'Ηρώδειο ή άλλου κάποιον εξέχοντα Έβραίο καλλιτέχνη δέν πρέπει νά πατήσκει τό πόδι του εκεί ούτε ένας Έλληνας. Τό ίδιο νά ισχύσει και για όποιαδήποτε άλλη εκδήλωση, άκόμη και άθλητική...»

«Αδέκαστος αυτός, δέν θά διατάσει ν' άπαγγείλει τήν κατηγορία του για όλες τής «προσωπικότητες του έβραϊκού στοιχείου ανά τόν κόσμο»:

Και οί νομπελίστες και οί Χολγουντιανοί Έβραίοι μέ τά Όσκαρ τους ή ό σεβαστός Μαντές Φράνς (άκόμη και ό δικός μας μεγάλος Κάρολος Κούν) δέν ταυτίζονται σωμαίνοντας μέ τούς άπαίσιους γενοκτόνους ενός λαού;»

Έτσι, μέ τήν γνωστή και δοκιμασμένη μέθοδο των ταυτίσεων (Έβραϊός - 'Ισραηλινός - ναζιστής - γενοκτόνος), αντίστοιχης μ' εκείνην πού χρησιμοποιεί ό Σαρόν και ό Μπεγκιν για νά θερίζουν τούς Παλαιστίνους (Παλαιστίνιος - τρομοκράτης - έχθρός τής ειρήνης) τί άλλο μπορεί νά επιζήσει εκτός από τήν ηλιθιότητα, τό ρατσισμό, τόν αντισημιτισμό και τόν πόλεμο;

Πανελλήνια άποτυχία

Γιατί τό ιλλιγγιώδες ποσοστό άποτυχίας των μαθητών (40 έως 60% ανάλογα μέ τό μάθημα) στις τελευταίες Πανελλήνιες εξετάσεις; Πολλοί θά σκέπτονται ότι του χρόνου πού δέν θά υπάρχουν Πανελλήνιες (άλλά μάλλον «πανελλαδικές κρίσεις», θά δούμε) ούτε Δεξιά και σκοταδιστές στά Υπουργεία σίγουρα ή άποτυχία θά μειωθεί, μπορεί και νά εκλείψει εντελώς. Είναι όμως τόσο εύκολο ώστε νά επιτρέψει τήν εύκολη αισιοδοξία; Είναι βέβαιο ότι τά παιδιά θά έχουν βρει του χρόνου ενδιαφέρον για τή μάθηση; Θά έχουν χάσει τό άγχος τής άποτυχίας πού τά άγκυλώνει, θά συναντήσουν στό πνευματικό κλίμα του Σχολείου εκείνα τά στοιχεία πού θά γεννούν μέσα τους τήν έφεση για τή γνώση, θά έχει σταματήσει ή ύποπτη παραπαιδεία του φροντιστή, εκπαιδευτές και βαθμολογητές θά έχουν κατακτήσει στή συνείδηση των μαθητών τή χαμένη από χρόνια θέση του Δασκάλου; Ο μαθητής θά έχει πάψει νά κυνηγείται από τό άγχος του «χαρτιού», στις εξετάσεις, τίς όποιες εξετάσεις, δέν θ' άγωνιά νά θυμηθεί ποιās σελίδας ή άσκηση «έχει πείσει»; Ένας ολόκληρος κοινωνικοοικογενειακός περίγυρος δέν θά προκαθορίζει τά παιδιά σάν Είμαρμένη από τά 12 από τά 13 χρόνια τους, θά έχουν φύγει απ' τό μυαλό του γονιού οί άνοησίες του τύπου «είναι καλός στά μαθηματικά αλλά δυσκολεύεται στά ελληνικά»; Τό σχολείο δέν θά επιβραβεύει πιά γνώσεις και δεξιότητες πού δέν έχει διδάξει; Θά έχουν καταλάβει ως του χρόνου οί αρμόδιοι ότι άνάπλαση τής παιδείας δέν ισούται μέ τήν κατάργηση τής μαθητικής ποδιάς, τίς κατηχήσεις για τά ναρκωτικά, τή χρήση τής βουκολικής δημοτικής (όπως τό «σπάσιμο του άτόμου», «γή και νερό») και τήν εισαγωγή στήν εκπαίδευση των ήθων τής κλαδικής;

ΦΑΠ τέλος. Κι όμως.

Κι όμως στις δέσμες κυβερνητικών μέτρων υπήρξε για μιά στιγμή και μόνο κάτι πού θά μπορούσε νά καρπίσει. Ό Φόρος Άκινήτου Περιουσίας. Βέβαια πήγε νά εφαρμοστεί χωρίς προεργασία, χωρίς νά συνδιάζεται μέ άλλα μέτρα σοσιαλιστικής προοπτικής, χωρίς μελέτη των δυσμενών επιπτώσεων του (π.χ. επιβάρυνση τής βιομηχανίας σε ώρα επενδυτικής νέκρας) αφήνοντας άθικτη τή μεγάλη μάζα των φορολογητέων άκινήτων αξίας 10 έως 25 εκ. (συμπαθείς μικρομεσαίοι και μή προνομιούχοι γάρ). Κι άκόμη ή ratio legis ήταν όχι κοινωνική και πολιτική αλλά καθαρά ταμειακή, πράγμα πού ήταν σκέτη άνοησία. Κι άλλα πολλά θά μπορούσε νά κατα-

μαρτυρήσει κανείς στον τρόπο που πήγαν νά εφαρμοσούν τόν ΦΑΠ πράγμα πού δέν παρέλειψαν νά κάνουν βέβαια μέ περισσή σφοδρότητα τά προπύργια του άστισμού και τής Δεξιάς (και μόνο τής Δεξιάς);), άκριβώς όμως για νά εξοντώσουν εκείνο τό μικρό κουκούτσι πού κάτι μύριζε από σοσιαλισμό και σχετικοποίηση, έστω, τής άτομικής ιδιοκτησίας. Όποτε... όποτε τό μέτρο χρεώθηκε στις προσωπικές πρωτοβουλίες του κ. Δρεττάκη πού απολακτίστηκε δεόντως και ή Έλλάς των Έλλήνων οικοπεδούχων - διαμερισματούχων ξαναβρήκε τήν ανάσα της. Κι αυτό γιατί, σε τελευταία άνάληψη, στή γενικότερη λογική τής κυβερνητικής πολιτικής ό ΦΑΠ ήταν ξένο σώμα: φορολογία άκινήτων και άνάπτυξη του ελληνικού καπιταλισμού είναι πράγματα ασύμβατα.

Ίεροί πόλεμοι

Οι Έβραίοι με τό κίτρινο άστέρι στό στήθος έπαιρναν τήν όδό του μαρτυρίου γιά τά πολλά Άουσβιτς. Οι Ίσραηλινοί του Μπεγκίν σήμερα σημαδεύουν τούς αίχμάλωτους Παλαιστίνιους με ένα Χ στην πλάτη. Ή μισαλλόδοξη ταπείνωση γιά τά σημερινά και έσχατη θλασφημία γιά τά παλαιά θύματα. Οι ίεροί πόλεμοι συνεχίζονται.

Ίσραηλινοί άριστεροί Τό Sheli πενθει*

- Γιά τούς έκατοντάδες Ίσραηλινούς πού σκοτώθηκαν σ' αυτό τόν άνούσιο πόλεμο γιά τούς νέους πού σκοτώθηκαν μετά άπό ένα χρόνο ησυχίας στά βόρεια σύνορα, ησυχίας πού διέκοψε ή κυβέρνηση του Ίσραήλ.
- Γιά τούς χιλιάδες Παλαιστίνιους και Λιβανέζους πού σκοτώθηκαν, γιά τίς πόλεις πού καταστράφηκαν, γιά τό φόρο αίματος πού πληρώθηκε, γιά τήν καταστροφή του Λιβάνου, γιά τήν ήθική καταστροφή τής Ίσραηλινής Κοινωνίας.
- Γιά τήν Ίσραηλινή δημοκρατία πού χτυπήθηκε όταν ό Άριέλ Σαρόν μετέτρεψε τήν κυβέρνηση του Ίσραήλ σε κυβέρνηση άπό μαριονέτες.
- Γιά τήν άπώλεια των εύκαιριών ειρήνης με τούς Παλαιστίνιους, γιά τόν κίνδυνο νά δυναμώσει ή τρομοκρατία εξαιτίας του πολέμου, γιά τή χρήση βίας πού, ένw δέν μπορεί νά καταστρέψει τήν ΟΑΠ, μπορεί νά αναδείξει ήγεσία έξτρεμιστική. Τό Sheli καταδικάζει τή συνέχιση του πολέμου. Τό Sheli άπαιτεί νά άποχωρήσει ό Ίσραηλινός στρατός άπό τό Λίβανο και τό Ίσραήλ νά πάψει νά είναι όργανο στό παιχνίδι των υπερδυνάμεων. Τό Sheli διακηρύσσει ότι τό Παλαιστινιακό πρόβλημα δέν λύνεται με τήν εισβολή στό Λίβανο κι ότι πρέπει νά λυθεί με διαπραγματεύσεις με τούς Παλαιστίνιους γιά τήν έθνική τους ανεξαρτησία στη Δυτική όχθη του Ίσραήλ, δίπλα στό Ίσραήλ. Τό Sheli καλεί όλους τούς ανθρώπους πού ζουν στό Ίσραήλ νά συμμετάσχουν στό άγώνα γιά τήν ειρήνη μεταξύ Ίσραήλ και Παλαιστίνιων.

* Sheli, άριστερό, εύρωκομμουνιστικής τάσης, κόμμα του Ίσραήλ. Ή προκήρυξη αυτή μοιράστηκε στη μεγάλη αντιπολεμική διαδήλωση του Τέλ-Αβίβ, στις 26 Ιουνίου 1982.

περί δημοκρατικής συνεργασίας

Ή συνεργασία των δημοκρατικών, σοσιαλιστικών, κομμουνιστικών ανανεωτικών δυνάμεων μαίνεται και πάλι. Τά μέτωπα ξεκαθαρίζουν. Στην Αθήνα κοινός υποψήφιος τής «δημοκρατικής παράταξης» ό Μπέης ενάντια στη Δεξιά. Υπολείπεται μόνο τό όκέυ του Φλωράκη, γι' αυτό και οι συναντήσεις του με τόν Α. Παπανδρέου στό Καστρί, γιά νά διασφαλιστεί ή αυτονομία τής Τοπικής Αυτόδιοίκησης. Στη Θεσσαλονίκη όμως, όπου ή πάλη των τάξεων διεξάγεται άλλιώς, μπορεί ό κοινός υποψήφιος νά είναι τελικά ό Γιαννούσης του ΚΚΕ. Γιατί όχι; Κανείς δέν τό έχει άποκλείσει κατηγορηματικά, έπομένως τό ένδεχόμενο νά δούμε τούς «Ρηγάδες» νά κολλάνε άφίσσες του «δογματικού» υποψηφιου παίζεται. Τάχα ήταν δικτατορία ή άποκατάσταση τής εργασιακής πειθαρχίας τό πραξικόπημα του Γιαρουζέλκι; Τούς Παλαιστίνιους τούς έσωσε ή τούς χαντάκωσε ό Μπρέζνιεφ; Ό Μεγαλέξανδρος ήταν σοσιαλιστής ή ιμπεριαλιστας; Τά έρωτήματα όντως είναι δύσκολα. Γι' αυτό, ανάλογα με τίς ιδιομορφίες και τίς τοπικές συνθήκες, ή στρατηγική του δημοκρατικού δρόμου στό σοσιαλισμό προσαρμόζεται δημιουργικά. Έδώ πάμε με τούς «δογματικούς», εκεί με τούς «άρχηγιστές» άλλου τό παίζουμε περήφανα κι αυτόνομα, άλλου δογματικό-άρχηγικο-περήφανα. Χωριάτικη σαλάτα στό μίξερ.

Υποβόσκει, βέβαια, ή ύποψία ότι ή θεμελιακή άρχή τής δημοκρατικής συνεργασίας στην όποία καταστάλαξε ή Κ.Ε. του ΚΚΕ έσ. ύστερα άπό έντονο διάλογο και πολύ προβληματισμό είναι νά μήν φανεί ότι τό ΠΑΣΟΚ δέν διατηρεί τίς δυνάμεις πού τό έμπιστεύθηκαν πριν 9 μήνες. Νά μήν φανεί ότι τό μπαλόνι των ύποσχέσεων ξεφούσκωσε, μήπως έπωφεληθεί ή Δεξιά, πού ένεδρεύει. Άς είναι. Ή σημασία πάντως τής τοπικής Αυτόδιοίκησης είναι άποφασιστικά ίσοπεδωτική. Ή οικονομική ανάπτυξη συμβαδίζει με τήν πράσινη ΕΑΔΕ κι ό δρόμος στό σοσιαλισμό με τήν άνάδειξη άρχηγών και άρχηγίσκων.

ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗ

Ἀγαπητέ ΠΟΛΙΤΗ,

Θά σās παρακαλοῦσα πολύ, καί μόνο γιά λόγους βιβλιογραφικῆς ἐνημέρωσης στοὺς ἀναγνώστες σας, νά φιλοξενησέτε τά πιά κάτω, σχετικά μέ τό πολυσέλιδο ἄρθρο τοῦ κ. Θ. Χατζηπανταζῆ, «Ἡ εἰσβολή τοῦ Καραγκιόζη στήν Ἀθήνα τοῦ 1890» (τεύχος 49, Μάρτιος 1982).

Κί' αὐτό πάλι θά τό παράλειπα, ἄν δέν ἀναφερόταν, στά βιβλιογραφικά ἀκριβῶς τοῦ ἄρθρου, καί τ' ὄνομά μου, ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου μου «Καραγκιόζη ὁ Πρόσφυγας» κί' ἕνα μόνο (1) ἄρθρο τοῦ 1864 πού ἀναδημοσιεύω ἐκεῖ. Ἐπειδή, λοιπόν, ἕνας ἀναγνώστης πού δέν ξέρει τό βιβλίο-λεύκωμα αὐτό, τῶν 530 σελίδων (ἐκδοση «Γκούτεμπεργκ», πού κατ' ἐξαίρεση καί ἀντιδεοντολογικά παραλείπει ὁ κ.Χ.) θά ἀδικήσει τή συμβολή μου στήν παρουσίαση (ἄς ποῦμε μόνον αὐτό) τοῦ Ἑλληνικοῦ Θεάτρου Σκιῶν στό Κοινό, κάν τόν κόπο νά παρατηρήσω τά πιά κάτω, βιβλιογραφικά μόνο. Γιά τίς κρίσεις του καί παρατηρήσεις, τίς ἀξιολογήσεις του καί τή σύνθεση τῶν «πληροφοριῶν» του, δυστυχῶς δέν ἔχω χρόνο ν' ἀπασχοληθῶ. Δικαίωμά του, ἄλλωστε, ἀναφαίρετο νά γράφει, σάν κριτικός, ὅ,τι νομίζει.

Καί τώρα στά βιβλιογραφικά παραλειπόμενα τοῦ ἄρθρου, ὕστερα ἀπό τήν κατηγορηματική του δήλωση, ὅτι «σ' ὀλόκληρη τήν ἑκταση τοῦ 19ου αἰῶνα, ἕξι μόνο ἀκριβεῖς χρονολογίες ἔχει στή διάθεσή του ὁ μελετητής τοῦ Κ.» κ.λπ. Ὑπάρχουν, ὅμως, καί ἄλλες τέτοιες ἀκριβεῖς χρονολογίες, πού προκύπτουν καί ἀπό δημοσιεύματα στό βιβλίο μου καί στόν «Ἀντικαραγκιόζη» τοῦ Σπ. Κοκκίνη, πού τόν ἀναδιφεῖ ὁ κ.Χ. Εἶναι οἱ παρακάτω δεκαῆξι (16), πού, ἄν προστεθοῦν στίς ἕξι (6) τοῦ κ.Χ., καλύπτουν σχετικά καλά ὄλο τόν αἰῶνα, καί μάλιστα σέ κάθε δεκαετία του, ἀπό τό 1827 μέχρι τό τέλος του. Κι ὅταν πάρουμε τόν σχετικό ἀργό ρυθμό τῆς κοινωνικῆς - πολιτιστικῆς ζωῆς, καί χωρίς νά υπολογίσουμε πόσα ἀκόμα δημοσιεύματα δέν ξεχωρῖνάσαμε ἀκόμα (πρβλ. τήν τελευταία παράγραφο ἐδῶ), μποροῦμε κατηγορηματικά νά μιλήσουμε γιά τήν ζωντανή παρουσία τοῦ Κ. σ' ὄλη τήν τότε ἑλληνική κοινότητα.

Τά παραλειπόμενα, κατά χρονολογική σειρά, εἶναι:

1. «Γενική Ἐφημερίδα», 17 Δεκ. 1827, Ναύπλιο (Κ. ὁ Πρόσφυγας, σ.73). Ἀποδείχνει ὅτι ὁ Κ. ἔχει εἰσχωρήσει πιά στή ζωή καί τίς ἠθολογικές ἐκτιμήσεις τῆς ἐποχῆς. Εἶναι ἡ πιά παλαιά τυπωμένη ἀναφορά στήν Ἑλλάδα.

2. Στό βιβλίο «Ἑλληνικά Σύμμεικτα», ἔκδοση Παρισίων 1831, ὁ Κ. συνδέεται μέ ἀντικαποδιστριακό σκῶμμα (Κ. ὁ Πρόσφυγας, σ. 73).

3. 1837, Παρίσι πάλι, στό βιβλίο «Ἡ Πρόσφυγία τοῦ Σοφιανόπουλου» ἐπιστρατεύεται ὁ Κ. στόν ἀντιμοναρχικό

ἀγῶνα!.. (Κ. ὁ Πρόσφυγας, σ. 73).

4. 1844, σέ βιβλίο τοῦ ὁ J.J. Apère συνδέει τόν Κ. μέ τήν ἀρχαία κωμῶδια, τόν Ἀριστοφάνη καί τήν Ποιητική τοῦ Ἀριστοτέλη!.. (Κ. ὁ Πρόσφυγας, σ. 74).

5. 1856, Χαλκίδα, «...ἐπήγαινα εἰς τό ἐπάνω Καφενεῖον ὅπου ἐπαρίσταναν σχεδόν καθ' ἑσπέραν τόν Καραγκιόζη» (Σπ. Κοκκίνη, σ. 15).

6. 1879, 24 Ὀκτ., ἔφημερίδα τῆς Χαλκίδας «Εὐβοία», φ. 197, «ὁ Κ. [...] ἀθρόον προσελκύει καθ' ἑσπέρας πλήθος ἐκ τῆς ἐργατικῆς τάξεως ἰδίως». Ἀπό σημείωμα τοῦ Γ. Φιλάρητου, ἀπ' ὅπου μαθαίνουμε ὅτι παιζόταν καί τό ἔργο «ἡ ὠραία Σειρήνη» (Σπ. Κοκκίνη, σ. 15).

Στήν ἐβδομαδιατική ἔφημερίδα τῆς Καλαμάτας «Φαράι», μέ τήν ἔρευνα τοῦ ἀξέχαστου φίλου Γιάννη Ἀναπλιώτη, διαπιστώθηκαν τρία (3) δημοσιεύματα γιά τόν Καραγκιόζη (ὁ κ.Χ. πρόσεξε μόνο τό ἕνα, 14 Ἰουλ. 1896). Μέ τήν εὐκαιρία, πληροφορῶ ὅτι στήν ἔφημ. τοῦ Πύργου «Αὐγή» ὑπάρχουν πολλά δημοσιεύματα γιά τόν Κ. Ὅταν ἀπευθύνθηκα σέ φιλόλογο νά τά ἀναδιφῆσει καί νά τά ἐκδώσει, αὐτός μού ζήτησε (1975) 50.000 δρχ.

7. 1896, 9 Ἰουνίου (Σπ. Κοκκίνη, σ. 16).

8. 1896, 23 Ἰουνίου («τό φιλοθεάμον (;) κοινόν τῆς πόλεως μας σαρδελοειδῶς συνθεῖται ἵνα ἀκούση τίς ἀηδίες τοῦ Κ.») (Σπ. Κοκκίνη, σ. 16)

9. 1899, 8 Αὐγ. (Σπ. Κοκκίνη, σ. 16)

10. 1900, 23 Ἰουλ., ἔφημ. «Φῶς».

11. 1900, 7 Νοεμβρίου, ἔφημ. «Φουρός» (Σπ. Κοκκίνη, σ. 16).

Σ' ὄλα αὐτά τά ἕνδεκα (11) δημοσιεύματα ὑπάρχουν ἔμμεσα ἢ ἄμεσα *σπουδαία* στοιχεῖα γιά τό θέμα τοῦ κ.Χ., καί τά σχολίασε ἐκτατικά ὁ ὑποφαινόμενος, στόν Κ. τόν Πρόσφυγα, σσ. 73-103.

12. 1890, «Ἐστία», δημοσιεύεται διαταγή τοῦ Φρουραρχείου, πού ἀπαγορεύει εἰς τοὺς ἀξιωματικούς νά πηγαίνουν στόν Κ.! Ἀκολουθεῖ σπαρταριστή περιγραφή τῶν παραστάσεων... (Κ. ὁ Πρόσφυγας, σ. 91)

13. 1893, «Μηνύτωρ», 3 Σεπτ., ὠραία σχόλια καί συσχετισμοί.

14. 1894, 26 Ἰουλ., «Ἐστία», ὁ Καραγκιόζης στό Μαρούσι!..

15. 1894, 1 Αὐγ., «Ἐστία», συνέχεια μέ τό Μαρούσι.

16. 1895, 10 Ἰουλ., «Νέα Ἐφημερίς», μιλάει γιά... «τριδιάστατη ἐξέλιξη τοῦ διαδίστατου Κ.»

Τά 13-16 ἀναδημοσιεύθηκαν στό *ΘΕΑΤΡΙΚΑ 1974* καί περιέχουν πλοῦτο ἀφάνταστο γιά τό θέμα τοῦ κ.Χ.

Πρὶν τελειῶσω, δέν θά ἴπρεπε νά παραλείψω τρεῖς (3) ἀκόμα μαρτυρίες τῆς ἀρχῆς ἐκείνου τοῦ αἰῶνα, πού ἀφοροῦν παράσταση στό Σαράϊ τῆς Τριπολιτσᾶς (1799), σέ πανηγύρι στήν Κωνσταντινούπολη (1802) καί παρά-

σταση Κ. στά Γιάννενα (1809), πού παρακολούθησε ὁ λόρδος Βύρων μέ τό φίλο του Χόμπχάουζ!.. Ἐχουν καί ἱστορικό καί συναισθηματικό βάρος. (Κ. ὁ Πρόσφυγας, σσ. 126-130)

Ὅσο πιά σύντομα, διαφέντευμα τά δίκια τοῦ καλοῦ μας Καραγκιόζη, πάνω σέ βιβλιογραφικά (ἀλλά καί πόσο οὐσιαστικά) βοηθήματα. Καί τελειῶνω μέ τήν ἐπίκληση νά ψάξουμε γιά δημοσιεύματα στόν ἑλληνικό Τύπο μετά τό 1821! Τό δικό μου πάθημα νά παραλείψω τήν ἀναδίφηση στό «Ἐλευθερον Βῆμα», 1922-44, πού τήν ἔκαμε ὁ σπουδαῖος Γιῶργος Παναγιώτου κι ἀπόδωσε 25(!) λήμματα Καραγκιόζη, πού τά πιά πολλά ἀγνοοῦσα, νά μὴν ξεσυμβεῖ σέ κανέναν ἐρευνητή. Ὅπως καί τό κλασικό ἔργο τοῦ Μολέα «Ὁ Γάμος τοῦ Καραγκιόζη» μέ ἄφθονα σχέδια, πού τελευταία μού ὑποδείχτηκε δημοσιευμένο σέ ἔφημερίδα μεσοπολεμική.

Εὐχαριστῶ πολύ γιά τή φιλοξενία
Θανάσης Φωτιάδης

Ἀπάντηση στήν ἐπιστολή Φωτιάδη, τοῦ συνεργάτη μας Θόδωρου Χατζηπανταζῆ.

Ἡ ἐπιστολή τοῦ κ. Φωτιάδη μᾶς δίνει τήν εὐκαιρία νά ξεαναγυρίσουμε στό θέμα τῆς ἐρασιτεχνικῆς μέχρι σήμερα ἐνασχόλησης πολλῶν Ἑλλήνων ἐρευνητῶν μέ τήν ἱστορία τοῦ Καραγκιόζη. Καί μᾶς εὐκολύνει νά ἀναπτύξουμε κάπως διεξοδικότερα τό θέμα, μέ τή βοήθεια συγκεκριμένων παραδειγμάτων. Ὅταν ἔγραφα στό ἄρθρο μου ὅτι ἡ πλειοψηφία τῶν σχετικῶν δημοσιευμάτων περιορίζεται στήν ἀμέθοδη συλλογή ἀνεξέλεγκτων πληροφοριῶν καί ἀνεκδότων, εἶχα ὑπόψη μου βιβλία ἀκριβῶς σάν αὐτό τό ἐπιστολογράφου. Στήν περίσταση ἐκείνη, δέν θεώρησα ἀπαραίτητο νά τό κατονομάσω. Ἡ τωρινή πρωτοβουλία τοῦ συγγραφέα του ὅμως δέν ἀφήνει περιθώρια γιά παραπέρα ἀθρότητα.

Τό βιβλίο τοῦ κ. Φωτιάδη εἶναι πραγματικά ἕνα ογκῶδες (καί πανάκριβο!) λεύκωμα, μέ ἀναμφισβήτητη ψυχαγωγική ἀξία, ἀλλά μέ ἀνύπαρκτη ἐπιστημονική χρησιμότητα. Χαζεύοντας στίς πλούσια εἰκονογραφημένες σελίδες του, ὁ ἀργόσχολος «καραγκιοζόφιλος» θά βρεῖ μπόλικο ἀξιοπεριεργό υλικό νά σκοτάσει τήν ὠρα του. Ὁ μελετητής ὅμως θά δυσφορήσει καί θά κυριευτεῖ ἀπό ἀπελπισία. Γιατί, ἀνάκατες, ἀνεξέλεγκτες καί ἀσύνδετες, συνωστίζονται στίς σελίδες αὐτές οἱ πιά ἑτερόκλητες πληροφορίες καί τά πιά ἄλλοπρόσαλλα στοιχεῖα. Ποιήματα τοῦ Καβάφη συνδυάζονται μέ ἀνέκδοτα τοῦ Ναστρεντίν Χότζα, παραθέματα ἀρχαίων συγγραφέων συμπλέκονται μέ ἄρθρα σημερινῶν ἐφημερίδων, οἱ μάσκες τῆς Σουμάτρας διασταυρῶνται μέ τόν Πτωχοπρόδρομο, ὁ ἔπαινος τῶν φίλων τῶν συγγραφέα ἐναλλάσσεται μέ βίαιες ἐπιθέσεις ἐναντίον πραγματικῶν ἢ φανταστικῶν

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

ἐχθρῶν καί ἀντιζήλων του (τοῦ ...Κάρουλου Κούν, τοῦ Παύλου Παλαιολόγου, τοῦ Γιώργου Ἰωάννου κ.ἀ.π.). Ποιὸς εἶναι ὁ στόχος κι ἡ κατάληξη τοῦ γραφικοῦ αὐτοῦ μωσαϊκοῦ; Ἄν μπόρεσα νά καταλάβω καλά, μέσα στὸν ἴλιγγο πού μέ κυρίεψε κατὰ τὴν περιπλάνησή μου στὸ λαβύρινθο τῆς συλλογιστικῆς του (πραγματικά, χρειάζεται νά διαθέτει κανεῖς σιδερένια πειθαρχία γιὰ νά μὴν παρατήσῃ τὴν περιπλάνηση στὴ μέση), ἡ «ἐπιστημονική» θεωρία τοῦ βιβλίου εἶναι ἡ ἀκόλουθη: Ὁ Καραγκιόζης προέρχεται ἀπὸ τὸ «μικροθέατρο» τῆς ἀρχαιότητος, κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο πού τὰ Ἀναστενάρια προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀρχαία Τραγωδία (;) καί τὸ καρναβάλι ἀπὸ τὴν ἀρχαία Κωμῶδια (;). Οἱ Τούρκοι τὸν δημιούργησαν κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ βυζαντινοῦ Μίμου καί οἱ Νεοῦλοι τὸν πήραν ἀπὸ τοὺς Τούρκους ὅχι σάν ἕνα ξένο δάνειο, ἀλλὰ σάν ἕναν ὁμοεθνή τους «πρόσφυγα» πού ἐπαναπατρίζεται. Στὶς μέρες μας θὰ ἀρχίσει, γιὰ πρώτη φορά, ἡ μεγάλη περίοδος ἀκμῆς τοῦ θεατρικοῦ αὐτοῦ εἴδους!

Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ κ. Φωτιάδη εἶναι ἀντάξια τοῦ βιβλίου του καί χαρακτηριστικὴ τῆς ἐπιστημονικῆς του μεθόδου. Γιὰ μιά ἀκόμη φορά, ὁ ἐπιστολόγράφος συσσωρεύει – ἀκριτά κι ἀνεξέλεγκτα – ὑλικὸ ποικίλης προέλευσης καί ἀσυμβίβαστου χαρακτῆρα. Ἄν δὲν κάνω λάθος, ἡ βασικὴ του ἀντίρρηση ἀφορᾷ τὸν ἰσχυρισμὸ μου ὅτι, μέχρι πρόσφατα, ὁ ἱστορικὸς τοῦ Καραγκιόζη εἶχε στὴ διάθεσή του ἕξι μόνον ἀκριβεῖς χρονολογίες, πᾶνω στὶς ὁποῖες θὰ μπορούσε νά στηρίξῃ ἕνα χρονικὸ τῆς ἐξελικτικῆς πορείας τοῦ ἑλληνικοῦ Θεάτρου Σκιῶν κατὰ τὸν 19ο αἰῶνα. Ἐρχεται λοιπὸν νά ἀντιπαραθέσῃ ἕναν κατάλογο 16 ἀναφορῶν στὸν Καραγκιόζη τοῦ 19ου αἰῶνα, γιὰ νά ἀποδείξει τὸ ἀβάσιμο τοῦ ἰσχυρισμοῦ μου. Δυστυχῶς, ὁ κατάλογός του εἶναι ἕνα πρόχειρο συνονθύλευμα παραπομπῶν, οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς ὁποῖες δὲν ἔχουν σχέση μὲ τὸν ἑλληνικὸ Καραγκιόζη. Ἀρκετὲς ἀνάμεσά τους ἀναφέρονται στὸν τούρκικο Καραγκιόζη (π.χ. οἱ πληροφορίες γιὰ παραστάσεις στὴν Τριπολιτσά τοῦ 1799, στὴν Κων/πολὴ τοῦ 1802 καί στὰ Γιάννενα τοῦ 1809, καθὼς ἐπίσης καί οἱ ὑπ' ἀριθ. 1-4 τοῦ καταλόγου). Ἄλλες ἀναφέρονται στὸν Φασουλή (π.χ. οἱ 12,13 καί 16). Καί ἄλλες ἀποτελοῦν ἀόριστες καί γενικὲς ἀναφορὲς, πράγμα πού σημαίνει ὅτι δὲν εἶναι χρήσιμες γιὰ μιά χρονολογικὴ ἀνάπτυξη τῆς ἱστορικῆς του ἐξέλιξης. Οἱ μόνες πραγματικὰ χρήσιμες πληροφορίες τοῦ καταλόγου εἶναι ἐκεῖνες πού ἀντλοῦνται ἀπὸ τὸν Ἀντικαραγκιόζη τοῦ Σπ. Κοκκίνη. Γνωρίζοντας τὶς πληροφορίες αὐτές, καθὼς καί ὅλες ὅσες ἀναφέρει στὸ βιβλίο του ὁ κ. Φωτιάδης (ὅπως εἶπα, εἶχα τὸν ἠρωισμό νά το διαβάσω ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος), ἔγραφα τὸ ἄρθρο μου ὅτι οἱ γνωστὲς χρονολογίες - ὁρόσημα τοῦ ἑλληνικοῦ Καραγκιόζη, κατὰ τὸ

19ο αἰῶνα, ἦταν μέχρι πρόσφατα ἕξι. Ὁ κατάλογος τῆς ἐπιστολῆς δὲν ἀλλάζει τὸν ἰσχυρισμὸ μου, ἀφοῦ δὲν προσκομίζει στοιχεῖα διαφορετικὰ ἀπὸ ἐκεῖνα πού ἦταν ἤδη γνωστά, ὅταν τὸν διατύπωσα.

Τὸ ζήτημα εἶναι ὅτι στὴν ἱστορικὴ ἔρευνα δὲν ἀρκεῖ ἡ ἀπλὴ ἀναζήτηση καί ἐπισήμανση πιθανῶς χρήσιμων πληροφοριῶν. Ἀπαραίτητη εἶναι καί ἡ κριτικὴ ἐπεξεργασία τους. Ἀπαραίτητη εἶναι καί ἡ σύνθεσή τους σέ ἕνα ἱκανοποιητικὸ σύνολο. Ἡ ἀνακάλυψη τῶν πληροφοριῶν εἶναι μιά σχετικὰ ἀπλὴ καί μηχανικὴ ἐργασία, τὴν ὁποία ὁ ὀκνηρὸς μελετητὴς μπορεῖ νά ἀναθέσῃ ἀκόμη καί σέ τρίτους, ἀν διαθέτει ἀρκετὰ χρήματα (ὅπως μᾶς ἀποκαλύπτουν τὰ παζάρια τοῦ κ. Φωτιάδη μὲ κάποιον μὴ κατονομαζόμενο φιλόλογο τοῦ Πύργου). Τὸ ζήτημα εἶναι νά μπορεῖ νά ξεχωρίσει κανεῖς, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψη τῶν πληροφοριῶν, ποιὲς ἀναφέρονται στὸ θέμα του καί ποιὲς ὄχι. Ποιὲς εἶναι χρήσιμες καί ποιὲς εἶναι παραπλανητικὲς ἢ ἀναξιόπιστες. Καί ἀκόμη πιὸ σπουδαῖο εἶναι, σέ ἕνα ἐπόμενο στάδιο, νά μπορεῖ νά τις ἐρμηνεύει κανεῖς πειστικὰ, νὰ τις συνθέσῃ σέ ἕνα ἔγκυρο σύνολο. Ὁ κ. Φωτιάδης ἀρτάρζεται μὲ μεγάλο ἐνθουσιασμό, ἀλλὰ ὄχι μὲ πολλή κρίση, ἀπὸ κάθε πιθανὴ καί ἀπίθανη πληροφορία πού θὰ βρεθῆι στὸ δρόμο του. Γιὰ νά καταλήξῃ στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ ὀθωμανικὸς Καραγκιόζης κατάγεται ἀπὸ τοὺς μίμους τῆς ἀρχαιότητος καί ὅτι οἱ Ἕλληνες τὸν παρέλαβαν ἀπὸ τοὺς Τούρκους σάν μιά κληρονομιά πού δικαίωμα τὸν δικαιώνει τὶς μελαγχολικὲς διαπιστώσεις, γιὰ τὴν ποιότητα τῆς μέχρι τώρα ἔρευνας γύρω ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ Καραγκιόζη, πού διατύπωσα στὴν εἰσαγωγὴ τοῦ ἄρθρου μου.

Θόδωρος Χατζηπανταζῆς

«Η ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗΣ»

Αγαπητέ ΠΟΛΙΤΗ,

Πολύ χρήσιμο καί φιλόπονο τὸ σχόλιο τοῦ Γιάννη Χάρη γιὰ τὶς κακότεχνες ἐκδόσεις, τὶς ἀπρόσεχτες μεταφράσεις καί τὶς ἀνύπαρκτες ἐπιμέλειες, ὅπως ἀποθεώνονται στὸ παράδειγμα «Ἐκατό χρόνια μοναξιά». Θὰ ἤθελα νά ἐπισημάνω ἕνα ἀκόμα ἔργο τῆς τριάδας Λιβάνη - Φίλια - ΑΒΑ, τὸ βιβλίο τοῦ ALFRED VON MARTIN, *Ἡ Κοινωνιολογία τῆς Αναγέννησης*, Νέα Σύνορα, 1979. Στὸ ἐξώφυλλο διαβάσαμε: Πρόλογος - ἐπιμέλεια: Βασίλη Ι. Φίλια. Στὴ δευτέρη σελίδα ἀνακαλύπτουμε ἄλλο ὄνομα γιὰ τὴν «ἐπιμέλεια - Διόρθωση». Σέ τί ἀκριβῶς συνίσταται τὸ ἔργο τῆς ἐπιμέλειας τοῦ κ. Φίλια; Πρέπει κάποτε ἐπιτέλους νά μάθουμε νά ἀκριβολογούμε. Ὁ πρόλογος πάντως τοῦ κ. Φίλια στερεῖται ἐπιμέλειας. Διαβάσαμε: «Βασικά (SIC) στάθηκε τὸ ἔργο τῆς γενιάς... ἡ διασύνδεση». Ὅσο γιὰ τὸ περιεχόμενο τῆς προσφοράς αὐτῆς τῶν δύο σελίδων τοῦ προλόγου, μαθαίνουμε τὸ σημαντικό ὅτι ὁ MARTIN ἦταν πνευματικὸς πατέρας τοῦ κ. Φίλια καί διαβάζουμε μιά σειρά ἀπὸ κοινότυπες φράσεις πού θὰ κοσμοῦσαν τὸν πανηγυρικὸ ὁποιοῦδήποτε τιμωμένου: «...ἐπιτέλεσε ἕνα ἔργο ἀξεπέραστο σέ πρωτοτυπία καί ἐμβάθυνση», «...σέ μιά τόσο ἀφάνταστα πολυσύνθετη φάση τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας». Ἀνακαλύπτουμε τέλος ὅτι τὸ 1923 ἦταν ὁ χρόνος κατάληψης τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τοὺς ἐθνικοσοσιαλιστές. Προϊόν αὐτὸ ἐπιμέλειας ἀνάλογης μὲ τοῦ συγγραφέα τοῦ προλόγου.

Εὐχαριστῶ γιὰ τὴ φιλοξενία,
Δ. Κωνσταντίνου

ΠΕΡΙ ΚΑΚΟΠΙΣΤΙΑΣ ΤΩΝ ΜΙΚΡΟΑΣΤΩΝ

Μὲ ἀφορμὴ τὸ ἄρθρο τοῦ Δ. Παπαδημητρόπουλου «Αναγκαῖες Ἐπαναλήψεις...» (*Πολίτης* Νο 45) διατύπωσα τὴν ἀντίθετη ἐκτίμησή μου στὸ «ΠΑΣΟΚ. Ἐκουγχρονισμός. Μικροαστισμός» (*Ἀντιθέσεις* Νο 8). Ἡ Ἄννα Φραγκουδάκη, νομίζοντας ὅτι ἐκεῖνη εἶναι ἐλεύθερη ν' ἀντιτάξῃ στὴν ἀνάλυσή μου ὅλες τὶς ἀντιρρήσεις πού δέ μπορούσε νά προβάλῃ (καί δὲν πρόβαλε) ὁ Δ. Π., δημοσίευσε στὸν *Πολίτη* Νο 50-51 τὸ κριτικὸ σημεῖωμα «Περὶ ἡγεμονίας τῶν Μικροαστῶν». Σχετικὰ ἔχω νά παρατηρήσω τὰ ἐξῆς:

1. Ἡ Α.Φ. ἀποφαινεται: «Τὸ ΠΑΣΟΚ εἶναι λοιπὸν, κατὰ τὸν ἄρθρογράφο, κόμμα τῶν μικροαστῶν (ἐξασφαλίζει τὴν "ἡγεμονία" τους)». Ἀλλὰ γιατί «κατὰ τὸν ἄρθρογράφο»; Δὲν κατάλα-

βε ὅτι, πρὶν ἀπὸ μένα, ὁ Δ.Π. διαπίστωνε «τὴ μερικὴ ἰδεολογικὴ ἡγεμονία τοῦ μικροαστισμοῦ μέσα στὸ σύνολο τοῦ "λαοῦ"...» (*Πολίτης* Νο 45, σελ. 20). Ἄν ἐκεῖνη κρίνει ὅτι ἡ ψήφος τοῦ 1967 «ὀρισμένων μικροαστικῶν κατηγοριῶν» πρὸς τὴ γαλλικὴ δεξιὰ ἀποδεικνύει ὅτι στὴν Ελλάδα τοῦ 1981 οἱ μικροαστοὶ ὑποστηρίζαν τὴ δεξιὰ, τότε γιατί δὲν ἀντίκρουσε τὸ ἄρθρο τοῦ *Πολίτη*, πού, κατὰ τὴν ἐκφραση τῆς Α.Φ., ἐκτιμᾷ ὅτι τὸ ΠΑΣΟΚ προχώρησε «ἐλκοντας μικροαστικὲς κατηγορίες»; Ἄν πάλι δὲν νομίζει ὅτι ἡ γαλλικὴ ψήφος τοῦ 1967 προσφέρει τέτοια ἀπόδειξη, τότε γιατί τὴν παρεμβάλλει στὴ διχογνωμία μου μὲ τὸν Δ.Π.; Ἀπλῶς γιὰ νά μπερδέψῃ τὸν ἀναγνώστη;

2. «'Αν τό κείμενο τών 'Αντιθέσεων (συνεχίζει ή Α.Φ. - πού, άς σημειωθεί, δέν είναι τών 'Αντιθέσεων, άλλα προσωπική μου αντίληψη και ευθύνη) δέν περιείχε τόσο Μάρξ και τόσο Λένιν, θά είχε κανείς τό κουράγιο ν' άπαντήσει ότι πρόκειται γιά διαπίστωση θεωρητικά παράλογη: ποτέ στην ιστορία δέν υπήρξαν ούτε πουθενά φαίνεται νά υπάρχουν μικροαστοί πού νά "θέλουν" όποιαδήποτε κοινωνική άλλαγή θέτει σέ κίνδυνο τήν ιδιότητά τους ώς ανεξάρτητων ιδιοκτητών». Αλλά:

α) 'Αν «δέν υπήρξαν ούτε... υπάρχουν μικροαστοί πού νά "θέλουν"» συλλογική ιδιοκτησία, αυτό δέν κάνει τήν πρόταση «θεωρητικά παράλογη», άλλα εμπειρικά αναπόδεικτη ή και διαψευσμένη. Όμως, σωστά τό διατύπωσε ή Α.Φ., θά τήν έβρισκε θεωρητικά παράλογη, έπειδή δέ χωράει στό κελούπι του Μαρξισμού-Λενινισμού. Κι αν ή Α.Φ. δέ θρίσκει «τό κουράγιο», όπως λέει, δέν είναι γιά λόγους εμπειρικούς, άλλα γιά τόν «τόσο Μάρξ και τόσο Λένιν». (Έξασε τό δάσκαλο του Λένιν, τόν Κάουτσκι, άλλ' αυτόν ποιος τόν πιάνει στό θεωρητικό του στόμα.)

β) Γιά τά εμπειρικά δεδομένα, έγώ παρέπεμπα στόν Πέρυ Άντερσον «Δυτικός Μαρξισμός». Μπορεί όμως ή Α.Φ. κι όποιος άμφιβάλει γιά τήν πρότασή μου νά συμβουλευθει και τό «Les Bolchéviques par eux-mêmes» - G. Haupt, J.J. Marie-Maspero και πίο κοντά μας τήν κοινωνική σύνθεση τής Συντακτικής Επιτροπής του Πολίτη,

τών 'Αντιθέσεων και κάθε άλλου άριστερου περιοδικού, τής Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ έσ. κ.ο.κ., χωρίς πατέ καμιά εξαίρεση. Πέρα από τήν ψήφο όρισμένων κατηγοριών μικροαστών, σέ μιά όρισμένη χρονική στιγμή, σέ μιά όρισμένη χώρα, μήπως ή Α.Φ. θά 'πρεπε νά ένδιαφερθει γιά τόν κοινωνικό καθορισμό τών στελεχών τών Κ.Κ.Γ., Σ.Κ.Γ., Ρ.Σ.Υ., και τών άλλων άριστερών φορέων στην ίδια χώρα;

3. 'Η Α.Φ. έκλαμβάνει γιά «... "μικροιδιοκτητικό" τρόπο παραγωγής (αν κατάλαβα καλά) τόν υπάρχοντα έλληνικό καπιταλισμό». Όχι, δέν κατάλαβε καλά. Άλλο είναι ό μικροιδιοκτητικός τρόπος παραγωγής κι άλλο ένας κοινωνικοοικονομικός σχηματισμός, είτε ό ελληνικός είτε οποιοσδήποτε. Στο άρθρο, πού θέλησε νά κριτικάρει ή Α.Φ., έλεγα ότι «παρά τήν αυτότεια του κειμένου αυτού, ή θεωρητική του υποδομή θά ξενίσει λιγότερο αν προηγηθεί ή άνάγνωση του άρθρου μου "Ο τρόπος παραγωγής στην Ελλάδα του 19ου αιώνα" στις 'Αντιθέσεις νο 6». Κανείς δέν είχε υποχρέωση νά διαβάσει και κείνο τό άρθρο. 'Η Α.Φ. όμως, πού ήθελε νά καταλάβει τά λάθη μου και νά τά εξηγήσει στους άναγνώστες της, δέν θά 'πρεπε νά τό διαβάσει γιά νά μάθει πώς περιγράφει κατ' έμέ ό Μάρξ τό «μικροιδιοκτητικό τρόπο παραγωγής»;

4. 'Αν παραμερίσουμε διάφορες κορώνες πολεμικής, διαστρεβλώσεις και

άναλήθειες (π.χ. ή Α.Φ. μου προσάπτει «...άγανάκτηση... γιατί ό Πολίτης τολμάει νά διατυπώνει πολιτική κριτική, ενώ έγώ εξέφρασα εύχαριστίες... κυριολεκτικές» πρós τον Δ.Π.) δέν άπομένει τίποτα ουσιαστικό. 'Αν ή Α.Φ. βρει τό κουράγιο και καταλάβει καλά γιατί και ποιές ακριβώς θέσεις μου είναι δεξιές και συνιστούν στην «καλύτερη περίπτωση... περονισμό» (και στή χειρότερη τί άραγε;), άς τό πει, όχι τόσο γιά νά μήν έπιτρέψει τήν ύποψία ότι συκοφαντεί, όσο γιά νά γίνει ή διχογνωμία αποδοτική, πού ήταν έξάλλου κι ό κύριος στόχος του δικού μου άρθρου.

Εύχαριστώ
Θανάσης Καλόμαλος

Υ.Γ.1
Υ.Γ.2 Νομίζω ότι όταν ό Πολίτης κρίνει κάποιο άρθρο άξιο τής κριτικής του, πρέπει τήν άπάντηση σ' αυτή τήν κριτική νά μήν μεταθέτει άνάμεσα στίς έπιστολές.

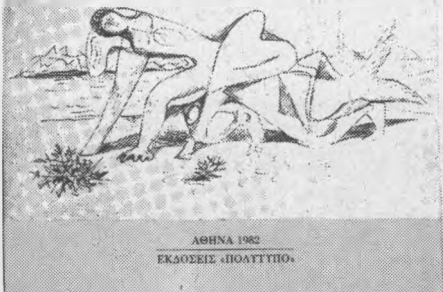
Θ.Κ.

Στόν κ. Θ. Καλόμαλο οφείλουμε νά ζητήσουμε νά μάς συγχωρήσει τήν κακοποίηση του όνόματός του, λόγω κακής διάρθωσης του δοκιμίου, στό άρθρο τής Άνας Φραγκουδάκη. Και έπειδή ή συγγνώμη μας δέν μπορεί παρά νά είναι ειλικρινής, ίσως καταλάβει γιατί στή θέση του ύπερόγραφου 1 τής έπιστολής του υπάρχουν άπλώς άποσιωπητικά.

ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΕ

ΕΠΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ
ΓΙΑ ΤΟΝ ΝΙΚΟ ΚΑΒΒΑΔΙΑ

'Αλέξανδρος 'Αργυρίου • Γιώργος 'Ιωάννου
Στρατής Τσίρκας • Ντίνος Χριστιανόπουλος

ΑΘΗΝΑ 1982
ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΠΟΛΥΤΥΠΟ»

«Επτά κείμενα
για τον Νίκο Καββαδία»

Γράφουν: Αλέξανδρος Αργυρίου,
Γιώργος Ιωάννου, Στρατής Τσίρκας
και Ντίνος Χριστιανόπουλος.

Μια έκδοση βασισμένη σε κείμενα ήδη
δημοσιευμένα στο ANTI.

Αλλά και δύο ανέκδοτες εργασίες:
Αλεξ. Αργυρίου, «Λούλης κατά Καββαδία»
και Ντίνος Χριστιανόπουλος,
«Ο Γάλλος ποιητής Η. J.-M. Levet
και η επίδρασή-του στον Νίκο Καββαδία»

Μία συμβολή στη γνωριμία του ποιητή
των «μακρινών οριζόντων»
ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΠΟΛΥΤΥΠΟ»

Δεινοκράτους 131 τηλ. 72.29.237 - 72.32.713